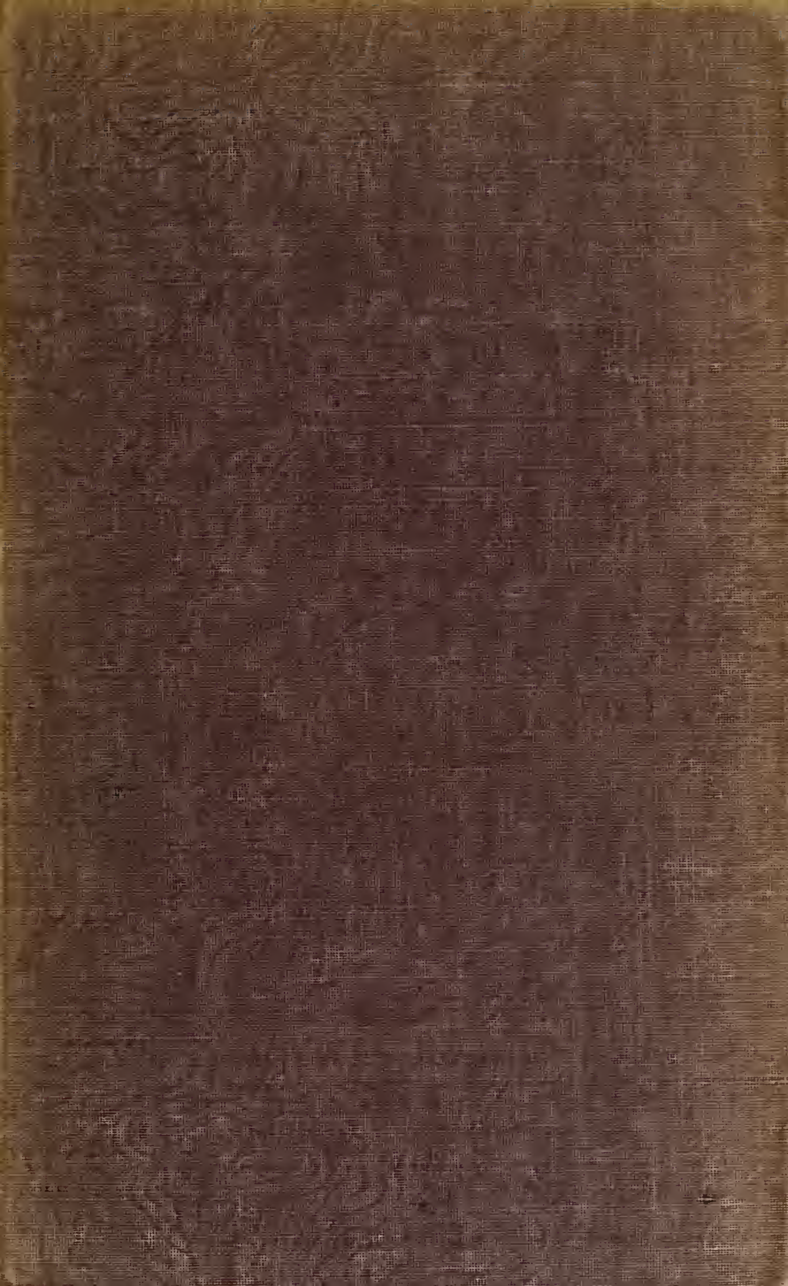

BERÄTTELSER

UR

SVENSKA HISTORIEN.

SJUTTONDE DELEN,

KARL DEN ELFTES HISTORIA.

TREDJE HÄFTET,

REDUKTIONS-VERKEN.

TILL UNGDOMENS TJENST UTGIFVEN

AF

AND. FRYXELL.

STOCKHOLM,

HOS L. J. HJERTA.

STOCKHOLM,
TRYCKT HOS JOH. BECKMAN, 1852.

INNEHÅLL.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM SVENSKA KRONOGODSEN INTILL ÅR 1655.

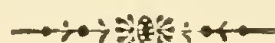
ANDRA AFDELNINGEN.

FJERDEPARTSRÄFSTEN.

TREDJE AFDELNINGEN.

OM STORA REDUKTIONEN.

RÄTTELSER:

Sid.	18,	r. 30	står: Haliks	läs:	Haliko.
»	64,	r. 3	» 75	»	752.
»	66,	r. 18	» första	»	sednare.
»	121,	r. 16	» 1631	»	1632.
»	347,	r. 18	» är	»	än.
»	348,	r. 6	» Krusenstierna	»	Crusenstierna.

» 341, i noten 2 tillägges: att år 1693 hafva reducerade gods i Liffland gifvit staten 320,069 d. s. m.

» 349, till första noten lägges: att år 1693 hafva reducerade gods i Estland gifvit staten 80,000 d. s. m.

» 404, r. 13 står: skatter läs: bevillningar.

KARL DEN ELFTES REGERING.

Tredje häftet.

BERÄTTELSE

OM

SVENSKA REDUKTIONSVERKEN.

FÖRSTA AFDELNINGEN.

OM SVENSKA KRONOGODSEN INTILL ÅR 1655.

FÖRSTA KAPITLET.

OM SVENSKA JORDENS NATUR.

För att någorlunda förstå berättelsen om Karl den elftes reduktion fordras åtminstone en allmän kunskap om svenska hemmans olika natur, och om det sätt, hvarpå dessa skiljaktigheter uppkommit och utbildat sig. Vi skola derföre börja med en sådan öfversigt; men i densamma upptaga blott de oumbärligaste grunddragen. Att framlägga en omständligare och vettenskaplig beskrifning af alla slags svenska hemman skulle leda alltför långt från vårt syfte. För kännare blefve den öfverflödig; men för vanliga läsare deremot svår både att fatta och i minnet qvarhålla.

Svenska jordens natur är af trenne slag, nämligen *Krono, Skatte* och *Frälse.*

1. *Krono* kallas det hemman, hvars både jord och afkastning äges af kronan.

2. *Skatte* kallas det hemman, hvars jord enskild man äger; men af hvars afkastning någon större del i form af skatt erlägges åt kronan.

3. *Frälse* kallas det hemman, hvars jord enskild man äger, men af hvars afkastning blott en mindre del i form af skatt betalas åt kronan; emedan den öfriga delen af skatten skulle fordom erläggas genom ägarens personliga tjenstgöring. Inom dessa tre olika jordnaturer finnes en mängd underafdelningar, hvilka stundom i efterföljande berättelse nämnas; men i hvilkas beskrifning vi af sagde skäl icke vilja inlåta oss.

ANDRA KAPITLET.

OM SKATTE- OCH FRÄLSE-HEMMAN.

Vid landets första bebyggande fanns icke ofvannämnde skilnad. Innevånarne ansågos hafva från skog och ödemark uppodlat sina hemman och derföre innehafva desamma med full äganderätt. Den skatt, de erlade, betraktades icke såsom en afrad, en slags jordstädja gifven åt kronan i egenskap af jordens ägare; utan såsom en afgift, hvilken undersåtaren, sjelf jordägare, frivilligt åtagit sig till fyllande af statens behof. Det tyckes således, som alla svenska hemman ursprungligen varit skatte. Men redan i vår historias första begynnelse visade sig äfven kronogods; d. v. s. sådane, hvilka ansågos tillhöra icke någon enskild man, utan hela folket, riket, kronan; och hvilkas afkastning användes till gudstjenstens, hofvets, regeringens och härens underhåll. Om dessa slags hemman se nästa kapitel!

Under hedniska tiden funnos sålunda blott två slags jord, nämligen Skatte och Krono. Men kort efter kristendomens införande tillkom ett tredje, det så kallade *Andeliga frälset.* Den jord, som tillhörde kyrkor eller kloster, blef nämligen frikallad från de flesta skatter, hvilka af andra hemman till kronan erlades. Så uppstod ett nytt slags jord, nämligen *Andeliga frälsegods*, i af-

seende på hvilka kyrkan ägde både jorden och hela afkastningen; hvaremot hon var i viss mån skyldig att underhålla gudstjensten, klostren, fattigvården m. m. Genom uppfyllandet af dessa förbindelser ansågs kyrkan hafva skattat för sin jord och derigenom *frälsat*, befriat den från de vanliga utlagorna.

Krigssättet i Europa hade emellertid undergått betydliga förändringar. Mer och mer infördes bruket af ett rytteri, nära nog så fullrustadt, som det egentliga ridderskapet. Magnus Ladulås ville äfven här i Sverige begagna samma inrättning. Skattehemmanens innehafvare voro visserligen sedan hedenhögs skyldige att i krigstider bidraga och sjelfva uppträda till fäderneslandets försvar. Men detta gamla åliggande förpligtade dem blott att tjena till fots, icke att anskaffa häst och rustning, hvilket omöjligen kunde låta sig göra utan vida drygare omkostnader. Fördenskull stadgade Magnus Ladulås, att den, som ville till tjenstgöring underhålla en fullrustad häst och ryttare, skulle vara frikallad från de skatter, hvilka erlades af dem, som endast underhöllo en vanlig fotknekt. Villkoret antogs af många och friheten utsträcktes äfven till några tjenstebefattningar. Derigenom blefvo en hop skattehemman förvandlade till s. k. *Adliga frälsegods*. Innehafvaren ägde jorden och fick nästan utan att skatta för densamma behålla hela dess afkastning, nämligen med det villkor, att han åt kronan utgjorde den åtagna rusttjensten. Genom uppfyllande af denna förbindelse ansågs han hafva skattat för sin jord och derigenom *frälsat*, befriat densamma från de andra utlagorna. I flere århundraden stod det hvarje svensk man fritt, antingen han ville rusta och derigenom *frälsa* sin jord från de vanliga skatterna; eller om han ville betala dessa sednare och deremot endast till fot fullgöra sin skyldighet att försvara fäderneslandet. Den förre kallades *frälse*, den sednare *ofrälse-man*.

Efter dessa anmärkningar skola vi serskildt framställa förhållandet med kronogodsen.

TREDJE KAPITLET.

OM KRONOGODSENS UPPKOMST.

Kronogodsens upphof döljer sig i fornålderns mörker. En af de äldsta sagorna förtäljer, att Yngve Frey gaf alla sina jordagods och lösören till underhållande af Uppsala offerhus och konungasäte; och att den så uppkomna besittningen kallades Uppsala öde, d. v. s. Uppsala egendom; och att den alltid skulle bibehållas oförskingrad. Samma saga förtäljer ytterligare, att flere hundrade år efteråt har en annan konung, vid namn Braut Anund, låtit åt sig på de stora skogarne uppodla och bebygga gårdar i hvarje så kalladt stor-härad inom Sverge. Man har trott, att de sålunda uppkomna godsen förenades med det gamla förutnämnda Uppsala-öde.

Häfdaforskare hafva ytterligare i detta ämne framkommit med följande gissning. Fordna fylkeskonungar innehade hvar i sitt landskap icke blott enskilda arfvegods utan ock allmänna kungsgårdar eller boställen, likasom Uppsala-konungen hade sitt Uppsala-öde. När nu Ingjald Illråda utrotade fylkeskonungarna och lade under sig deras välden, har han troligen äfven tagit och med Uppsala-öde förenat deras nyssnämnda boställen och konungabol; kanske ock deras enskilda gårdar. Af dessa tre beståndsdelar: Yngve Freys gåfvogods, Braut Anunds uppodlingar och Ingjalds eröfringar skulle de äldsta kronogodsen och i synnerhet de gamla stora kungsgårdarna hafva uppkommit. Så gissar man.

Först i slutet af hedniska tiden och i början af den kristna faller något klarare ljus öfver dessa förhållanden. Då gällande lagar omtala, att icke blott kring Uppsala utan ock i aflägsnare orter funnos Uppsala-öde och kronohemman; de sednare så gamla, att ingen visste, när och hur de kommit under kronan. Det var förnämligast genom dessa gods och deras afkastning, som hofvet och till en del staten skulle underhållas; ty ämbetsmännernas lö-

ner bestodo ofta i förläningar af dylika hemman. Då nu sådana lägenheter icke funnos i tillräckligt antal och med tillräcklig afkastning, måste rikets innevånare genom gerder eller bevillningar fylla bristen. Alla voro derföre högst angelägna om att hindra kronogodsens förskingring. Redan de gamla lagarna innehöllo ock stränga förbud emot sådana afyttringar. Tillika stadgades, att om någon konung tilläte sig en dylik åtgerd, skulle efterträdarne hafva laglig magt att de bortlemnade godsen återtaga.

För öfrigt sökte man icke blott bibehålla, utan ock öka de för riket så vigtiga kronogodsen. Medlen dertill voro flera. Redan i äldsta tider tillerkändes åt kronan alla ägodelar efter främmande här i Sverge aflidna personer, och efter sådana svenske män, som icke hade några arftagare. Denna inkomst kallades *Dana-arf*.

Redan vid samma tid, och sedermera allt framgent blefvo likaledes åt kronan vederkända alla gods, tillhörande sådana personer, hvilka gjort sig skyldiga till vissa gröfre brott, uppror eller våld mot konungen och hans ämbetsmän; eller som fört afvog sköld mot fäderneslandet m. m. Sådane kallades *förbrutne* eller *sakfallsgods*.

Ytterligare tyckes man hafva begynt att på vissa villkor åt kronan tillerkänna en del af de gårdar, som uppodlades på allmänningar, eller sådane stora skogar, som ingen enskild ägare hade.

Dessa trenne inkomst-tittlar, dana-arf, sakfallsgods och allmänningshemman hafva sedermera fortfarit att vara gällande; och att åt kronogodsen gifva en jemn fast icke brådskjutande tillväxt.

FJERDE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER FOLKUNGA-ÄTTEN.

Kronogodsen hafva, som man tror, under denna konunga-slägt erhållit stora tillökningar. Orsakerna voro

följande. Vid folkungarnes uppror mot Birger Jarl och mot Magnus Ladulås blefvo ganska många af den mägtiga slägtens egendomar såsom sakfallsgods laggda under kronan. Sjelfva den konungsliga grenen af nämnde ätt hade stora egna besittningar, hvilka under dess regeringstid hopblandades med statens. När sedermera samma kungslinea dog ut, blefvo dessa dess enskilda gårdar helt och hållet förenade med kronogodsen; så tror man åtminstone.

Serdeles fördelaktigt för staten var också beslutet på Helgeands-holmen 1282 1). Der tillerkändes åt kronan alla bergverk; likaså de tre strömmar, som gå från Hjelmarn, Wettern och Wennern med dertill hörande större fiskerier; ytterligare qvarnlägenheterna i Motala-ström; dertill alla större fiskerier i norrländska och finska floder, samt vid svenska och finska hufvudskär; och slutligen de hemman, som upptagas på förut obyggda skogar och hedar. Det tyckes visserligen, som en del af dessa lägenheter redan förut ansetts vara statens tillhörigheter. Nu blefvo de till yttermera visso på ett mera formligt sätt såsom sådana erkända, hvilket i betydlig mån bidrog att öka kronans hemman och inkomster. En sorglig tillfällighet gjorde nämnde beslut kort derefter ovanligt vinstgifvande för staten. Under ifrågavarande tiderymd inföll nämligen digerdöden. Stora bygder och landsträckor blefvo genom dess härjningar ödelaggda och skogbeväxta samt sedermera småningom förblandade med allmänningarna och med de stora åt staten tillerkända skogarna. Som kronohemman började man också derföre att betrakta många af de gårdar, som efteråt i samma nejder ånyo upptogos; ehuru en del af deras jord förut måhända varit af skatte- eller frälse-natur.

Å andra sidan hafva under folkunga-ätten kronogodsen blifvit i betydlig mån förminskade. Hvad, som

1) Flera häfdatecknare hafva visserligen betviflat verkligheten af Helgeandsholms-mötets beslut. Oss synes dock, att de skäl, som tala för densamma, i betydlig mån öfverväga de motsatta.

dertill mycket bidrog, voro de besittningar, som tillerkändes åt sönerna efter Birger Jarl och Magnus Ladulås. Hvar och en af dessa fick sitt eget hertigdöme, bestående af ett eller flera landskap med skatter och underliggande gårdar, således äfven dess kronogods. Härigenom led staten en förlust, som icke blott var stor utan ock hotade att blifva långvarig; ty troligtvis hade dessa furstendömen egenskapen af ärftliga förläningar. Hela inrättningen var sålunda ett bemödande att införa den tyska ärftliga länsrätten, feodalismen. Försöket misslyckades. Genom Nyköpingsmorden och statshvälfningen 1319 återföllo de sista af dessa hertigdömen till kronan.

Statens inkomster och gods blefvo ytterligare under denna tid förminskade genom de gåfvor och testamenten, som konungarne anslogo åt kyrkor, kloster m. m. och hvartill ej sällan kronohemman och lägenheter togos. Åtgerden var olaglig; ty konungarna hade ej rätt att sålunda bortgifva kronans gods. Åtgerden minskade ock statens inkomster ganska mycket; ty de sålunda bortskänkta godsen återföllo icke som andra förläningar till kronan, utan stannade för alltid hos kyrkan. Men åtgerden var enlig med tidens anda och blef derföre ej heller tadlad, förrän missbruket hunnit till en förderflig höjd och allmänna tänkesättet begynte i följe deraf betrakta saken med andra ögon. Denna åtgerd, att till kyrkor och kloster bortgifva kronogods, hade för öfrigt börjat vidtagas af Olof Skötkonung och fortfor under hela den tid, som katolska läran var i Sverge rådande.

Kronogodsen blefvo ytterligare och åtminstone tidtals mycket minskade genom de förpantningar, som regenterna stundom tilläto sig. Så bortlemnades någon gång icke blott enskilda hemman, kungsgårdar och slott utan ock hela landskaper. Magnus Smek gjorde sig mycket skyldig till detta missbruk, och än mera konung Albrekt. Den oordentliga och slösande förvaltningen gick under denne sednares regering till en ganska förderflig höjd, och det i alla vägar och samhällsklasser. Innehafvare af kronans

hemman, vare sig adel eller bönder, utgåfvo sig stundom för jordens rätta ägare och började i följe deraf att till och med rusta för sina föregifna gårdar, och att dymedelst på olagligt och egenmägtigt sätt förvandla dem först till skatte och sedan till frälse. Det hände ock, att innehafvarne, åbönderna, antingen af sjelfsvåld eller drifna af de mägtigares prejeri, pantsatte eller sålde kronogodsen, likasom dessa varit deras enskilda arf och tillhörighet. Icke sällan såg man till och med kronans egna ämbetsmän och fogdar på dylikt sätt lägga under sig kronans hemman. Det stannade icke vid dessa missbruk, dessa djerfva brott mot gällande lagar. Albrekt försökte ock att ändra sjelfva lagen, sjelfva grundsatsen för kronogodsens användande och det på ett sätt, som genomfördt skulle för kronan hafva blifvit ganska förderfligt. Enligt svensk lag borde nämligen alla län vid innehafvarnes död eller afsättning hemfalla till kronan. Konung Albrekt började deremot införa tysk länsrätt, enligt hvilken de gifna godsen skulle blifva ärftliga och först vid utslocknandet af läntagarnes slägt återgå till staten. Genom alla dessa åtgerder och oordningar, samt genom en öfverdrifven yppighet hade Albrekt snart förslösat kronans gods och inkomster till den grad, att hela Gottland blef förpantadt åt tyska riddare-orden, och att den rike och mägtige Bo Jonsson Grip slutligen innehade under läns- eller panterätt större delen af riket. Nu visade sig, huru vigtiga kronohemmanen voro. Sedan Albrekt bortslösat större delen af dem, nödgades han att till fyllande af statens behof fordra af såväl skatte- som frälse-jordens innehafvare åtskilliga nya gerder och bevillningar. De betalades ock, men räckte ej till. Då beslöt han att till kronan återtaga hvart tredje hemman af såväl andliga som verldsliga frälset. Denna räfst och det egenmägtiga sätt, hvarpå den anställdes, föranledde ett uppror. Albrekt störtades från tronen och lemnade efter sig kronogodsen likasom hela riket i fullkomlig villervalla.

FEMTE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER KALMARE-UNIONEN.

Just vid Kalmare-unionens början blefvo till kronogodsens vård och ökande flere helsosamma åtgerder vidtagna. År 1396 sammanträdde rikets råd och uppsatte med Margaretas och Eriks bifall en märklig reduktionsstadga. Genom denna rättades många af de missbruk, som under de sista folkungatiderna blifvit insmygda eller intrugade. T. ex. Den tyska d. v. s. ärftliga länsrätten upphäfdes. De län eller gårdar, som i Albrekts tid hade under förpantning kommit från kronan, skulle nu lemnas tillbaka och det utan återbetalning af panteskillingen; likaså de kronogods, som rikets fogdar eller ämbetsmän hade under samma tid sig tillskansat; likaså de kronohemman, som innehafvarne, vare sig af nöd eller sjelfsvåld bortsålt; — eller genom rusttjenst olagligen förvandlat till frälse o. s. v. Detta var hufvudinnehållet af 1396 års reduktion.

För öfrigt blefvo under unionstiden kronohemmanen ökade på hvarjehanda sätt, t. ex. genom odlingar på allmänningarna såväl i Finnland som Sverge; likaså genom en räfst, som Karl den åttonde 1453 anställde, och vid hvilken han sökte återtaga de hemman, som medelst olagliga testamenten m. m. blifvit skänkta till kyrkan; — vidare också genom Karl den åttondes egna arfvegods, af hvilka man gissar, att någon del blifvit hopblandad med kronans; — ytterligare genom ett nytt af riksrådet 1458 fattadt räfstbeslut, att nämligen alla gods, som då voro bortpantade, skulle genast till kronan hemfalla på det villkoret, att, om pantinnehafvaren hade i hoplaggda räntor återfått hela sitt kapital, skulle godset tillbakalemnas utan lösen; hade han fått mindre, skulle kronan fylla bristen 1);

1) Nordin. fol. obund. N:o 57. Jemnf. Prytz's Tractatus historico politicus 2 bok. 11 kap. 5 §.

— och slutligen genom en ungefär likartad åtgerd, då man år 1513 med råds råde beslöt en ny indragning af bortlemnade pantegods 1).

Dessutom gjordes ett och annat i afsigt att förekomma kronogodsens förskingring. Rådet sökte att i detta hänseende allvarligen bevaka landets bästa. År 1457 måste Kristian den förste lofva att aldrig bortpanta kronans gods på annat villkor än, att pantens årliga ränta skulle afräknas på hufvudstolen; — och år 1483 fordrade rådet af konungen en dyr ed, att icke på något sätt minska kronans räntor och inkomster. I den 1442 stadfästade Landslagen blefvo ock i all sin stränghet intagna de gamla lagarnes såväl förbud mot bortlemnandet af kronogods, såsom ock tillåtelse för efterkommande konungar att dylika afsöndringar återkalla. Vi känna ej heller några bevis, att kronans hemman hafva under Kalmare-unionen blifvit i någon betydligare mån under arfsrätt bortgifna och för alltid afsöndrade. Troligen har dock sådant kanske ofta nog skett. Vi ana det af den oordning, det sjelfsvåld, som i flera hänseenden rådde, och af den laglösa egennytta, som många bland landets mägtige alltför ofta tilläto sig.

SJETTE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER GUSTAF WASA.

Under denna konungs tid blefvo kronogodsen både ökade och minskade, begge delarne till en förut oerhörd grad.

Vi minnas de uppror, Gustaf Trolle, Ture Jönsson och flere andra tillställde under nämnde konungs tid. Dessa herrar besegrades och deras arfvegårdar ansågos genom upproret förbrutna och lades derföre såsom sakfalls-

1) Rålamb. Skrapan öfver Anecdotes de Suede.

gods under kronan. Ytterligare blefvo en hop till kyrkorna bortpantade kronogods vederkända 1). Konungen vakade också noga deröfver, att hemman, upptagna på allmänningarna, skulle såsom krono anses och införas. Härtill kom en annan förändring. Förut trodde sig innehafvaren af hvarje skattehemman äga full icke blott besittnings- utan ock ägande- och användnings-rätt dertill, så att han kunde efter eget godtfinnande låta jorden ligga obrukad och alltså för densamma icke betala någon skatt. Men år 1553 påböd konungen, att sådana hemman skulle efter tre års oguldna utlagor anses som skattevrak och hemfalla till kronan 2). Åtgerden stod i förbindelse med den lära, Gustaf Wasa ville göra gällande, nämligen, att kronan var ursprungliga och rätta ägaren till all rikets jord. Han icke blott uttalade denna sats, utan lät ock sina fogdar hålla husesyn på skattehemmanen och tillkännagaf, att när dessa icke ordentligen bebyggdes, hörde de kronan och konungen till. Det var ett försök att göra alla skattehemman till krono; — ett försök, som visserligen i det hela misslyckades; men som dock till en viss grad gjorde sig gällande, icke utan intrång i odalmannens äganderätt.

Största tillökningen i kronogods skedde dock genom reduktionen af det andliga frälset. Kyrkans egendom och antalet af dess gårdar hade stigit till en ganska stor höjd. Biskoparna voro i besittning af furstliga inkomster och reformationens vänner påstodo, att omkring 1520 innehade kyrkan hälften eller två tredjedelar af Sverges jord 3). Som nu denna dess egendom var i allmänhet fri från utlagor, blef det mer och mer svårt för den återstående skatte- och frälse-jordens innehafvare, d. v. s. för adeln

1) Riksark. Lindskiölds försvar 1686 för panteräfsten.
2) Något dylikt hade också förut gällt om allmännings-jord.
3) Lignell om kyrko- och prestgodsen i Karlstads stift har dock vid anställd beräkning funnit, att i nämnde stift har kyrkan icke ägt fullt en åttondedel af alla dervarande hemman.

och bönderna att ensamme underhålla staten och hären. Förhållandet bröts derföre genom Westerås riksdag 1527 och genom den då beslutade reduktionen. Konungen fick magt att indraga en hop af de gods, som voro anslagne åt biskopar, domkyrkor eller kloster; dock med villkor att han skulle gifva biskoparna, kanikerna och klosterfolket vederbörligt underhåll samt till sin förra bestämmelse återlemna en del af godsen, så snart rikets nöd blifvit afhulpen. Gustaf återlemnade dem aldrig. Tvärtom, han utsträckte tämligen långt och tämligen egenmägtigt den beviljade indragningsmagten. På sådant sätt blef skörden rik nog. Det säges, att genom de på 1527 års riksdagsbeslut grundade indragningarna hafva 9,000, enligt andra uppgifter 13,000 hemman blifvit från andeligt frälse förvandlade till krono.

Omkring åren 1543 till 1547 började konungen att på egen hand gifva åt omfånget af denna reduktion en ny och betydlig utvidgning, öfver hvad 1527 blifvit bestämdt. Han tog nämligen denna sednare gång äfven en stor del af de gårdar, som på landet eller i städerna tillhörde kyrkorna och menige presterskapet. De flesta sålunda indragna hemman förvandlades också till krono; ehuru de förut hade i allmänhet varit frälse eller skatte och blifvit till församlingarnas bruk dels af enskilda personer skänkta, dels af menigheterna inköpta. Man påstod, att genom båda dessa Gustaf Wasas kyrkoreduktioner hafva kronogodsens antal ökats med 20,000, några säga 36,000 hemman.

Å andra sidan blef kronans jord betydligen förminskad. Konungen klagade, att kronoallmänningarne ledo ganska mycket förfång, och att ofta flere mil deraf olofligen inkräktades af kringboende frälsemän, bönder, ja af hela byalag. I Norrland t. ex. hade bönderna olagligen tillegnat sig en betydlig del af kronans stora fiskerier utefter kusten o. s. v. Troligtvis har staten på sådant sätt lidit ganska svåra förluster. Vi få längre fram i

detta häfte se den slutliga efterräkningen framträda i Karl den elftes Skogs-kommissjon.

För öfrigt har Gustaf Wasa sjelf icke i detta hänseende föregått med exemplet af någon samvetsgrannare vård. Han lät nämligen bland sina egna arfvegods införa en mängd gårdar, hvilka rätteligen bort tilldömas staten, såsom varande sakfalls-gods t. ex. efter Trollarne och Hans Brask, samt efter Dale- och Dacke-upproren; likaledes många gårdar, som blifvit afstådda i böter för andra grofva förbrytelser 1). Enligt Westerås beslut 1527 skulle kyrkogods, som voro bortgifna före 1453, icke få af gifvarens arfvingar återbördas, utan i dess ställe läggas under kronan. Gustaf gjorde häruti ett undantag för sin egen person. Flere egendomar, som hans anherrar, också före 1453, hade gifvit till kyrkor och kloster, m. m. återkräfde han och gjorde, icke till kronans, utan till gustavianska arfvegods. Det påstås ock, att han på ett lika egenmägtigt och egennyttigt sätt tagit en stor mängd från kyrkan indragna hemman, fastän äfven de hade med mera skäl bort tillfalla kronan. Genom dessa tillgrepp har han i betydlig mån och till fördel för sig och sin slägt, inkräktat på statens allmänna egendom. Hans egen deremot, de så kallade gustavianska arfvegodsen, brådväxte till ett antal af minst 3,000 hemman, och troligen långt mer.

Antalet af kronans gods var i alla fall genom den andeliga reduktionen betydligen uppdrifvet och troligtvis mångdubbladt. En icke ringa del deraf har dock Gustaf Wasa på ett eller annat sätt bortgifvit, bortförlänat eller ock bortsålt till skatte. Vi känna icke i någotdera fallet de afyttrade kronogodsens antal.

Stor var den tillökning i rikedom och magt, som Sverges krona erhöll genom Gustaf Wasa, då han, såsom förbemäldt är, förvandlade en betydlig del af andeliga fräl-

1) Redukt.-kommiss. registratur och relation om förbrutne gods, d. 28 Nov. 1691. Jemnf. Skandinaviska samfundets handlingar **22**, 368.

set till kronogods. Men lika stor och kanske än större var också den förlust, samma konung tillfogade samma krona, då han nämligen åt sina söner, Johan, Magnus och Karl, förlänade vidsträckta så kallade furstendömen med all dessas jord, vare sig krono, skatte eller frälse. Johan fick hela Finnland och Åland; Magnus hela Dalsland, största delen af Östergötland, och spridda härad i Westergötland och Nerke; Karl fick hela Wermland, det återstående af Nerke, största delen af Södermanland samt spridda härad i Westmanland och Westergötland. Alla dessa oerhördt stora förläningar och inkomster togos nu från kronan, från det allmänna, och bortlemnades åt visserligen konunga-söner, dock i sjelfva verket åt enskilda, nedom tronen stående personer. — Samma förläningar voro också rakt stridande mot Sverges lag. Denna tillät ej att bortskänka kronogods för längre tid, än till den gifvande regentens död. De nämnde furstendömena hade likväl Gustaf Wasa gjort ärftliga, så länge förläningstagarnes manliga stam varade. Så blef i denna punkt återigen införd den tyska länsrätt, som Birger Jarl, sönerna af Magnus Ladulås och slutligen konung Albrekt, hade hvar på sitt vis, fastän alla förgäfves, sökt göra gällande.

Här framtvingar sig en anmärkning, fast icke egentligen hörande till ämnet. Gustaf Wasa stiftade furstendömena för att öfver rikets andra innevånare upphöja sin ätt, försäkra den om tronens besittning, och följakteligen, såsom man säger, trygga arfriket, och motarbeta alla försök att återinföra den gamla valfriheten. Vi lemna i deras värde både förklaringen och försvaret; men kasta i stället en blick på följderna. Fyra voro Gustaf Wasas söner, de arfvingar, hvilkas efterkommande han ville försäkra om konungadömet i Sverge. En af dem Magnus blef vansinnig. Kring kronan återstodo sedermera trenne söner, hvardera stamfader för en serskild ätt tronarfvingar. Den första grenen förlorade Sverges krona redan i första ledet, nämligen då Erik den fjortonde blef afsatt af sina bröder Johan och Karl. Den andra grenen förlorade sam-

ma krona i andra ledet, nämligen då Sigismund afsattes af sin farbroder Karl. Den tredje grenen förlorade kronan i tredje ledet, då nämligen Kristina nedlade spiran, dertill lockad, bland mycket annat, troligen också af sitt syskonebarn, Karl Gustaf. Så slutades detta Gustaf Wasas försök att trygga sin ätt vid besittningen af Sverges tron. Sådana voro följderna för slägten sjelf. För fäderneslandet bestodo de i nära hundraåriga fejder inom konungaslägten, samt nästan lika långa krig, dels inbördes, dels med grannarne.

SJUNDE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER ERIK, JOHAN OCH SIGISMUND.

Erik den fjortonde ökade svenska kronans gods genom att till statens behof anslå en mängd gårdar och lägenheter i Estland, hvilket landskap blef under hans tid med Sverge förenadt. — Äfven omtalas en räfst, som konungen ämnade 1564 anställa rörande sådana hemman, som adeln vid reduktionen af kyrkogods olofligen tillgripit 1). Verkställigheten har troligtvis blifvit hindrad af krigen och af konungens tilltagande sinnesförvirring.

De före 1453 bortskänkta kyrkogods, hvilka Gustaf Wasa vid indragningen efter 1527 hade tvärt emot riksdagsbeslutet tagit till arf och eget, dem lät konung Erik åren 1563—1565 i jordeböckerna åter införa såsom kronohemman. Det var en handling af rättskänsla och rättvisa. Men 1566 ångrade han denna åtgerd och upptog dem omigen som gustavianska arfvegods, hvilket de ock sedermera förblefvo. För öfrigt började redan denna konung att sälja kronohemman och skatteräntor 2).

---

1) Nordin. Fol. 4.

2) Lagerfeltska arkivet på Lagerlunda. Ett köpebref på 10 i Östergötland under Eriks och Johans tid sålde skattehemman.

Den ärftliga och tyska länsrätt, som Gustaf Wasa införde till upphöjande af sina tre yngre söner, blef af Erik den fjortonde äfven till andra medborgare utvidgad. Denna konung stiftade näml. grefve- och friherre-värdigheterna i Sverge och försåg deras innehafvare med ärftliga förläningar. Stora landsträckor och en betydlig mängd gods blefvo härigenom olagligen och för en längre tid från kronan bortskingrade. De öfriga gåfvogodsen under Eriks regering tyckas ej ha varit serdeles stora. De uppgifvas till en summa af 1523 d. s., förmodligen i årlig ränta 1). — Kronogodsen minskades också derigenom, att adeln fick numera i laglig väg söka återvinna sådana gårdar, som Gustaf Wasa förmentes hafva olagligen tagit från frälset och laggt under kronan.

Johan den tredje företog år 1570 en reduktion, som i synnerhet träffade högadeln, t. ex. Per Brahe, Erik Stenbock, Gabriel Oxenstierna, m. fl., och som återgaf kronan 187,147 mark, ovisst om ränta eller hufvudstol 2). Äfven sedermera har han anställt smärre indragningar, hvilka drabbat också ofrälse män 3). Till kronan blefvo också laggda några förbrutna gods, men icke serdeles många 4).

Kronans rättigheter och hemman blefvo ytterligare under denna konungs tid ökade derigenom, att man återigen framdrog Helgeandsholmsmötets beslut, hvilket förut fallit i förgätenhet 5); men hvars för kronan gynnande innehåll nu återigen gjordes gällande. Af stor vigt var slutligen, att hela Finnland jemnte alla dess tillhöriga kro-

---

1) Riksark. Acta angående ridderskapet och adeln. Fol. band. 2. Måhända är dock denna uppgift för liten.

2) Riksark. Acta angående ridderskapet och adeln.

3) S. st. Den ena reduktionen skall hafva gifvit 2,767 d. s. m.; den andra 87 läster spannemål. Måhända var det blott följder af vanliga räfsteting.

4) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registrat. d. 28 Nov. 1691. Godsen voro efter de Mornay och Bengt Bagge m. fl.; dock återlemnades största delen åt slägten.

5) Se här ofvan sid. 6.

nohemman återigen förenades med riket. Detta skedde till en del, när hertig Johan blef af Erik den fjortonde fängslad, och helt och hållet, när samma Johan sedermera uppsteg på tronen.

Denna vinst gick likväl snart återigen förlorad, nämligen då samma konung år 1590 åt sin yngste son Johan tilldelade samma Finnland m. m. såsom ärftligt furstendöme, hvilket sedermera utbyttes mot Östergötland och några andra förläningar. Härigenom led staten återigen en ganska stor förlust. Tillika och i sin penningenöd har Johan den tredje begynt att för 100, 80, ja ända till 12 daler för stycket sälja, ja till ofrälse köpare borttruga äganderätten till en mängd större eller mindre så krono-, som gustavianska gods. När åbonde ej ville gå in på köpet, befalltes prest eller fogde att honom öfvertala. Hjelpte det ej, skulle han tvingas med hot att i annat fall uppsägas. En mängd hemman blefvo sålunda från kronan afyttrade. Sedermera ångrades åtgerden och de fleste köpen lära hafva återgått 1).

Ytterligare har Johan den tredje, dels för kortare, dels för evärdelig tid, bortförlänt eller bortskänkt en mängd kronogods; bland annat ett grefskap åt ätten Lejonhufvud. Afyttringarnes antal känner man dock ej. Det måtte likväl hafva varit ganska stort; om det nämligen är sannt, att ifrågavarande konung har till och med af gustavianska arfvegods bortgifvit till adeln icke mindre än 546 hemman, såsom man påstår 2).

Under konung Sigismunds tid känna vi inga betydliga förändringar angående detta ämne. Vid sin kröning måste han dock högtidligen lofva, att icke bortförläna kronans gårdar för längre än gåfvotagarens lifstid.

---

1) Riksark. Palmsköld miscell. Johan tredjes bref d. 16 Mars, d. 29 Sept., 25 Nov., 17 Dec. 1582. Graans berättelse 1650.

2) Kanske menas dock härmed sådana gods, som Gustaf Wasa olagligen tagit, och adeln nu fick lagligen återtaga?

ÅTTONDE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER KARL DEN NIONDE.

Förnämsta tillökningen i kronogods under denna konungs tid skedde genom indragande af egendomar, tillhöriga de herrar och män, hvilka för sin anhänglighet till Sigismunds parti dömdes såsom upprorsstiftare. Likväl blefvo många bland dessa egendomar sedermera af Karl den nionde dels skänkta åt hans gunstlingar, dels af honom och än mer af Gustaf Adolf tillbakalemnade åt slägten. Ytterligare indrog Karl en hop gårdar, som adeln serdeles i Finnland hade olofligen uppbyggt på kronoallmänningarna 1). Å andra sidan finner man, att ifrågavarande gods hafva under denna konungs tid lidit en betydlig förminskning. Ofta varande i penningenöd, sålde Karl den nionde kronohemman stundom, säger man, mot ett par oxar för mantalet. Åtgerden var olaglig, men ingen vågade klaga deröfver. Karl bortgaf likaledes en stor mängd kronogods och skatteräntor. Hans gunstlingar och anhängare erhöllo ofta sådana förläningar och dem ganska stora. T. ex. Peder Mikelsson Hammarsköld fick till evärdeligt frälse 37 och till förläning 49 krono-hemman 2). Anders Larsson till Botila likaledes 28 rökar och 125 skatte- och krono-hemman; Anders Boje 75 rökar, 170 (skatte?) hemman och 177 kronohemman. Dessa åt de två sistnämnde herrarna gifna gods voro blott inom ett enda i Finnland beläget härad 3). Likaså blef en otalig skara krono- och skattegods bortpantade eller bortförlänta. Dylika afsöndringar gingo så långt, att efterverlden näppeligen skulle kunna föreställa sig något sådant. Haliks

1) Karl den nionde säger i sitt testamente, att han förbättrat kronans villkor med mer än tio gånger det värde, för hvilket han bortgifvit eller bortförlänt kronogods. Att, eller på hvad sätt en så stor tillökning af kronans inkomster under hans tid skett, är för oss okändt.

2) Hallenberg s. I. 344.

3) S. st.

härad utgjorde då för tiden 375 rökar och 1204 hemman. Deraf befunnos år 1611 vara genom gåfva, förläning eller pant från kronan gångna 241 rökar och 1026 hemman 1). Vid sitt anträde till regeringen har också Gustaf Adolf i offentliga kungörelser klagande försäkrat, det *snarast sagdt största delen af rikets drätsel och ränta var bortförlänad* 2).

Karl den nionde fortgick äfven på den väg, som ledde till införandet af ärftlig tysk länsrätt eller feodalism. Denne konung anslog nämligen åt hvar och en af dåvarande prinsar ganska stora och ärftliga furstendömen; genom hvilken åtgerd kronans inkomster och gods förminskades i betydlig mån och kanske för alltid. I andan af samma tyska länsrätt har Karl den nionde ytterligare vidtagit en förändring, hvilken för längre tid uppsköt och kunde till och med för alltid hindra de afyttrade godsens återfallande till kronan. De äldre Wasa-sönerna hade nämligen till evärdelig egendom bortskänkt en stor skara kronohemman. Detta var olagligt, och efterkommande konung hade derföre full rättighet att sådana gåfvor återtaga. Men på Norrköpings riksdag 1604 stadgades häri den förändring, att kronogods kunde bortgifvas också till ärftlig besittning på manslinien, om nämligen blott innehafvaren hos hvarje ny regent begärde stadfästelse på sin förläning. Äfven om manliga grenen utslocknat, kunde enligt detta Karl den niondes beslut en måg i slägten göra lagliga anspråk på länets fortfarande för sig och efterkommande. Den tyska länsrätt, det kronogodsens ärftliga afyttrande, som Gustaf Wasa infört genom furstendömen, och Erik den fjortonde genom grefve- och friherreskap, blef på detta sätt af Karl den nionde utvidgad äfven till förläningar åt menige adeln. Det var tredje steget till den ärftliga feodala länsrättens införande i Sverge. Otvifvelaktigt är, att genom denna åtgerd hafva kronohemmanen lidit en ganska betydlig förminskning.

---

1) Hallenberg S. st.
2) Nordin fol. obund. 57. Gustaf Adolfs tryckta patent d. 26 Nov. 1612.

I sitt testamente begärde Karl den nionde slutligen, att de, som af honom bekommit gods och gårdar, måtte blifva dervid utan hinder och förfång bibehållna. Denna yttrade önskan gjorde det för efterträdaren, sonen, mycket svårt att begagna sin lagliga magt till de bortgifna godsens återkallande.

I allmänhet hafva Wasa-konungarne mycket mer misshushållat med kronogodsen än de förra regenterna gjorde. Orsaken torde vara tvåfaldig. Först den utomordentligt stora tillökning, som bemälde hemman genom andliga reduktionen erhöllo, har utan tvifvel lockat till slöseri. Kronans införda ärftlighet torde ock hafva dertill bidragit. Valkonungarna förutsågo, att efterträdaren, ofta af helt annan slägt, skulle utan många omständigheter begagna sin rätt att återtaga de afyttrade godsen. Detta minskade lusten både att begära och gifva. Arfkonungarna deremot ansågo sig hafva en slags arfsrätt också till kronogodsen och derföre en så mycket mer obunden magt till deras godtyckliga användning. För en son, som ärfde kronan efter sin far, var det ock svårare än för en valkonung att enligt sin lagliga rättighet återtaga de gods, som företrädaren, fadern, bortgifvit; hvadan ock sådana räfster anställdes blott sällan och med föga allvar. — Å andra sidan skulle det tyckas, att sedan Wasa-slägten fått arfsrätt till kronan, borde den hafva blifvit så mycket mer angelägen om att skydda också kronogodsen. Men detta *hela* konungahusets gemensamma syftemål delades, försvagades och tillintetgjordes genom de serskilda grenarnes inbördes strider. Genom denna Wasa-sönernas frikostighet med kronogods blef emellertid redan från Johan den tredjes tid och sedermera allt framgent mer och mer grunden laggd till det statsverkets betryck, som bidrog att framkalla de ovissa och extraordinarie skatterna; och slutligen och genom Kristinas öfvermått af slöseri de stora derpå följande reduktionerna. Om kronan med omsorg både förvarat och förvaltat den mängd af gods, som vid reformationen erhölls; då hade troligtvis staten icke behöft de många nya

skatterna, ej heller de sedermera i stort gående godsförsäljningar, som snart mer och mer började bedrifvas.

NIONDE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER GUSTAF ADOLF.

Karl den nionde hade, som vi nyligen nämnt, i sitt testamente begärt, att efterträdaren icke skulle återtaga de gods Karl bortskänkt. Det oaktadt blef Gustaf Adolf genom rikets nöd tvungen att redan 1612 återfordra alla s. k. behaglig-tids-förläningar inom riket, samt en hop Norrköpings-beslutsgods, som ej blifvit stadfästade 1). Härigenom erhöllo kronogodsen någon tillökning. Än större vanns genom de eröfrade landskapen. Uti Ingermanland förbehölls åt kronan en mängd s. k. Pogoster 2); och uti Liffland ett ändå större antal jordagods, som förut varit anslagna åt härmästaren eller erkebiskopen i Riga, biskopen i Wenden m. fl. Tillika ämnade Gustaf Adolf år 1631 anställa en allvarsam efterräkning med en hop andra dervarande hemman och lägenheter.

En ändå större och vigtigare tillökning inträffade, när hertigarne Johan och Karl Filip under denna regering afledo utan att lemna lagliga arfvingar på manssidan. Genom denna lyckliga händelse återföllo till staten båda dessa herrars furstendömen med alla tillhörande inkomster och gods, så af ena som andra slaget. Statsmännerna gladde sig åt en så fördelaktig tillfällighet; och man beslöt att aldrig mer gifva åt konungsliga prinsar några ärftliga furstendömen. Så upphörde i denna väg de försök till ärftliga län, som blifvit anställda med sönerna efter Birger Jarl, Magnus Ladulås och Gustaf Wasa. Alla tre gån-

---

1) Nord. Fol. 4.
2) Äfven sådana, olagligen bortkomna återtogos. 1626. Se Nordin. Fol. 4.

gerna hade de föranledt tvedrägt, uppror och förderfliga brödrakrig.

Å motsatta sidan blefvo under Gustaf Adolfs tid en stor myckenhet gods från kronan afsöndrade. Detta skedde, ehuru i mindre grad, genom de många hemman, som blifvit till kronan förbrutna, dels under Karl den niondes krig dels vid Gustaf Adolfs eröfring af Liffland; men hvilka denne sednare till största delen återgaf åt förbrytarens slägtingar.

I vida större grad förskingrades kronogodsen genom gåfvor. Konungen bortskänkte nämligen kronohemman och skatteräntor för en årlig ränta af 191,074 d. s. m. 1). Vi beräkna, men blott gissningsvis, att denna räntesumma svarar mot ungefär 6,369,000 d. s. m. i köpeskilling, och emot 7,800 hemman. Huru många af dessa voro krono och huru många skatte, känna vi ej.

Under de första tio åren af sin regering har Gustaf Adolf bortpantat en mängd egendomar, socknar eller härader. Vanligtvis beräknades, att långifvarne skulle af de pantsatta godsen erhålla 10 till 12 procent 2). Detta

---

1) Se 10 del. sid. 164. Bland dessa skänktes till allodial för 72,015, och efter Norrköpings beslut för 119,058, allt d. s. m. och kanske (??) blott räknadt efter hemmanens vissa ränta. En annan obestyrkt uppgift i Redukt.-kansl. säger, att Gustaf Adolf har enligt Norrk. beslut bortgifvit gods för en ränta af blott 42,585; en annan dylik åter uppgifver de ärftligen och utan kondition bortgifna godsen till en ränta af 44,599, allt d. s. m. En tredje odaterad, ounderskrifven i riksark. befintlig räkning uppgifver donationerna till 145,293 d. s. m. Sådana olika uppgifter förekomma esomoftast i reduktions-handlingarna och äro följder af de olika åsigter, uppgifter och källor, som af olika beräknare antogos. Vi anse den i texten stående uppgiften om bortgifna hemmansräntor vara den säkraste, likasom den ock oftast förekommer.

2) Redukt.-kansl. En förteckning öfver gamla pantegodsinnehafvare uppgifver, att Gustaf Adolf har på åren 1631 och 1632 bortpantat för 15,684 d. s. m., ovisst om ränta, panteskilling eller pantegodsens värde; troligtvis det

syntes dock konungen allt för drygt, hvarförutan de bortpantade gårdarna blefvo till det allmännas förlust mer eller mindre utsugna. Om de deremot till evärdelig egendom såldes, skulle de nya innehafvarne troligtvis blifva angelägna om deras uppodlande och förbättring. Gustaf Adolf började derföre att omigen, och likasom de förra konungarne försälja kronohemman och skatteräntor; och man kan beräkna, att han på detta sätt har under frälsefrihet afyttrat vid pass 1100 hemman med årlig viss ränta af 26,685 och för en köpeskilling af 875,885, allt d. s. m. Huru mycket häraf var krono, och huru mycket skatte, känna vi ej 1). Enligt ofvanstående beräkning har Gustaf

---

första. Föröfrigt kunna vi i denna punkt icke ens gissningsvis uppgifva någon summa. Säkert är att förpantningarna hafva stigit ganska högt, serdeles före 1622, då Gustaf började att i deras ställe tillgripa försäljandet af kronogods och skatteräntor.

1) I Loenboms handl. till Karl XI:s hist. **10**. 49 uppgifves, att Gustaf Adolf har åren 1622—1632 bortsålt hemman för en årlig ränta af 26,685 d. s. m. och för en köpeskilling af 547,391 riksdaler, hvilken sednare summa för att vinna likhet i myntsort härofvan blifvit förvandlad till d. s. m. enligt den då vanliga myntfoten af ungefärligen $1\frac{3}{5}$ d. s. m. på riksdalern. Enligt 3-procent-taxan skulle 26,685 dalers ränta ge en köpeskilling af 889,500 d. s. m. Denna summa innefattar måhända icke de af Gustaf Adolf före 1622 sålda godsen, hvilka troligen icke voro så få. Summan torde således rätteligen vara något större. Men både här och i afseende på Kristinas och hennes förmyndares försäljningar hafva vi följt de hos Loenbom på anförda ställe befintliga uppgifterna, såsom de enda med underskrift bestyrkta, som vi känna. De äro också utarbetade af den i reduktionsväsendet djupt invigde kamreraren Skragge, och det år 1697, då han hunnit få en öfversigt af hela ämnet. De äro slutligen en medelväg mellan de andra i redukt.-kansl. förekommande uppgifterna. Den ena af dessa, ounderskrifven, men dat. d. 13 April 1655, säger, att Gustaf Adolf sålt 1480 hela hemman med en viss årlig ränta af 36,657 d. s. m., som enligt 3 procents köpetaxa skulle svara mot en köpeskilling af 1,218,900 d. s. m. De större siffrorna i denna uppgift äro måhända föranledda genom inräknande af köp, skedda före 1622; kanhända ock genom bemedan-

Adolf således afyttrat 8,900 hemman med en årlig ränta stigande till 217,759 d. s. m. 1).

det att 1655 framställa godsförsäljningen i så mörk dager som möjligt. — Den andra i redukt.-kansl. befintliga uppgiften, ounderskrifven och odaterad, säger, att Gustaf Adolf sålt 1063 mantal med 26,569 d. s. m. årlig ränta. Efter 3 procents köpetaxa skulle detta gifva en köpeskilling af 885,600 d. s. m. Denna den enda beräkning, vi 1842 kände, intogs i 10 del. sid. 164, af dessa berättelser.

Skragge har för ingen af de tre regeringarna uppgifvit antalet af sålda hemman. Vår uppgift derom så väl här som framdeles vid Kristinas och hennes förmyndares försäljningar grundar sig på en jemnförande beräkning af andra samtidiga underrättelser. Dessa de sålda hemmanstalens siffror äro således endast runda medeltal, uppgifna såsom den sannolikaste gissning, till hvilken författaren kunnat komma.

1) Detta är den enda sifferuppgift, som vi kunna med någorlunda sannolikhet framställa. Visserligen har dock kronans förlust varit mycket större. Ty 1:o märkes, att den ofvannämnde genom försäljning förlorade årliga räntan består enligt all anledning blott i den så kallade vissa räntan, hvilken dock säkerligen icke ensam såldes, men som ensam vid bestämmandet af försäljningspriset togs i beräkning. Men på samma gång sålde kronan också en stor del af hemmanets ovissa och extraordinarie räntor, hvilka aldraminst uppstego till hälften af de vissa, oftast till mer. Den årliga minskning, kronan genom denna försäljning led, har således troligen uppgått till minst 39,000 d. s. m. — 2:o märkes, att här icke äro upptagne de hemman och lägenheter, som Gustaf Adolf sålde eller bortgaf i de eröfrade landskaperna, och om hvilka vi icke ega någon kännedom; ehuru vi bestämdt veta, att sådana köpehandlingar skedde. 3:o märkes, att i ofvanstående beräkning ingå troligtvis icke de hemman, som Gustaf Adolf sålde före den uppgjorda köpetaxan 1622, och hvilkas antal aldrig blifvit utredt. 4:o märkes, att här ofvan endast varit fråga om de hemman, som Gustaf Adolf sålde under frälsefrihet och för det mesta åt adeln. Men han har dessutom äfven åt ofrälse personer och till skatte försålt en stor hop kronohemman. År 1629 befallte han en sådan afyttring stigande endast i Westergötland till 20,000 riksdaler *). Be-

*) Kammar-koll. ark. Kongl. br. d. 21 April 1629.

TIONDE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER KRISTINAS FÖRMYNDARE.

Någon betydlig tillökning i kronogodsens antal känna vi icke under denna regering. År 1633 utfärdades för Johan Skytte fullmagt att i Liffland 1) verkställa den reduktion, som Gustaf Adolf tillämnat; men den blef icke verkställd. År 1642 beslöts väl att indraga en stor mängd krigsmans-hemman, hvilka voro dels bortförlänta, dels sålda, dels af åbönderna egenmägtigt tagna. *Men,* heter det, *beslutet vardt för tidernas beskaffenhet icke fullkomligen verkställdt* 2). En mängd kronohemman blefvo deremot afyttrade och för det första och enligt gamla bruket genom förpantning 3); men sedermera och derjemnte hafva riksförmyndarne åt adeln under frälsefrihet sålt kronohemman och skatte-räntor för en ränta af 67,149 4) och

fallningar om dylika försäljningar blefvo ock 1630 utfärdade och troligtvis flere gånger förut. Vi känna dock hvarken tiderna derföre eller antalet af de till skatte försålda kronogodsen, ej heller deras köpeskilling; hvarföre ingendera blifvit i ofvanstående beräkning intagen.

1) Nordin. Fol. 4.

2) Rålamb. Skrapan öfver »Les anecdotes de Suede».

3) Redukt.-kansl. En förteckning öfver gamla pantegodsinnehafvare upptager serskilda summor för hvardera af åren 1633—1640, tillhopa stigande till 51,150 d. s. m. Vi veta ej, om denna förteckning är fullständig och uttömmande; ej heller, huru vida summorna utgöra pantegodsens räntor, som är troligast, eller deras panteskilling, eller deras värde; ej heller hvad efter 1640 blef bortpantadt, eller under hela tiden inlöst.

4) Lönb. Handl. **10.** 49 enl. Skragges underskrifna beräkning 1697. — Föröfrigt finnes i redukt.-kansl. en annan uppgift, ounderskrifven, men daterad d. 13 April 1655, näml. att riksförmyndarne sålt 2,708 hemman med en ränta af 71,921, hvilket skulle gifva en köpeskilling af 1,598,700 d. s. m. — I 10 del. af dessa berättelser sid. 164 angifves 2,105 mantal med en ränta af 59,447 d. s. m., den enda uppgift, vi då kände, och enligt hvilken köpeskillingen skulle stiga till 1,321,000 d. s. m. — Vi ha härofvan följt Skragges uppgift, såsom den säkraste.

för en köpeskilling af 1,492,201 d. s. m. 1), d. v. s. ungefär 2,400 hemman 2). Likaså fortforo de att åt ofrälse personer och till skatte försälja en hop kronohemman 3). Men vi kunna ej heller i detta hänseende anföra några bestämda siffror.

Bortgifvit hafva riksförmyndarne kronogods och skatteräntor för en årlig ränta af 68,761 d. s. m. 4), svarande ungefär mot 1,528,000 d. s. i köpeskilling, och mot 2,450 hemman 5), detta endast i Sverge och Finnland. Hvad riksförmyndarne dessutom i de så kallade utrikes landskapen sålt och bortgifvit, samt i allmänhet huru många bland de afyttrade hemmanen varit krono eller skatte; om allt detta äga vi ännu ingen tillförlitlig kännedom.

Enligt ofvanstående skulle således riksförmyndarne hafva genom försäljningar och gåfvor från kronan afyttrat en årlig ränta af minst 135,910 d. s.; svarande i rund ungefärlig summa mot 4,850 hemman. Summorna skulle också här betydligen ökas, om vi kände, hvad som blifvit såldt eller bortskänkt i de utrikes landskapen; hvad som

---

1) Enligt samtidens vanliga förvandling till silfvermynt af den hos Skragge till riksdaler 994,801 upptagna köpeskillingen.

2) Till denna ungefärliga summa ha vi kommit medelst att öfver alla de ofvanstående uppgifterna anställa en jemnförande beräkning, hvilken rummet icke tillåter att här redovisa.

3) Kammar-koll. ark. K:gl. br. af d. 30 Juli och d. 20 Nov. 1635; d. 11 Mars 1636; d. 14 Mars 1639; d. 8 Juni 1641; d. 18 Jan. 1643, benäget anvisade af Hr kamrer C. Sandberg.

4) Deraf för 12,437 till allodial och 56,324 på Norrköpings-besluts villkor. Se 10 del. sid. 165. I redukt.-kansl. ha vi sedermera funnit en obestyrkt och odaterad uppgift, att riksförmyndarne ha till ärftligt fralse utan villkor bortgifvit för en ränta af 3,435 d. s. m., samt en annan ounderskrifven, men daterad d. 14 Juli 1652, enligt hvilken de skulle hafva bortgifvit på Norrköp.-besluts villkor en ränta af 36,495 d. s. m. Måhända ingå båda dessa summor i ofvanstående.

5) Enligt en jemnförande beräkning på samma grund som förut.

såldes till skatte; och slutligen, hvad kronan förlorade i extra ordinarie räntor, hvilka troligtvis icke blifvit intagna i anförda beräkningar.

ELFTE KAPITLET.

KRONOGODSEN UNDER KRISTINA.

Under Kristinas tid har en stor mängd nya kronogods tillkommit. Lyckliga krig från 1630 till 1648 lade nämligen under Sverges välde såsom nya besittningar Gottland, Ösel, Bremen, Verden, Wismar och Pommern. Till svenska kronogods förvandlades dervid en mängd egendomar, som i dessa länder förut varit på ett eller annat sätt statens tillhörighet. Rikaste vinsten utgjordes af de pommerska och bremiska så kallade taffelgodsen, d. v. s. de gårdar, som varit anslagna till förra dervarande regeringars underhåll. Huru stor tillökning, svenska kronogodsen fingo genom alla dessa landvinningar, hafva vi likväl icke kunnat utröna. För öfrigt gjordes ett och annat för att betrygga både de nya och gamla godsen. År 1647 blef uttryckligen åt kronan tillerkänd äganderätten af landskaps-, härads- och sockne-allmänningar. År 1649 upprättades en jordebok öfver bergslags- och 1652 en öfver krigsmanshemman. Afsigten så väl med dessa åtgerder, som med flere Kristinas stränga förbud, var att hindra försäljningen af dessa kronan tillhörige och för henne ganska behöfliga lägenheter, hvilka derföre också räknades till så kallade omistande eller förbudna orter. År 1652 företogs äfven en reduktion af åtskilliga dels sålda, dels bortgifna krigsmansgods 1); och år 1654 blefvo från Magnus Gabriel De la Gardie m. fl. indragna en icke obetydlig mängd egendomar, hvilka hörde till de landskap och lä-

1) Prytz. Tractatus historico-politicus. 2 bok. 11 kap.

genheter, som till Kristinas årsunderhåll blifvit af henne begärda och af staten beviljade.

Å andra sidan var förskingringen af kronogods under denna tid utomordentligt stor. Vi kunna antaga, att Kristina har under frälsefrihet sålt kronogods och skatteräntor endast i Sverge och Finnland till en årlig ränta af 146,046 d. s. m. och för en motsvarande köpeskilling af 3,396,954 d. s. m. 1); mot hvilken vi i rundt tal be-

1) Vi hafva härom funnit trenne olika beräkningar, 1:o en odaterad och ounderskrifven i reduktions-kansl. befintlig, som uppgifver, att Kristina sålt 4,115 hemman med årlig ränta af 119,655 daler, som skulle svara mot ungefär 2,659,000 d. s. m. i köpeskilling. Denna uppgift, den enda vi då 1842 kände, ha vi följt i 10 del. sid. 164. 2:o I samma redukt.-kansl. finnes dock en annan förteckning öfver kronones försålde gods och gårdar med deras vissa och ovissa räntor, dat. d. 13 April 1655. Den uppgifver, att Kristina sålt 6,289 hela hemman med en årlig ränta af 166,188 d. s. m., som skulle svara mot ungefär 3,690,000 d. s. m. i köpeskilling. — 3:o I Lönb. Handl. 10. 49 uppgifves, att Kristina sålt gods för en årlig ränta af 146,046 d. s. m. och mot en köpeskilling af 2,264,636 riksdaler *), hvilket beräknadt i daler s. m. skulle efter 1 ½ daler på riksdalern göra 3,396,954. — I öfrigt finnas åtskilliga andra uppgifter. Botin säger (Svenska hemman 2. 160), att under Kristinas regering (1633—1654?) har blifvit såldt endast för löner, pensioner, vederlag och skuldfordringar för en tillhoparäknad summa af 2,910,432 daler. Men uppgiften är ej fullt riktig, som ses vid jemnförelse med källorna, bilagorna H. och M. till Karl den elftes resolution d. 23 Juni 1688, hvarom mera framdeles. Andra källor uppgifva, att drottningen sålt endast i Ingermanland gods för 8,996 dalers ränta. Se redukt.-kansl. en ounderskrifven förteckning öfver sålda kronogods. Andra påstå, att hon sålt gods i Halland på sådant sätt, att kronan från 1653 till 1685 derpå förlorat 20,045 d. s. Se Nordin fol. 30 sid. 286 enl. bref af landshöfd. Tungel till kammar-kollegium.

*) Genom misstag har denna summa blifvit i 10 del. sid. 163 beräknad såsom daler, hvilket härmedelst rättas.

räkna minst 5000 1) hemman, ovisst huru många krono eller skatte.

Äfven under denna regering fortgick försäljandet af kronogods till skatte. Vi känna likväl icke beloppet.

Huru många hemman Kristina genom bortpantning afyttrat, är oss likaledes obekant. Att deras antal varit stort, det kan man redan ana; och det bekräftas ytterligare genom flera spår efter dylika åtgerder. Genom gåfvor har hon afhändt kronan gods för en årlig ränta af 560,196 d. s. m. 2), hvilket svarar mot ungefär 12,448,800 d. s. köpeskilling, och mot ungefär 20,000 hemman.

Denna beräkning af gåfvor och förläningar gäller emellertid blott Sverge och Finnland. Att en stor ja kanske största mängden af krono- och taffelgods i de nyss eröfrade landskaperna, Pommern, Bremen m. fl. blefvo åt enskilda personer bortgifna, deröfver klagades både allmänt och högljudt. Beloppet kunna vi likväl icke uppgifva.

Straxt efter riksdagens slut 1650 påböd Kristina likasom Gustaf Adolf förut gjort, att alla af henne och hennes företrädare sålda kronogods skulle i jordeböckerna införas som frälse. De hade förut, ehuru bortsålda, likväl stått qvar bland kronogodsen. Så länge detta bibehölls, var det ett minne om deras ursprungliga egenskap, en uppmaning till deras återkallande. Nu försvann äfven

---

1) Enligt ofvannämnde beräkningsgrunder.

2) Se 10 del. sid. 165. Af dessa Kristinas donationer voro bortgifna till allodial för en ränta af 62,664; och enl. Norrköp.-beslut till en ränta af 497,531 d. s. m. En annan obestyrkt och odaterad men i redukt.-kansl. befintlig handling säger, att Kristina till ärftligt frälse utan konditioner bortgifvit en ränta af 22,055 daler. Enligt en annan dylik och dersammastädes befintlig skrift har Kristina till d. 14 Juni 1652 bortgifvit Norrköpings-besluts gods för en ränta af 255,996 d. s. Troligen ingå båda dessa summor i ofvanstående. Enligt en tredje dylik och dersammastädes har uti Ingermanland (hvilket liksom de andra eröfrade länderna icke ingår i ofvanstående beräkningar) varit efter Norrköp.-beslut bortgifvet, och det till största delen genom Kristina, en ränta af 115,476 d. s.

detta, och genom gårdarnas upptagande som frälsejord erhöll adeln en slags ny försäkran om fortfarande äganderätt dertill; och ett nytt om än icke afgörande hinder lades i vägen för godsens återkallande under kronan.

TOLFTE KAPITLET

ÖFVERSIGT AF KRONOGODSENS AFYTTRANDE INTILL 1655.

Enligt ofvanstående beräkningar hafva Gustaf Adolf, Kristinas förmyndare och Kristina sjelf dels genom försäljning och dels genom gåfvor från kronan afyttrat allraminst 38,750 hemman med en årlig ränta af **1,059,911** och motsvarande en köpeskilling af vid pass 26,**110**,840 allt d. s. m. 1). Nästan alla dessa bortlemnade krono-

1) För att gifva läsaren en åskådlig bild af förhållandet vilja vi framställa följande tabell, grundad på ofvan anförda uppgifter och beräkningar.

	Hemmanens antal.			Hemmanens räntor.		
	Gifna.	Sålda.	S:a.	Gifna.	Sålda.	Summa.
Af Gust. Ad.	7,800.	1,100.	8,900.	191,074.	26,685.	217,759.
Af Kristinas förmyndare	2,450.	2,400.	4,850.	68,761.	67,149	135,910.
Af Kristina	20,000.	5,000.	25,000.	560,196.	146,046.	706,242.
Summa	30,250.	8,500*).	38,750.	820,031.	239,880.	1,059,911.

	Hemmanens köpeskilling.		
	Gifna.	Sålda.	Summa.
Af Gustaf Adolf	6,369,000.	875,885.	7,244,885.
Af Kristinas förmyndare	1,528,000.	1,492,201.	3,020,201.
Af Kristina	12,448,800.	3,396,954.	15,845,754.
Summa	20,345,800.	5,765,040.	26,110,840.

*) Om antalet af sålda gods finnes i riksark. Riksdagsacta 1689 4:to följande uppgift; nämligen, att 2,257 hemman

eller skattehemman öfvergingo till adeln. Man räknade den tiden i Sverge och Finnland tillhopa vid pass 65,000 hela hemman. Deraf har adeln omkring 1654 innehaft ungefär 40- måhända 50,000 1), dels som gammalt eller

såldes efter 3-procents- och 6,758 d:o af 4½-procentstaxan. Summan skulle således göra 9,045. Enligt vanliga antagandet, att Gustaf Adolf ensam sålde för 3 procent skulle således på denna konung falla 2,287 hemman eller dubbelt, mot hvad vi antagit. Men man finner, att i åtskilliga förhållanden har 3-procentstaxan blifvit följd både af riksförmyndarne och af Kristina. Ofvannämnde uppgift från 1689 torde ej heller vara tillförlitligare än de andra. Vi anmärka nämligen omigen och uttryckligen, att ehuru dessa summor äro de säkraste eller åtminstone de sannolikaste, till hvilka vi förmått framleta oss, äro de likväl långt ifrån säkra. De hvila först och främst på ett urval af sinsemellan olika uppgifter. De på dylika uppgifter och på vårt urval bland dem här grundade medeltals-beräkningar kunna ej heller vara annat än blott ungefärliga. Blifvande och djupare forskningar torde kunna komma till bestämdare slutsatser. För öfrigt märkes, att i ofvanstående summor ingå hvarken det stora antal gods, som genom förpantningar kommit från kronan; ej heller de många gods, som blifvit sålda eller bortgifna före 1622; ej heller de, som blifvit bortgifna, sålda eller forpantade i de eröfrade landskapen *); ej heller de, som blifvit sålda till skatte; slutligen ej heller hemmanens ovissa och extraordinarie räntor i summan af Gustaf Adolfs, ej heller de extraordinarie i summorna af de andra båda regeringarnes försålda räntor.

1) Äfven detta kan endast i sannolikt medeltal uppgifvas. Se här de olika källornas olika innehåll. 1:o Riksark. Acta angående Ridd. och Adeln säger, att ståndet 1652 ägde 43,643 hemman gammalt frälse. 2:o En annan i riksark. befintlig, odaterad, ounderskrifven handling uppgifver utan närmare bestämning 53,170 hemman. 3:o En tredje dersammastädes på ett löst halfark befintlig uppgift, är ounderskrifven och odaterad, men tyckes i anseende till beräkning af den ovissa räntan höra måhända till 1686. Den upptager gammalt frälse 14,062, försålda gods 8,847;

*) Det säges, att endast i Estland och Liffland har från 1622 till 1654 blifvit såldt gods af 60,000 d. s. ränta.

köpt eller gifvet frälse, dels som förläning på Norrköpingsbesluts villkor, dels kanske som innehafvare af skattehemmanets räntor. Om detta förhållande fått ostördt fortgå, hade all Sverges jord inom kort kommit i adelns hand, och Sverges ofrälse men fria befolkning blifvit förvandlad till adelns hyresgäster, åbönder, torpare eller inhyseshjon. Vi hafva i dessa berättelser redan flere gånger och ganska utförligt omtalat detta olyckliga förhållande och allt det missnöje och motstånd, som deraf föranleddes i synnerhet vid riksdagen 1650. I stället för att omigen upprepa samma ord eller åtminstone samma ämnen, hänvisa vi läsaren till dessa förra våra yttranden 1).

En anmärkning må dock här tilläggas. Den gamla ursprungliga frälsefriheten förutsatte, att rustningsbesväret skulle vara ungefär lika tyngande som de vanliga skatter, från hvilka man derigenom befriades. Det stod derföre länge en hvar fritt, att efter godtycke antingen rusta och njuta frälsefrihet, eller ock att afsäga sig rusttjensten och betala skatt. Så länge denna likhet och frihet iakttogos, måste knotet mot frälserättigheten naturligtvis vara mindre häftigt. Förhållandet ändrades i samma mån, som nya ovissa eller extraordinarie räntor tillkommo, hvilket i synnerhet skedde under Gustaf Adolfs tid. Enligt lag, rättvisa och billighet hade då för tiden dessa nya pålagor bort lika fördelas på frälse- och ofrälse jord. Men adeln

---

donerade gods 21,278; rå och rör 2,283; adelns tjenares boställen 1,063; summa 47,503 hemman. 4:o Enligt Tanson Sv. kungsgårdars historia sid. 72 funnos vid slutet af Kristinas regering 72,773 hemman i Sverge och Finnland, hvaraf 53,180 voro i adelns ägo. 5:o Enligt Löfberg De præcipuis in Suecia militiæ equestris mutationibus, s. 28 stego år 1652 alla slags frälsegods till 43,645. Denna uppgift tyckes vara pålitlig.

1) Se **8.** 225—242.
— **9.** 63—93.
— **10.** 64—71.
— — 155—166.
— **11.** 131—135.

lyckades att häri vinna ett ganska obilligt företräde. De nya bevillningarna lades nämligen dubbelt tyngre på ofrälse än frälse-mannen; t. ex. då den förre i krigsgerd betalade 10 daler och till utskrifning gaf hvar tionde man, skulle den sednare blott betala 5 daler och uppställa hvar tjugonde man. Härigenom rubbades helt och hållet den likhet i tunga, som förut skulle åtminstone hetas vara mellan frälse och ofrälse jord, mellan adelns rusttjenst och ofrälsemannens skatter. Denna rubbning var också alltför grof, för orättvis och för i ögonen fallande, att den icke skulle hos ofrälsestånden väcka ett ganska allvarsamt missnöje. Det är otvifvelaktigt, att detta förhållande har, jemnte hvad vi i föregående delar anfört, ofta bidragit till ofrälse ståndens förbittring mot adeln och rop om indragningar af dess från kronan erhållna gods.

ANDRA AFDELNINGEN.

OM FJERDEPARTSRÄFSTEN.

TRETTONDE KAPITLET.

FJERDEPARTSRÄFSTEN UNDER KARL GUSTAF.

Det utarmade tillstånd, hvari Kristina efterlemnade staten, dref Karl Gustaf att genast se sig om efter nya inkomstkällor. Redan hösten 1654 anställde han derföre uti Pommern en räfst, hvarvid många der bortgifna taffelgods indrogos. Eldstierna och Renskiöld förde räkenskaperna; men huru mycket som åt kronan vederkändes, är oss obekant 1).

Denna räfst vidtog Karl Gustaf utan något svenskt riksdagsbeslut och endast med stöd af Pommerns författning, hvilken likasom den svenska förböd att afyttra de till regeringens underhåll anslagna godsen. Åtgerden var ett litet förespel till den större räfst, som året derpå anställdes hemma i Sverge.

Redan tidigt började reduktionens vänner att bereda sig till detta sednare företag. De utarbetade listor öfver sådana gods och räntor, som under Gustaf Adolfs, under riksförmyndarnes och under Kristinas regeringar blifvit från

---

1) Nordin. fol. 112, ss. 270, 274, 282 kommitterades för pommerska redukt. bref till Karl d. 31 Maj 1691, Kongl. resolutionen för H. Falkenberg d. 17 Sept. 1691; och till kommitterade s. d. — Redukt.-kansl. kamm.-koll. liqvid. kom. prot. d. 16 Sept. 1685.

kronan afyttrade 1). Detta skedde redan förr, än fjerdepartsräfsten beslutades. Att till sistnämnde åtgerd öfvertala konung och ständer var sannolika orsaken till uppgörandet af sagda listor; kanske äfven till deras höga belopp. Flere bland dem voro nämligen både för Gustaf Adolf, Kristina och hennes förmyndare vida större än sedermera befanns öfverensstämma med verkligheten.

I föregående berättelser hafva vi omtalat sättet, hvarpå fjerdepartsräfsten blef vid 1655 års riksdag genomdrifven 2); likaså dess hufvudsakliga innehåll. Detta sednare vilja vi dock här i läsarnes minne återkalla. Den reduktion, som 1655 beslöts, innehöll i korthet följande bestämningar:

1:o Till kronan skola indragas alla gods, som blifvit från densamma bortgifna på grund af falska uppgifter om antingen egendomarna och deras värden, eller ock om gåfvotagarnes eller deras förfäders förtjenster; hvarjemnte de, som vid köp, förpantningar eller byten förorättat kronan, skola gälda skadan;

2:o Lagen har strängeligen förbjudit att från kronan afsöndra så kallade *förbudna* lägenheter, eller hemman i *förbudna* 3) orter. Derföre skola till kronan ovillkorligen återtagas alla dylika; de må hafva blifvit afyttrade medelst gåfva, förpantning eller till och med köp. Innehafvarne, som mottagit de olagliga gåfvorna, må skylla sig sjelfva för skadan. Köpare och pantinnehafvare få deremot vid godsens aflemnande sin för desamma utgifna pant- eller köpskilling. Som *förbudna* orter anses kronans slott, ladugårdar, ängar, parker, fiskerier, qvarnar, krutbruk och fästningar; likaså de lägenheter, som blifvit anslagna till boställen eller löner åt presterskap, läroverk, krigsfolk,

---

1) Sådana daterade redan i April 1655 finnas i redukt.-kansl. och äro af oss här ofvan-åberopade.

2) Se **II.** 85—92.

3) Dessa kallades också ofta omistande orter; d. v. s. sådana, som kronan icke kunde mista utan serdeles stor skada, och hvilka derföre voro förbudna att på något villkor afyttra.

postverk, häradshöfdingar, länsmän, lotsar, gästgifverier m. m. — Likaså alla till bergslagerna hörande hemman; — vidare alla de gårdar, socknar och landskap, hvilka äro bestämda till matrosers anskaffande och flottans underhåll, hvartill bland annat också hela Åland och Norrland hörde; — slutligen också tullar, hamnar och en del af stadsskatterna;

3:o Alla egendomar, som blifvit bortgifna till *allodial*, d. v. s. enskildt arf och ägo, skola förvandlas till *Norrköpingsbesluts gods*, d. v. s. till sådana, som vid sista manliga bröstarfvingens död hemfalla till kronan 1);

4:o Alla exspektanser eller s. k. *afväntningsbref* på gods efter nuvarande innehafvarens död eller innehafvande slägtens utgång förklaras helt och hållet ogilltiga;

5:o Oberäknadt ofvanstående medgifvanden skola till kronan återlemnas $^1/_4$ af alla de gods, som adeln till skänks erhållit. Efter denna den vigtigaste punkten har hela åtgerden bekommit namn af *fjerdepartsräfsten*;

6:o Alla dessa indragningar skola gälla endast de gods, som blifvit skilda från kronan efter d. 6 Nov. 1632, d. v. s. efter Gustaf Adolfs död;

7:o Räfsten skall på samma sätt öfvergå också de ofrälse personer, som af kronan bekommit gods eller andra slags friheter och fördelar.

Denna fjerdepartsräfst var i sig sjelf ett adelns försök att genom en dylik mindre uppoffring komma ifrån strängare efterräkningar. Karl Gustaf antog förslaget derföre, att han antingen tyckte detsamma vara billigt, eller ock skyggade tillbaka för det obehag, de tvister och måhända oroligheter, som hårdhändtare åtgerder kunnat föranleda. En sådan jemnkande och försonande riktning visar sig än tydligare af hans stadga för verkställigheten 2).

1) Härvid fästades dock några villkor, som här icke hinna angifvas.

2) Denna stadga utfärdades d. 25 Juni 1655 och finnes i redukt.-kansl. så väl tryckt som i afskrift. Det är samma stadga, hvilken vi i noten af sid. 197, 12:te del. omtalat, men hvilken vi då ännu icke sett.

Denna söker i allmänhet att mildra adelns förlust genom lindrigare tydningar, genom uppskof, genom hänvisningar till konungens välbehag o. s. v. Trenne punkter böra i sådant hänseende framför andra påpekas. Först att i stället för sjelfva fjerdepartsgodsen, konungen för åren 1655, 56 och 57 nöjde sig med att af dem, som så ville, mottaga deras räntor i penningar. Detta var dock enligt med riksdagsbeslutet 1). För det andra stadgades, att fjerdepartsräfsten icke skulle sträcka sig till andra gods än dem, som voro bortgifna före den 25 Juli 1655; men icke till sednare afyttringar 2). Denna af konungen och till fördel för hans egna gåfvor gjorda inskränkning fanns icke uttalad i riksdagsbeslutet. För det tredje gaf konungen åt ridderskapet och adeln en tämmeligen afgörande försäkran, att ståndet skulle efter fjerdepartsräfstens beviljande vara tryggad vid sina öfriga välfångna egendomar, friheter och privilegier 3). Detta var helt och hållet stridande mot hvad ofrälsestånden vid 1655 års riksdag hade begärt.

Verkställigheten af denna reduktion mötte genast åtskilliga hinder. Många bland dem, som skulle afstå sina gods, sökte genom allehanda svepskäl och invändningar komma ifrån saken; antingen helt och hållet eller med så ringa förlust som möjligt. Detta kan redan i förväg anas och yttermera genom bevis ådagaläggas. Äfven konungen å sin sida bidrog att förlama reduktionens fart. I brådskan af sin resa till polska kriget utfärdade han för reduktionens ämbetsmän ett förhållningsbref, som var helt kort och ofullständigt och i sig sjelft blott ett utkast.

1) Denna tillåtelse förlängdes sedermera i många år. Häraf uppkommo de så kallade fjerdepartsräntorna, som ofta i äldre handlingar och räkenskaper omtalas.

2) Stadgan d. 25 Juni 1655, § 27.

3) Stadgan d. 25 Juni 1655, §§ 24, 28; hvaremot § 26 söker åt kronan förbehålla rättighet till ytterligare undersökningar, om framdeles kan befinnas, att kronan lidit något verkligt förfång, som i 1655 års redukt.-beslut och stadga icke är ihågkommet.

Omständligare ordnande af deras verksamhet lofvades, men kom aldrig 1). Tillika började konungen sjelf bevilja en stor mängd undantag och eftergifter, och detta genast och dagarna efter det reduktionen blifvit beslutad. Somliga fingo behålla sina egendomar, fastän dessa lågo i förbudna orter; andra fingo läne- förvandlade till arf- och egna gods; och detta fastän båda delarne rakt stridde mot det nyss fattade reduktionsbeslutet. Främst på listan af dem, som benådades med sådana eftergifter, stod Bengt Skytte, hvilken icke 14 dagar efter riksdagsbeslutet fick konungens löfte att behålla sina gods på Munsön, fastän dessa voro belägna i en så kallad *förbuden* ort. Många andra exempel kunna i samma afseende åberopas. Reduktionen hade t. ex. bland annat indragit Torstensons och Königsmarcks grefskaper, Ortala och Westervik, såsom båda liggande i förbudna landskap; och Ortala var redan för kronans räkning åt enskild man bortarrenderadt. Då utverkade sig båda slägterna ett konungens bref, enligt hvilket de fingo behålla sina grefskap 2). Hertig Karl Filips dotter, Elisabet Karlsdotter, fick likaså behålla kungsgården Tynnelsö med flera kringliggande hemman, fastän allesammans bort som förbudna gods indragas 3). Sådana undantag, både många och dryga, finnas i handlingarna. Man ser till och med, att konungen sjelf bortgaf flera kronogods; fast sådant var stridande mot både gamla lagen och nya beslutet.

Oaktadt dessa hinder började reduktions-ämbetsmännerna att, under ledning af Herman Fleming, utveckla mycken verksamhet; serdeles för åren 1655 och 1656. I följe af ofullständighet i så väl förhållningsbrefvet, som sjelfva stadgan begärde de snart närmare föreskrifter angående en hop tvistiga frågor. Konungens svar 4) bidrog

---

1) Åtminstone hafva icke vi lyckats finna spår till något sådant.

2) Se resol. i Frauenburg d. 16 Okt. 1656, § 15, hvarefter rättas uppgiften i 14 del. sid. 198.

3) Redukt.-koll. frågopunkter d. 26 Nov. 1662. Reger:s svar d. 11 Mars 1663, § 20.

4) Dat. Frauenburg i Preussen d. 16 Okt. 1656.

icke att skärpa och pådrifva reduktionen. En mängd punkter blefvo nämligen uppskjutna till nästa riksdag, eller till konungens närmare granskning, eller till konungens välbehag. De flesta, som afgjordes, fingo en mildare, stundom helt och hållet eftergifvande tydning. Så t. ex. blefvo i flera fall lifs- och behagligtids-besittningar i oförbudna orter befriade från fjerdepartsafgift; likaså hertig Adolf Johan för sina stora förläningar 1). — Boställen för postbönder, länsmän, gästgifvare m. m. skulle, om de förut blifvit afyttrade, nu enligt reduktions-beslutet indragas, emedan sådana hemman voro förbudna. Likväl blefvo nu en mängd dylika lägenheter befriade, tills antingen konungen eller nästa riksdag hunnit desamma närmare undersöka. En sådan undersökning skedde likväl under Karl Gustafs tid ingen enda gång, och hemmanen fortforo att vara från kronan afsöndrade. — Utom eftergifterna af Ortala och Westerviks grefskap, lät konungen också Gustaf Horn behålla Kumo stora fiskeri och Hans Wachtmeister största delen af Björkö styrmans-hemman, ehuru båda bort som förbudna indragas. År 1680 påstod också reduktions-kollegium, att de af Karl Gustaf från Frauenburg gifna förklaringarna voro bland de omständigheter, som mest förlamade verkets gång och tillintetgjorde dess bemödanden 2). Sådan var ock verkliga händelsen, sådan den verkliga andan i denna Karl Gustafs stadga; ehuru han på ett par ställen deri tycktes antaga en strängare ton.

Efter konungens ofvannämnde från Frauenburg afgifna svar blef, som sagdt är, reduktionens verksamhet betydligen minskad. Dertill bidrog ock pesten, som år 1657 rasade i landet och i synnerhet från Finnland till-

1) Konungen beviljade uttryckligen denna eftergift i afräkning på ett åt hertigen lofvadt årsunderhåll. Det oaktadt finner man, att hertigen sedermera gjort anspråk på samma underhåll. Se **14.** 10 jemnte der förekommande not den andra i ordningen.

2) Redukt.-kommiss. prot. d. 12 Maj 1682. Se för öfrigt 12:e del. s. 196—199.

bakaskrämde de herrar, som der skulle verkställa indragningarna.

Ett än mera förslappande tidskifte började efter utskottsriksdagen 1658. Herman Fleming hade under densamma anhållit om konungens beslut rörande en hop nya frågopunkter. Svaren 1) blefvo ungefär i samma anda, som de 1656 från Frauenburg gifna. Frågan, huruvida Österbotten skulle anses som omistande ort eller ej, uppsköts. Märkas bör, att Klas Tott och Per Brahe hade der ganska stora förläningar. Den förste var konungens förtrogne gunstling sedan tronskiftet 1654; den andre var en bland de få, som hade förtroende om det just nu fattade beslutet att återigen angripa Dannemark. Sistnämnde plan och dess utförande ökade emellertid konungens ögonblickliga behof af penningar, och detta bidrog på mångfaldigt sätt att locka honom till åtgerder, som väl för tillfället skaffade mynt, men, som å andra sidan och i längden mycket motverkade reduktionen. Då t. ex. krigsbehofven uppslukat alla tillgångar ända derhän, att Karl Gustaf icke hade medel till betalning af riksrådernas löner, förlänade han i stället hvar och en 1500 dalers ränta af de influtna fjerdeparterna 2). Så gick det ock med en hop andra ämbetsmän. För att snart komma åt penningar tillät konungen ytterligare, att adeln skulle äfven 1658 och tills vidare få behålla sina fjerdepartsgods och deremot antingen fortfarande betala fjerdepartsränta eller ock fjerdeparten helt och hållet med reda medel inlösa 3); hvilket innebar en ny kronogodsförsäljning. Derjemnte tillät konungen hvem som häldst att tillpanta

1) Dat. Göteborg d. 11 Maj 1658.

2) Falkenb. ark. på Brokind. Sv. Manuscr. Fol. 1. Karl Gustafs resol. till kamm.-koll. d. 29 April 1658. Andra källor säga, att de fingo behålla sina fjerdeparter i afräkning på de obetalda lönerna.

3) Se resol. i Göteborg d. 11 Maj 1658, § 7. jemnf. redukt.-koll. relation d. 16 Dec. 1687. Nordin fol. bund. 57. sid. 620.

sig indragna fjerdepartslägenheter. Ja, han lät genom kammar-kollegium, genom landshöfdingarna och genom ordentliga kungörelser formligen uppmana fjerdeparternas innehafvare till dylika förpantningar; och bjöd dervid ofta 10 à 12 procent, endast för att så snart som möjligt kunna till krigsbehofven erhålla nödiga medel. Af dessa och dylika åtgerder synes det, som Karl Gustaf på sina sista regeringsår i det närmaste gifvit hela företaget till spillo. För den, som drömde om verldsförvånande krigsbragder, måste ock reduktionens intrasslade göromål synas småaktiga, obetydliga, icke värda att upptaga tid och uppmärksamhet. Den, som gick ut på att eröfra riken, aktade föga vinsten af några bondehemman.

Reduktionsherrarna tycktes äfven under sådana förhållanden snart nog inse fåfängligheten af sitt arbete; hvarföre detta också tvärhastigt aftog, ja nästan helt och hållet upphörde. Protokollen för 1656 utgjorde 694 sidor; för 1657 blott 126; för 1658 finnas blott tre protokoller; för 1659 blott ett enda.

Om indragna afväntnings- och Norrköpings-beslutsgods frånräknas, finner man, att fjerdepartsräfsten har åt kronan inbragt år 1655, hemman 1937 st.; år 1656 dito 77; år 1657 dito 18; år 1658 dito 3; år 1659 dito 1. Dessa siffror tala. Man ser, med hvad fart reduktionen första året framgick, och hur hastigt den aftog. Tänk, om Karl Gustaf, i stället att jaga efter Polens och Dannemarks riken, stannat hemma och ordnat sitt eget; utfört reduktionen allvarsamt men billigt, samt afhjelpt de många och svåra missförhållanden, som uppstått! Han hade dertill snille och förmåga; men hvarken egna böjelser eller tidens anda manade till sådan verksamhet.

Skulden till reduktionens förslappning låg visserligen till en stor del hos konungen, men på långt när icke hos honom ensam. Högljudt klagades öfver den ovilja, reduktionsherrarna öfverallt mötte. En mängd godsinnehafvare undandrogo sig ihärdigt, stundom redovisning, stundom återbetalning. Landshöfdingarna, ofta deras slägtingar och

vänner och derjemnte kamrater i förlusten, voro någon gång ganska trögbedda och senfärdiga, då det gällde att lemna handräckning till verkställande af reduktionens beslut. Sjelfva de högsta herrarna och ämbetsmännen visade härvid en tadelvärd långsamhet. Tagom den förnämsta och nära nog bästa bland dem alla till exempel! Per Brahe älskade sitt fädernesland högt, och oaktadt en god hushållare, skydde han icke stora uppoffringar, när enligt hans öfvertygelse fosterlandets väl så fordrade. Talande bevis derom är det sätt, hvarpå han under Karl den tiondes krig försvarade både Kajana och Småland, och under Karl den elftes ville till Stockholms skydd anstränga både sig sjelf och ämbetsbröderna. Men reduktionen och dess uppoffringar voro honom alltid motbjudande. Af sina omätligt stora förläningar har han, under Karl Gustafs tid, oss veterligen, icke återgifvit en enda fjerdepart 1). Hans och hans likars tröghet, landshöfdingarnas senfärdighet att lemna handräckning, de betalandes tredska och stelhet, allt bidrog till samma mål. Att likväl detta motstånd kunnat besegras, det visade reduktionens raska framfart 1655. Men sedermera kom den olyckliga omständigheten, att Karl Gustaf ingen enda gång återvände till Stockholm för att genom sin personlighet sätta lif i och gifva kraft åt besluten. I stället stannade han de sista åren af sin lefnad nästan beständigt i trakterna kring Öresund och för det mesta utrikes, hvarigenom sjelfsvåldet inomlands växte obehindradt. Ofta tillät man sig att med sturskhet och hotelser möta reduktionsherrarna i deras ämbetes utöfning.

Sista åren af Karl den tiondes regering var villervallan med kronans hemman kanske till och med större än någonsin förut. Reduktionen hvilade. De återstående godsen och de åter indragna fjerdeparterna nästan borttrugades till nya förpantningar. Genom de i roskilderfreden vunna

---

1) Måhända, och troligen har dock han och hans likar i stället betalt fjerdepartsräntor.

landskaperna fick staten visserligen många nya egendomar; dels sådana, som förut tillhört danska kronan, dels sådana, som ansågos förbrutna af de herrar, som i sednare kriget höllo Dannemarks parti. Men på samma sätt, som Karl Gustaf redan förut i Preussen och Kurland bortförlänat dylika der varande egendomar; likaså började han ock att i de från Dannemark eröfrade orterna bortlofva stora massor af gods, för det mesta åt svenska adeln, men äfven åt många sina ofrälse gunstlingar 1); och detta på en enda gång år 1659 till en årlig ränta af 573,306 d. s. m. Gåfvan var alltför orimlig och måste i följe af fredsfördraget 1660 gå tillbaka.

Vi hafva icke funnit någon uppgift om antalet eller räntan af de gods, som Karl Gustaf sålunda dels bortgifvit dels bortpantat. Sonens, Karl den elftes, reduktionsämbetsmän hafva lemnat denna sida af saken i mörker och glömska. Reduktions-inkomsten är deremot bekant. Fjerdepartsräfsten har nämligen under Karl Gustafs tid til. kronan indragit 2,659 hemman med en ränta af 77,989 d. s. m. Huru mycket, som deraf var krono eller skatte, och huru mycket, som af Karl Gustaf blifvit återigen bortlemnadt, känna vi icke 2); ej heller beloppet af influtna

1) Barfod om skånska adeln 91—94. Jemnf. Sv. Mercurius 1760, Apr., sid. 15—18. Enl. Cronholm Skånes Politiska Histor. 2. 32. skulle dessa egendomar år 1661 af svenska herrar köpas.

2) Redukt.-kansl. Kort extrakt på de gods och lägenheter, hvilka enligt riksdagsbeslutet 1655, dels som reducerade och klarerade fjerdeparter, dels som exspirerade Norrköpings-besluts-gods hemfallne äro i Sverge och Finnland.

	Norrköp.-besluts-gods.		Summa indragn. gods, deri äfven exspirerade Norrk.-besl.-gods inräkn.	
	Mantal.	Ränta.	Mantal.	Ränta.
1655.	108 1/4.	3,248: 14.	2,403 31/96.	66,781: 8.
1656.	14 1/4.	537: 26.	91 7/12.	5,815: 25.
1657.	35 5/8.	1,045: 29.	54 1/8.	1,936: 2.
1658.	88.	2,747: 26.	91 1/2.	2,945: 11.
1659.	18.	483: 3.	19.	511: —
S:ma	264 1/8.	8,063: —	2,659 1/2.	77,939: 14.

fjerdepartsräntor. Troligen hafva dessa sednare varit större än under den kommande förmyndare-styrelsen; men upptagas här såsom lika, d. v. s. ungefär 40,000 om året, hvilket för 5 år gör 200,000, allt d. s. m.

Angående Karl den tiondes reduktion vilja vi för öfrigt hänvisa läsaren till hvad i ämnet redan blifvit anfördt 1). Mycket deraf hafva vi återigen för sammanhangets skull upprepat.

I första årets indragning inbegrepos 358 reducerade exspektans-hemman. För öfrigt meddela vi här ur reduktionens kollegii-berättelse (i Redukt.-kansl.) följande närmare uppgifter om de indragningar, som i Karl Gustafs tid gjordes.

Hemmanens egenskap.	Mantal.	Ränta.
De fem förbudna länen	380.	17,546.
Omistande bergslag	476.	13,722.
Förbud. Amir. orter	927.	20,378.
Doner. fjerdeparts-räntor	9.	321.
Länsmanshemman	146.	4,386.
Postbondehemman	35.	914.
Krögare- och Tavernehemman . . .	36.	1,026.
Kungs- och Ladugårdar	—	1,726.
Kronoqvarnar	—	466.
Hejderid Skogvakt. hemman . . .	11.	312.
Kronofisken	—	2,747.
Styrmanshemman	14.	357.
Kronoängar	—	739.
Exspirer. Norrk. gods	264.	8,063.
Exspektans-hemman	358.	3,218.
Städers afrad, åkerskatt	—	461.
Ströms-afraden	—	1,600.
S:ma	2,656.	77,982.

I ofvanstående räkning äro öre och penningar för korthetens skull uteslutna.

1) Se **II**. 85—92.
— **I2**. 196—199 och
— **I4**. 197—199.

FJORTONDE KAPITLET.

OM FJERDEPARTSRÄFSTEN OCH KRONOGODSEN UNDER KARL DEN ELFTES FÖRMYNDARE.

Såsom vi sett, hade fjerdepartsräfsten under Karl den tiondes sista år nästan helt och hållet afstannat. Bland dess ämbetsmän voro några döde, några på annat håll sysselsatta, och hela verket nästan upplöst. Fråga blef, huruvida det någon gång borde fortsättas och derföre ånyo ordnas. Flere bland högadeln och i synnerhet Per Brahe ville ej veta mera derom och anförde mot reduktionen i synnerhet två skäl; det ena, att kronan hade större inkomst af godsen i adelns hand, än då de förvaltades af fogdar; och det andra, att godsen, i händelse reduktionen fortginge, skulle blifva vanvårdade och utsugna; emedan nuvarande innehafvare förutsåge, att en fjerdedel deraf snart skulle återlemnas till kronan. Motsatta åsigten försvarades af Gustaf Bonde, hvilken påstod, att reduktionen var både laglig, billig och äfven för adeln nödvändig; ty eljest skulle en blifvande konung snart taga alla ståndets från kronan bekomna gods. Bondes åsigt segrade, och i slutet af 1660 utnämndes ett nytt reduktions-kollegium till fjerdepartsräfstens fortsättande.

Denna fortsättning hade både sina dagrar och skuggor. Riksförmyndarne fattade onekligen flera beslut genom hvilka fjerdepartsräfsten blef både vidgad och skärpt 1).

1) Hit räkna vi: 1:o Post-, länsmans- och gästgifvare-hemman skulle enl. reduktions-stadgan såsom förbudna till kronan indragas. Karl Gustaf hade sedermera tills vidare uppskjutit reduktionen af många dylika (resolution i Frauenburg d. 16 Okt. 1656, § 12). Nu beslöto riksförmyndarne dessas indragning enligt ursprungliga stadgan, likväl ännu med villkorligt undantag för grefve- och friherreskaper. (Se redukt.-stadgan den 24 Mars 1663, § 18, och regeringens bref af den 13 Okt. 1663, punkt. 3). 2:o Reduktionen i Halland hade af Karl Gustaf blifvit uppskjuten; men förmyndarestyrelsen beslöt sedermera dess verkställande (Se kongl. resolut. d. 10 Juli 1667). 3:o Reduk-

Tillika dref man, åtminstone i orden, ganska häftigt på hela verkets afslutande. Böter och beslag utsattes för sådana godsinnehafvare, som icke i rätt tid aflemnade de redovisningar, som infordrades 1). Många obilliga påståenden blefvo afvisade och för sjelfva reduktions-kollegium utfärdades 1669 ett förhållningsbref, som bland annat ålade detta ämbetsverk att hvarje söckendag arbeta från 8 till 11 f. m. och från 3 till 5 e. m.; flera andra påskyndande åtgerder att förtiga.

Allt detta låter icke illa. Vid närmare granskning upptäckes dock mycket, som icke öfverensstämmer med de anförda vackra besluten. Andra blefvo nämligen fattade, som voro af annan riktning och som betydligen inskränkte reduktionens verkningar 2). Sjelfva arbetet gick äfven gan-

---

tionen i Liff-, Est- och Ingermanland, som af Karl Gustaf blifvit uppskjuten, började att af riksförmyndarne förberedas (S. st. jemnf. Thams riksdagarnes hist. 2. 1. 145. 2. 2. 93). 4:o Rådet föreslog, att flera vid kronogods-köpen oberäknade räntor skulle nu af adeln godtgöras. 5:o År 1668 utfärdades en förnyad reduktionsstadga, så sträng, att Karl den elfte sjelf i mycket gillade och följde dess föreskrifter. 6:o Slutligen och det vigtigaste var, att förmyndareregeringen 1671 beslöt, att alla de gods, fjerdeparter och annat, som hade i strid mot riksdagsbeslut, resolutioner och regeringsformer blifvit bortgifna eller mot ofruktbara fordringar afstådda, skulle indragas eller åtminstone räntan afräknas på innehafvarnes löner och fordringar o. s. v. (Loenb. handl. 11. 28). De tvenne sista besluten voro följder af den strängare hushållning, som Brahe-Bielkepartiet sökte införa under sista åren af förmyndarestyrelsen.

1) Kongl. förordn. angående Redukt.-verket d. 24 Sept. 1668, tryckt.

2) Hit räkna vi 1:o beslutet, att fattiga personer, som icke erhållit mer än tre hela hemman i gåfva, skulle vara befriade från fjerdepartens utbetalande. Man ville härigenom stadga en viss regel för de mildringar, som Karl Gustaf och den ursprungliga stadgan medgifvit för fattigdomen, men hvilka hittills berott endast af konungens eller kollegii välbehag. Åtgerden afsåg att i nämnde fall stadga lag i st. f. godtycke och föreskriften ansågs någorlunda billig. Emellertid stötte man dock snart på rika personer, så samvetslösa, att

ska trögt och mötte ovilja nästan öfverallt. Reduktions-herrarna klagade, att till verket förordnade rådsherrar kommo sällan tillstädes, hvarigenom de öfriga förlorade

---

de tolkade detta riksförmyndarnes medgifvande så, som det skulle gälla serskildt för hvart län; så att t. ex. den, som bekommit blott 3 hemman i Östergötland, skulle behålla dem fria från fjerdepartsafgiften, fastän han fått måhända 50 andra hemman i Westmanland. Detta försök tillbakavisades dock af riksförmyndarne. 2:o I st. f. hemman belägna i Sverge tilläts att betala fjerdeparten genom hemman belägna i Finnland, ehuru dessa sednare allmänt ansågos vara af sämre beskaffenhet, fastän de kunde hafva lika åtecknad ränta. (Resol. d. 8 April 1661, § 3, d. 14 Mars 1663, § 2). 3:o Den ursprungliga redukt.-stadgan tillerkände åt kronan en, stundom två så kallade frihetsmil kring dess slott och kungsgårdar m. m. Mycket berodde på sättet, huru dessa mil räknades. Karl Gustaf sade först, att mätningar skulle ske efter sedvanligt bruk. (Resolut. i Frauenburg d. 16 Okt. 1656, § 28). Sedermera betänkte han sig bättre och föreskref, att den skulle sträckas i rak linea rundt kring slottet eller kungsgården (Resolut. i Götheborg d. 11 Maj 1658, § 6). Detta ändrades af riksförmyndarne, hvilka bestämde, att milen skulle räknas efter vanliga land- eller sjövägen, hvarigenom kronans område betydligen förminskades. (Resolut. d. 24 Mars 1663, § 5 och 13 Okt. 1663, andra punkten). 4:o Grefvar och friherrar tillätos att behålla $\frac{1}{4}$ af kyrkotionde, kungshästar m. m.; likaså de länsmans-, post- och gästgifvarehemman, som lågo inom deras grefve- och friherreskap, med villkor att deremot underhålla posten, gästgifverierna och ordningen. (Kongl. resol. d. 14 Mars 1663, § 11). 5:o Bergslagernas indragning var en af de vigtigaste punkterna, som 1655 beslutades. Fullständiga utförandet blef af riksförmyndarne likasom af Karl Gustaf uppskjutet. Till förevändning togs, att man ännu icke hade någon säker bergs-jordebok. (Rådsprot. den 3 Okt. 1666). Sedan ångrade man sig och tog i mät en hop bergshemmans-räntor. Men ännu en gång ändrade man åsigt och frigaf samma räntor omigen, och tills ordentlig jordebok blefve färdig, (Kongl. brefvet d. 15 Dec. 1670 i Nordin fol. bund. 30, sid. 137). Någon sådan hunno likväl riksförmyndarna under sina 13 för det mesta fredliga år icke att upprätta. Emellertid fingo både de sjelfva och deras vänner och slägtingar sitta qvar vid sina i bergsla-

anseende, kraft och lust att vederbörligen gripa det svåra verket an. Ytterligare klagades, att reduktionen icke behörigen understöddes af riksförmyndarne, och att dessa sednare tvärtom skyddade och hjelpte undan dem, som skulle aflemna några gods eller medel 1). Klas Fleming påstod 1683, att riksförmyndarne oupphörligt sökt uppskjuta eller hindra reduktionens verkställighet i de eröfrade landskapen 2). Denna beskyllning är alldeles för hård. Säkert är dock, att ganska få bland de högre ämbetsmännen och herrarna hafva under denna tidrymd till kronan inbetalt sina fjerdeparter 3). Deremot hafva de i strid mot reduktionens anda eller bokstaf bortgifvit en mängd kronogods och fjerdeparter, dels åt hvarandra, dels åt slägtingar och ståndsbröder, dels och mången gång åt fattiga ofrälse personer. Vid riksdagarna dref visserligen adeln på reduktionens verkställighet och det till och med häftigare än de andra stånden. Men just när det blef fråga om denna verkställighet, framkommo enskilda personer af samma adel med många fordringar, som voro öfverdrifna, och som mycket hindrade åtgerden. I slutet af 1670 anmälde reduktions-kollegium, att kronan genom räfstens uppskjutande årligen förlorade 250,000 daler.

---

gerna innehafda gods. Efterräkningen uteblef ej. 6:o Redukt.-beslutet tillerkände åt kronan dess urminnes hufvudfisken i stora strömmar, skärgårdar m. m. Riksförmyndarne inskränkte detta inom de oförbudna orterna till blott sådane större fisken, som hade uti arrende minst gifvit 50 d. s. m. (Rådsprot. d. 29 Okt. 1666; jemnf. Stiernmans riksdagsbeslut sid. 1583). 7:o De, som af kronan erhållit hus och tomter, och deraf betalt fjerdeparten, tillätos behålla det öfriga som allodialegendom, fastän det enligt stadgans tydliga anda bort blifva förläning på Norrköpings-besluts villkor (Resolut. d. 15 Dec. 1670, § 3) o. s. v.

1) Redukt.-kansl. redukt.-koll. regist. och der förekommande berättelse af den 8 Sept. 1680.

2) Redukt.-kansl. kamm.-koll. liqvid. prot. d. 6 Juni 1683.

3) Huruvida de deremot betalt fjerdepartsräntor i stället, är en omständighet, som vi icke kunna upplysa.

I allmänhet må nämnas, att reduktions-kollegii verksamhet ökades och minskades i mån af Gustaf Bondes till- eller aftagande inflytande. Under De la Gardies allmagtstid uträttades mindre. Under Bielke-partiets stigande välde blef antalet af reducerade hemman återigen något ökadt.

Det sammanlaggda beloppet af indragningarna åren **1660—1672** steg efter den sannolikaste beräkning, vi funnit, till en summa af **1,113 $^7/_{16}$** hemman med årlig ränta af **38,471** d. s. m. Deraf utgjorde, enligt en annan räkning, de influtna fjerdepartsgodsen **633 $^7/_{16}$** hemman med en ränta af **18,507** d. s. m. I kontanta medel hade under samma tid blifvit, för fel, upptäckta i köp, byten m. m. indragna **88,947** d. s. m. Dessutom hade i ränta för indragna fjerdepartsgods kronan haft en årlig behållen inkomst af ungefär **40,000** d. s. m.; det vill för **13** år säga **520,000** d. s. m. 1).

1) Ur reduktions-kansliets handlingar meddela vi följande utdrag:

År	Summa reducerade mantal och räntor dels genom fjerdepartsräfst, dels genom Norrk.-besluts-gods hemfallna m. m. enligt redukt.-kollegii berättelse 1680.		Summa inkomna reda medel i redukt.-kolleg. enl. dess berättelse 1680.
	Mantal.	Ränta. d. s.	
1660	34 $^1/_2$.	1,051: 1.	— — —
1661	39.	1,510: 2.	— — —
1662	219 $^{17}/_{24}$.	6,452: 30.	45: 22. 16.
1663	231 $^5/_{24}$.	7,909: 22.	915: 26. 16.
1664	47 $^7/_{24}$.	1,352: 24.	63: 9. —
1665	60 $^{13}/_{48}$.	1,823: —	59: 26. 4.
1666	89 $^1/_8$.	2,924: 1.	10,240: 12. 9.
1667	17 $^5/_8$.	756: 3.	42,528: 14. 6.
1668	69 $^3/_8$.	2,060: 24.	80: 25. 18.
1669	68 $^{19}/_{24}$.	2,097: 24.	2,773: 22. 14.
1670	80 $^1/_8$.	2,761: 21.	2,784: 14. 10.
1671	57 $^7/_8$.	1,612: 25.	19,669: 29. 5.
1672	97 $^{19}/_{24}$.	2,558: 16.	9,784: 23. 16.
S:a	1,113 $^5/_{16}$.	34,871: 1.	88,947: 2. 18 d. s. m.

Denna uppgift, såsom varande å ämbetets vägnar, ha vi följt. Den kan jemnföras med en annan, den enda vi 1846 kände, och som derföre aftrycktes i 14 del. sid. 203.

De allmänna omdömena öfver reduktionens verksamhet utföllo olika efter olika partier och åsigter. Högadeln, som var missnöjd med hela saken, påstod, att räfsten icke medförde eller kunde i sig sjelf medföra någon nytta, svarande mot den tidspillan, den kostnad, de tvister och det godsens utsugande, som den förorsakade. Ungefär dylika förebråelser hördes sedermera esomoftast från ett helt annat parti, näml. från de sednare reduktionsherrarna; men då också i helt annan afsigt. Sistnämnde personer gillade reduktionen som grundsats och trodde på dess nytta; men för att få ytterligare anklagelseskäl mot riksförmyndarne och högadeln, påstodo de, att åtgerden blifvit af dem så förlamad och försummad, att den på långt när icke svarat mot kostnaden. Gyllenborg sade t. ex., att reduktionskollegium haft i årlig lön en tunna guld, men indragit blott en half; att den kostat 118,000, men blott reducerat för 30,000 d. s. m. 1). Någon tid förut hade han påstått, det samma ämbetsverk haft i lön 140,000 d. s. m.; men blott reducerat några och tjugu tusen dalers ränta 2). Öfverdriften af dessa Gyllenborgs ord inses af förut meddelade uppgifter.

En serskild fråga är, huru Karl den elftes förmyndare hushållade med indragna fjerdeparter och återstående kronogods. Sjelfva hafva nämnde herrar år 1672 i sin ämbetsberättelse föreburit, att de icke haft några kronogods att bortpanta, såsom i förra tider varit vanligt. I strid häremot befinnes dock, att ganska många och betydliga förpantningar skett. Gransknings-kommissjonen påstod till och med, att panteskillingen stigit till 568,410 d. s. m. Att de af förstnämnde kommissjon uppgifna anklagelsesummor vanligtvis äro både opålitliga och öfverdrifna, detta hafva vi redan i föregående del ådagalaggt. Den verkliga summan af riksförmyndarnes förpantningar kunna vi likväl icke bestämma.

---

1) Redukt.-kansl. kammar-koll. liqvid.-kommiss. prot. d. 29 Okt. 1683.

2) S. st. d. 30 Juli 1682.

Nästan samma förhållande är med de af riksförmyndarne bortgifna kronogodsen. Dessas 1) årliga ränta säges hafva uppgått till 61,935 d. s. m. eller, enligt en annan beräkning, för alla åren sammanlaggdt 727,044 d. s. m. Men båda dessa uppgifter härröra från riksförmyndarnes fiender i Gransknings- och Stora-kommissjonerna. Några andra och säkrare siffror känna vi icke 2).

När Karl den elfte uppträdde på tronen, hade fjerdepartsräfsten, enligt hvad ofvanföre nämndt är, inbringat:

	Mantal.	Ränta.	Kont. medel.	Fjerde-partsränta.
Under Karl Gustaf	2,659 ½.	77,989: 14.	Okändt.	200,000.
» riksförmyndarne	1,113⁵⁄₁₆.	34,871: 1.	88,947: 2. 18.	520,000.
S:ma	3,772¹³⁄₁₆.	112,860: 15.	88,947: 2. 18.	720,000?

FEMTONDE KAPITLET.

FJERDEPARTSRÄFSTEN UNDER KARL DEN ELFTES UNGDOMSÅR 1673—1680.

Knappt hade Karl den elfte tillträdt regeringen, förr än det kom nytt lif i reduktionsverket. Redan under första åren röjde sig den unge konungens lynne: hans hushållsanda, kraft och obeveklighet. Hela räfsten påskyndades, och detta icke blott med ord, utan ock i verkställigheten. Ynglingens och hästvännens böjelser stucko äfven genast fram. Bland hans alldraförsta åtgerder var att indraga flere för stallstaten välbelägna ängar 3).

Snart vände han sig till vigtigare föremål. Den af förmyndarestyrelsen under hvarjehanda svepskäl uppskjutna reduktionen af bergslagerna förbereddes nu till ofördröjlig

---

1) Måhända ingingo deri också skatte-hemmans-räntor.
2) Se hvad i ämnet är anfördt i 14 del. s. 199—210. Mycket deraf har man för sammanhangets skull måst här upprepa; något deraf kan ock efter ofvanstående rättas.
3) Nordin. fol. bunden 30, s. 154. K. bref d. 7 Juni 1673.

verksamhet 1). Tillika befalldes, att finska räfsterna skulle sättas i gång, och Karl hänvisade dervid främst på de i nämnde landskap befintliga grefve- och friherreskap, hvilka voro i förbudna orter belägna och derföre enligt 1655 års beslut redan längesen bort indragas. Karl Gustaf hade likväl icke vidrört ett enda deribland.

De herrar, som ägde förläningarne, hade också under förmyndaretiden vetat på hvarjehanda sätt undandraga sig räfsten. Nu befallde derföre konungen helt kort och godt, att indragningen skulle ske genast och utan att lemna besagde godsinnehafvare någon ytterligare betänkningstid 2). I följe häraf blefvo snart nog inom Sverge och Finnland indragna 8 dylika gref- och 9 friherrskap med en ränta af 74,506 d. s. m. 3). Så kraftigt uppträdde Karl redan första året af sin regering.

År 1674 fortsattes verket med ökad fart. Karl vände numera indragningarna till de orter, som voro behöfliga för flottan och af sådan orsak förbudna. Af dylika lägenheter återtog han ensamt på detta år 2,504 mantal med en årlig ränta af 61,606 d. s. m. 4). Likaså började han reduktionen i bergslagerna, och indrog derstädes 1086 mantal med en årlig ränta af 29,208 d. s. m., detta endast under åren 1674 och 1675 5). Äfven blefvo genom serskilda skrifvelser sjelfva reduktions-grundsatserna i ett och annat vidgade. Under årets sista veckor utfärdades i detta hänseende ett märkligt bref, som till kronans fördel upphäfde flere bland de inskränkningar, som riksförmyndarne gjort. Karl befallde t. ex., att frihetsmilarna kring de kungliga slotten skulle räknas i rak linea och icke efter den krokiga landsvägen; — att länsmans-, post- och gästgif-

1) Upsal. Cederhielm; Bondeska anekdoterna.
2) Nordin. Fol. bunden 30, sid. 146. K. bref d. 10 Mars 1673. — S. st. sid. 151, Kgl. bref d. 26 Nov. 1673.
3) Kammar-koll. arkiv.
4) Redukt.-kansliet.
5) Enligt Redukt.-kansl. En annan der befintlig uppsats nämner 1,128 5/24 mantal och 30,207 d. s. ränta.

varehemman skulle återfalla till kronan, äfven om de voro belägna i grefve- och friherreskap; — att alla gamla fiskerier skulle vederkännas utan de inskränkningar, som riksförmyndarne hade gjort; — att de förut omtvistade landskapen Vester-Norrland, Jemtland, Herjeådalen och Österbotten skulle anses som förbudna orter; — likaså Finspångs, Tjusts och Tuna län samt de hus och tomter, som i städerna Stockholm och Riga lågo omkring de kungliga slotten; — att Torstensönernas grefskap Ortala, hvilket Karl Gustaf hade skonat, skulle nu genast indragas, emedan äfven det var beläget i förbuden ort. Slutligen påböds ock, att en hop smärre räntor 1), hvilka vid kronogodsens försäljning icke blifvit i köpetaxan inberäknade, skulle återgäldas 2).

Vid dessa tillfällen hände stundom, att åbonden på det indragna godset hade så stor skuld till sin förre jordägare, att hela eller större delen af dess lösbo, d. v. s. af hemmanets uppsättning, gick åt till betalningen. Stundom har måhända ett sådant förhållande blifvit falskeligen föreburet. I båda händelserna återfick kronan vanligtvis blott ett ödehemman, som gaf åtminstone i början föga eller ingen afkastning. Denna svårighet eller denna list sökte Karl att förekomma. Han förböd nämligen att på sådant sätt utkräfva sin fordran hos åbonden och befallde, att de till kronan vederkända gårdarna skulle vid återlemnandet vara i god reda och behållning 3).

År 1675 skedde i afseende på reduktionens grundsatser icke någon märkvärdigare förändring. Men räfsten riktades nu i synnerhet mot Ingermanland, hvarest under 1675 och 1676 återtogos 751 obser med en årlig ränta

---

1) De voro vind- och vaskpenningar, sjetteskäppan, springskatten, öfvervigts-jernet och oköpta dagsverken. Deras ränta ansågs utgöra 1,968 daler och köpeskillingen efter 4½ proc. 29,087 riksdaler.

2) Kongl. bref. d. 10 Dec. 1674 finnes i riks-registrat. samt i flera reduktions-samlingar.

3) S. st.

af 58,272 d. s. m. Lockade af dessa vunna fördelar, yrkade ständerna vid Uppsala riksdag att fjerdepartsräfsten måtte fullständigt utföras äfven i andra punkter, t. ex. indragning af såväl Bornholmska vederlagsgodsen som de ärftliga förläningarne i Liffland 1).

År 1676 blef i följe af förra riksdagens påminnelser reduktionens verksamhet ganska liflig. Flera skrifvare antogos 2); en ny reduktions-stadga utfärdades 3). Hela Roslagen förklarades för förbuden ort, och en mängd lifstidsförläningar indrogos till härens behof. Föröfrigt började räfsten att redan nu öfvergå många af de fordna gunstlingarna, många af det äldsta reduktions-partiet. En af dess handtlangare, grefve Banér, fick afstå fjerdedelen af Norrby egendom, hvilken hans far, den store fältmarskalken, erhållit såsom uppmuntran under sina ärorika bragder i tyska kriget. Lars Skytte måste ersätta en mängd obetalta räntor; och Bengt Skytte återlemna flera af de Muns-ö gods, om hvilka han så bittert trätat med Messenius, och som Karl Gustaf låtit honom behålla. När den ryktbare Paul Würtz dog, blef det friherreskap, som Karl Gustaf gifvit honom i Ingermanland, genast indraget; fastän Karl den elfte förut ärnat det åt Gripenhielms äldsta son 4).

De, som träffades af indragningarna, sökte på allehanda sätt afböja eller minska sina förluster. Medlen voro ej alltid de vackraste. När fjerdeparter skulle återlemnas, gåfvo några herrar stundom halft i stället för helt, och öde i stället för bebyggdt; hvarjemnte åbönder och hemman utsögos, innan de afträddes till kronan. Några, som 1675 skulle lemna sina förlänings-gods, voro nog djerfva att tvärtemot konungens föreskrift behålla gårdar-

---

1) Riksark. riksdagsacta 1675. Nordin. fol. bund. 30, sid. 179. Kgl. brefv. d. 22 Juli 1675.
2) S. st.
3) Rådsprot. d. 11 Maj 1680.
4) Nordin. fol. bund. 30, 189—190. Kongl. brefvet den 15 April, den 15 Maj och den 23 Juni 1676.

nas samma år gifna afkastning. Sådana försök kunde likväl icke länge undslippa Karl den elftes blick, och således ej heller hans näpst. Denna sednare blef sådan, att den kändes. Icke blott, att nämnde förbrytare måste godtgöra kronans lidna förluster, utan de, som utarmat bönderna eller olofligen tillegnat sig årets ränta, måste till straff för sin olydnad och förmätenhet plikta till kronan alla de räntor, som de sedan 1655 af godsen uppburit 1). Konungens uppmärksamhet blef för öfrigt under detta år så upptagen af kriget och den öfverhängande faran, att han ej sjelf kunde egna mycken tid åt reduktionsväsendet. Detta gäller äfven för följande året eller 1677, under hvars lopp vi icke hafva något synnerligt nytt att om dessa ämnen förtälja.

År 1678 var största krigsfaran öfvervunnen och reduktionen började åter öka sin verksamhet. Under riksdagen i Halmstad yrkade alla stånden omigen på räfstens fullbordande; och Karl den elfte utfärdade en förordning, som ifrigt påskyndade verket 2). Också blefvo nu en mängd jägeristatens boställen såsom förbudna lägenheter indragna. Ganska märkvärdig var också åtgerden angående Byggnadshjelpen. Med detta ord förstods en gerd, som var anslagen till bebyggande och underhåll af gränsehusen och fästningarna. Den hade funnits nära nog sedan urgammal tid, men räknades dock till de s. k. ovissa räntorna. När Kristinas förmyndare ändrade köpetaxan för kronogodsens försäljning, bestämdes, att byggnadshjelpen skulle jemnte de öfriga ovissa räntorna intagas i den summa, efter hvilken köpeskillingen beräknades. Märkligt och för Kristinas förmyndare alldeles icke hedrande är, att detta blef underlåtet. Man beräknade köpeskillingen blott efter de tvenne andra ovissa räntorna, landttågsgerden och salpeterhjelpen; men gick helt och hållet förbi den tredje

1) Nordin. fol. bund. 30, sid. 185. Kongl. brefvet d. 6 Mars 1676.

2) Den 13 April 1678 finnes tryckt i de flesta reduktionssamlingar.

eller byggnadshjelpen. Det hette sedermera, att man i brefvet till kammar-kollegium hade af förseende kommit att öfverhoppa ordet *byggnadshjelp*, och att felet låg hos en kamrerare; men icke märktes förrän 1643, eller som andra säga först under Karl Gustafs tid 1). Men också efter 1643 ändrades icke felet, utan godsförsäljningarna fortforo allt framgent efter samma oriktiga och för kronan skadliga beräkning. Ändtligen spordes dock missnöje öfver ett sådant förfarande, och år 1663 frågade reduktions-kollegium, huru saken borde behandlas. Karl den elftes förmyndare vacklade hit och dit och uppsköto afgörandet gång efter annan. De vågade hvarken förneka eller befalla, att denna obetalda ränta skulle af köparna inlösas. Slutet blef, att eho, som önskade, skulle få ersätta den genom att betala en motsvarande förhöjning på köpeskillingen 2). Äfven Karl den elfte skyggade i början tillbaka för denna kinkiga fråga och uppsköt afgörandet gång på gång 3). Efter det lyckliga fälttåget 1677 fick han dock friare händer och ansåg sig ändtligen nog tryggad att kunna angripa äfven denna punkt. Den 23 Febr. 1678 utfärdades en befallning, att alla sådana vid godsköpen obetalda byggnadshjelper skulle ofördröjligen inlösas och det kontant. Ingenting fick afkortas på fordringar eller innestående löner; ty alltsammans skulle genast användas till härens och flottans ordnande 4).

---

1) Yttranden på riddarhuset, se Thams riksdagar 2. 190, 193. Likväl finnes, att man redan 1643 har enligt regeringens befallning beräknat byggnadshjelpen i st. f. salpeterhjelpen i de landskap, der denna sednare icke fanns. Redukt.-kansl. redukt.-koll. prot. d. 3 Maj 1678. jmfr Kgl. Bibl. i Stockholm. Orubricerade samlingar till Karl den elftes hist. 4:o. tom. 10, sid. 503.

2) S. st. sid. 237. Kgl. br. d. 14 Mars 1663, § 12. S. st. återigen sid. 504, utdrag ur rådsprot. d. 10 Sept. 1668; Nordin. fol. bund. 142. s. 64, br. d. 25 Nov. 1671.

3) S. st. sid. 113—1, och 114—2, Kgl. bref d. 11 Febr. 1676 och d. 5 Aug. 1677.

4) S. st. s. 114—1 och 116, Kgl. br. d. 23 Febr. och d. 24 Nov. 1678.

Emellertid hade några af fordna tiders godsköpare redan förut ansett säkerheten fordra att frivilligt erlägga köpeskilling också för denna förut obetalda ränta. Redan före 1678 hade derföre sådana inbetalningar blifvit gjorda af en Per Brahe, Seved Båt m. fl.; men icke af synnerligen många 1). Nu sedan Karl den elftes förordning utkom, fick saken en helt annan fart. Skarpa efterräkningar anställdes, och stora summor influto 2). Endast under året 1679 bekom kronan 124,609 d. s. m. 3) och året 1681 likaledes 49,849 d. s. Hela den förut obetalda byggnadshjelpen beräknades 1697 hafva stigit till en ränta af 12,980 daler och en köpeskilling af 192,299 riksdaler.

Denna reduktions-åtgerd kan både tadlas och försvaras. Det sätt, hvarpå Kristina 4) och hennes förmyndare ur köpetaxan uteslöto byggnadshjelpen, var olagligt, ty det stridde mot vederbörligt beslut. Det medförde också för kronan en tämligt stor förlust. Det var således icke utan goda skäl, som Karl den elfte sökte få denna skada godtgjord, och tadlet hade blifvit mindre, om han utkräft ersättningen af Kristina eller häldst af hennes förmyndare; ty på dem hvilade skulden till misstaget. Men nu lade han ersättningen på dem, som köpt godsen. Med allt skäl gjorde dessa hvarjehanda invändningar: t. ex. att de omöjligen kunnat känna hvarken det af regeringen fattade beslutet om byggnadshjelpen, ej heller dess urakt-

---

1) Redukt.-kansl. Extrakt ur redukt.-koll. kassa, samt specifikation öfver personer, som betalt byggnadshjelpen m. m.

2) A. Oxenstiernas sterbhus fick betala 13,353, Wasaborgs likaledes 17,624, Arvid Wittenbergs 10,836, Axel Lillies 12,378, Ludvig De Geers först 12,350 och sedermera 24,017, allt d. s. m.

3) Falkenberg, se manuscr. N:o 6. Redukt.-koll. relat. d. 22 Decemb. 1679. En annan uppgift af samma år antager 211,700 d. s. m., hvari dock andra obetalda räntor äro inberäknade. Se nyssnämnde extrakt ur redukt.-kollegii kassa.

4) Troligtvis har dock drottningen varit alldeles okunnig om och oskyldig i detta förhållande.

låtande; — att de köpte och betalde godsen till det pris, regeringen fordrade; — att köpen voro ordentligt afslutade och ömsesidigt gillade, hvarföre de nu så långt efteråt icke borde förändras; — att köparne måhända aldrig handlat godsen, om de känt denna nu tillaggda förhöjning i priset; — slutligen, att de både köpt och nu i tjugutre år på god tro innehaft gårdarna, samt på mångahanda sätt sinsemellan sålt, bytt eller arfskiftat dem. Dessa och dylika skäl talade mycket mot den af Karl den elfte vidtagna åtgerden.

Under åren 1679 och 1680 fortgingo indragningarna efter ungefär samma grunder som förut, dock med saktad fart; det sednare kanske af den orsak, att man redan hade i sigte den stundande och vida vigtigare Stora reduktionen.

Högst sällan blefvo vid ofvannämnde indragningar några undantag medgifna. Per Brahe lyckades väl att genom Lindskiölds bemedling få behålla sitt i finska förbudna orter liggande friherreskap 1). Åt hjelten Otto Wilhelm Königsmarck, som tappert försvarade Pommern, lemnades ock till en tid någon del af hans grefskap We-

1) Brahe. Miscellan. tom. 40. P. Brahe till E. Lindskiöld d. 25 April 1675.

4) Nedanstående tidsordnande förteckning visar reduktionens olika

	Kort extrakt på de gods och lägenheter, som 1673-1680 i Sverge och Finnland till kronan hemfallna äro (I redukt.-kansl. 1680.)			En annan, men något afvikande uppsats i samma ämne och på samma ställe.		
	Mantal.	Obser.	Ränta.	Mantal.	Obser.	Ränta.
1673 . . .	415.	—	12,131.	429$\frac{2}{3}$.	—	12,786.
1674 . . .	3,411$\frac{7}{24}$.	—	101,140.	2,894$\frac{13}{31}$.	—	100,856.
1675 . . .	676$\frac{5}{12}$.	360$\frac{11}{15}$.	51,619.	678$\frac{11}{12}$.	360$\frac{7}{15}$.	57,543.
1676 . . .	253$\frac{1}{11}$.	391$\frac{1}{2}$.	34,268.	263$\frac{1}{4}$.	391$\frac{1}{2}$.	34,481.
1677 . . .	42.	—	1,130.	28.	—	778.
1678 . . .	58$\frac{1}{2}$.	—	1,491.	58$\frac{1}{2}$.	—	1,491.
1679 . . .	20$\frac{1}{5}$.	—	373.	20$\frac{1}{8}$.	—	373.
1680 . . .	16$\frac{17}{24}$.	—	696.	16$\frac{17}{24}$.	—	696.
Summa	4,893$\frac{35}{264}$.	752$\frac{7}{30}$.	202,852. 7.	4,389$\frac{17}{24}$.	751$\frac{29}{30}$.	209,007. 22

NB. Öre och penningar äro för rummets skull uteslutna i summanderna, men

stervik 2). Gunstlingen Johan Gyllenstiernas mor, fru Anna Skytte, fick till allodial inlösa några gods, som hon förut hade blott under Norrköpings-besluts villkor 3). De personer voro likväl icke många, som fingo hugna sig af sådana nådebevis.

Under nämnde år blefvo visserligen några gods från kronan bortsålde. Dessa voro dock jemnförelsevis få, emedan en sådan handel stridde mot både lagen och allmänna tänkesättet. Det svåra kriget och de derunder begångna skaffningeknepen bragte likväl konungen i stor penningeförlägenhet. Han tillgrep derföre det gamla bruket att bortpanta krono- och skattegods m. m. Panteskillingen för sådana afyttringar har under ifrågavarande tid stigit till 2,041,635 d. s. m.

Genom ofvannämnde starka indragningar hade emellertid flera statsbehof blifvit fyllda och till 1680 rytteriet försedt med behöfliga boställen. Summan af hvad fjerdepartsräfsten hade under denna tid till kronan indragit, utgjorde också tillhopa 4,389 hemman med årlig ränta af 209,007 d. s. m.; samt i reda medel 396,651 d. s. m., hufvudsakligen i följe af anmärkningar mot de förra godsförsäljningarna. Härtill komma minst 48,000 d. s. fjerdepartsräntor, beräknade efter 6000 för hvarje år 4).

2) Nordin. fol. bund. 142, sid. 114—2. Kgl. br. d. 11 Febr. 1676 m. fl.

3) S. st. 30, 199. Kgl. br. d. 21 Juni 1678.

verksamhet under olika år:

En tredje specificerad uppgift i samma ämne och på samma ställe. Indragna gods. Fjerdeparts. Mantal.	Ränta.	Bergslags. Mantal.	Ränta.	Uppsats på de reda medel, som i kgl. redukt.-koll. äro influtna. S. st. odater., ounderskr.	D:o D:o. S. st.
100.	11,706.	——	——	13,384.	13,384.
115 7/12.	26,955.	481 2/3.	12,204.	13,784.	13,724.
59 1/12.	2,039.	604 2/3.	47,024.	23,569.	23,527.
128 1/3.	4,190.	25 1/2.	641.	10,978.	10,978.
37 1/2.	923.	4 1/2.	189.	15,627.	15,627.
54 1/2.	1,363.	——	——	77,846.	77,846.
8 1/4.	226.	11 7/8.	146.	216,691.	218,178.
16 17/24.	696.	——	——	——	23,385.
1,119 1/4.	48,100. 18.	1,128 2/24.	30,207. 4.	371,880. 30. 7.	396,651. 5. 9.

upptagna i summorna, hvilka sednare derföre synas större än de förra föranleda.

Reduktions-kollegium har år 1680 å ämbetets vägnar uppgifvit, att den 1655 beslutade räfsten hade i sin helhet åt kronan inbragt från 1655 till 1680 gods för en årlig ränta af 320,541 d. s. m.; och från 1662 till och med 1680 en tillsammanlaggd kontant inkomst af 460,828 d. s. m. 1).

---

1) Redukt.-kansl. Redukt.-koll. berätt. d. 6 Sept. 1680. Sammanlägga vi allt, hvad 1655 års reduktion hade intill 1680 enligt våra ofvanstående beräkningar inbringat, så får saken följande utseende:

Under	Mantal.	Obser.	Årlig ränta.	Fjerdeparts-ränta.	Andra indragna medel.
Karl Gust.	$2{,}659\frac{1}{2}$.	—	77,989. 14.	200,000.	okändt.
Riksförm.	$1{,}113\frac{5}{16}$.	—	34,871. 1.	520,000.	88,947. 2. 18.
Karl XI.	$4{,}389\frac{17}{21}$.	$751\frac{29}{36}$.	209,007. 22.	48,000.	396,651. 5. 9.
Summa	$8{,}162\frac{5}{18}$.	$751\frac{9}{30}$.	321,868. 5.	768,000.	485,598. 8. 3.

Här ofvan sid. 30 är antaget, att från 1632 till 1655 hade blifvit bortgifna 22,450 mantal med årlig ränta af 628,957 d. s. m. Således har räfsten från 1655 till 1680 indragit långt mer än en fjerdedel af dessa gåfvogods. Öfverskottet torde komma dels från de förbudna lägenheter, hvilka icke blott till en fjerdedel utan i sin helhet indrogos; dels från Karl Gustafs och riksförmyndarnes missbruk att återigen af yttra hemman, hvarföre dessa sedermera förekomma två gånger på reduktionslistan. Emellertid finner man, att redan innan 1680 års reduktion beslöts, hade 1655 års reduktion till sina hufvudsakligaste punkter blifvit i det närmaste genomförd och att den redan då hade återtagit ungefär så många hemman, som af densamma kunde väntas. Vanligtvis påstår man, att fjerdepartsräfstens utförande nästan helt och hållet förhindrades, och att ofrälseständen och konungen derigenom retades och tvungos att företaga den stora räfsten 1680. Att en sådan förklaring är helt och hållet oriktig, inses af ofvanstående förhållanden.

SEXTONDE KAPITLET.

FJERDEPARTS-RÄFSTEN ÅREN 1680—1687.

År 1680 begynte den så kallade Stora reduktionen, hvilken sträckte sig vida djupare än den år 1655 beslutade. För denna nya åtgerd inrättades ett nytt ämbetsverk, hvilket fick namn af *Reduktions-kommissjonen.* Det för fjerdepartsräfsten hade blifvit kalladt och kallades också hädanefter *Reduktions-kollegium.*

Karl föreställde sig, att detta sednare skulle numera kunna inom kort afsluta de långvariga, allt sedan 1655 fortgående efterräkningarna. Han befallde tvänne gånger efter hvarandra, att hela verket ovillkorligen och utan invändning skulle vara afslutadt till midsommar 1681 [1]. Han hade dock befallt en omöjlighet. Mycket och det hufvudsakligaste, det mest inbringande var visserligen redan undangjordt; likväl återstod af det invecklade ämnet långt mer, än någon kunnat föreställa sig. I synnerhet hafva de många och krångliga efterräkningarna af räntor och granskningarna af gjorda invändningar tagit mycken tid. Ledsammast var, att det mesta rörde jemnförelsevis blott småsaker. Med häftiga bref, stränga föreskrifter och egen tillsyn bemödade sig Karl att så mycket som möjligt påskynda farten. Han ökade arbetstimmarnes antal; reduktionsherrarna skulle numera finnas på tjensterummet från kl. 7 till 12 f. m. och från kl. 3 till 7 e. m. [2]. Sjelf vakade han öfver åtlydnaden, dels genom besök, dels genom påminnelser. *Jag har, skref han från Kungsör, olyckligtvis afbrutit mitt ena ben och nödgas derföre stanna här ute; men jag förmanar eder att, sådant oaktadt, både för- och eftermiddagar flitigt fortfara med arbetet* [3].

---

1) Nordin. fol. bund. 30, 209 och 211. Kgl. br. d. 26 Nov. 1680 och 17 Januari 1681.
2) S. st. sid. 238. Kgl. br. d. 8 Juli 1682.
3) S. st sid. 220. Kgl. br. d. 25 Okt. 1681.

De af konungen valde och beroende ämbetsmännerna ansträngde naturligtvis hela sin förmåga. Men oaktadt deras sträfvanden och konungens förmaningar, var dock saken redan i och för sig sjelf, och blef än mer genom nya tillägg och utsträckningar, så vidlyftig och hoptrasslad, att den omöjligen kunde inom någon kortare tid afslutas. Konungen frikallade visserligen 1683 reduktions-kollegium från alla vidare åtgerder med fjerdeparterna af gåfvogodsen, emedan dessa sednare skulle numera i sin helhet af reduktions-kommissjonen indragas. Deremot ålades samma kollegium att fortfarande verkställa 1655 års öfriga räfste-beslut, nämligen om oriktiga köp, förbudna orter samt om fjerdeparter af bortgifna hus, tomter och penningevärden m. m Strängheten, för att icke säga småaktigheten, gick härvid ofta mycket långt. Flere personer hade i förra tider haft utom sin lön årliga större eller mindre understöd. Karl den elfte framkom nu med den förklaringen, att alla sådana måste betraktas som rena gåfvor, af hvilka enligt 1655 års beslut fjerdeparten borde till kronan återbetalas 1). Efterräkningen sträcktes ock till gåfvor af penningevärde. Se här ett exempel! Robert Douglas hade 1647 af Kristina erhållit hennes porträtt, infattadt i diamanter. Nu, och fyratio år derefter, förklarades, att också af dessa diamanter borde fjerdeparten till kronan återbetalas. Porträttets och diamanternas värde blef verkligen uträknadt, och fjerdeparten deraf år 1687 hos arfvingarna återkräfd. Till så närgångna efterräkningar kom ock, att egenskapen af förbudna orter utsträcktes vida utöfver, hvad 1655 dermed menades. Genom allt detta började summan af indragna medel återigen stiga tämligen högt och under loppet af åren 1683 och 1686 till en summa af 344,625 d. s. m. Bland de betalande märkas sterbhusen efter Adler Salvius för 9,620; efter Robert Douglas för 20,834; efter Fredrik Stenbock för 31,138; efter Len-

1) Nordin. fol. bund. 39, sid. 61. Kgl. resolut. d. 17 Mars 1683.

nart Torstenson för 54,295; efter Johan Skytte för 71,967 allt d. s. m. 1), m. fl. m. fl. På sådant sätt återgingo nu till kronan en betydlig del af de gåfvor, som hos och af förra regenter blifvit med en täflande öfverdrift och orimlighet begärda, gifna och mottagna. För öfrigt voro några fjerdepartsgods sedan förra tider ännu oindragna, hvarföre också fjerdepartsräntor, omkring 6,000 d. s. m. årligen, till och med 1684 inflöto till statskassan, på samma sätt, som alltsedan 1655 hade skett 2). I årliga räntor har reduktions-kollegium dessutom under åren 1681—1687 indragit en summa af 43,526 daler 3). Beloppet af de indragna godsen steg till $308^{11}/_{12}$ mantal med 11,445 d. s. m. i årlig ränta 4).

Med detta år var den egentliga och serskilda fjerdepartsräfsten afslutad. Den hade från och med 1655 och

---

1) Redukt.-kansl. Specification på redbara medel, som genom redukt.-koll. utarbetade kommit kronan till godo från 1683 till d. 13 Sept. 1686.

2) Statskontorets ark. Uppgifterna öfver statens inkomster upptaga influtna fjerdepartsräntor för år 1680 d. s. m. 6,891; för år 1682, 6,315; för år 1683, 9,527; för år 1684, 5,339. Sedermera försvinner denna inkomst-tittel.

3) Redukt.-kansl. specification öfver räntor, som från 1680 till och med 1687 blifvit af redukt.-kolleg. indragna. Se för öfrigt nästa not. Troligtvis kommer denna summa från efterräkningar vid fordna godsköp.

4) Specification på hemman och räntor, som af redukt.-koll. in natura reducerade äro sedan 1683 års riksdags beslut. (Finnes i redukt.-kansl. i en bundt med påskrift: Diverse uppgifter. Är odaterad och ounderskrifven).

			Mantal				Viss
	Jern-bruk.	Hemman.	utan ränta i jordebok.	Qvarnar.	Utjorda-åkrar.	Fiskerier.	o. oviss ränta.
1683 . .	—	$54\frac{1}{4}$.	—	5.	2.	—	2,286.
1684 . .	—	$61\frac{1}{6}$.	$8\frac{1}{2}$.	—	7.	3.	2,753.
1685 . .	2	$64\frac{7}{8}$.	$18\frac{7}{8}$.	2.	5.	—	3,061.
1686 halfva året	—	4.	—	—	—	—	162.
D:o aparte	—	$92\frac{3}{4}$.	$4\frac{1}{2}$.	3.	—	—	3,484.
S:a	2.	$277\frac{1}{24}$.	$31\frac{7}{8}$.	10.	14.	3.	11,445.

intill Dec. 1687 indragit 1,236,852 d. s. kontant, 10,250 hemman, 75 obser och 363,996 d. s. årlig ränta 1).

SJUTTONDE KAPITLET.

REDUKTIONS-KOLLEGII UPPLÖSNING, MEN FJERDEPARTSRÄFSTENS FORTFARANDE 1687—1700.

År 1687 hade reduktions-kollegium ändtligen hunnit afsluta den betydligaste delen af de efterräkningar, som voro eller blefvo en följd af 1655 års räfstebeslut. Alla de förbudna godsen voro indragna. I det närmaste färdig var ock räfsten om fjerdeparten af hus och tomter, samt om godsköp efter år 1632. Ännu återstod dock ett och annat. Efterräkningarna om gåfvor, om presternas vederlag, samt om byten voro under fullt arbete; och granskningen af godsköpen före 1632 icke ens påbegynt. Konungen beslöt dock att upplösa reduktions-kollegium eller, rättare sagdt, att slå det tillsammans med reduktions-kommissjonen. Afsigten var förmodligen att vinna mera

	Specification på redbara medel som genom redukt.-koll. utarbetande kommit kronan till godo från 1683 till d. 13 Sept. 1686. S. st. odaterad och ounderskrifven.	Specification på räntor af redukt.-koll. indragna sedan 1680. S. st. odaterad och ounderskrifven.
1681	377,901.	16,540.
1682	19,452.	1,135.
1683	95,615.	2,286.
1684	33,363.	2,753.
1685	94,527.	3,061.
1686	121,119.	162.
Summa	741,979.	25,937, allt d. s. m.

1) Enligt Redukt.-koll. berättelse Dec. 1687. Se Rådsprot. d. 7 Dec. 1687. Enligt andra af oss förut antagna redovisningar, skulle summan stiga till 8,471 hemman, 751 obser, 333,313 d. s. årlig ränta, och 1,227,577 d. s. i kontanta medel, utom fjerdepartsräntorna. Danska ministern uppgifver, att godsen, som af kollegium reducerades, stego till ett kapital af 25 tunnor guld i specie. (2,500,000 riksdaler?)

sammanhang i arbetet och mindre kostnad i aflöningen. Förändringen skedde d. 17 Dec. 1687. Det nya ämbetsverket bibehöll namnet reduktions-kommissjonen. Bland dess medlemmar uppdrogs åt Franck och Kalling, men i synnerhet åt Dankwardt att under Gyllenborgs ledning afsluta de återstående ärenderna 1). Man trodde, att dessa skulle numera blifva hvarken många eller serdeles dryga. Men snart blefvo de ökade genom en hop nya reduktionsuppfinningar, hvilka man ytterligare sökte utleda från 1655 års beslut. Vigtigast deribland var räfsten om extraordinarie-räntorna. Dessa punkter skola framdeles omtalas i sammanhang med det nya verkets öfriga åtgerder. Ännu år 1697, då Karl den elfte dog, voro flera bland fjerdepartsräfstens qvarlefvor outredda. Vi hafva icke kunnat utleta, huru mycket kronan genom dessa sednare slags efterräkningar vann från 1688 till 1697. Det har förmodligen blifvit inräknadt i beloppet af den gemensamma kommissjonens indragningar.

Länge kunde ej Karl den tolfte trifvas med allt det trassel, all den förargelse, som af dessa gamla undersökningar och tvister förorsakades. Det, som återstod att vinna, var kanske ej heller serdeles mycket; fast reduktionsherrarna ännu 1697 uppställde fordringar på stora summor. Den 13 April år 1700 gjorde Karl derföre slut äfven på 1655 års räfst, och efterskänkte de flesta anspråk, som staten kunde i följe af densamma hafva att göra.

Fjerdepartsräfsten varade från 1655 till 1700, d. v. s. i 45 år; och likväl voro icke ens då alla målen afslutade. Denna långvariga tidsutdrägt bevisar mycket. Till år 1687 hade, som förut är sagdt, 8,471 2) hemman blifvit vederkända, och deraf på det enda halfåret 1655 ej mindre än 2,403, d. v. s. en fjerdedel af hela antalet. Om Karl Gustaf på sådant sätt fortfarit, hade inom få år allt

1) Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 17 Dec. 1687; men i Nordin. fol. bund. 30, sid 498 nämnes icke detta åt Dankwardt gifna uppdrag.

2) Se sid. 64 not 1)

varit slutadt; ty arbetet gick då vida lättare, emedan ärenderna ännu icke hunnit genom köp, byten och arfskiften än mera intrasslas, ej heller glömmas under tidernas lopp och genom en mängd deltagares frånfälle. — Sedermera kommo Karl den elftes förmyndare. Ännu hade saken måhända kunnat tämligen lätt redas. I Gustaf Bondes anda blefvo omkring 240 hemman indragna under hvartdera åren 1662 och 1663. Om riksförmyndarne med allvar följt denna bana; om de tillika föregått med sitt eget exempel och frivilligt aflemnat såväl fjerdeparter, som andra till indragning bestämda gods; då hade de äfven kunnat af andra fordra samma laglydnad; verket hade fått en mycket raskare fart och fjerdepartsräfsten varit slutad måhända omkring 1665, eller 1668. Men nu gick det helt annorlunda till. Under tretton fredliga år läto riksförmyndarne indraga endast 1,113 hemman, d. v. s. icke ens hälften, af hvad Karl Gustaf medhann på det första halfva året 1655 och det under brinnande krig. Detta allt visar, att så väl hans egen sednare förvaltning, såsom ock de derefter kommande riksförmyndarnes, var i mycket skuld till den långsamhet, hvarmed verket sedermera framgick.

Men låtom oss å andra sidan betrakta verkets gång under Karl den elfte sjelf! Med all sin utomordentliga kraft och ihärdighet mägtade icke ens han att göra slut på denna efterräkning, ehuru han derpå använde en tid af 24 år. Detta kom visserligen å ena sidan deraf, att ärenderna hunnit betydligen intrasslas, innan konungen tog dem om hand; samt deraf, att han åt 1655 års reduktion gaf en långt större utsträckning än man i början åsyftade. Men det bevisar ock, att dessa ärender voro i sig sjelfva af en högst svår och invecklad beskaffenhet. Man besinne ock, att fjerdepartsräfsten, beslutad 1655, skulle utreda och mellan arfvingar, ofta i tredje led fördela återbetalningsskyldigheten af gods och gåfvor, som voro gifna för ofta 20 år sedan, och hvilka sedermera på mångfaldiga sätt gått i byten, köp och arfskiften.

TREDJE AFDELNINGEN.

OM STORA REDUKTIONEN.

ADERTONDE KAPITLET.

INLEDNING.

Europas samhällsförhållanden undergingo vid denna tid en stor förändring, serdeles här i norden. Den bestod i konungamagtens tillväxt, och det i nästan alla hänseenden. Tidens anda gillade åsigten och lättade verkställandet. Flere mycket ansedda författare drefvo sådana satser. Den på sin tid mycket omtalade engelsmannen Filmer lärde, att hvarje konung hade en honom af Gud uppdragen faderlig och oinskränkt magt öfver både folk och land, i följe hvaraf såväl undersåtarnes personer som förmögenhet och jord vore uteslutande konungens egendom, hvilken denne kunde efter behag använda. Den ryktbare tänkaren Hobbes kom till nära nog samma slutsats, ehuru utgången från helt olika grunder. Dessa läror vunno då för tiden och i synnerhet bland lägre samhällsklasser långt mera bifall, än hvad det nu rådande tänkesättet föreställer sig. Förut var det i synnerhet de högre stånden, som hindrat konungarnas envälde. Men den magt, dessa samhällsklasser ägde, hade ofta blifvit använd att främja deras enskilda fördelar och förtrycka lägre stående medborgare. Dessa sednare önskade derföre konungamagtens förstärkande för att sedermera genom densamma befrias från det öfvervälde, adeln hittills innehaft. Förhållandet är allmänt kändt och i dessa berättelser redan förut omständligen

framställdt 1). Här återstår att visa samma sinnesstämnings inflytande på förevarande ämne, på den svenska reduktionen.

Den stora nästan oinskränkta konungamagt, som tidens anda fordrade, sattes i förbindelse med en oförytterlig besittningsrätt af kronans jord och inkomster och följaktligen med en obegränsad magt att återtaga, hvad derifrån blifvit afsöndradt. Sådana reduktioner blefvo ock i flera andra länder ungefär liktidigt påbegynta. Redan 1661 hade Colbert i Frankrike upprättat en chambre de justice, ett ämbetsverk, som skulle anställa räfst öfver en mängd med kronans medel och gods begångna underslef och slöserier. Det var ungefär samma slags inrättning, som sedermera 1678 här i Sverge företogs under namn af Kammardeputationen, och hvarom vi i sextonde delen talat 2). År 1667 har samme Colbert anställt en återindragning af kronans gods, och det ungefär i samma riktning, som här i Sverge följdes af 1655 och 1680 års reduktioner. Man har till och med velat finna någon likhet mellan Ludvig den fjortondes så kallade reunioner och några Karl den elftes reduktions-grundsatser. Äfven kurfursten Fredrik Wilhelm hade i samma riktning vidtagit en och annan åtgerd, serdeles i Ost-Preussen. Också i Dannemark sökte finansministern von Stöcken att genom dylika medel upphjelpa staten. Redan före 1680 lät han inrätta en så kallad revisions-kommissjon i afsigt att återtaga de från kronan bortslösade godsen.

Så blef Sverge af utländska föredömen och det nästan från alla sidor inlockadt på reduktionsbanan. Inrikes anledningar saknades ej heller. En mängd sådana ha vi redan uppräknat i berättelserna om riksdagarne 1650 3) samt 1655 4) och om dessas anledningar och följder. Vi hafva sedermera sett, huru fjerdepartsräfsten deraf föran-

---

1) Se **16.** 77—88.
2) Sid. 38.
3) Se **9.** 68—94.
4) Se **11.** 85—93. **14.** 116—140. **16.** 79.

leddes; men tillika huru denna var blott en half åtgerd, som icke botade det onda, icke lugnade ofrälseständen. Den lät nämligen orubbade qvarstå de ämnen till feodalism, till ärftliga län, som infördes af Erik den fjortonde och af Karl den nionde, och hvilka voro mycket vådliga för allmogens frihet. Slapphet i utförandet gjorde åtgerden än mindre tillfredsställande. Troligen hafva just dessa omständigheter ökat ofrälse-missnöjet. Det växte mer och mer och framstack vid riksdagen 1668 både ofta och hotande. År 1672 kom det bland ständerna till formligt utbrott på sätt, nedanstående kapitel visar.

NITTONDE KAPITLET.

FÖRESPELET 1672 TILL STORA REDUKTIONEN 1680.

Liksom 1650, började ofrälseständen också 1672 att sinsemellan hålla enskilda mot adeln riktade öfverläggningar. Vigtigaste föremålen voro ridderskapets gårds-rätt; — grefvarnas och friherrarnas företrädesrättigheter och lagskipningsmagt; — bortslösandet af Bornholmska vederlagsgodsen; — flere räntor, hvilka adeln dels helt och hållet undandragit sig, dels betalat endast till hälften; — slutligen adelns privilegier i allmänhet, hvilka ofrälsemännen anhöllo, att konungen icke måtte bekräfta m. m. Om allt detta författades en skrift, som framlemnades till Karl den elfte, och i hvilken man som hufvudskäl åberopade den ryktbara uppsats, som ofrälseständen hade i samma ämne till drottning Kristina år 1650 afgifvit. Riddarhuset och i synnerhet rådet blef oroligt och uppbragt. Obesvarad, skulle denna de tre ståndens skrifvelse alltid qvarligga som en bevisande förebråelse mot adeln. Ett ofullständigt eller otillräckligt svar vore nästan än sämre. Enligt Sten Bielkes råd, beslutades derföre att utarbeta en

fullständig vederläggning af alla de mot adeln riktade anklagelser, som blifvit af ofrälseständen 1650 först framkastade och nu 1672 åberopade. Detta uppdrogs åt Sten Bielke, Klas Rålamb och Henrik Falkenberg, hvilka skulle till biträde få begagna ämbetsmännen i kammar-kollegium. Skriften blef med mycken skicklighet uppsatt och tillika styrkt genom bilagor, underskrifna af kammar-kollegii tjenstemän. Den sökte nästan i hvarje punkt försvara adelns företrädesrättigheter och de hittills följda styrelsegrundsatserna. För flere i sig sjelfva svaga sidor kunde likväl endast svaga skäl åberopas; ehuru stor den fyndighet var, som förde pennan. Ofrälsemännen 1650 hade t. ex. anmärkt, att alla kronogods voro rikets oumbärliga tillhörighet och borde derföre också oförskingrade bibehållas. Adelsskriften svarade nu, att rikets omistande lägenheter verkligen blefvo genom fjerdepartsräfsten 1655 åt kronan tillbakalemnade. Detta var visserligen sannt; men ofrälseständen hade yrkat, att rätteligen borde *alla* kronogods anses som *förbudna* och oförytterliga; hvilket grundade påstående lemnades obesvaradt. — Adelsskriften påstod ytterligare, att sedan Norrköpings-besluts-villkor blifvit 1655 utsträckta till alla gåfvogods, var, såsom ofrälsemännen begärde, äganderätten till alla sådana hemman i det hela förbehållen åt kronan. Men härvid förtegs, att detta blott gällde *gåfvo-* men icke *köpe-godsen*, till hvilka kronan helt och hållet förlorat all äganderätt. — Vidare hade ofrälsemännen 1650 yttrat: *Ändock vi genom Guds nåd, samt med uppoffring af gods och blod hafva åt Sverges rike eröfrat åtskilliga landskaper, så har dock fäderneslandet deraf blott namnet och titteln, men icke gagnet; emedan inkomsterna af dessa landvinningar blifvit bortgifna åt enskilda och gynnade personer.* Sanningen häraf kunde icke nekas; men adelsskriften sökte genom ordrytteri komma derifrån. Ofrälseständen hade nämligen begagnat ordalaget: *Vi hafva med uppoffring af gods och blod eröfrat.* Häröfver sökte adelsskriften göra sig lustig och frågade, när det var, som någon *prest, borgmästare eller rådman*

deltog i dessa eröfringskrig och dervid spillde sitt lif eller sitt blod o. s. v. — Ytterligare hade ofrälseständen anmärkt, att ju mer jorden öfvergick i adelns hand, destomer förlorade konungen sin omedelbara magt öfver bönderna, hvilka deremot, som frälse landsåter, lades närmast under adeln. Mot denna anmärkning framkastades blott en tom fras. — Lika matt blef svaret på ofrälsemännens yttrande, att då konungen fick sälja skatteräntor och kronogods åt adeln men aldrig köpa frälsegods från adeln, skulle samma adel till slut bemägtiga sig all rikets jord. — Ofrälsemännen hade såsom en ytterligare obillighet anmärkt, att de nya extra-ordinarie skatterna blefvo af adelns bönder betalda blott med hälften, af hvad skattebönderna erlade. Adelsskriften svarade, att tungan af rusttjensten svarade mot andra hälften; men dervid förtegs den vigtiga omständigheten, att adeln var för denna sin rusttjenst redan förut till fullo godtgjord genom frihet från de äldre skatterna, och att halfva befrielsen från de sednare tillkomna var en åt ståndet efteråt gifven ny fördel, som icke motsvarades af något nytt dess åliggande. — Ofrälsemännen hade ytterligare påstått, att rikets tjenster borde gifvas, icke åt börden af ett enda stånd, utan åt vettet, lärdomen, dugligheten, i hvad klass de ock funnos. Adelsskriften svarade: *denna anhållan visar, huru ofrälsemännen i sina hjertan drifvas af oregelbunden äregirighet, samt åtrå efter de höga tjensterna. Att bifalla denna deras trängtan skulle dock vara orimligt och störta fäderneslandet i förvirring och olycka, fiender och främmande till hugnad och åtlöje. Adeln är nämligen det stånd, som alltid varit riket till styrka och prydnad, och som för detsamma offrat lif och gods. Inom ridderskapet har också näppeligen en enda person funnits, som deltagit i något, som ländt fäderneslandet till skada. Att nu nedsätta ett sådant stånd till likhet med andra mindre förtjenta och mindre uppodlade, det vore både orättvist och skadligt.* I dylik anda var en del af det nu uppsatta adelsförsvaret.

Lyckligare blef skriften i en annan riktning, nämligen då den fick tillfälle att på prester och borgare tillbakakasta några af de mot adeln riktade beskyllningarna. Det var i synnerhet de förstnämnde, som både 1650 och nu stodo i spetsen för ofrälsemännen. Det var derföre också presterna, som man först och främst ville åt; men äfven borgerskapet fick sin dryga släng af slefven. Se här, hvad begge stånden måste hålla tillgodo att läsa. Ofrälsemännen hade 1650 tadlat de många gåfvogods, som voro lemnade åt frälseståndet. Adelsskriften sökte nu försvara dem såsom både lagliga och nödvändiga, det sednare i anseende till behofvet af straff och belöningar. Derpå tillades: *Men hvarföre tadlade 1650 års prester de adliga gåfvogodsen, och betänkte icke, att äfven deras eget stånd hade dylika, och det ganska dryga? Det befinnes nämligen, att just samma år eller 1650 hafva presterna utom sina ordentliga löner, vederlag, boställen och stommar, innehaft såsom serskilda gåfvor kronogods för en årlig ränta af 9,968 d. s. m., hvilket efter 4½ procent gör en köpeskilling af 221,514 d. s. m.* 1). — Ofrälsemännen hade 1650 klagat öfver de många exspektanser eller afväntningsbref, som frälseherrar utverkat sig på kronogods. Adelsskriften svarade nu: *Hvarföre blef ej likaledes anmärkt, att just då, eller år 1650, hade en hop prester likaledes inom sitt stånd erhållit afväntningsbref på både gods och tjenster* 2). — Ofrälsemännen hade 1650 anmärkt, att frälsemännen togo af sina gods hela landttågsgerden m. m. Adelsskriften svarade, att denna gerd var af ståndet mot stora sjötulls-friheten m. m. vederbörligen inköpt. *Men,* tillades ytterligare, *hvarföre lemnar man opåtaldt förhållandet med borgerskapet? År 1632 gingo dess årliga kontributioner till 75,000 d. s. m.; — men år 1650, då ståndet så mycket jemrade sig öfver den ökade last,*

---

1) Den utförliga bilagan härom är i kammar-kollegium utarbetad och underskrifven af D. Wulf och J. Strokirch.

2) En detta bevisande biläga ur registraturen utdragen och underskrifven af J. Bäck.

som genom kronogodsens afyttring dem påkommit, då och sedermera stego samma deras utlagor blott till något öfver 16,000 d. s. m. 1). Huru hänger det då i hop med klagomålen, att deras skatter blifvit ökade genom kronogodsens försäljning? — Icke nog härmed! Borgerskapet, som låter illa öfver adelns erhållna kronoräntor, har sjelft af kronan erhållit friheter och fördelar, som tillsammans stiga lika högt och högre än hela borgerskapets bevillning. Deras medgifna källarfriheter gå årligen till vid pass 13,000 2); deras undfångna andel i accisen och bakugnspenningarna likaledes till vid pass 19,000 d. s. m. 3). Således åtnjuta de årligen af kronan omkring 32,000 d. s. m., d. v. s. jemnt dubbelt så mycket, som deras årliga bevillning till samma krona numera utgör. — Borgrarna klaga ytterligare deröfver, att kungsgårdarna blifvit åt adeln sålda eller bortgifna; men de förtiga, att icke mindre än sju sådana större lägenheter voro redan före år 1650 bortgifna åt städerna, just åt borgerskapet sjelft. — Ofrälsemännen hade 1650 ytterligare påstått, att adeln gjorde hård tid, emedan den innehade kronans gods, hvarföre regeringen ej kunde samla några förråder att i missväxt-år tillgripa. Adelsskriften svarade, att borgaren ingalunda var den, som vid missväxt-åren gjort sig känd för något serdeles ömt hjerta; och hvad allmogens barmhertighet anginge, kände man det gamla ordspråket, att den, som vill draga skinnet af en bonde, skall taga en annan bonde till flåbuse, o. s. v.

Adelns svar innehåller dessutom några andra punkter, hvilka dels vederlägga åtskilliga ofrälsemännens påståenden, dels lemna vigtiga upplysningar om dåtidens förhållanden. De må derföre här upprepas. Ofrälsestånden hade både 1650 och sedermera nästan vid alla tillfällen yttrat missnöje deröfver, att kronans gods blifvit genom

---

1) Bilagorna härom äro underteckñade af G. Engelkron och G. Walraw.
2) Bilagan underskrifven af S. Eldh.
3) D:o d:o.

försäljning afyttrade. Nu visades deremot och med klara och bestyrkta siffror, att denna af Gustaf Adolf och de andra regeringarna tillgripna försäljning var i penningeväg för kronan mycket fördelaktigare, än om godsen blifvit, såsom förut brukligt var, bortpantade 1). — Ofrälsestånden hade 1650 klagat också deröfver, att ridderskapet fick af sina gods uppbära de ovissa räntorna hela och hållna. Nu visade adelsskriften, att ståndet hade 1644 af Kristina formligen tillbytt sig dessa räntor mot frälsemännens fordna frihet från stora sjötullen. Och att kronan i penningeväg dervid vunnit ganska betydligt, det ådagalades med oemotsägliga siffror. De ovissa räntor, från hvilka adeln genom nämnde byte befriades, stego året före detsamma eller 1643 till 50,598; stora sjötullen vid samma tid till ungefärligen 460,000, men åren efter bytet till omkring 660,000, allt d. s. m. Den steg således genast vid pass 200,000 daler årligen; d. v. s. kronan vann på den ökade sjötullen fyra gånger så mycket, som hon förlorade, genom de ovissa räntornas afstående. Längre fram eller efter 1660 steg samma tullinkomst till vid pass 900,000, så att kronans årliga vinst på detta byte då utgjorde 390,000 d. s. m. 2). — *Men*, hade ofrälsemännen 1650 sagt, *tullar och acciser äro i alla fall en osäker inkomst*, *beroende på krig*, *sjukdomar m. m.*, *hvaremot hemmans-räntorna utgå lika under alla år. De hade derföre icke bort mot osäkra tullar förminskas.* Att vederlägga denna sats, det försökte adelsskriften; men kunde ej fullkomligen lyckas i bemödandet. Deremot visades med styrkta siffror, att då ordinarie räntan från 1632 till 1660 blifvit förminskad med omkring 340,000 daler, hade deremot staten i ökad inkomst af stora och lilla tullen tillsammans bekommit vid pass 750,000 daler 3), så att årliga vinsten steg år 1660 till 410,000 d. s. m. 4).

---

1) Bilagan härom är uträknad och underskrifven af G. Engelkron.
2) Bilagan K., underskrifven af Eldh.
3) Bilagorna R., K. och S., undertecknade af Eldh.
4) Denna vinst torde dock böra i allmänhet nedprutas, kanske

Sådan var den skrift, som 1672 och 73 utarbetades för att vederlägga och nedtysta ofrälsemännens år 1650

---

100 à 150,000 d. s. m. Tullinkomsten 1660 steg nämligen högre än under flera af de följande åren. Orsaken var, att handelsfartyg 1660 strömmade till Sverge med så mycket större fart, som rörelsen förut varit flere år af kriget stängd. Närmare upplysning vinnes genom nedanstående tabell.

Sammandrag ur de adelns försvarsskrift 1673 tillhörande bilagorna.

	Ordinarie viss och oviss men ej extra ordinarie ränta behållen i Sverge och Finnland; dock Skåne, Halland, Blekinge och Bohus icke inbegripne.	Stora sjötullen i Sverge och Finnland; dock utom Skåne, Blekinge, Halland och Bohus samt Wisby och Norrköpings städer.	Lilla tullen och accisen.	Summa.
1632.	———	443,902.	123,000. }	= 1,852,914.
1633.	1,286,012.	———	——— }	
1640.	———	389,644.	145,575.	———
1645.	1,272,190.	654,749.	———	———
1650.	———	698,074.	153,272.	———
1660.	945,482.	1,059,940.	260,511.	= 2,265,933.
1670.	———	866,829.	277,772.	———

I Rådsprot. d. 31 Maj 1673 begärde M. G. De la Gardie, att Rehnfelt måtte till konungens underrättelse göra en uppsats öfver staterna 1632, 44, 55, 60 och 72. Enligt Rådsprot. d. 3 Mars 1674 tyckes samma uppsats då hafva blifvit för rådet uppläst. Jemnf. Lönb. histor. märkvärd. 4. 83. I redukt.-kansl. finns en tabell, odat. och ounderskrifven, kallad kort extrakt, utvisande hvad medel och räntor, så ordinarie, som extraordinarie, Kgl. Maj:st. af Sverge—Finnland och Provintier haft att efter all afkortning tillgå. Denna tabell är måhända den ofvannämnda af Rehnfelt uppgjorda. Vi meddela deraf ett utdrag, som rör samma ämne som föregående tabell, men är med densamma något olika.

	Ordinarie ränta behållen.	Stora sjötullen.	Lilla tullen och accisen.	Summa.
1632.	1,404,959.	416,510.	123,000.	= 1,944,469.
1644.	1,209,059.	357,109.	137,379.	= 1,703,547.
1653.	880,986.	482,742.	160,306.	= 1,524,034.
1660.	818,875.	1,001,103.	217,909.	= 2,037,887.
1672.	797,558.	851,900.	212,927.	= 1,862,385.

framställde och sedermera jemnt vidhållna fordringar. Kunskaper, arbete och skicklighet äro slösade derpå. Man igenkänner Klas Rålambs skarpa blick och penna, stundom till och med hans ordalag; och otvifvelaktigt är detta det bäst lyckade försök, som då för tiden gjordes att försvara adeln mot ofrälsemännens växande anspråk 1). Ofta blefvo dock svepskäl, ordrytteri och tomma talesätt använda; men å andra sidan visas der ock, att många ofrälsemännens påståenden 1650 voro ogrundade och obilliga alster af ensidighet, afund och partisinne. I det hela misslyckades dock detta adelns försök. Ehuru förträfflig i sitt slag, omtalades dock skriften sällan i samtidens handlingar, och den tyckes hafva varit föga känd. Troligtvis blef den så mycket möjligt undertryckt af de båda nu förenade partierna, hofvets och ofrälsemännernas. Men om den ock blifvit bekant; om ock sanningen af många dess påståenden blifvit insedd och till och med erkänd: den hade likväl förfelat sitt hufvudsakliga ändamål; ty detta var upprätthållandet af ett samhällstillstånd, som ej längre kunde eller borde upprätthållas.

På flera år efter detta förespel visade sig likväl föga tecken till någon ny och större reduktion; snarare till motsatsen. Klas Rålamb, författaren till nyssnämnde adelsskrift, upphöjdes till friherrlig värdighet och fick åtnjuta

1) Flera andra skrifter i samma väg finnas. 1:o En redan 1650 af adeln uppsatt vederläggning; 2:o en skrift benämnd: Samtal mellan junker Peder och mäster Hans, Nils Andersson Borgare och Jon Danneman, hållet i Tomas-messo marknad i Linköping anno 1650; 3:o en af G. A. De la Gardie 1678 uppsatt skrift i samma ämne. Ingen bland dessa kan likväl mäta sig med den ofvan anförda af Sten Bielke, Klas Rålamb och Henrik Falkenberg år 1673 utarbetade. Med alla sina ordentliga och underskrifna bilagor finnes den vanligtvis i de flesta arkiver i samma band, som Klas Rålambs s. k. Deduktion om riksdagen 1680. Ofrälsemännens klagoskrift 1650 har flera gånger blifvit tryckt; men detta försök till vederläggning aldrig. Allmänheten har gång på gång blifvit underrättad om tillvitelserna; ingen enda gång om försvaret.

många bevis af konungens nåd och förtroende. Vid båda riksdagarna 1675 och 78 och under ledning af Gyllenstierna, Olivekrantz eller Thegner fordrade ofrälsemännen, och i synnerhet bönderna, några ytterligare indragningar; t. ex. att adeln skulle till kronan återgifva flere köpta eller till skänks bekomna räntor; men begge gångerna gaf dem konungen ett afslag, som var nära nog snäsande. Han försäkrade, att det var med laglig rätt, som adeln innehade och borde innehafva dessa räntor; och det så mycket mer, som ståndet vid samma riksdagar med all beredvillighet gjorde stora uppoffringar för fäderneslandet. Han till och med stadfästade åt adeln dess af riksförmyndarne erhållna rättighet att näst slägten hafva bördsrätt till sådana hemman, hvilkas räntor ståndet af kronan sig tillköpt. Måhända ville Karl icke under det brinnande och vådliga kriget börja ett så kinkigt och oroväckande företag, som den stora reduktionen. Måhända återhölls han ock genom de ovanligt betydliga uppoffringar, som adeln vid båda dessa riksdagar verkligen gjorde. Många ärliga fosterlandsvänner trodde ock fjerdepartsräfsten ensam vara tillräcklig och Gyllencreutz, den uppriktige reduktionsdrifvaren, yttrade sin öfvertygelse, att *räfsten ej kunde sträckas längre eller djupare än 1655 skett;* och sin förhoppning *att ej behöfva slita skor i någon ny reduktion* 1).

TJUGONDE KAPITLET.

REDUKTIONS-BESLUTET 1680.

REDUKTIONS-PARTIETS FÖRBEREDELSER.

Under skenbar hvila arbetades dock ifrigt på reduktionens vidare utsträckande. Konungen vanns helt och

1) Riddarhus-ark. riksdags-acta 1678 d. 9 Febr.

hållet genom förespeglingen af de stora blifvande inkomsterna. Dessa talade både till hans personliga böjelse och till hans konungsliga pligt att främja det allmänna bästa. Att detta sednare mycket både led och lidit genom kronogodsens afyttrande, utgjorde vanligaste samtalsämnet bland partiet och konungens omgifning. Man än tadlade, än beskrattade förra regenter och den öfverflödiga gifmildhet, hvarmed de bortkastat kronans egendom; och partiet hördes i sådant hänseende kalla Gustaf Adolf för *Kung Orre* och Axel Oxenstierna för *en narr* o. s. v. Det var under de ensamma vintervistelserna på Ljungby 1677—1679, som man mer och mer förde Karl till denna sinnesstämning och vidtog de för saken nödiga förberedelserna. Man uppgjorde de räkningar öfver statsbristen, som borde föreläggas ständerna, och på grund af hvilka konungen skulle fordra ökade bevillningar. Man beräknade, att ständerna för att undvika sådana uppoffringar, skulle antingen af sig sjelfva eller enligt partiets ingifvelser föreslå en vidsträcktare reduktion. Planen var i andan af Karls vanliga statskonst; nämligen att ställa så till, att frågor om obehagliga åtgerder skulle väckas af ständerna och icke af konungen. För att undvika det förhatliga i saken, skulle Karl endast visa rikets behof och fordra medel till deras fyllande; men för öfrigt låtsa en fullkomlig likgilltighet om sättet o. s. v. Johan Gyllenstierna hade uttänkt alla åtgerder, som borde vidtagas; hvilka personer, som skulle användas; och sättet, huru de öfriga borde behandlas o. s. v. Om allt detta hade han uppsatt en ordentlig minneslista och lemnat den till konungen 1). Efter Gyllenstiernas död blefvo Thegner och Klas Fleming häri de förnämsta rådgifvarne.

Att för en sådan plan vinna ofrälseständen var ganska lätt. Man uppretade deras afund öfver de högre klassernas bättre belägenhet; man lockade deras egennytta

---

1) K. Rålambs deduktion 3 bok. 14 kap. Enligt uppgift af den, som med egna ögon sett Gyllenstiernska uppsatsen.

med hoppet om minskade skatter, sedan kronan återfått sina gods; — man upplifvade deras rättskänsla, som ej kunde lida de obilliga företräden, bördens tillfällighet gaf; — man uppeldade deras fosterlandskärlek, deras menniskokärlek, som ryste vid tanken, att hela svenska folket var nära att förvandlas till adelns åbönder och torpare. Genom skäl så många och så starka, både de rena och orena, blefvo ofrälseständen genast hänförda till en lågande ifver för åtgerden. I öfrigt vidtog partiet de riksdagsberedelser, som redan i föregående del äro utförligen omtalade 1).

ADELNS RIKSDAGSBEREDELSER.

Högadeln, som länge förutsett stormen, hade äfven sökt bereda sig skydd deremot. I synnerhet gjorde man några försök att för sig och sin sak vinna det allmänna tänkesättet. De äldre skrifterna i denna väg äro redan omtalade 2). Efter riksdagen och reduktionsropen 1678 syntes en bland dem, författad af Gustaf Adolf De la Gardie 3). Den öfverflödar af lärdom, anspelningar och vinkar. Man sökte vinna Karl genom att tala till hans stolthet och ädelmod. *En konung*, hette det, *bör icke utarma sina förmögnare undersåtare; ty, säger konungastyrelsen, det är ömkligt att kallas och vara en stafkarlakonung; — man borde ock komma ihog, att stora furstar alltid varit frikostiga; derjemnte Claudiani ord:*

Ne tua privatis crescant æraria damnis 4).

En annan gång anfördes efter Plinius, *att kring furstarne saknas aldrig sådana personer, som med rynkad panna och sänkta ögonbryn tala om skattkammarens vinst och om det allmänna bästa, och som uppmana att till*

---

1) Se **16.** 130—144.
2) Sid. 76.
3) Finnes i Bondeska arkiv. på Säfstaholm fol. Kammarsaker och i riksark. Viror. illustr. litteræ P. 1. samt flerestädes.
4) Icke du bör med förlust för ditt folk skattkammaren rikta.

dessas främjande taga undersåtarnes ägodelar, ja sina egna medbröders. Slängen var riktad åt Johan Gyllenstierna och dennes parti. Med hänsyn kanske till den nu lefvande Klas Fleming anfördes ytterligare några fordom fällda ord om den i Sigismunds tid så ryktbara mannen af samma namn. Der lästes nämligen: *Den, som icke är sina medbröder i ärliga saker trygg och rättrådig, han sviker väl ock sin öfverhet och kanske just då, när det som mest gäller.* Orden torde ock syfta åt Johan Gyllenstierna, hans ovänskap med riksråderna, och hans omtalade republikanska plan mot konungen. Äfven åt folkpartiet utdelades lärda och derjemnte sannspådda varningar, till och med efter Cicero. Det hette t. ex. *Man visar eder en åkerlag, som är vacker och folkkär till skenet; men som i verkligheten gifver åt eder sjelfva ingenting, men åt några få partimänner allt. Man visar eder åkrarna, men frånrycker eder friheten.* De la Gardie medgifver lagligheten af en reduktion; men afråder den såsom vådlig och obillig. Uppsatsen är lugn och värdig, men på långt när icke så upplysande och innehållsrik, som adelsskriften af 1673.

I farans stund stannade man icke vid detta försök. Vid riksdagens öppnande framkom en annan smygskrift i samma anda. Ett exemplar deraf fanns i kansli-dörren, och ett annat blef insmuggladt i allmogens samlingsrum 1). Författaren utgaf sig vara en gammal bonde, som deltagit i många riksdagar. Det hela är en partiskrift, som med förtäckta men bittra ord angriper Johan Gyllenstierna, Hans Wachtmeister, Reutercrantz, Gyllenhoff, Cronskiöld, Iser, Johan Rehnskiöld m. fl. och å andra sidan stryker bönderna om munnen med en hop granna och allmänna ordalag. Der lästes t. ex. *Gud förlåte de prester och bor-*

---

1) Engeström bland handl. rörande sue. hist. 1440—1697. Finnes ock bland Nordiniana; likaledes i Cederhielmska saml., der den dock säges tillhöra riksdagen 1682, hvilket vid granskning af innehållet finnes vara misstag. Engeströmska handskriften uppgifver 1680.

gare, som 1675 begynte denna lek och de riksråder, som understödde företaget, inbillande sig att sedermera sjelfva få ensamma leda konungen. Men de bedrogo sig. Man har sedermera hvarken vårdat riksärenderna eller hållit ordentliga rådssammankomster på det sätt, som lagen föreskrifver. De som styrt, ha varit skrifvare och stalldrängar 1, *hvilka förstått dels ingenting, dels blott att rikta sig sjelfva. Narrarna hafva fört rådslagen och haft magten, hvaremot herrarna måst gå till fots. Konungen har man förledt och förvillat ända derhän, att han icke velat höra sina lagliga rådgifvare. Man har emot dem upphetsat först honom och nu sedermera ständerna; allt detta i afsigt att få behålla det olagliga välde, partimännen hafva på rådets bekostnad tillryckt sig. Nu vill man borttaga adelns gods, för att, såsom det heter, lätta vår börda; men vi få nog draga oket, hädanefter såsom hittills. Låtom derföre icke narra oss! Alla kunna icke vara rika och herrar; några måste vara fattiga och tjenare. Gud har så förordnat det. Låtom derföre konungen vara konung, adeln adel, presterna prester och oss bönder det, hvartill Gud hafver skapat oss! Icke kunna vi, som äro fötterna, veta eller bedömma, hvad hufvudet gör. Gud förlåte dem, som härtill lockat oss! Mitt namn är redlig svensk och mitt hem Sverge; men fråga hvarken efter det ena eller andra, utan sök Guds ära, konungens tjenst och fäderneslandets bästa! Farväl!*

Sådana voro adelspartiets bemödanden att inför den stora allmänheten försvara sin sak. För öfrigt gjorde ståndet icke något försök att genom öfverenskommelser och ordentliga planer bereda sig till den stundande reduktionsstriden 2).

STORA REDUKTIONEN BRINGAS Å BANA.

Den 1 Oktober blef riksdagen utblåst, och den 5:te öfverlemnades åt ständerna konungens allmänna proposition.

1) Pekar på Lindskiöld, Hoghusen, Renskiöld och Reutercrantz.
2) Jemnför **16. 144.**

Den innehöll en framställning om statens behof för iståndsättandet af flottan, fästningarna och fotregementerna, och för återlösandet af de många från kronan bortpantade godsen. Konungen förklarade, att staten helt och hållet saknade medel till fyllandet af dessa behof, och att ständerna derföre borde vara betänkta på nödiga tillgångars anskaffande. Den 7 Oktober blef den så kallade hemliga propositionen aflemnad till hemliga utskottet. Den innehöll ungefärligen detsamma, endast vidlyftigare, omständligare; men icke heller der förekom ett enda ord, som omedelbart pekade på reduktion. Man hade noga följt Gyllenstiernas plan, att konungen icke skulle på något sätt synas i denna fråga; utan att den borde så mycket som möjligt få sken af att komma endast och allenast från ständerna. Sjelf uppehöll sig Karl esomoftast ute på Ulriksdal, dels af vanlig kärlek för landet, dels måhända för att låtsa vara främmande för riksdagsärendernas ledning.

Att staten enligt konungens uppgifter behöfde penningar, och mycket penningar, detta var ovedersägligt; men hvar dessa penningar skulle tagas, derom blef nu frågan. Konungen tillsporde rådsherrarna. Dessa föreslogo hvarjehanda, t. ex. ökad sparsamhet; iakttagande af 1662 års stat; utförandet af 1655 års reduktion och det också i de eröfrade landskapen; Bornholms-godsens återtagande under kronan; ytterligare en gerd på adeln, lika med den af 1678; samt slutligen, att hvar och en, som af kronan fått gods, skulle deraf i bevillning gifva tredjedels eller halfva inkomsten och det under en tid af 4 år[1]. Dessa anbud voro ganska betydliga; antingen de nu kommo från fosterlandskärlek eller från fruktan för reduktionen. De blefvo likväl icke antagna. Också andra utvägar föreslogos. Både i rådet och annorstädes talade man om statsbankrutt, och Bengt Oxenstierna ville bjuda kronans fordringsägare blott 50 procent af hufvudstolen[2]. Per Sparre

1) Rådsprot. d. 15 och 18 Oktober 1680.
2) Samma ställe.

sade: *jag har sjelf mycket innestående hos staten och deribland 12 års obetald lön; men föreslår dock, att alla fordringar må efterskänkas, ty eljest kan verket icke komma på fötter igen* 1). Äfven inom hemliga utskottet lärer en slags riksbankrutt varit i fråga 2). Nyssnämnda utskotts ledamöter voro, som förbemäldt är 3), af Karl den elfte utvalda och för det mesta inom reduktionspartiet. Man skulle derföre vänta, att frågan om den åsyftade nya räfsten blifvit inom samma utskott väckt och föreslagen. Så skedde likväl icke; ty det skulle då sett ut, som ett verk af konungen eller konungens vänner. Också här följde man noga Gyllenstiernas plan att låtsa, som Karl icke hade ringaste delaktighet i saken. För att bringa densamma å bana användes derföre helt andra medel, än det af konungen tillsatta hemliga utskottet.

Bland medlemmarna i detta utskott funnos inga bönder. Inom deras stånd var det dock, som den vigtiga frågan blef först framkastad, vi veta ej hur, eller af hvem. Men redan den 14 Oktober höllos derom enskilda öfverläggningar mellan dem och presterna 4). Någon hade åt bondeståndet uppsatt en skrift i ämnet. Hufvudsakliga innehållet var ett åberopande af den sedan 1650, samt en anhållan, att konungen måtte återtaga de bortgifna godsen. Såsom ett uttryck af böndernas tänkesätt vardt den genom några deras medlemmar ingifven till det af adel, prester och borgare bestående hemliga utskottet. Sedan papperet blifvit der framlemnadt, gingo bonde-ombuden ut, men kommo inom några ögonblick in igen och förklarade, *att de ville snart hafva skriften tillbaka, för att sedermera framlemna den åt konungen; tilläggande derjemnte, att adeln icke borde få tala i reduktionssaken, emedan*

---

1) Riddarhusprot. d. 5 Nov. 1680, der likväl Sparres uppgift om de obetalda lönerna motsäges af någon kammarkollegii ämbetsman.
2) Schönbergs otryckta bref.
3) Se HG. 145 och följ.
4) Preståndets prot.

denna alltför nära rörde ståndets egen fördel; men att tvärtom de nu uteslutna bönderna borde i öfverläggningen deltaga. Sist framsluppo ock några ord derom, att konungen kände och gillade deras förehafvande 1. Skriften tycks hafva genast derefter blifvit inlemnad till Karl den elfte.

Nu var ordet uttaladt och stormen lössläppt. Vi vilja dag för dag följa dess fart och verkningar.

Den 21 Oktober.

Riksrådet, som sökte undvika reduktionen, skulle nu tillsammans med adeln öfverlägga om böndernas nyssnämnda skrifvelse angående samma sak. Men adelns ombud i målet voro dess i hemliga utskottet insatta medlemmar, hvilka blifvit af konungen valda för det mesta bland reduktionspartiet. Riksrådet å ena och utskottets reduktions-drifvande ledamöter å andra sidan voro derföre två så olika beståndsdelar, att de ej kunde komma till något beslut. Till och med hemliga utskottet var långt ifrån enhälligt. Gyllencreutz talade der häftigt mot böndernas åtgerd, såsom *ett olagligt försök att tvinga adeln till den uppoffring, som borde helt och hållet bero af dess fria vilja och kärlek till fäderneslandet. Samma uppoffring skulle förlora allt sitt värde, då den vore icke frivillig, utan af bönderna framtrugad o. s. v.* 2.

Under dessa öfverläggningar mellan rådet och adeln höllo äfven prester och bönder å sin sida ett sammanträde angående dagens fråga 3), och de förre inlemnade till konungen en skrift i samma anda som allmogens.

Troligen var det under loppet af denna dag, som ett uppträde inträffade af följande märkliga beskaffenhet.

Böndernas första inlaga om reduktionen var ganska ofullständig. För att inverka på allmänna tänkesättet både

---

1) Rådsprot. d. 21 Okt. 1680 och Riddarhusprot. d. 26 Okt. 1680, på båda ställena, enl. K. Flemings berättelse.
2) Riddarhusprot. d. 21 Okt.
3) Presteståndets prot. d. 21 Okt.

nu och i kommande tider behöfde partiet en framställning, rikare på färgor, ord och skäl. Lindskiöld lär då hafva åtagit sig att uppsätta en dylik 1); och den framkom till sin bestämmelse på följande sätt. Bönderna voro ännu på qvällen församlade och sysselsatta med åtskilliga ärender. Då klappades på dörren och en okänd man inlemnade ett papper och sade: *här hafven i en skrift, som innehåller, hvad i skolen svara på konungens proposition.* De böndernas ledare, som voro inne i planen, mottogo skriften och läto henne genast uppläsas, hvarpå den öfverlemnades, först till hemliga utskottet och sedermera till konungen. Framställningssättet var klart, bestämdt och värdigt; — innehållet allvarsamt, till och med skarpt och för det mesta ovedersägligt, åtminstone ovederläggligt. Med många lagens tydliga ord ådagalades, att konungen hade rättighet att återtaga de af förra styrelser bortskingrade kronogodsen; — likaså, huru det var för *konungamagten menligt att i stället för orubbliga kronogods icke hafva någon annan tillgång än föränderliga och på bevillning beroende tullumgälder; — likaså orättvisan deraf, att kronans egendom skulle bortlemnas åt några få, hvilka deraf lefde i kräslighet och öfverflöd, medan de öfriga stånden måste utarma sig för att genom dryga skatter fylla den brist, som kronogodsens afyttrande förorsakat.* Äfven påpekades, huru adeln snart skulle komma i besittning af all rikets jord och derigenom få alla rikets innebyggare till underhafvande; och man beklagade, att en sådan olycka, en sådan förnedring skulle blifva följden af de ärorika krig, svenska folket fört. *Vi hafva,* hette det, *genom uppoffring af gods, lif och blod försvarat vårt eget och eröfrat stora främmande land. Det vore sorgligt, om just detta skulle minska vår frihet och lycka; och om, då vi åt staten vunnit nya landskap, vi här hemma, i vårt gamla Sverge, måste tillsätta allt det vi äga, till och med vår sjelfständighet. Det är för fäderneslandet och för vår fri-*

---

1) Schönbergs otryckta bref.

het, som vi hafva fäktat, och icke för att göra några få personer rika och oss andra till deras trälar o. s. v.

Den 22 Oktober.

Ofvannämnde skrift visade tydligt afsigten hos ofrälsestånden och faran för adeln, i synnerhet för den högre. Redan följande morgon, d. v. s. den 22 Oktober, samlades derföre rådet och beslöt att mangrannt stiga upp till konungen samt göra honom åtskilliga föreställningar, t. ex. huru böndernas skrift vore vådlig, icke blott för adeln och dess närvarande välstånd, utan ock för konungamagten; emedan bönderna fördristat sig att tadla, hvad konungens företrädare hade gjort, och att föreskrifva, hvad han sjelf borde göra; och allt detta i afseende på kronogodsen, hvilkas användande dock enligt lag berodde på öfverheten ensam och icke på ständerna. De föreställde också orättvisan och olagligheten deraf, att tre stånd skulle rösta om det fjerdes egendom o. s. v. På denna framställning svarade Karl: *jag har ingenting härmed att göra, utan är nöjd, blott staten får sina behof fyllda. Sättet, huru detta skall ske, lemnar jag åt rådet och ständerna att betänka och föreslå.* Med detta utslag måste herrarna återvända till rådskammaren. Der hördes då mångahanda ord; ty man förstod eller åtminstone anade motpartiets afsigter. *Fienderna*, sade Nils Brahe, *vilja genom hemliga minor och smygvägar drifva oss ur våra förskansningar.* Johan Gabriel Stenbock tillade: *de vilja slagta kon; men vi ansågo det bäst att endast mjölka henne.* Ändtligen beslöts, att Gustaf Adolf De la Gardie skulle å rådets vägnar uppsätta en försvarsskrift 1).

Å andra sidan hafva på samma dag prester, borgare och bönder trädt tillhopa och uppsatt en gemensam till konungen ställd inlaga; i det hela kortare, mildare, dock af samma innehåll, som de föregående.

---

1) Rådsprot. d. 22 och 23 Okt.

Den 23 Oktober.

Ofrälseståndens sistnämnda och gemensamma skrifvelse blef nu genom deras ombud till konungen framlemnad. Karl svarade: *jag kan härom icke yttra mig, förrän denna eder uppsats blifvit delgifven åt ridderskapet och adeln och dess utlåtande inhemtadt.* I följe häraf meddelades handlingen åt adeln och äfven åt rådsherrarna, till hvilka sednare konungen genom Bengt Oxenstierna helsade, *att de borde skynda med sitt svar; ty han ville hafva snart slut på riksdagen* 1).

I stället för att skrida till kraftigare och hufvudsakliga åtgerder, sysselsatte sig rådet under denna och till en del under de följande dagarna med allehanda småsaker, rangtvister, enskildheter m. m. dels mot hvarandra, dels mot riddarhuset. De fortsatte sålunda, hvad 1675 begyntes, nämligen att genom split och småaktighet påskynda sin egen olycka 2).

Den 24 Oktober

var helgdag och ärenderna hvilade.

Den 25 Oktober.

De adliga ledamöterna af hemliga utskottet sammanträdde med rådet, för att enligt konungens befallning yttra sig öfver de tre ståndens inlemnade skrift. Här hölls nu den första träffningen mellan båda partierna; det ena, näml. rådsherrarnes, anfördt af Sten Bielke; det andra, reduktionsherrarnas, anfördt af Hans Wachtmeister. Slutet blef, att man borde afslå reduktionen och åberopa det svar, som år 1650 blef mot ofrälseständen afgifvet. Tvisten härom, en slags förpost-strid, hinna vi icke omtala; emedan tid och utrymme måste sparas till den stora och afgörande drabbningen.

Den 26 Oktober.

Ridderskapet och adeln samlades och landtmarskalken

1) Rådsprot. d. 23 och Riddarhusprot. d. 26 Okt.
2) Klas Rålambs deduktion samt Rådsprot.

Klas Fleming meddelade de från ofrälsestånden komna handlingarna. Nu började ordvexlingen. Karl Gustaf Oxenstierna yttrade: *ofrälsestånden ha i dessa skrifter påbördat oss en hop skymfliga tillmälen, hvilka hedern uppmanar oss att tillbakadrifva.* — *Ja,* tillade Per Sparre, *och vi skola bedja konungen upprätthålla lag och ordning.* — Spridda röster anmärkte ytterligare, att *man torde till och med på sjelfva riddarhuset finna dem, som spela under täcke med ofrälsemännen.* Bröderna Wachtmeister och Kristofer Gyllenstierna m. fl. svarade: *ofrälsemännen ha ju blott begagnat fria ständers rättighet att inför konungen omtala, hvad som är deras öfvertygelse.* Anders Lilliehöök svarade: *visserligen äro de fria ständer; men vi äro det förnämsta och hederligaste ståndet af dem allesammans. Våra förfäders dygd och mod hafva gifvit oss äran och exemplet. Dessa och våra konungars nåd hafva ock gifvit oss godsen. Men nu vilja ofrälsemännen taga ifrån oss både godsen och äran.* — Andra ropade: *borgare och prester innehafva på samma sätt, som vi, en ganska stor del af kronans egendom, och lefva, i synnerhet presterna, lika »kräsligt» som adeln.* — En annan tillade: *de angripa, icke blott adeln, utan ock konungens höghet och magt att använda kronogodsen; och de söka derjemnte att locka till åtgerder, som strida mot hans svurna ed.* Kristofer Gyllenstierna invände: *men om äfven de tre stånden tege, skulle dock sjelfva nöden ropa och framtvinga en reduktion.* Det stora flertalet ville likväl icke lyssna till detta och dylika skäl. Beslutet blef derföre, att adeln godkände den insaga, rådet hade gjort; och beslöt derjemnte att mundtligen bedja konungen om skydd för ståndets rättigheter och om straff på upphofsmännen till reduktionsförslaget. Ytterligare skulle också här en ny försvarsskrift uppsättas, hvartill man på stället valde ett utskott. Så tillbakavisade adeln det första förslaget till reduktion och dermed slutades striden för den gången [1].

1) Riddarhusprot. d. 26 Okt.

Ett annat och betydelsefullt uppträde föreföll på eftermiddagen samma dag. Rådsherrarna samlade sig och gingo omigen upp till konungen. Sten Bielke förde ordet och inlemnade en böneskrift i samma rigtning, som de föregående. Karl mottog väl uppsatsen; men svarade blott, att han skulle lägga den till de andra papperen [1].

Den 27 Oktober.

Ett utskott af adeln gick upp till konungen för att enligt förra dagens beslut bedja honom om skydd för sig och sina rättigheter. Karl svarade blott undvikande. *Ridderskapet och adeln*, sade han, *har alltid gifvit vackra bevillningar åt fäderneslandet, och gör säkert denna gång än mera. Hvad ifrågavarande ämne serskildt beträffar, anser jag bäst, att ridderskapet och adeln derom öfverlägger med de tre andra stånden och tillsammans med dem uttänker, hvad som bäst vara kan. Tillika önskar jag, att saken måtte snart komma till slut* [2].

Å sin sida hade rådet också denna dag församlat sig till öfverläggning; men ämnet och orden voro så ömtåliga, att intet protokoll fördes; hvadan ingen kan numera veta, hvad de sade eller beslutade.

Den 28 Oktober

var helgdag, aposteln Simon Judæ dag, och de offentliga ärenderna hvilade. Men den häftiga partispänningen tillät ingen hvila i sinnena, och man och man mellan fortgick rörelsen med oförminskad fart. Rådsherrarna talade till ofrälsestånden om nedsatta fordringar och till adeln om ökade uppoffringar. Men deras medlande ord blefvo föga aktade och sällan hörda. Ofrälsemännen fortforo i stränga, till och med hårda påståenden. Adeln å sin sida tycktes ej heller vilja samtycka till några betydliga reduktioner, utan arbetade på den försvarsskrift, som den 26 Oktober blifvit beslutad, och som skulle vederlägga ofrälsestånden.

---

1) Rådsprot. d. 26 Okt.
2) Riddarhusprot. d. 27 Okt.

Rörelsen var häftig. Flere reduktions-handtlangare sågos de föregående och efterföljande dagarna springa i borgare- och bondeståndens förmak, samt utkalla och inlära sina dervarande vänner. Af svagare prester tog man deras namn under hvita fullmagter, på hvilka sedermera inskrefs, hvad man ville 1). En morgon, innan ännu dagen fram-bröt, blef en bonde utanför ståndets samlingsrum angripen af några förklädda personer, hvilka hotade att efter hemkomsten från riksdagen piska upp honom och hans ståndsbröder derföre, att de påfunnit den nya reduktionen. Allmänt troddes, att hotelsen var ett utbrott af förtviflan eller öfvermod hos någon bland adeln. En och annan på riddarhuset förklarade dock uppträdet såsom en tillställning af prester och borgare, för att reta sinnena mot adeln, på hvilken misstankarna troligen skulle falla. Spänningen var stark. Utanför riddarhuset stod en hotande vakt och gatorna genomtågades nattetid af soldatskaror med skarpladdade gevär, för att qväfva hvarje försök till motstånd. Ankommen till slottet, instängde sig konungen på sina rum, knappt tillgänglig för några andra än för riksdagsledarne af hans parti 2). Under sådan sinnesstämning beredde man sig till den afgörande striden, hvilken slutligen inträffade.

Den 29 Oktober.

Egentligen skulle riddarhuset denna dag höra sig till granskning föreläsas den skrift, som den 26 Oktober beslutades, och genom hvilken adeln afslog reduktionen och begärde konungens skydd mot ofrälsestånden. Ett lagligt fortsättande af denna ordentligt beslutade åtgerd skulle hafva förlängt och försvårat striden. Reduktionsmännen beslöto derföre att genom ett kraftbugg afskära den trasslade härfvan; och denna bragd utförde Hans Wachtmeister på följande sätt.

1) Dessa uppgifter äro af den aristokratiska partimannen K. Rålamb i hans deduktion.

2) K. Rålambs deduktion.

Ståndet samlades, men innan öfverläggningarna begynte, blefvo några adlade officerare inskrifna på riddarehuset. Det skedde enligt konungens befallning; måhända, för att dels öka hans partikämpar i dagens strid, dels genom denna föregående högtidlighet upptaga tiden och minska utrymmet för de tvister, som sedermera väntades. När detta tidsfördrif var förbi, frågade Klas Fleming efter adelns försvarsskrift; och Ulf Bonde upplyste, att densamma ännu icke vore alldeles färdig. Då höjde Hans Wachtmeister sin stämma och frågade: *hvad vill man då egentligen vinna genom denna försvarsskrift? Månne densamma främjar konungens eller fäderneslandets bästa?* Landtmarskalken svarade: *ridderskapet och adeln vill ju medelst densamma försvara sina rättigheter?* — Wachtmeister invände: *vi ha inga rättigheter, utan bero helt och hållet af konungens nåd.* Per Sparre genmälte: *visserligen kan det sägas, att alla våra rättigheter bero af konungens nåd; men, en gång undfångna, böra de väl också försvaras.* — Wachtmeister invände: *jag frågar dock omigen, huruvida fäderneslandets nöd afhjelpes genom denna adelns enskilda försvarsskrift?* Sparre svarade: *vi måste väl skydda oss mot ett sådant ofog, som att de andra stånden blanda sig i våra enskilda angelägenheter.* — Kristofer Gyllenstierna svarade: *de göra det endast så till vida, som våra så kallade enskilda angelägenheter röra det allmänna bästa. I stället för att pruta emot, tyckes mig, att ridderskapet och adeln bör skyndsamt förena sig med de andra stånden och derigenom vinna hedern af en frivillig uppoffring för fäderneslandet.* Sparre talade åter om adelns hopp att få behålla sina fri- och rättigheter. — Wachtmeister svarade: *kongl. majestät hjelpes ej derigenom, att vi inskicka försvarsskrifter; ej heller fäderneslandet derigenom, att vi träta med ofrälsestånden. Bäst är att, såsom herr Gyllenstierna säger, ju förr desto hällre, frivilligt antaga det, som de andra stånden i alla fall lära tvinga oss till. Konungen måste hafva igen grefve- och friherreskaperna, alla godsen i de eröfrade landskaperna, samt Norrköpings-*

besluts-godsen här i riket m. m. Dock hafva vi den förhoppning, att hans majestät låter fattiga adelsmän, som blott besitta några hundra dalers gåfvoränta, få behålla densamma oafskuren. Ofrälsestånden ha visat oss vägen; följom dem efter! Sparre sade: *hvar svensk adelsman vill visserligen gerna göra allt för sitt fädernesland, men han vill icke tvingas dertill.* Axel Wachtmeister inföll: *låtom oss just derföre genom frivilligt medgifvande förekomma allt tvång.* Mauritz Posse sade: *men vi måste ådagalägga rättvisan af vår sak och ofoget hos de andra stånden.* Konrad Gyllenstierna svarade: *de andra ståndens skrift är hård; men deras sak laglig.* Sparre inföll: *det är icke lagligt, att de gifva konungen föreskrifter.* Axel Wachtmeister svarade: *de hafva gifvit konungen, icke föreskrifter utan blott råd.* Här afbröt Mårten Reutercrantz ämnet och sade: *jag anhåller, att i protokollet måtte intagas herr Hans Wachtmeisters ord, att frihet från reduktionen lofvas åt dem, som icke erhållit mer än några hundrade dalers ränta.* Landtmarskalken återknöt den afbrutna öfverläggningen och uppmanade ståndet att åsidosätta alla fåfänga ordtvister och skrida till omröstning öfver sjelfva saken. Hans Wachtmeister sade: *saken är för konungen och fäderneslandet så nyttig och så vigtig, att derom bör ingen omröstning komma i fråga; utan alla böra vi enhälligt förena oss om det, som ofrälsestånden föreslagit.* Härmed instämde under rop och sorl Axel Wachtmeister, bröderna Konrad och Kristofer Gyllenstierna, Hans Mörner m. fl. Men Per Sparre invände: *skall omröstning ej anställas, då behöfs ej heller protokoll föras. Men vi måste väl efterlefva riddarhusordningen och hålla en ordentlig omröstning med sedlar.* Häruti instämde å andra sidan, och under häftiga rop Gabriel och Karl Gustaf Oxenstierna, Axel Stålarm, Ekeblad m. fl. — Mellan båda dessa partier och åsigter uppblossade nu en häftig träta. Bland annat sade Kristofer Gyllenstierna: *dessa hinder och dröjsmål skada konungen.* Per Sparre inföll: *tvärtom! det gagnar konungen, att vi genom en för-*

svarsskrift söka skydda gällande lag och på samma gång hans egen magt. Wachtmeister sade: *låtom oss komma till saken! Vår försvarsskrift är ju öfverflödig?* Sparre invände: *adeln har dock beslutat afgifva en sådan försvarsskrift.* Från denna grundade anmärkning i afseende på formen, återförde Fleming tvisten genast till sjelfva saken och sade: *öfverläggom, huruvida den begärda reduktionen är möjlig eller ej.* Sparre svarade: *nej! men öfverläggom i dess ställe, huru rikets brist skall afhjelpas! Det är den frågan, på hvilken konungen i sin proposition begärt vårt svar. Hans majestät nämner ej ett ord om reduktionen, och likväl är det blott konungen, som äger att föreslå allmänna öfverläggningsämnen.* Denna vändning till frågans form var fördelaktig för Sparres parti; men dervid hördes från andra sidan de vanliga motskälen, tagna från sjelfva sakens vigt; t. ex. *att ständerna måste nödvändigt anskaffa medel; att skatter och bevillningar ej mera förslogo; — att sådana drabba blott den fattige, icke den rike; — att det vore oskäligt låta ämbetsmännen tjena lönlösa och med nya pålagor utarma folket och den torftigare delen af adeln, under det några få slägter innehade alla kronans gods; — och slutligen, att allmänt bästa vore högsta lag.* Sparre och hans vänner vidhöllo dock envist sina anmärkningar mot formen, påstående nämligen. att endast en konungens proposition kunde blifva ämne för öfverläggning. Då sökte Hans Wachtmeister att genom ett kraftord komma från denna svårighet och utbrast: *mitt tal kan väl också få gälla för en proposition.* Härtill nekade Sparre och hans vänner; men från denna formfråga, från detta för dem fördelaktiga stridsfält rycktes de åter af Hans Wachtmeister in på sjelfva saken. Han utropade: *fäderneslandet måste hjelpas. De eröfrade landskaperna måste bära sig sjelfva och vara oss till murar och hjelp; men icke såsom nu till tunga och besvär. Pommern ensamt mägtade fordom underhålla sju serskilda furstliga hof; men nu kan detta land icke bära sig sjelft; utan ligger oss till last. Der måste ske stora*

indragningar, likaså i Estland och Liffland. Några ville höra riksrådens tanka; men andra påstodo, att dessa herrar voro helt och hållet jäfviga; somliga mente till och med, att denna invändning gällde hela riddarhuset och att derföre alla dess medlemmar borde afhålla sig från omröstningen. Mer och mer ökades den bullrande och oordentliga tvisten mellan Wachtmeisters parti, som ville utan omröstning och med storm-ja antaga reduktionsförslaget; och Per Sparres parti, som ville öfver detsamma anställa omröstning med slutna sedlar. Bullret afbröts slutligen af landtmarskalken Fleming, hvilken uppläste riddarhusordningens föreskrift rörande omröstning, hvarefter han befallte, att en sådan skulle hållas. Någon proposition i ämnet tyckes dock icke hafva blifvit af landtmarskalken framställd; ej heller af någon annan, så framt man ej som sådan skulle anse, hvad Hans Wachtmeister öfverläggningsvis yttrade om nödvändigheten att indraga gref- och friherreskap, stora lånegods, också i de eröfrade landskapen o. s. v.; — och likväl befalldes nu omröstning. Den anställdes ock, men under sorl, buller och oordningar. Inga sedlar fingo användas, icke ens de vanliga bruken blefvo iakttagna. Riddarhusets medlemmar samlade sig i oordnade flockar, och många fingo aldrig afgifva sin röst, hvarken *ja* eller *nej*. Efter någon stunds sådan öfverläggning framträdde först Per Örneklou och yttrade på tredje klassens vägnar, *att den biföll reduktionens utförande i de eröfrade landskaperna, samt att åtgerden skulle inom riket sträckas till alla stora län- och gåfvogods; men klassen bad dock, att konungen af nåd måtte till stöd för den fattigare adeln lemna smärre förläningar orörda.* Häri och för samma klass instämde Mårten Reutercrantz, tilläggande, att köpe- och pantegods borde blifva orubbade, och reduktionen icke sträckas till de förläningar, som understego 600 d. s:m. ränta. Derpå uppstod Axel Wachtmeister och förklarade, att riddarhusets andra klass instämde i den tredjes nu afgifna yttrande; men vid dessa ord reste sig Ulf Bonde och Axel Stålarm och påstodo, att

sådan ingalunda vore andra klassens mening. Axel Wachtmeister, understödd af öfverste Soop, försäkrade deremot sanningen af sin uppgift. I fall nu ordentlig omröstning hade inom andra klassen skett, torde utgången blifvit oviss. Men vid denna häftiga och hotande brytning uppstod i första klassen Hans Wachtmeister och sade: *vi, som äro för reduktionen, låtom oss stiga upp på en sida och gå upp till konungen!* 1) Och vid dessa ord gick han några steg fram på golfvet. Dervid reste sig likaledes hans vän öfverste Soop, hvilken satte hatten på hufvudet, lyfte käppen i vädret och ropade likasom vid en jagt: *sa! sa! låtom oss gå!* — Många sprungo upp och sällade sig till dem. Då utbrast Per Sparre: *vi å vår sida kunna väl också gå till konungen.* Derpå steg äfven han upp, jemnte sina anhängare. Karl Gustaf Oxenstierna, amiral Horn, Fredrik Stenbock m. fl. och gingo mot dörren. Vid denna syn hejdade sig Hans Wachtmeister och återvände med anhängare, hvar till sina platser. Landtmarskalken skickade en skrifvare efter Per Sparres parti och bad dem stanna qvar. Men dessa vägrade och gingo rakt upp till konungen, hvilken för tillfället satt i rådet. De anmälde sig till företräde. Karl frågade, *om de vore anförda af landtmarskalken.* De nekade, hvarpå han lät svara, *att när ridderskapet och adeln vill uppvakta honom, bör det ske af vederbörligen valdt utskott och under anförande af landtmarskalken. Som nu intetdera hade blifvit iakttaget, kunde konungen icke lemna dem det begärda företrädet.* Med detta svar måste Sparres parti aflägsna sig.

På riddarhuset hade emellertid reduktionsmännerna slugt och raskt begagnat ögonblicket af sina motståndares frånvaro. Knappt hade dessa aflägsnat sig, förrän landtmarskalken uppmanade de återstående att intaga sina platser. *Och,* tillade han, *efter nu saken är medelst omröstning afgjord, så låtom oss öfverlägga om sättet.* Här bör märkas, att ingen

---

1) Dessa ord stå uttryckligen i protokollet, hvilket fördes af L. Wallenstedt.

ordentlig proposition blifvit framställd; — att tredje klassens omröstning icke skett ordentligen eller fullständigt; — ytterligare att för andra klassen hade blifvit uttalade två helt stridiga åsigter, och att man likväl icke undersökt, hvilkendera var flertalets; — slutligen, att första klassen ingen enda gång afgifvit sin röst. Allt detta oaktadt, sade nu landtmarskalken, *att saken var medelst omröstning afgjord.* Ingen motsade honom, ty andra sidans betydligaste män voro borta, och de flesta återstående riddarhusmedlemmarna utgjordes af partivänner. En bland dessa, Per Örneklou, besannade Flemings osannfärdiga uppgift och yttrade: *sedan nu alla klasserna förenat sig, är det tydligt, att det måste blifva reduktion af. Det återstår blott att öfverlägga om sättet.* Slutet blef, att man valde ett utskott af 15 personer för det mesta bland reduktionens vänner. Dessa ombud skulle uppsätta ett förslag till den nu, som det hette, afgjorda räfstens verkställighet.

Så ändades denna märkvärdiga dag och strid. Reduktionen blef, ehuru på ofvannämnda egna sätt, antagen också af riddarhuset och derigenom förvandlad till ett alla fyra ståndens enhälliga beslut 1).

Den 30 Oktober.

Sparres parti ville emellertid icke erkänna giltigheten af detta riddarhusets på så olagligt sätt fattade beslut. Redan tidigt följande dag eller den 30 gingo de upp till konungen, denna gången under anförande af landtmarskalken. De bådo, att *hans majestät måtte skydda deras rättigheter mot de andra klassernas olagliga och egenmägtiga omröstning; men förklarade tillika, att de gerna och helt och hållet underkastade sig konungens vilja och behag också i detta ämne.* Karl svarade: *jag är öfvertygad om alla mina undersåtares trohet; men jag hoppas ock, att ridderskapet och adeln beflitar sig om måtta och inbördes*

1) Riddarhusprot. d. 29 och 30 Okt. samt 2 Nov. Rådsprot. d. 3 Nov.

enighet, så att jag icke må blifva besvärad med att afgöra edra tvister 1). Annat svar kunde icke utverkas. Straxt derefter kom likaledes Hans Wachtmeister med sina vänner och en deras böneskrift och försäkran nämligen, *att de å sin sida endast velat yttra några underdåniga förslag, men alldeles icke gifva några råd åt hans majestät; utan att de öfverlemnade sig i dess nådiga välbehag. Men på riddarhuset hade de icke velat tillåta någon omröstning öfver det ämne, som en hvar borde af kärlek till konung och fäderneslаnd genast och gerna bifalla o. s. v.*

Längre fram samma dag föreföll inom adeln en häftig ordvexling rörande gårdagens uppträde. Sparres parti påstod, att lagens föreskrifter och vederbörlig ordning icke blifvit iakttagna, hvarken under öfverläggningen eller omröstandet, och att derföre beslutet icke hade någon förbindande kraft. Invändningen var laglig och stödd på sanning. Sjelfva landtmarskalken måste medgifva, *att der varit någon villervalla.* Wachtmeister påstod deremot, *att intet oväsende förelupit, utom då Sparres parti bortgick för att söka konungen.* Att han sjelf var den, som först tillkännagaf och ville verkställa en sådan vandring, detta förnekades nu helt och hållet. *Min mening*, sade han, *var endast den, att de, som gillade reduktionen, skulle stiga upp och gå på en sida af salen; och de, som ogillade förslaget, på den andra.* Landtmarskalken försäkrade, att äfven han i sådan mening uppfattat Wachtmeisters ord. Tvisten härom fördes med bittra beskyllningar, å ena sidan för egennytta, å den andra för osanning och våld. I det hela mägtade Sparres parti ingenting uträtta. Gårdagens beslut skulle såsom lagligt stå fast.

Den 31 Oktober

arbetades på tvenne uppsatser, som skulle utgå från ett och samma stånd, men som voro af mycket olika innehåll.

1) Riddarhusprot. d. 30 Okt. Rådsprot. d. 3 Nov.

Den ena var adelns skrift emot hela reduktionen, enligt det äldre beslutet af den 26 Oktober. Den andra var adelns bifall och förslag till samma reduktion, enligt sednare beslutet af den 29 Oktober. Det förra var egentligen genom det sednare upphäfdt. Likväl fortfor Sparres parti att arbeta derpå och uppsatsen blef ändtligen färdig att föreläggas ståndet.

Den 2 November

blef den också på riddarhuset framlaggd. Då anmärkte likväl Wachtmeister, att en sådan skrift vore numera alldeles öfverflödig och innebure dessutom en rak motsägelse; emedan adeln sedermera bifallit reduktionen. Sparres parti envisades dock att få till konungen framlemna den såsom ett försvar för ståndets rättigheter.

Under denna tvist upptogs återigen frågan om oordningen vid reduktionsbeslutets fattande. Assessorn och reduktionsmannen Henrik Dankwardt sade: *enligt uppdrag af flere personer i tredje klassen, får jag nämna följande. Vi gilla det beslut, som blifvit om reduktionen fattadt; men vi ogilla sättet. Lagen föreskrifver, att i hvarje mål skall proposition göras och omröstning anställas. Riddarhusordningens paragraf härom blef visserligen af landtmarskalken uppläst, men icke iakttagen. Ingen ordentlig proposition gjordes, ingen ordentlig omröstning anställdes. Här i tredje klassen sprungo många tillsammans i flockar på gången; och bland oss, som vederbörligen qvarblefvo på våra platser, har knappt en enda afgifvit sin röst, hvarken ja eller nej. Vi anhålla, att för framtiden sådana oordningar icke mer må tillåtas.* Detta föranledde mycket buller. Wachtmeister påstod, *att Dankwardts anmärkning kom för sent, och att dessutom ingen oordning förelupit.* — Kristofer Gyllenstierna tillade: *det kan ej kallas oordning, om man af kärlek till fäderneslandet icke så noga iakttager alla former.* — Per Örneklou mente, *att Dankwardt icke haft något uppdrag till sitt tal;* och Reutercrantz, *att man icke borde hålla till godo dessa ef-*

teråt kommande anmärkningar. Första och andra klassen sökte deremot begagna det gynnande tillfället och påstodo nu, att de, som den 29 Oktober biföllo reduktionen, gjorde det somliga af fruktan, andra af okunnighet eller obetänksamhet; att man derföre borde omigen och skriftligen rösta deröfver; — slutligen, att största delen af tredje klassen vore i sjelfva verket emot reduktionen. Dervid uppstodo dock af sistnämnde klass flere medlemmar, som tvärtom försäkrade, *att alla voro eniga om det tagna beslutet;* och de öfriga gåfvo härtill tystnadens bifall. Dankwardt vidhöll visserligen sina anmärkningar mot sättet, men derjemnte sitt bifall till saken; och tillade, att hans yttrande blott åsyftade att för framtiden förekomma dylika oordningar. Någon ändring i det sist fattade beslutet kunde derföre icke genom hans föredrag komma i fråga. Sparres parti ville dock ännu på intet vis medgifva gilltigheten af reduktions-beslutet den 29 Oktober. Sist beslöt man bedja riksråden att följande dag komma ned på riddarhuset och medla mellan dess tvistande partier. Nästa dag, eller

Den 3 November,

kommo ock i följe af denna begäran 12 riksråd, anförda af Sten Bielke, ned till riddarhuset. Det lyckades dem icke att förena sinnena. Landtmarskalken påstod envist, att han sjelf iakttagit alla lagens former och dertill äfven uppmanat ridderskapet; men att hans uppmaning varit fruktlös, ty man hade på slutet ej velat veta af någon omröstning, utan blott ropat: *vi äro eniga! vi äro eniga!* Sedan Bielke framställt några allmänna förmaningar till ordning och laglydnad, lemnade rådsherrarna salen.

Knappt voro de borta, förrän tvisten ånyo bröt ut. Det blef återigen fråga om den adelns försvarsskrift, som den 26 Oktober beslutades. Denna var i sin första gestalt tämligen allvarsam. Den afslog reduktionen, och åberopade som skäl båda Karlarnas, den tiondes och elftes, eder och löften; och påstod, att dessa konungar hade försäkrat och betryggat adelns rättigheter och gods, näm-

ligen sedan ståndet beviljat fjerdepartsräfsten. Detta var en ömtålig punkt; ty båda konungarna hade verkligen gifvit sådana försäkringar, och att peka derpå var detsamma som att säga, det Karl den elfte nu var i begrepp att bryta både sin och sin faders ed. Uttrycken i denna punkt hade derföre blifvit mildrade, troligen af hofpartiet. Dessutom hade man vid slutet bifogat en mening af det innehåll, att adeln numera *förenat sig till en sådan reduktion, som de hoppades blifva hans majestät behaglig*. Detta sista tillägg var helt och hållet stridande mot hvad ridderskapet den 26 Oktober beslutat och med ifrågavarande skrifvelse afsett.

I denna sin nya gestalt blef nu försvars-skriften adeln omigen förelaggd. Genast hördes åtskilliga inkast mot de i densamma gjorda ändringarna. Karl Gustaf Oxenstierna sade: *vi, som serskildt gingo upp till konungen och undanbådo oss reduktionen, kunna icke gilla en skrift, som bifaller densamma; ty vi skulle då tala mot oss sjelfva.* Hans Wachtmeister svarade: *ridderskapet och adeln har enhälligt beslutat denna reduktion, så att alla ständerna äro derom samhälliga. Det är derföre ganska underligt, att en enskild person vågar sedermera sätta sig deremot.* Axel Wachtmeister sade: *den, som understår sig något dylikt, måste säga rent ut, hvad han menar; ty en sådan persons afsigter kunna ej vara annat än misstänkta.* Hans Wachtmeister tillade: *om vi bifallit första utkastet till skriften, så hade vi kunnat tala halsen af oss.* Oxenstierna svarade: *jag ber ridderskapet och adeln tillhålla herr Hans Wachtmeister att bevisa detta sitt yttrande.* Wachtmeister svarade: *ja men! Hvad kostar det t. ex. en undersåte, om han dristar sig kasta kungl. majestät dess ed före?* Oxenstierna genmälte: *hvarföre skulle icke denna ed få nämnas? Det är ju på den, som rikets och folkets väl beror.* Så fortgick ordvexlingen; men hvad äfven flertalet härom tänkte, funnos dock få, som vågade öppet framträda på Oxenstiernas sida, hvarföre ock försvars-skriften blef i sitt nya besynnerliga skick antagen.

Till nitton tjugondedelar innehöll den alla de skäl, som adeln den 26 Oktober hade mot reduktionen anfört; men i sista punkten lästes det sedermera gjorda tillägget, som upptog adelns den 29 Oktober lemnade bifall till samma reduktion.

Sist beslöt ståndet, att ombud från alla tre klasserna skulle genast gå upp till konungen och berätta riddarhusets bifall till reduktionen och derjemnte anhålla, *att detta beslut måtte af kungl. majestät blifva skyddadt och upprätthållet mot några dess envisa vedersakare.* Härmed pekades på Karl Gustaf Oxenstierna och hans vänner. Ombuden kommo till slottet och framförde sitt ärende, hvarpå Karl svarade: *det är mig ganska okärt, att mina förmaningar till enighet icke gjort bättre verkan, än att ridderskapet och adeln nödgas begära mitt biträde till upprätthållande af sådana beslut, som ståndet efter behörig omröstning fattat. Men, som nu denna omröstning skett i öfverensstämmelse med riddarhusordningen, så lofvar jag ock att enligt min pligt densamma upprätthålla och icke deri någon förändring tillåta* 1). Härmed hade konungen såsom laglig gillat, stadfästat och antagit den omröstning och det beslut, hvarmed ridderskapet och adeln den 29 Oktober bifallit reduktionen. Derigenom var ock afskuren all ytterligare tvist, rörande detta ämne; åtminstone på riddarhuset. Till yttermera visso befallte Karl ridderskapet och adeln *att återgå till sin förra förtrolighet med de tre andra stånden; ty konungen ville, att hvarken det ena eller andra bland dem skulle hädanefter inlägga några serskilda skrifter.*

Riksrådet återstod. Dessa herrar stretade länge emot det af adeln antagna reduktionsbeslutet; men vågade icke göra något allvarsamt motstånd. De fördes med strömmen; stundom sträfvande emot, stundom släppande efter;

---

1) Riddarhusprot. d. 3 och 4 Nov. Rådsprot. d. 3 och 4 Nov. Sjelfva försvarsskriften läses i Lönboms handl. s. 83.

sålunda på en gång spillande både aktning för motståndet och tacksamhet för medgifvandet. Sist beslöto de att omigen gå upp till konungen och nu för tredje gången göra sina motföreställningar. De skulle påminna honom den ed, hvarmed han sjelf och hans far tryggat adeln vid dess besittningar; — visa honom, att rikets behof kunde genom sparsamhet och ordentlig hushållning fyllas utan en så djupt gripande omhvälfning, (hvilket påstående Nils Brahe och Johan Gabriel Stenbock sökte genom en af dem uppgjord beräkning ådagalägga, — slutligen visa vådan för hans egen magt, om ständerna tillätes tala och rösta, och dertill på så olagligt sätt, som nu skett, angående sådana åtgerder, som dock rätteligen berodde endast af konungen o. s. v. 1). På denna föreställning svarade Karl: *jag kan icke utan förundran höra, att rikets råd afstyrka det, som rikets fyra stånd tillstyrkt, och hvilket jag i följe deraf lofvat åt dem upprätthålla. Det vore besynnerligt af mig, om jag företoge något mot detta ständernas enhälliga beslut.* Bielke svarade: *kanhända har jag icke kunnat rätt uttrycka mig inför ers majestät. På min själs salighet bedyrar jag dock, att jag hvarken af egna tankar eller enligt medbröders uppdrag har velat på detta sätt hindra eller afböja saken.* Konungen inföll dervid: *alltså har jag icke rätt förstått eder, och dermed är det väl.* Med hvilka ord han afskedade herrar riksråder. Och dessa läto sig på sådant sätt afskedas utan några allvarsammare på stället gjorda invändningar. Man igenkänner deras vanliga vacklande mellan kraftigt beslut och slappt utförande. Man igenkänner ock deras taleman, Sten Bielke, och hans oförmåga att med mod och fyndighet föra en mundtlig öfverläggning; hans vana att vid sådana tillfällen snart nog tappa både hufvud och tunga. För öfrigt tyckes det hafva varit dessa rådets tre gånger opåkalladt gjorda föreställningar, som bidragit till det några veckor

1) Blott dessa två sista punkter förekomma i den berättelse Sten Bielke om samtalet afgifvit.

efteråt fattade beslut, som frånkände rådet rättigheten att inför konungen framställa sina tankar vid andra tillfällen, än han sjelf det begärde 1).

Emellertid var nu genom detta uppträde rådets motstånd tillintetgjordt och reduktionen således på alla sidor segrande.

DYNINGAR EFTER REDUKTIONSBESLUTET.

Några dyningar efter stormen hvälfde sig ännu öfver riksdagshafvet. Den 4 November bråkades på riddarhuset om Karl Gustaf Oxenstiernas förbehåll och inkast; dock utan någon slutföljd. Den 10 November inlemnade Per Sparre en skrift, hvarigenom Wittenbergs 2) arfvingar påstodo sig hafva enligt kungligt bref rättighet till bibehållande af fadrens grefskap. Wachtmeister invände: *dylika undantag skulle alldeles rifva ned hela vårt reduktionsbeslut.* — *Men*, sade Sparre, *en konungs bref och hand böra väl gälla.* — Wachtmeister svarade: *det allmänna bästa bör gälla högst; och detta fordrar, att grefve- och friherreskapen indragas. Sådant kan ej hindras genom en så enskild händelse som denna.* Sparre invände: *men Wittenbergs arfvingar hålla sig vid konungens hand och sigill.* — *Det hjelper ej*, sade Wachtmeister, *konungen har hemskjutit allt sådant till ständerna.* — *Men*, svarade Sparre, *ständerna kunna väl icke dömma omkull hans majestäts egen hand och underskrift?* — *Jo*, utbrast Wachtmeister,

---

1) Se **16.** 159.

2) I Nordin. fol. **39.** s. 498, finnes ett bref af Karl XII till Liqvid.-kommiss. d. 22 Maj 1699. Deraf synes, att Karl Gustaf genom bref i Okt. 1656 hade lofvat utlösa fältmarskalken Arvid Wittenberg ur dess fångenskap. Året derpå dog dock denne i sitt fängelse i Zamoisc. Liket blef året 1666 af förmyndarestyrelsen utlöst med en summa af 14,175 riksdaler dåvarande mynt. Utgiften blef af Karl XII gillad; emedan 1:o Karl Gustaf lofvat och 2:o allmänna krigsbruket och derjemnte general-resolutionerna föreskrefvo ett sådant utlösande.

rätt väl det också. Vid detta något vådliga uttryck, sökte Fleming att på andra ämnen afleda uppmärksamheten; men Wachtmeister återtog helt oförsagd: *vårt beslut är för fäderneslandet både nyttigt och nödigt, och ett sådant får man icke kasta öfver ända blott för en fröken Wittenberg, för en liten flickas skull, som ej är längre än denna käppen* 1). Och det blef dervid.

Ridderskapet och adeln ville nödvändigt ha reduktionen ansedd som en dess enskilda bevillning, hvilken det berodde på ståndet ensamt att medgifva eller afslå. Bönderna deremot ville icke antaga en sådan åsigt. Härom tvistades mycket. Men konungen, glad att få hugna sig åt godsen, lät adeln deremot hugna sig åt orden; hvarföre också i riksdagsbeslutet reduktionen infördes såsom en bevillning af ridderskapet och adeln allena, och icke såsom ett beslut af alla fyra stånden.

Ännu en dyning återstod. Reduktions-saken tycktes nu vara en gång för alla afgjord. Men adeln fruktade, att konungen och ofrälsestånden torde framdeles känna lust till nya och mera djupt gripande indragningar. I sammanhang med sitt bifall till de nu gjorda fordringarna, lät ståndet derföre inflyta tvänne förbehåll eller villkor; det ena nämligen, att adeln i kommande tider aldrig mer skulle blifva ansökt om någon ny reduktion; och det andra var en förklaring, att ståndet aldrig mer ämnade någon dylik sig underkasta. Dessa tillägg, dessa villkor för reduktionens beviljande skulle för adeln blifva ett ankare mot framtida stormar. Om samma förbehåll finge i riksdagsbeslutet inflyta, kunde det sedermera betraktas och anföras, som bevis, att hela riksdagen, att också de andra stånden detsamma bifallit, hvilket åter skulle betydligen trygga adelns qvarstående kronogods. Besynnerligt nog tyckes Karl hafva gynnat denna plan; ty förbehållet insattes verkligen i riksdagsbeslutet, och det utan att ofrälsestånden deröfver serskildt hördes. Till granskning blef sedermera samma riks-

---

1) Riddarhusprot. d. 10 Nov.

dagsbeslut i stånden uppläst sent om qvällen den 21 November och sedan de flesta medlemmarna aflägsnat sig. Ingen fäste uppmärksamhet vid berörde tillägg, och riksdagsbeslutet blef i denna gestalt antaget. Dagen derpå, eller den 22 November, upplästes det för alla ständerna gemensamt på rikssalen, äfven denna gång utan anmärkning. Sedermera framlades det till underskrift. Nu fick man tid till närmare granskning, hvarvid någon kom att fästa uppmärksamhet vid det gjorda tillägget. Mycket buller uppstod, och ofrälsemännen ingingo till konungen med en skrift, hvari de ogillade detta adelns villkor och förklarade, att hvarken nämnde stånd eller någon annan kunde inskränka kronans rätt till framtida behöfliga reduktioner. Derjemnte anhöllo ofrälsestånden, att denna deras insaga måtte bifogas det nu färdiga riksdagsbeslutet. Konungen vägrade; men tillät dock slutligen bönderna att vid deras exemplar af riksdagsbeslutet göra detta tillägg. För öfrigt lärer han ha gillat andan af ofrälsemännens anmärkning; fastän han för närvarande icke ville gå riddarhuset närmare på lifvet.

Uppskrämd af dessa företeelser, inlemnade adeln redan den 2 December en ödmjuk böneskrift, att konungen täcktes utfärda allmänt stadfästelsebref för ståndets öfriga gåfvogods. Men konungen uppsköt åtgerden under förevändning, att några upplysningar behöfde förut inhämtas. Stadfästelse-brefvet lär ingen gång hafva blifvit utfärdadt 1).

REDUKTIONSBESLUTET 1680.

De, som genomdrefvo denna stora omhvälfning, voro Klas Fleming den hemliga och Hans Wachtmeister den synliga ledaren, samt under dem, Axel Wachtmeister, Kristofer Gyllenstierna, Hans Mörner, Per Örneklou, Thegner,

1) Preståndets prot. d. 27 och 29 Nov. samt 1 och 3 Dec. Borgareståndets prot. d 2 Dec. Riddarhusprot. d. 21 Nov. samt 2 och 3 Dec.

lser, Lindskiöld m. fl. Partiet var för öfrigt sammansatt af hvarjehanda beståndsdelar. Ganska många, och troligen de flesta leddes af ärlig och innerlig öfvertygelse om åtgerdens rättvisa, eller åtminstone nödvändighet. Men dermed förenade sig ofta sämre driffjedrar; t. ex. begäret att genom reduktionsifver göra lycka hos konungen och vinna ynnest hos allmänheten och tidsandan; — eller afundens vanliga åtrå att nedsätta anseddare och bättre lottade personer; — eller den gamla förbittringen dels emot, dels inom sista förmyndarestyrelsen m. m. Huru reduktionspartiet för öfrigt gick till väga, har läsaren i det föregående sett. Flere smådrag i samma anda berättas; t. ex. huru Hans Wachtmeister ofta på riddarhuset svängde sin käpp, hotande än den ene, än den andra af sina vedersakare; — huru han och brodren Axel sökte med rop och stampningar nedtysta andra sidans talare o. s. v. Dessa uppgifter äro både sannolika och förklarliga. Partiets såväl ledare som massa utgjordes till betydlig del af unge män med brusande blod och liflig öfvertygelse om rättvisan af deras sak. Derföre hafva de ofta i stridens hetta glömt både sanning, lag och billighet.

Gent mot denna sida hafva vi sett Per Sparre och hans vänner. Detta parti hade emot sig hofvet, allmänheten, verklighetens behof, rättkänslans fordringar och slutligen den lagens bokstaf, som tillät efterträdande konung att återtaga de kronogods, som företrädaren afyttrat. Men Sparres parti hade också för sig några lagrum samt en mängd kungliga bref, eder och löften. Detta i afseende på saken sjelf. Med hänsyn till sättet, till formen hade Sparre nästan alltid lagen på sin sida. Med iakttagande af sådana slags föreskrifter, skulle alla Wachtmeisters bemödanden blifva tillintetgjorda. Derföre och af naturlig hofsamhet och sans iakttogo Sparre och hans parti alltid och noga formernas fordringar, för att tvinga Wachtmeister stanna inom samma gränsor och på detta för Sparre fördelaktiga stridsfält. Men Wachtmeister kände sig derstädes tvungen, nästan i förväg besegrad. Derföre samt af naturlig

hetta och öfvermod bröt han gång efter annan djerft igenom dessa skrankor af former och lagar, ja stundom af sanning och rättvisa. Om man således ser på sättet, visar sig Sparre serdeles berömlig i jemnförelse mot Wachtmeister. Ser man på saken, blir förhållandet något olika.

Förnämsta föremålen för den nu beslutade reduktionen blefvo af Hans Wachtmeister antydda redan under riddarhus-stormen den 29 Oktober 1). Samma gång valdes äfven ett utskott att närmare bestämma omfånget och sättet för de sålunda afgjorda indragningarna. Personer dertill togos för det mesta ur sjelfva reduktionspartiet. Deras förslag blef sedermera med någon mildring antaget och infördt i riksdagsbeslutet.

De vigtigaste föremålen för den sålunda påbudna reduktionen voro: alla gref- och friherreskaper; — alla de Norrköpings-besluts-gods, och alla de i oförbudna orter varande lifstidsfriheter, som på en hand stego öfver 600 dalers årlig ränta; — alla i förbudna orter belägna kronogods, af hvad slag som hälst, äfven om de före 1632 blifvit bortlemnade; — och slutligen alla medgifna afkortningar på riksdagsbevillningarna. Äfven beslöt man, att gods, som blifvit lemnade i betalning för lån, årspenningar eller löner, skulle till kronan indragas, sedan innehafvarne hade genom godsens räntor och, då dessa ej räckte till, genom reda medel bekommit sin fordran igen. Dessa och de öfriga punkterna skola framdeles och ytterligare, hvar på sitt rum afhandlas. Adeln begärde slutligen att få sig emellan utvälja några personer till denna reduktions verkställande. Konungen biföll; men uppdraget ansågs så kinkigt, att man före valet beslöt, det ingen skulle få afsäga sig förtroendet 2). Valet skedde sedermera på det sätt, att landtmarskalken, konungens och partiets man, föreslog hvilka han ville till kommissjonens blifvande medlemmar; hvarpå det redan qvästa riddarhuset lydigt följde

---

1) Se sidan 94.

2) Riddarhusprot. d. 29 Nov.

hans anvisning. De, som sålunda valdes, hörde för det mesta till rådande partiet, t. ex. Klas och Jakob Fleming, Lindhielm, Lindskiöld, Gripenstierna, Cronskiöld och Gyllenborg, alla mer eller mindre utmärkta i dessa reduktionshvälfningar. Karl bekräftade valen och utnämnde till ordförande Klas och i hans frånvaro Jakob Fleming. Fullmagter för denna så kallade *reduktions-kommissjon* utfärdades den 9 December 1680.

TJUGONDEFÖRSTA KAPITLET.

OM LIQVIDATIONS-KOMMISSJONENS INRÄTTANDE.

Ett bland de vigtigare föremålen för den nu beslutade reduktionen var att granska förhållandet med åtskilliga sålda eller bortpantade gods; om t. ex. köpe- eller panteskillingen blifvit erlaggd i reda medel eller genom afdrag å gamla fordringar, obetalta löner m. m. I allmänhet önskade ständerna en noga undersökning af alla slika förhållanden och gamla räkningar. Redan bondeståndets andra skrift, den man ansåg vara af Lindskiöld. begärde en dylik granskning, och hemliga utskottet instämde i åsigten 1). Också här visar sig ett spår af det hemliga sammanhanget mellan hofvet och riksdagsledningen. Karls man, Lindskiöld, väckte först i böndernas skrift fråga om en *Liqvidations-kommissjon.* Det af Karl valda hemliga utskottet yrkade sedermera på en dylik åtgerd; och samma dag utskottets beslut derom fattades, var Karl redan färdig att verkställa beslutet och nämna kommissjonens ledamöter. De voro sex och ställdes under Klas Fleming som ordförande. Ordentlig fullmagt samt omständliga förhållningsbref utfärdades 2); men kommissjonen fick dessutom för enskilda fall inhemta konungens enskilda utslag på samma sätt, som det tillgick i de andra närbeslägtade verken.

---

1) Riksark. Riksdagsacta 1680, fol. Sekreta Utskottets svar den 19 Nov. på Sekreta proposition.

2) I Nordin. fol. 39, sid. 69.

Redan den 18 Februari 1681 blef den store reduktionsmästaren Jakob Gyllenborg insatt i detta granskningsverk. Dess öfriga utmärktaste medlemmar voro Klas Fleming, kanslirådet Olivecrantz och reduktions-assessorn Schnack. Inrättningen kallades både då och sedermera *Liqvidations-kommissjonen.*

Dess befattning blef, såsom förbemäldt är, att granska och utreda och att gilla eller förkasta de räkningar, de anspråk, de fordringar, som undersåtarne vid denna tid gjorde på kronan; och tillika de anspråk, kronan å sin sida gjorde i anledning af Reduktions- samt Stora och Kammar-kommissjonernas domar. Från hvart och ett af dessa trenne håll skickades derföre till liqvidations-kommissjonens utredande alla förekommande qvistigare räkenskaper. Nästan mer än på något af de andra räfsteverken, berodde således målens slutliga utgång på liqvidations-kommissjonen.

Stora- kammar- och reduktions-kommissjonerna blefvo i den tidens skrifter ofta anklagade för partiskhet och orättvisa. Mot ingendera äro dock förebråelserna så bittra som mot liqvidations-kommissjonen. Orsaken härtill bör mindre sökas hos personerna sjelfva, hvilka voro ungefär desamma, som i de andra likartade verken. Snarare bör den sokas i de reglor, som föreskrefvos för dessa efterräkningar och hvilka voro ofta orättfärdigare än sjelfva reduktionen i sig sjelf. Dessutom skulle alla orättvisorna falla klarare i ögat och kännas bittrare i hjertat, då de blefvo af liqvidationen i verkligheten tillämpade på hvarje person. De andra verken bestämde blott, att något skulle bortskäras; men liqvidations-kommissjonen förde den bortskärande knifven. För dess hand flöt blodet, och öfver dess hufvud föllo förbannelserna.

Man påstår, att genom liqvidations-kommissjonens afkortningar, nedprutningar och beräkningar har kronan blif-

vit befriad från en skuld af 21,400,000 d. s. m.; utan att behöfva för densamma erlägga några kontanta medel.

TJUGONDEANDRA KAPITLET.

OM EXSEKUTIONS-KOMMISSJONEN.

De af reduktionen sakförde och sakfällde undersåterna sökte om hvartannat både lagliga ock olagliga medel att komma ifrån de ådömda återbetalningarna. Somliga hotade att med våld hindra verkställigheten. Sådana qvästes genast. Andra sökte öfverflytta sina medel till främmande land och sedermera rymma bort från både Sverge och reduktionen. Franska köpmannen De Flon, på riddarhuset upptagen med namnet Adlercrona, var dömd att för sina skaffare-kontrakter återbetala 269,979 d. s. m. 1). Om och i hvad mån detta skedde, veta vi icke. Han dog emellertid, och enkan var ännu skyldig 100,000 riksdaler. Det hviskades, att hon hade i främmande land stora summor stående, och ämnade i hemlighet begifva sig dit. Hon blef derföre tagen i fängsligt förvar, tills betalningen erlades 2). Andra höllo sig undan. Då utfärdades öppna, tryckta kallelser, och man hörde från predikstolarna efterlysas arfvingarna till grefve Dohna, general Würtz, fältmarskalken Arvid Wittenberg, m. fl. rikets anseddare män 3). Vanligaste sättet var, att genom konkurs komma ifrån hela efterräkningen 4).

För att vid dessa och dylika tillfällen bevaka kronans rätt samt indrifva medlen, tillsatte konungen år 1685 en så kallad Exsekutions-kommissjon under ledning af

1) Nordin. fol. bund. 39, sid. 218.
2) Rådsprot. d. 20 Dec. 1688.
3) En mängd sådana tryckta efterlysningar finnas öfver allt i arkiverna.
4) Bondeska ark. på Säfstaholm, fol. 28. Karls bref till Redukt.-kommiss. d. 2 Mars 1685.

Thegner, och dennes måg Lejonstedt, hvilken derjemnte var en bror till Gyllenborg. Sedermera kommo bland andra äfven Nils Gripenhielm och Jonas Schönberg dit in. Gången för ärenderna blef således följande. Sjelfva målet, återbetalningsskyldigheten, afgjordes hvart efter sin art, genom Stora Kommissjonen eller Reduktions-kollegium eller Reduktions-kommissjonen. Sedan sålunda ansvarsskyldigheten i allmänhet blifvit i något af dessa verk beslutad, gick saken till Liqvidations-kommissjonen, hvilken skulle granska och utreda såväl kronans som den sakfälldes räkningar och på siffran bestämma, huru mycket den ifrågavarande personen borde utlägga. Om sedermera något hinder mötte vid betalningen, skickades målet till exsekutions-kommissjonen, som skulle bevaka kronans bästa och indrifva medlen. Bland alla reduktionsverken tyckes denna sistnämnda hafva varit den våldsammaste, och jemnte Liqvidations-kommissjonen den mest förhatliga. Äfven främlingar, som icke hade någon vinst eller förlust deraf, beskrifva dess åtgerder med ganska mörka färgor. *Envåldigt*, heter det, *taga de i mät godset och utkasta stundom ägaren, innan ännu egendomen blifvit konungen tillerkänd. Hos dem är det slut på all barmhertighet, allt medlidande och på all kärlek till rättvisa* 1). Man kan likväl tämligen säkert antaga, att dessa omdömen äro i betydlig mån öfverdrifna.

TJUGONDETREDJE KAPITLET.

OM UTFÖRANDET AF 1680 ÅRS REDUKTION.

Karl var serdeles ifrig på reduktionens snara verkställighet. En vecka hade knappt gått förbi efter riksdagsbeslutets fattande, och ständerna hade ännu icke hunnit skingra sig, förrän han den 30 Nov. befallde alla landshöfdingar att indraga gref- och friherreskaper, kungsgårdar, gåfvogods öfver 600 d. s. m. ränta m. m. Kungö-

1) Köpenhamn. Geh.-arkivet. Fr. Hanssens relation (till konungen) om sin 6 månaders Ophold i Sverrig 1691.

relserna härom skulle uppläsas från predikstolarna, och till yttermera visso kringsändas till alla vederbörandes gårdar 1).

Den 9 Dec. 1680 utfärdades förhållningsbref för den nya reduktions-kommissjonen, och den 10 Januari 1681 började detta ämbetsverk sina sammanträden 2). Bland de allraförsta mål, som företogos, voro indragningarna från Magnus Gabriel De la Gardie, hvilken dock var gift med Karl den elftes faster; och från grefve Carlsson, hvilken dock var Karl Gustafs erkända son på sidolinien, och således Karl den elftes halfbroder. Att så först angripa sina egna anhöriga var visserligen en handling af rättvisa, stor och vördnadsbjudande; men äfven så hård och kall, att den nästan isade hjertat. Det var ett motstycke till Bruti handling, då han för den nya samhallsordningens stadfästande offrade sina egna söner. Efter detta varnande exempel hade de andra herrarna ingen förskoning mer att vänta.

Riksdagsbeslutet innehöll, att de reduktionsskyldige borde insända sina handlingar, från Sverge inom tre 3) och från Finnland inom sex månader; och att hela arbetet skulle vara afslutadt med året 1681. Konungen sjelf tycktes då för tiden tro på möjligheten deraf. För att göra det också till en verklighet, skickade han det ena uppmanande brefvet efter det andra, befallande reduktionsherrarne arbeta både för- och eftermiddagar, och lät dem till tidens vinnande taga flere skrifvare, än först var tillämnadt. När några landshöfdingar visade sig tröga och ovilliga att fullgöra reduktions-kommissjonens föreskrifter, blefvo sådana herrar af konungen, genom kraftiga påstötar, satta i mycket lifligare rörelse. Bland den förlorande högadeln funnos flere, som, vana vid fordna tiders sjelfsvåld och öfvermod, tilläto sig att med ovett, hot och till och med våld möta de ämbetsmän, som skulle verkställa re-

1) Lund. De la Gard. arkiv. M. S. III. 90.
2) Redukt.-kommiss. prot.
3) D. v. s. till d. 22 Febr. 1681, om man räknade efter riksdagsbeslutets dato; men till d. 10 April, om man räknade efter kommissjonens första sammanträde.

duktionens domar. Men på slika tilltag gjorde Karl hastigt slut genom en kungörelse, enligt hvilken de motspänstiga skulle erlägga dryga böter och tillika anklagas, såsom de der satte sig upp mot konungens magt och myndighet. För att jaga på hela saken, afkortade Karl den förut nämnde, af ständerna föreskrifna tiden och befallde, att handlingarna för svenska reduktionsgods skulle vara inskickade långt förut, och som det tyckes till den 4 Febr. De fleste uteblefvo dock, vare sig af tröghet, tredska eller bristande tid. Karl förlängde nu anståndet till den vid riksmötet medgifna dagen; men befallde ock, att för de personer, som till dess icke aflemnat sina handlingar, skulle gods och räntor genast tagas i beslag 1).

Med och under dessa förberedelser började reduktionskommissjonen sin verksamhet. För redighetens skull följa vi serskildt hvart och ett af dess betydligaste föremål.

OM GREF- OCH FRIHERRESKAPERNAS INDRAGNING.

Deras uppkomst under Erik den fjortonde känna vi; likaså anledningarne, nämligen konungens fåfänga och praktlystnad, förenade med hans begär att genom jemnförelsen nedsätta brödernas hertigliga värdighet. Inrättningen var för öfrigt andra steget att i Sverge införa den ärftliga länsrätten.

Antalet af de med dylika värdigheter intill år 1680 beklädda slägterna steg till 25 grefvar och 83 friherrar, hvilkas utnämning skett i följande ordning:

	Grefvar.	Friherrar.
af Erik 14:de	3.	7.
» Johan 3:dje	1.	2.
» Sigismund	—	—
» Karl 9:de	—	1.
» Gustaf Adolf	1.	4.
Transport	5.	14.

1) Nordin. Fol. 30, s. 345. Karls bref d. 4 Febr. 1681.

	Transport	5.	14.
af Kristinas förmyndare	. . .	1	(naturaliserad).
» Kristina	. . . .	17.	46.
» Karl Gustaf	. . . . . .	—	—
» Karl 11:tes förmyndare	. .	—	—
» Karl 11:te före 1681	. .	2.	23.
	Summa	25.	83.

Af alla dessa voro år 1680 redan utdöda 8 grefliga och 17 friherrliga ätter, så att af förra slaget återstodo 17 och af det sednare 66. Dessa herrskapers förläningar voro ofta utomordentligt stora 1), i synnerhet för de gynnade slägterna. Johan Skyttes friherreskap, det drygaste bland alla sådana, gaf årligen 17,846 daler. De la Gardieska slägtens grefve- och friherreskap omfattade 362 hemman 2) med en ränta af 20,531 daler; — Axel Oxenstiernas grefve- och friherreskap likaledes 939 hemman med en ränta af 28,425 daler 3); — Brahes grefve- och friherreskap omkring 753, eller med gissad inberäkning af Kajana friherreskap vid pass 1,053 hemman 4) med en ränta af 27,843 d. s. m., häri intagna både ordinarie-

1) Flera af Kristinas och de fleste af Karl den elftes friherrar lära dock icke hafva bekommit något friherreskap.

2) Pernaus grefskap är likväl icke i detta hemmantal inberäknadt, men väl i räntan. Dess olikhet med den på nästa sida stående räntesumman kunna vi icke förklara.

3) Enl. Svedelius, s. 268, 270. I redukt.-kansliet hafva vi dock sett en jordebok öfver gref- och friherreskaperna, som uppgifver Oxenstiernas af Södermöre friherreskap till 304 $^1/_4$ mantal med ränta af 10,357: 25. 10. En annan af herr kamrer Sandberg ur finska jordeböcker öfver grefve- och friherreskaper benäget meddelad uppgift antager för samma friherreskap 293 $^3/_4$ mantal. Vi iakttaga tillfället att uttala vår lifliga tacksamhet för det biträde och de anvisningar sistnämnde herre under ifrågavarande forskningar vid flere tillfällen oss meddelat.

4) Socknarna i detta Kajana friherreskap innehålla näml. enligt Tuneld 844 $^1/_{48}$ hemman; hvilka här, dock blott gissningsvis, (ungefär efter förhållandet mellan hemman och mantal i det närbelägna Kuopio. Se Svedelius, s. 270.) antagas lika med 300 mantal eller svenska hemman. — Ytterligare

och extra ordinarie-räntor 1). Man finner således, att de trenne slägterna Brahe, De la Gardie och Oxenstierna af Södermöre ensamma innehade som grefve- och friherreskap 2,354 hemman, d. v. s. nära en tjugusjundedel af all den jord, som då fanns i gamla Sverge och Finnland. I nämnde besittning är likväl icke inräknadt hemmantalet af De la Gardies andra grefskap Pernau; ej heller de många och stora förläningar, hvilka förutom gref- och friherreskapen voro åt samma tre slägter lemnade såsom gåfvogods både inom Sverge, Finnland och de eröfrade landskaperna. Vi känna dessa besittningar blott delvis, t. ex. att slägterna Oxenstierna hade i Liffland fått 661 hakeland, d. v. s. mer än en sjundedel af hela landskapet. Härtill komma slutligen samma slägters egna, ärfda eller köpta gods. Uppgift om dessa känna vi också blott delvis; nämligen för huset De la Gardie. Vid den store riksmarskens död 1652 hade hans sterbhus tillhopa 878 $^{11}/_{16}$ hemman med en ränta af 32,424 d. s. m. 2). Troligtvis hafva slägterna Brahe och Oxenstierna af Södermöre ägt mindst lika mycket som

---

bör här anmärkas, att i 14:de delen, sid. 27 stå för Kuopio och Idensalmi upptagna 119 $^3/_{48}$ skattehemman. Detta är orätt. Nämnde summa betecknar de mantal, som svarade mot 489 $^5/_6$ hemman. För öfrigt hafva mantal här i de finska förläningarna blifvit antagna såsom svarande mot svenska hemman. På sådant sätt hafva vi kommit till de uppgifna hemmantals-summorna, hvilka likväl i följe häraf torde tåla jemnkning.

1) Redukt.-kansl. Jordbok öfver reducerade grefve- och friherreskap enligt 1680 års beslut.

2)

	Hemman.	Ränta.
Nämligen gref- och friherreskaper . .	362.	13,993.
Jakob De la Gardies arfvegods . . .	60 $^1/_4$.	6,950.
Ebba Brahes dito	100 $^3/_4$.	1,548.
Bådas förvärfvade gods, köpte af kronan	191 $^{11}/_{16}$.	3,219.
Dito dito köpte af frälsemän	34.	1,158.
Tillbytte af kronan	6.	221.
Dito af enskilde	49.	1,640.
Testamente af enskilda	75.	1,092.
Liffländska, Estländska och Pommerska räntor		20,603.
Summa	878. $^{11}/_{16}$.	32,424.

De la Gardie; och man torde kunna antaga, att dessa tre tillsammans innehade kanske inemot en tjugondedel af gamla Sverges och Finnlands jord. Lätt är att förstå, hvilken afund, hvilket missnöje dylika orimligt stora besittningar skulle väcka inom såväl adeln som ofrälseständen.

Fri- och rättigheterna för dessa grefve- och friherreskap voro af Erik den fjortonde och Johan den tredje hufvudsakligen bestämda, sådana de länge förblefvo. Men af Kristina utvidgades de mycket, dels gemensamt med adelns 1644, dels och serskildt för grefvarne 1651. Det var genom dessa större fördelar och tillika genom det orimligt ökade antalet af grefvar och friherrar, som Kristina tvärhastigt utarmade kronan och uppskrämde småadeln och än mer hela mängden af rikets ofrälsemän, hvarigenom också hon, ehuru på sitt vis, förberedde reduktionen.

Många af dessa grefve- och friherreskap lågo i så kallade förbudna orter och hade derföre, enligt reduktionsbeslutet 1655, bort redan då indragas. Men Karl den tionde hade icke allenast icke yrkat på verkställandet af denna punkt; han hade till och med hejdat de försök, reduktions-kollegium i sådan afsigt gjorde. Det var på detta sätt och i följe af hans uttryckliga befallning, som de högt förtjenta slägterna Torstenson och Königsmarck fingo behålla sina grefskap, fast dessa enligt riksdagsbeslutet bort indragas. Äfven andra mindre utmärkta slägters likartade förläningar lemnades af samma konung helt och hållet orörda. Skyddande sig bakom dylika exempel, hade ej heller den sedermera kommande förmyndarestyrelsen indragit något enda af alla dessa grefve- ooh friherreskap. Karl den elfte var icke så släpphändt. Alla dylika förläningar, som voro

Vid denna förteckning märkes: 1:o, att räntorna, utom för gref- och friherreskapen, upptaga blott vissa räntan, och att lägenhetens afkastning således var ofta kanske dubbelt större. 2:o. Här upptagas ej heller de utomordentligt stora förläningar, Magnus Gabriel De la Gardie serskildt fått, och deribland Höjentorp och Arensbergs grefskap. Ofvanstående uppgift är tagen ur en slags bouppteckning, befintlig i Stenbockska arkivet på Thorsjö.

hemfallna under 1655 års reduktion, blefvo af honom indragna redan mellan 1673 och 1680. De utgjorde 8 gref- och 9 friherreskap med tillhopalaggd ränta af 74,586 d. s. m. Nu och i följe af 1680 års beslut sträcktes åtgerden också till de öfriga, som lågo i oförbudna orter. Redan i Maj 1681 indrogos Leckö från De la Gardierna, Wisingsborg från Braherna o. s. v. Hela verket tyckes hafva gått både fort och lätt. Inom kort voro till kronan vederkända sju grefskap och sexton friherreskap 1) med en tillsammanlaggd ränta af 128,065 d. s. m. 2). — Summan af alla de under Karl den elftes tid indragna gref- och friherreskapens räntor var således 202,651 d. s. m. 3). — Af föregående hafva vi sett, huru de tre slägterna Brahe, De la Gardie och Oxenstierna af Södermöre hade deraf ensamma åtnjutit 76,799 d. s. m., d. v. s. mer än en tredjedel, af hvad alla de öfriga sexton grefliga och sextiofem friherrliga ätterna innehade. Redan i

1) Förut voro blott 9 friherreskap indragna. Summan af sådana reducerade stiger således blott till 25; måhända af förut nämnde orsak, näml. att en stor skara af dessa slägter icke hade erhållit något egentligt friherreskap.

2) Riksark. Kort uppsats på hvad kongl. majestät och kronan i följe af 1680 och sednare riksdagar, är hemfallet och här förslagsvis uppföres årligen kunna uppstiga till — dat. den 30 Jan. 1689 och undertecknad af Skragge och Engberg. En annan i komm.-koll. ark. befintlig öfversigt angifver räntan af de efter 1680 indragna grefve- och friherreskapen till 130,204. Enligt Rådsprot. d. 30 Jan. 1684 steg den till 129,000. Största grefskapen voro Oxenstiernas Södermöre 18,842; Brahes Wisingsborg 18,010, Wasaborg 13,089; Lewenhauptarnes Raseborg 12,108; De la Gardies Leckö och Pernau 17,146; Wrangels Sölvitsborg 10,387. De minsta voro Hornarnes 5,893, och Stenbockarnas 5,151. Största friherreskapet näst Skyttes var Axel Oxenstiernas Kimito 10,357, allt d. s. m.

3) Svedelius, sidd. 271, 274, 275 uppgifver summan af alla gref- och friherreskapernas räntor till 204,017 d. s. m. Den hos honom sid. 274 anmärkta olikheten mellan denna summa och 128,065 torde komma deraf, att den sednare omfattar blott hvad, som reducerades efter 1680; men den förra också indragningarna före samma år.

dessa siffror ligger en betydlig del af reduktionens förklaring och försvar.

Kinkigare är det med partiskheten i utförandet. Slägten Skytte t. ex. hade, som sagdt är, det största friherreskapet. Men nuvarande innehafvaren Bengt Skytte, ehuru en föraktlig och föraktad man, hörde dock till det rådande partiet och hade 1649 och 1650 varit en af de flitigaste riksdagslöparne, för att åt pfaltsiska huset förskaffa arfsrätt till Sverges krona. Nu, och nästan ensam fick han behålla sitt friherreskap. Som skäl till detta besynnerliga undantag anfördes 1:o, att det låg i oförbudna orter, 2:o att Gustaf Adolf hade första gången lemnat det som gåfvogods åt stamfadern Johan Skytte, och att, när det sedermera 1624 förklarades för friherreskap, skedde det med bestämdt villkor, att dess ursprungliga egenskap af gåfvogods derigenom icke skulle förändras. Det första skälet var alldeles icke något skäl; ty numera eller 1680 skulle alla friherreskap indragas, äfven de som lågo i oförbudna orter. Det andra frikännelseskälet var lika grundlöst; ty äfven om friherreskapet betraktades som gåfvogods, hade det bort enligt 1680 års beslut indragas, ty det öfversteg 600 dalers ränta.

Men låtom oss betrakta en annan sida af ensidigheten!

Konung Johan den tredje hade en oäkta, men erkänd dotter, Sofia Gyllenhielm, hvilken han år 1580 bortgifte åt Pontus De la Gardie. Denne utmärkte krigshöfding blef vid samma tillfälle upphöjd i friherrligt stånd och erhöll som både hemgift och friherreskap Ekholmen med en mängd underlydande hemman. Stället var egentligen ett gammalt adeligt gods, som Wasarna ärft genom slägtskap med Bielkar och Sturar. Det var således icke en kronans tillhörighet, utan Wasarnas enskilda arfvegods, hvilket Johan och efterföljande regenter hade ansett sig kunna utan något hinder af konungabalken bortgifva. Hittills hade ej heller något klander blifvit deremot anfördt. Men närvarande innehafvaren Magnus Gabriel De la Gardie skulle

framför andra och på allt möjligt sätt förföljas och nedtryckas. Redan första dagen, reduktions-kommissjonen sammanträdde, väcktes derföre fråga om att indraga nämnda friherreskap. Lindskiöld satte sig deremot. *Staten har,* sade han, *ingen laglig rätt att återtaga konungens enskilda arfvegods på samma sätt, som man gör med kronogodsen.* — *Jo,* svarade Lindhielm, *om ett riksdagsbeslut sådant föreskrifver.* — Lindskiöld invände: *det vore alldeles orimligt att sammanblanda konungens enskilda med statens allmänna egendom. Ekholmens friherreskap är gifvet blott af konungahusets arfvegods; derföre har staten icke någon rätt att detsamma indraga.* Dessa skäl blefvo af Gustaf Adolf De la Gardie ytterligare utvecklade och stärkta genom nya; t. ex. att Ekholmen aldrig stått i kronans jordebok, utan blott i Wasa-slägtens enskilda; — att en konung borde hafva rättighet att åt erkänd dotter bortgifva några sina arfvegods; — och att i annat fall borde man äfven återtaga de likartade hemman, som Gustaf Adolf skänkt till Uppsala högskola m. m. Striden fördes å De la Gardies sida förnämligast af Lindskiöld; men å den andra af Lindhielm, samt af Lars och Klas Fleming. Det var ett nytt spår af den gamla fiendskapen mellan de båda slägterna. Framdeles skola vi omtala de skäl, hvarpå man grundade förordningen att vederkänna bortgifna gustavianska arfvegods, på lika sätt som kronohemman. Detta märkvärdiga beslut var likväl ännu icke fattadt, och kunde således ej heller åberopas som skäl för den nu ifrågavarande indragningen af Ekholmen. Men De la Gardie skulle nödvändigt utarmas och störtas. Brynte Cronskiöld uppletade också en jordebok af 1613. och likaså upptäcktes en äldre af 1599, der i brädden stod antecknadt, att Ekholmen vore ett sakfallsgods efter Gustaf Trolle. De la Gardies parti genmälte, att dessa brädd-anmärkningar vore obestyrkta, och att deremot sjelfva jordeböckerna alltid upptogo egendomen som ett gustavianskt arfvegods 1). Det

1) Redukt.-kommiss. prot. den 10, 12, 13, 14, 18, 20 Jan. 1681. Jfr. Nordin. Fol. bund. 31. Kgl. br. d. 30 April 1691.

hjelpte ej. Den 9 Mars 1681 blef friherreskapets indragning helt kort och godt beslutad. Det var jemnt 101 år sedan Johan den tredje skänkte det åt sin dotter och åt hennes blifvande afkomlingar.

INDRAGNINGEN AF KUNGS- OCH KUNGS-LADUGÅRDAR.

De äldsta och största bland kronans egendomar voro kungsgårdarna och kungs-ladugårdarna; från början troligen uppkomna af det gamla Uppsala öde. I äldre tider, och då regenterna ofta foro omkring i landet, i synnerhet för att hålla så kallade räfst- och rättareting, begagnades dessa gårdar till det resande hofvets boningar och underhåll. Sedermera och när konungen med regeringsbestyren stannade i hufvudstaden, blefvo nämnde lägenheter dels bortförlänta, dels och ännu oftare bortstädjade och dervid likasom andra kronogods mycket vanvårdade och utsugna, så att staten slutligen hade af dem en jemnförelsevis ganska obetydlig inkomst. Af 31 dylika storgods, som enligt 1655 års beslut skulle återindragas, hade, innan de blifvit afyttrade, kronan icke haft i behållning mer än tillsammanlaggdt 3,830 d. s. m. 1). Dessa omständigheter

1) K. Rålambs deduktion, 4 bok. 2 kap. Adelns år 1673 afgifna svar på ofrälseståndens skrift 1650 och en dertill hörande bilaga, undertecknad och bestyrkt af D. Wulff och Joh. Strokirch. Se här lägenheterna och de arrendesummor, som hade för desamma till kronan influtit:

Brenn Ekeby 200 d. s. m., Wäderbrunns ladugård 100, Norrköpings dito 150, Stångs dito 100, Jönköpings dito 41, Bjälby dito 5, Kronebergs dito 170, Vestra ladugården vid Westerås 70, Vestra dito vid Örebro 375, Marieholms kungsgård 120, Götala dito 120, Årnäs gård 30, Elfsborgs ladugård 100, Nääs gård 150, Säters dito 300, Gefle ladugård 52, Uleåborgs dito 43, Runsala dito 50, Kustö dito 50, Hättila dito 50, Wijks dito 132, Yxpä dito 120, Lilla ladugården vid Wiborg 50, Aholax ladugård 83, Hanulanpaldo dito 30, Kastelholms dito 300, Grelsby dito 220, Haga dito 230, Pernau dito 65, Lilla ladugården vid Kexholm 35, Jojala by 280, Narvens slotts-åker 9; tillsammans 3,830 d. s. m.

blefvo som oftast framdragna såsom skäl mot reduktionen och som bevis, huru föga kronan i sjelfva verket förlorade genom att sälja eller bortförläna dylika egendomar. De blifva — sade man — i kronans hand af jordstädjare eller fogdar sugna, förstörda och nästan gagnlösa. Om de deremot på ett eller annat sätt åt enskilda personer bortlemnas, blifva de uppodlade och förbättrade till mångdubblad afkastning och rikets deraf flytande fördel. Oaktadt dessa halfsanna skäl beslöt dock riksdagen 1655, att alla sedan 1632 bortgifna kungs- och kungs-ladugårdar skulle såsom förbudna orter indragas. Med undantag af ett par tre bland dem tyckes beslutet redan innan 1680 hafva gått i verkställighet. Men vid sistnämnde riksdag utvidgades denna reduktion äfven till sådana kungs- och ladugårdar, som varit från kronan afyttrade före 1631, till och med före 1604. I följe häraf blefvo nu under loppet af 1681 indragna omkring 50 stycken dylika lägenheter. Dessutom befanns, att många sådana blifvit bortgifna antingen till understöd åt gamla eller till anläggande af nya städer. Nu föreslog reduktions-kommissjonen, att man borde indraga alla sådana åt borgerskapet förärade lägenheter; likväl hemställdes till konungen, huruvida han täcktes efterskänka de platser, hvarpå sjelfva städerna blifvit i följe af gåfvobrefven uppbyggda. Karl den elfte lät dock, likasom hans far gjort, borgerskapet behålla alla de ifrågavarande kungsgårdarna oförminskade.

Denna reduktion stannade icke vid sjelfva kungs- och ladugårdarna, utan sträcktes ock sedermera till alla på ett eller annat sätt dithörande lägenheter 1) och till allt, som innefattades inom den så kallade frihetsmilen rundt omkring godset. Härigenom utvidgades räfsten än mera och fördröjdes i många år.

Huru stor inkomst, kronan slutligen af denna reduktions-tittel erhöll, kunna vi icke säga. Förslagsvis upp-

---

1) Det var i synnerhet denna reduktions-punkt, som ansågs hafva likhet med Ludvig den fjortondes ryktbara reunioner.

gafs, att till slutet af 1687 hade inom Sverge och Finnland blifvit i detta hänseende indragna gods till en årlig ränta af 103,091 d. s. m. 1).

INDRAGNINGEN AF NORRKÖPINGS-BESLUTS-GODS OCH AF LIFSTIDS-FRIHETER.

Norrköpings-besluts-gods kallades de bortförlänta kronohemman, som skulle återfalla till staten, sedan gåfvotagarnes manliga ätt utslocknat 1). Inrättningen var af Karl den nionde gjord, och adeln vid densamma betryggad genom försäkringar af Gustaf Adolf och Kristina, likaså af Karlarna, den tionde och elfte; dock af dessa två sednare med villkor, att en fjerdepart af egendomarna skulle återlemnas. Nu, år 1680, beslöts att indraga sådana gods, icke blott till fjerdedelen, utan helt och hållet. Likväl skulle enhvar gåfvotagare få deraf behålla till och med 600 dalers ränta. Allt, hvad som öfversteg denna summa, dömdes att återgå till kronan.

Lifstidsfriheter voro förläningar, gifna blott på gåfvotagarens lifstid. Sådana afyttringar hade alltid varit brukliga och medgifna. Nu vid 1680 års riksdag beslöts, att alla lifstidsfriheter i förbudna orter skulle med 1681 års ränta hemfalla till kronan. I de oförbudna skulle deremot lifstidsfriheterna under 600 dalers ränta lemnas orörde;

---

1) Riksark. Kort uppsats, på hvad till kronan i följe af 1680 och sednare riksdagsbeslut igenom reduktionen är hemfallet och här förslagsvis uppföres årligen kunna bestiga med förmedlingar och andra afkortningar, dat. den 31 Jan. 1689, underteckned af Skragge och Engberg. Der upptages konungs-, slotts- och ladugårds-räntor 7,882; konungs- och ladugårdars tillhörighets-räntor 82,417; hemman, belägne inom frihetsmilarna 12,792, allt d. s. m. Häri tyckas icke vara inbegripna de efter 1632 eröfrade landskaperna, ej heller några omistande lägenheter i de förbudna orterna.

Svedelius om redukt. anför sid. 282 ungefär samma summor; men den förra eller 7,882 som en följd af beslutet 1680 och den sednare 82,417 af beslutet 1682.

2) Se utförligare sid. 19.

men hvad som steg deröfver, indragas. I följe af dessa beslut blefvo 1681 och 1682 under kronan vederkända många lifstidsfriheter och Norrköpings-besluts-gods, till ett belopp af 12,236 d. s. m. ränta. Reduktionen af ifrågavarande lägenheter blef sedermera i betydlig mån utvidgad, såsom vi framdeles få se, då äfven den gemensamma inkomsten deraf skall, så vidt möjligt är, utredas.

OM EFTERRÄKNINGEN MED OFRUKTBARA FORDRINGAR.

För att kunna någorlunda bedömma detta vigtiga ämne är nödigt att i minnet återkalla fordna tiders förhållanden och tänkesätt.

Redan i kristendomens begynnelse funnos många dess anhängare, som trodde och lärde, att ränta aldrig borde fordras, utan alla lån betraktas endast som understöd, gifna af den kristliga barmhertigheten och utan afseende på egen vinning. Många församlingar ansågo till och med för kättare hvar och en, som försvarade långifvarens rättighet att taga ränta på sina penningar. Man trodde sig kunna med bibelspråk försvara dessa läror, hvilka derföre också blefvo i flera kyrkomötens beslut införda.

En annan sida utbildade likväl en helt annan åsigt. Många och de fleste fordrade såsom en rättighet att kunna af sina penningar bereda så stor laglig vinst som möjligt. Denna möjlighet sträcktes ofta långt nog. Under medeltiden herrskade nämligen stor brist på reda mynt. Lån voro derföre svåra att erhålla och ofta betaltes räntor, stigande till 10, 15, ja 20 för hundradet, utan att dock sådant ansågs just olagligt. Påfvarne sökte ofta jemnka åsigterna och hämma ockret. En bland dem föreskref t. ex. 1592, att räntan icke skulle stiga öfver 7 för hundradet. I samma mån, som banker och näringar utvecklades, blef i södra och medlersta Europa den lagliga räntan äfven enligt verldslig ordning bestämd till 5—8 för hundradet. Emellertid bibehöllo sig båda de stridiga åsigterna bredvid hvarandra, och det en lång tid bortåt. De

liksom delade sig mellan de olika slags lånen; förklarande somliga vara *fruktbara*, d. v. s. räntegifvande, andra åter *ofruktbara*, d. v. s. räntefria. Det var en slags jemnknings- eller halfverings-lära mellan rätt och orätt, sanning och osanning.

Äfven här i Sverge funnos under medeltiden många, som lärde, att lån borde vara räntefria De, som mot pantegods försträckt kronan penningar, måste ock vanligtvis återlemna egendomarna, så snart dessas årliga räntor, tillsammanlaggda, ansågos hafva uppgått till den ursprungliga lånesumman. Att återbekomma icke blott denna sistnämnda, utan ock under tiden årlig ränta derå, kom vid sådana tillfällen icke lagligen i fråga. Under Kalmareunionen blefvo icke en utan flere gånger pantegods enligt en sådan beräkning återtagna till kronan 1).

Nu kom Gustaf Wasas stora indragning af kyrkans egendomar. Genom densamma och genom hans i öfrigt stränga hushållning ökades inkomsterna så, att kronan till en tid icke behöfde några större lån. Sådana började först om igen under Johan den tredje och ökades än mer under inbördes fejderna, och allramest under Karl den niondes och Gustaf Adolfs många och stora krig. Kronan kom genom de samma återigen i svårt betryck. Förlägenheten kunde icke ens afhjelpas genom de många nya skatter, Gustaf Adolf införde; utan han måste uppsöka äfven andra penningekällor. Då började han att i långt större mängd än förut sälja eller bortpanta kronogods, för att dels anskaffa reda penningar, dels betala kronans skulder, vare sig för lemnade varor eller oguldna ämbetsmannalöner. Emellertid hade allmänna tänkesättet och bruket undergått en stor förändring i afseende på penningerörelsen och dess lagar. Att begära lån, utan att för detsamma erbjuda ränta, var numera en orimlighet och att erhålla sådana, med få undantag, en omöjlighet. Kronan

---

1) Ännu 1527 åberopades en dylik grundsats. Se Stiernman, Riksdagsbeslut. s. 77.

måste derföre erlägga ränta, vare sig för lånade penningar eller förskjutna penningevärden. Alltså, då kronan icke kunde betala erhållna varor eller förfallna ämbetsmannalöner, lemnade hon i båda fallen kronogods, hvilkas värde svarade mot hennes skuld, eller hvilkas ränta ansågs lika stor med räntan af godstagarens fordran. Således, om en förråds-skaffare hade hos kronan innestående 1000 riksdaler för levererade varor. eller en ämbetsman samma summa för obetalda löner, så lemnades åt hvardera kronogods, svarande mot deras fordringar. Så fortgick bruket en längre tid framåt och det utan något synnerligt klander. Kristina, som städse behöfde reda penningar, påbjöd visserligen ett par gånger, att inga kronogods skulle få säljas mot fordringar, utan endast mot kontanta medel. Men denna sin egen stadga bröt hon, icke en utan många hundrade gånger, i det hon under hela sin regering nästan oafbrutet sålde kronogods, icke blott mot reda medel, utan ock mot obetalda löner och varor. Något ogillande eller upphäfvande af sådana slags betalningar befarades ej heller, såvida nämligen räkningarna voro riktigt uppgjorda och af vederbörande gillade.

Vid fjerdeparts-räfsten 1655 har också Karl Gustaf uttryckligen stadfästat alla köp, som blifvit gjorda mot riktiga fordringar, af hvad slag som häldst.

Men sedermera vände sig bladet. Vi minnas Karl den elftes förmyndare och deras penningebehof och partistrider. Under dessa brytningar blef den gamla åsigten om räntorna återigen framletad och som partiskäl begagnad. De herrar, som 1668 författade *Blåa boken*, gjorde till statens upphjelpande också följande förslag. Endast lån af reda penningar eller ordentliga förskrifningar, mente de, borde gälla som *fruktbara*, det vill säga räntegifvande kapital. Deremot borde obetalda löner och gamla kronofordringar anses som *ofruktbara*: och om ägaren af en sådan hade i betalning eller pant erhållit några kronogods, skulle han återlemna desamma, så snart dessas under tiden afkastade räntor uppgått till statens ursprungliga skuld-

summa. Det vill säga; ämbetsmannen eller förråds-skaffaren, hvilken för sin fordran på 1000 riksdaler fått ett gods, som gaf 60 eller efter olika räntefot 80 riksdaler årligen, skulle vara förpligtad att utan vidare betalning återlemna samma gods efter 12 till 16 år; sedan näml. de årliga afkastningarna, hopräknade, uppgått till hans ursprungliga så kallade *ofruktbara* fordran. Det var det gamla betalningssättet, som under medeltiden och Kalmare-unionen ofta brukades. Den åter, som förskjutit kronan 1000 riksdaler i reda medel och dervid erhållit ett lika stort gods, som den förre, han skulle få behålla både godset och dess afkastning, tills hela hans ursprungliga så kallade *fruktbara* fordran blifvit serskildt gulden. Detta betalningssätt var enligt den sednare åsigten i ämnet. En dylik skilnad mellan *fruktbara* och *ofruktbara* fordringar var emellertid ganska stor och derjemnte ganska obillig. Ett på samma skilnad grundadt förslag blef dock 1671 gjordt af en kommissjon, som då var nedsatt öfver kammarverket. Till något regeringens beslut kom det likväl icke 1), än mindre till verkställighet; vare sig, att hindret låg i sakens obillighet eller styrelsens slapphet.

Vid krönings-riksdagen 1675 bekräftade Karl den elfte alla från kronan skedda godsförsäljningar, och under de första åtta åren af hans regering har, oss veterligen, aldrig fråga uppstått om förberörde skilnad mellan köp för fruktbara eller ofruktbara fordringar. Ämnet blef dock vid riksdagen 1680 omigen upptaget eller påpekadt i den bondeståndets andra reduktions-skrift, som ansågs vara af Lindskiöld. Der föreslogs, att de, som för ofruktbara fordringar och löner hade bekommit gods i betalning, måtte desamma återlemna, så snart deras fordran blifvit af räntorna gulden. Häruti tyckas äfven borgare och prester hafva instämt. Samma åtgerd, samma föreskrift, ehuru i ganska dunkla ordalag, vardt äfven i sjelfva riksdagsbeslutet antydd. Det heter, *att alla godsförsäljningar,*

---

1) Så vidt vi känna.

som blifvit antingen af en konung gjorda, eller af en konung stadfästade, eller af reduktions-kollegium granskade och gillade, skulle stå fasta; men att de, som icke hade någon af ofvannämnde bekräftelser, och som skett mot förssträckningar, pensjoner och löner, skulle vara granskning underkastade. Således hade riksdagsbeslutet visserligen antydt, men ej bestämdt uttalat den allmänna grundsatsen af skilnad emellan köp för fruktbara och för ofruktbara fordringar 1). Reduktionsherrarna ville dock genast och nödvändigt göra i verkställigheten gällande en sådan allmän åsigt af saken, åtminstone rörande lönerna. Konungen ålade derföre Sten Bielke och Johan Gabriel Stenbock att sammanträda med reduktions-kommissjonen och besvara den frågan, *huruvida obetalda löner borde anses som fruktbart eller ofruktbart kapital; — och huruvida de, som för sådana löner bekommit kronogods i betalning, borde få behålla samma gods längre än, tills räntan uppgått mot summan af deras fordran.* Kommissjonens svar medgaf, *att många skäl talade för lönefordringarnas rättighet att som fruktbara kapital få beräkna ränta. Likväl troddde kommissjonen vara allra-rättast att anse dem för ofruktbara och derföre till fullo betalda, så snart de deremot bortpantade eller sålda godsens räntor uppstigit till det ursprungliga kapitalet.* De härvid anförda skälen förtjena att närmare betraktas. De voro 1:o *att det allmänna bästa skulle eljest otvifvelaktigt gå under;* likasom Sverge icke kunnat räddas utan vinsten af ett så obilligt beräkningssätt. 2:o. *I besluten om kronogodsförsäljningen 1638 och 1641 föreskrefs, att betalningen skulle ske i riksdaler eller svenska silfverpenningar.* Dessa ord, som egentligen blott bestämde, i hvad mynt betalningen skulle ut-

---

1) Undantag gällde för Skåne, Halland och Blekinge; ty man beslöt, att alla gods, som der lemnats för obetalda löner, skulle återgå till kronan, sedan deras ränta stigit till ursprungliga lönefordringen. Detta var likasom en förberedelse till grundsatsens införande i hela riket. Man behöfde tid att omigen vänja sig och andra vid en sådan lära.

räknas, blefvo nu af reduktions-herrarna anförda såsom förbud att sälja mot annat än kontanta medel; d. v. s. förbud mot att sälja mot fordringar för löner eller varor. Samma herrar förtego ock, att i nämnde 1638 och 1641 års beslut och protokoll anfördes kronogods-försäljningen just som ett medel att betala kronans skulder, och att detta var just en af orsakerna hvarföre åtgerden vidtogs[1]). 3:o. *Tvänne gånger, näml. 1645 och 1651 hade Kristina befallt, att kronogods skulle säljas endast mot reda medel.* Detta anförde reduktionsherrarna såsom stöd för sin åsigt; men de förtego, att Kristina många hundrade gånger sjelf bröt denna sin stadga, och att Karl Gustaf 1655 stadfästat de mot fordringar gjorda godsköpen. 4:o. *En kommissjon öfver kammarverket hade år 1671 föreslagit, det skilnad borde göras emellan fruktbara och ofruktbara fordringar* [2]). Äfven denna handling åberopade reduktionsherrarna såsom stöd för sin åsigt, att lönefordringar icke skulle få betalas med gods. Men de tilläto sig dervid att uppgifva såsom en förmyndare-regeringens förklaring, hvad som blott var en kommités *betänkande* [3]).

Denna reduktionsherrarnas skefva och till en del på osanningar grundade skrift är undertecknad af riksråderna Sten Bielke och Johan Gabriel Stenbock och af reduktions-kommissarierna Klas Fleming, Lindhielm, Gripenstierna, Cronskiöld och Gyllenborg m. fl. Få dagar derefter eller den 3 Juni 1681 har Karl den elfte gillat detta reduktionsherrarnas betänkande *jemnte de skäl, hvarpå det sig grundar,* och befallt ämbetsverken ställa sig detsamma till efterrättelse. Brefvet härom är kontrasigneradt af Hoghusen. Icke nog härmed! Längre fram utfärdade Karl en kun-

1) Kongl. resolut. d. 23 Juni 1688, bilagan D. Skandinav. samfund. handl. 21 del., sid. 131, 132 m. fl.

2) Kgl. resolut. d. 23 Juni 1688. Bilag. B.

3) S. st. Bilag. B. Vi hafva på flere ställen sökt, men icke kunnat finna någon sådan förklaring; utan blott det ofvannämnda betänkandet. I Nord. 5. finnes dock af J. G. Stenbock en skrift, som påstår, att ett sådant beslut fattades.

görelse, hvari han åberopade nyssnämnda 1671 års betänkande; men tillät sig att utgifva detsamma för att vara förmyndare-regeringens *gjorda slut och förordning.* Denna kungörelse har Karl sjelf underskrifvit; men ingen kontrasignerat. Den säges dock vara författad af Lindskiöld 1).

Så beslutades den hårda och djupt gripande reduktionspunkten om kronogods-köp för fruktbara och ofruktbara fordringar. Vid underrättelsen om dess innehåll hördes ett allmänt knot, och i synnerhet bland ämbetsmännerna. Dessas löner hade i långliga tider utfallit ganska oordentligt, serdeles under Karl Gustafs och Karl den elftes krigsår. Många hade ock i stället för penningar fått gods i betalning. Nu och med ett enda penndrag borttogs denna ersättning och brötos alla de kungliga bref, hvilka i vederbörlig ordning betryggat de ingångna afhandlingarna. Klagomålen häröfver blefvo högljudda. Man tadlade den orättvisa formen. *Riksdagsbeslutet,* sade man, *berättigar icke till något sådant; och konungen har låtit frågan afgöras genom reduktionskommissjonen, hvilken dymedelst blifvit olagligen och otillbörligen satt till domare öfver svenske mäns egendom.* Man klagade än bittrare öfver sjelfva grundsatsens obillighet. Gamla De la Gardie ogillade den öppet, och sonen Gustaf Adolf aflät i rådet ett allvarsamt betänkande deremot. *Den ena skulden,* sade han, *är lika gilltig, som den andra, och derföre också lika berättigad till betalning. En tjenstemans möda och arbete är af lika värde, som penningekarlens mynt. Om en girigbuk borgat staten några tunnor sill, salt och strömming och derföre i betalning erhållit ett kronogods, då anser man hans fordran som fruktbar och gifver honom ränta derå. Men om en redlig man i sin tjenstebefattning har för fäderneslandet uppoffrat tid, krafter och ar-*

---

1) Nämnde kungörelse är af den 23 Juni 1683 och två gånger tryckt. Man jemnföre resolutionens ord med den till bevis åberopade bilagan D.

bete, kanske till och med lif och blod, och sedermera för sina obetalda löner erhållit ett gods; då anser man denna hans fordran som ofruktbar och vill icke medgifva honom någon ränta derå. Sådant är både orättvisa och synd 1). Inom sjelfva reduktions-kommissjonen höjde sig allvarliga stämmor mot åtgerden. Ifrigt och gång efter annan framhöll Jakob Fleming den antagna skilnadens orättvisa, och att det vore detsamma, om ämbetsmännen erhållit sin lön i gods eller i reda medel; *ty man hade under förra tider sällan haft andra penningar än dem, som influtit för sålda gods.* Han öfverröstades dock af Klas Fleming, Lindhielm, Gyllenborg, Cronskiöld, m. fl. Dessa valde en skrifvare vid namn Beijer att utarbeta alla hithörande mål; men när Klas Fleming erbjöd honom platsen, förklarade Beijer, att samvetet icke tillät honom befatta sig med en sådan åtgerd 2). Man valde en medgörligare. Allmänna tänkesättet ogillade dock ganska högt hela denna efterräkning. För sitt deltagande deri blef Stenbock så häftigt tadlad, att han uppsatte och kringspridde en serskild skrift, i hvilken han så vidt möjligt sökte dels försvara, dels urskulda sin andel i åtgerden 3).

Oaktadt allt detta klander, satte dock Karl den elfte beslutet i verkställighet genast och utan något skonsmål. Ofta t. ex. hade under statens penningebrist svenska sändebuden vid främmande hof icke utbekommit sina arvoden utan nödgats länge nog sjelfva bekosta sitt underhåll. För dessa innestående löner hade de sedermera erhållit gods i betalning. Nu blefvo också dessa behandlade enligt nyss-

---

1) Nordin. acta publica 1675—1693. G. A. De la Gardies förslag att betala Sverges skuld, uppläst i riksrådet d. 27 Oktober 1682.

2) Redukt.-kommiss. prot. d. 6 och 9 Juli 1681.

3) Nordin. J. G. Stenbock till redukt.-kommiss. den 8 Okt. 1681. Fol. 30, s. 374. Enligt Nordin. Fol. 82, s. 40 har dock Stenbock förklarat, det han icke ansåg alla löne-fordringar böra utan undantag skattas för ofruktbara.

nämnda hårda grundsats 1), hvilken derjemnte utsträcktes äfven till upplupna men obetalda räntor på i sig sjelfva fruktbara kapital 2), samt i visst fall till fordringar för åt kronan lemnade varor. I öfverensstämmelse med dessa beslut började man nu åt alla håll anställa forskningar efter gods, som blifvit inköpta för dylika så kallade ofruktbara fordringar. Så fortgick det framåt 1683. Men i slutet af nämnde år afbröt konungen med ens allt vidare arbete i denna väg 3). Orsaken var måhända, dels åtgerdens obillighet, dels undseende för det allmänna missnöjet.

Hvilka och huru starka skälen också voro, länge kunde de likväl icke afhålla Karl den elfte från att åter på denna väg söka bereda sig nya inkomster; serdeles som frestelsen ökades genom utsigten till ökad vinst. År 1685 dog Klas Fleming. Af honom hade Gyllenborg fått underrättelse om stora efterräkningar, som möjligen kunde göras mot de fordna koppar-kompanierna. Efter Flemings död upptäckte Gyllenborg detta för konungen. Det befanns, att en mängd delägare i dessa af staten ansvarade bolag hade fått sina ofta ganska stora fordringar och räntor betalda genom kronogods. Nu föreslogo reduktionsherrarna, att dylika koppar-kompaniernas medel borde anses som *ofruktbara*, och att de gods, hvarmed sådana blifvit betalda, borde återfalla till kronan, sedan räntorna uppnått kapitalet. Åsigten gillades och man beslöt derföre återupptaga den 1683 nedlaggda undersökningen om gods, köpta för ofruktbara fordringar. Det skedde mot slutet af år 1685 och sedan saken hvilat i tvenne år 4). Det beslöts nu, att alla sådana egendomar skulle från och med

1) Nordin. Liqvid.-kommiss. prot. d. 15 Febr. 1684.
2) Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 14 Juni 1682. Finnes ock i Nordin. fol. 30, s. 389.
3) Nordin. fol. 30, s. 407. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 10 Nov. 1683.
4) Nordin. fol. 30, sid. 438. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 6 Dec. 1685.

1681 års ränta indragas till kronan. Räkningarnas uppgörande anförtroddes åt den flitige Skragge; och 1688 [1]) sökte konungen genom en vidlyftig och bilagsrik kungörelse rättfärdiga dessa sina åtgerder. Arbetet fortgick emellertid med ohejdad fart. Det som serskildt angår kopparkompanierna, skola vi framdeles utförligare omtala. Här hålla vi oss blott till de vanliga så kallade ofruktbara fordringarna. I allmänhet blefvo efterräkningarna vid desamma ganska dryga. Lennart Torstenssons sterbhus fick i en enda punkt återlemna 74 hemman [2]).

Grundsatsens obillighet framstack än tydligare vid utförandet. Se här ett par exempel! Karl Gustaf hade som prins af Axel Lillie lånt en betydlig summa penningar; men kunde sedermera hvarken gälda räntan eller hufvudstolen. Då och i stället för betalning hade samma konung år 1654 åt Lillie utfärdat en ny räntebärande skuldsedel, uti hvilken voro som en tillhoparäknad hufvudstol intagna både det ursprungliga kapitalet och den derpå år 1654 upplupna obetalda räntan, den sednare utgörande 2000 riksdaler. År 1686 eller trettiotvå år derefter kom detta lån under granskning. Reduktionsherrarna ogillade nu den sednare af Karl Gustaf utgifna skuldförbindelsen så till vida, att de afdrogo den deruti 1654 intagna räntan, hvilken, sade de, bör anses som ofruktbar, enligt det nu 1681 tagna beslutet, åt hvilket man också gaf tillbakaverkande kraft. På grund af detta utslag måste Lillies arfvingar återbetala trettiotvå års räntor på dessa 2000 riksdaler; ehuru de uppburit samma räntor i följd af Karl Gustafs formliga och ränteförsäkrande skuldförbindelse. Karl den elfte stadfästade denna reduktions-

1) Den 23 Juni. Den vidlyftiga kungörelsen finnes tryckt i flere samlingar. Det är densamma, som vi nyss sid. 128, 129 omtalat.

2) Nordin. fol. 30, sid. 331. Konungens bref till redukt.-kommiss. den 3 Oktober 1687. Indragningen skedde redan 1682.

herrarnas åtgerd 1). Summan, nära 4000 riksdaler, var icke serdeles stor; men exemplet visar tydligen, hvarthän grundsatsen ledde. Vi vilja nu framställa ett exempel på följderna af samma åsigt; men i annan väg.

År 1652 hade Per Brahe förskjutit kronan 6000 riksdaler kontant, 400 t:r malt, 100 t:r korn, 250 2/3 t:r råg för tillhopa 2,440, derhos åt kronan sålt ett hus för 12,000, hvarjemnte han för obetalda löner hade innestående 9,959 2) allt riksdaler. Således ägde han tillhopa en fordran af 30,399 riksdaler. I stället för kontant betalning häraf lemnades honom samma år gods för en motsvarande summa och Kristina stadfästade med egen underskrift köpebrefvet. Nu, omkring trettio år derefter, kom Karl den elftes nämnda stadga och omstörtade hela grunden för handeln. Enligt denna nya förordning skulle nämligen blott de 6000 riksdaler, som voro kontant betalda, anses som fruktbara; och de öfriga 24,399 som ofruktbara, hvilka derföre icke bort med räntegifvande gods betalas. Brahes arfvingar borde alltså nu 1686, såsom man sade, rätteligen återgälda all den ränta, de af godsen för nämnde ofruktbara summa sedan 1652 uppburit, d. v. s. ungefär 50,000 riksdaler 3). Karl den elfte förklarade väl, att han ville denna gång *låta sin nåd lysa, och icke efter högsta rätten åtala och beifra detta och dylika köp; men han förbehöll sig och efterträdare full och alltid öppen rättighet till en sådan talan, så framt Nils Brahe och dess efterkommande skulle göra sig denna nu bevisade nåd ovär-*

1) Nordin. fol. bund. 39, sid. 129. Karl till redukt.-kommiss. den 4 Maj 1686.

2) Enligt originalet 8000 riksdaler och 294 d. s.

3) Om denna Brahes handel har Botin i Sv. Hemman 2. sid. 208, rad. 10—21 och sid. 163, rad. 27—30 gifvit en ganska origtig och för gamla Brahe ärekränkande tydning. Detta finnes, om man 1:o jemnför Botins ord med de af honom anförda källorna, hvilka finnas som bilagor W. W. och X. X. till kgl. resolut. d. 23 Juni 1688, tryckt; — och 2:o jemnför det helt olika omdöme, som öfver samma sak yttras i Schönbergs otryckta bref.

diga, genom otacksamhet, fräckt tal, vidriga omdömen eller otillbörliga åtbörder; hvilket hvar redlig man, när han sådant hör och märker, bör vara skyldig att af undersåtlig trohet upptäcka och tillkännagifva.

Omkring 1692 var ifrågavarande inkomstkälla i det närmaste uttömd 1). År 1697 beräknades den hafva gifvit staten tillsammans 428,374 riksdaler.

INDRAGNINGEN AF GUSTAFVIANSKA ARFVEGODS.

I det föregående 2) är visadt, huru vid de andliga godsens indragning Gustaf Wasa tillegnade sig och sin slägt en stor mängd egendomar, dels som verkligt arf, dels under åtskilliga andra tittlar och förevändningar. Alla dessa gårdar förenades då med konungaslägtens enskilda arf och tillhörighet under det gemensamma namnet af *Gustafvianska arfvegods*. De hafva troligen utgjort ett antal af mindst tre eller fyra tusen. Gustaf Wasa antydde visserligen, att desamma icke borde förskingras, och att de i sådant fall skulle kunna af slägten återbördas. Ordalagen härom voro likväl mycket obestämda. Godsen blefvo ock sedermera på vanligt sätt skiftade mellan konungens söner och sonsöner och betraktades under Eriks och Johans tider som Wasarnas enskilda egendom, hvilken dessa furstar kunde efter eget behag använda, endast med iakttagande af hvad allmänna lagen för enskilda personers arfvegods föreskrifver. Enligt dessa Eriks och Johans uttryckliga bestämningar hafva ock nämnde konungar och deras samtidiga furstar bortgifvit en stor mängd gustafvianska arfvegods och det till evärdelig egendom. Ingen föreställde sig, att någon anmärkning skulle kunna häremot göras. Konungahusets rättighet att använda sina arfvegods ansågs lika oinskränkt som den, hvarje

1) För ofruktbara fordringar inflöt år 1689 en summa af 6,269; år 1690 — 1,882; år 1691 — 525; 1692 blott 258 och 1693 ingenting. Se redukt.-kansl. summarisk uppgift om reducerade hemman 1689—1693.

2) Se sid. 13.

annan och enskild slägt hade. Detta förhållande varade till riksdagen 1600. Men då föreskrefs, att den nästan svagsinnte och serdeles misshushållande hertig Johan *icke skulle af sitt furstendöme eller arf kunna evärdeligen något bortgifva, utan med sådant beting, att riket må hafva någon afväntnings-rätt dertill.* Det var ett nytt villkor, hvarmed den kraftfulle Karl den nionde band händerna på sin svage och omyndige brorson. I öfrigt bestämdes alldeles icke, hvaruti denna »*kronans afväntnings-rätt*» skulle bestå.

År 1622 och efter hertig Karl Filips död voro alla de svenska Wasaherrarna borta, med undantag af konung Gustaf Adolf sjelf, hvilken således ensam kom i besittning af de återstående arfvegodsen. Man började derföre ock från denna tid att i jordeböckerna sammanblanda besagde egendomar med de allmänna kronogodsen. Detta skedde likväl icke i följe af något vederbörligen fattadt beslut, utan mest af ämbetsmännens lättja eller vårdslöshet 1). Emellertid hade alla de arfvegods, som herrarna af gustafvianska slägten bortgifvit, hitintills blifvit oklandrade och ansedda såsom gåfvotagarnes lagliga egendom. Till och med 1680 års riksdags- och reduktions-beslut nämnde icke ett ord mot dessa besittningar.

Men redan samma dag, som den nya reduktions-kommissjonen för första gången sammanträdde, hördes flera

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. prot. d. 10 Jan. 1680. Jemnför Oinskränkta envåldet hos Karl den elfte af Wilde, öfversatt af Benzel, sid. 232. — För sin misshushållning med kronans medel har Kristina förtjent och fått uppbära mycket tadel. Förbisedd har dock dervid blifvit en sak, som talar till hennes fördel. Hon var rätt arfvinge och egarinna till alla i Sverge varande gustafvianska gods. Vid tronafsägelsen begagnade hon icke denna rättighet, utan lät sina arfvegods tillfalla staten eller efterträdaren. Detta må och bör i någon mån ursäkta, om icke slöseriet, åtminstone det stora anslag, hon åt sig förbehöll. — Eller måhända hafva berörde gods redan förut blifvit genom någon offentlig handling förvandlade till kronohemman? Sådant har likväl ännu icke blifvit ådagalaggdt.

röster påstå, att gustafvianska arfvegods borde betraktas såsom statens och derföre blifva underkastade lika räfst, som de andra kronogodsen. I början satte sig Lindskiöld häftigt mot denna åsigt. *Det är orimligt och olagligt*, sade han, *att sammanblanda de gods, som konungaslägten enskildt äger, med de gods, som höra det allmänna till. Om de sednare bortskänkas, äger kronan otvifvelaktig rättighet att återtaga dem; men de gods, som konungen bortgifver af enskildt arf och egendom, på dem har staten alldeles inga anspråk.* Men häremot talade ifrigt Klas Fleming och Lindhielm m. fl. Slutligen har sjelfva Johan Gabriel Stenbock gillat reduktionsmännens åsigt. Sist kom Klas Fleming och berättade för kommissjonen, att Karl den elfte ansåg gustafvianska arfvegodsen böra betraktas lika med kronans och derföre på lika sätt indragas 1).

Man kan föreställa sig jemmerropen. Mången slägt förlorade gods, som den redan för hundra och kanske för än flera år sedan erhållit, och om hvilkas besittning den ansåg sig tryggad både genom lag, billighet och egenhändiga konungabref. Några väckte fråga om att vända sig till den ännu lefvande drottning Kristina och anhålla om hennes skydd för åtminstone sådana hemman, som hon sjelf af de enskilda wasagodsen bortskänkt. Beskickningen kom ej till verkställighet, och hade troligtvis blifvit förgäfves. Indragningen öfvergick likväl och till en början blott de arfvegods, som sjelfva konungarna bortgifvit 2).

Sedan denna reduktions-källa blifvit tömd, började man se sig om efter nya och närbelägna. Det var 1693. Man hade, som sagdt är, hitintills endast återkallat sådana arfvegods, som sjelfva konungarna afyttrat. Men nu föll man på den tanken att i följe af samma grundsats återtaga också dem, som blifvit bortgifna af wasa-furstarna Karl Filip, Magnus och Johan af Östergötland, samt äfven

1) Redukt.-kommiss. prot d. 20 Jan. 1681.

2) Flere undantag tyckas likväl hafva blifvit gjorda. Vi hafva ej kunnat med fullkomlig säkerhet utreda denna punkt.

af Karl den nionde och Johan den tredje, medan dessa ännu voro hertigar. Men furstarna hade stått närmare den enskilda undersåtaren och tycktes derföre hafva i större mått innehaft en dylik persons fria användningsrätt af sina arfvegods. Till och med sjelfva reduktions-kommissjonen mente, att de ifrågavarande gods, som voro bortgifna före 1622, borde befrias från indragning 1). Karl fruktade derföre ett allmänt ogillande af den åsyftade åtgärden hvarföre rättvisan deraf skulle genom en serskild skrift ådagaläggas. Författandet uppdrogs åt den lärde och i allmänhet rättrådige Lejonmarck. Denne man hade likväl nyss förut vågat öppet ogilla några Karl den elftes reduktionsåtgerder angående koppar-kompaniet och derföre blifvit skrapad och endast med möda till nåder upptagen igen. Nu, och på befallning författade han en lång och lärd skrift, som slutade med att tillerkänna kronan rättighet att återtaga de arfvegods, som fordna wasafurstar bortgifvit. De anförda skälen öfvertyga snarare om motsatsen 2). Men den sats, till hvilken man påstod sig hafva kommit, förskaffade kronan en mängd nya hemman. Några veckor efter Lejonmarcks betänkande utfärdade också Karl den elfte sin stadfästelse derpå och sin befallning, att de gustafvianska arfvegods, som blifvit af wasafurstarna bortskänkta, skulle hädanefter såsom kronogods indragas 3). Äfven detta beslut blef oförtöfvadt satt i verkställighet 4), och det med en stundom motbjudande stränghet. Åt hertig Karl Filips äkta men efter hans död födda dotter hade man gifvit några af de ifrågavarande godsen. De blefvo nu från arfvingarna återtagna. Hvad furstarna af sitt mö-

---

1) Nordin. Fol. 34, sid. 1095. Kgl. bref. d. 19 Sept. 1693.

2) Skriften med sina bilagor kan läsas och granskas i Lönboms handl. **13**. 151—214. Sid. 151 står dock genom tryckfel 1697 i st. f. 1693. Jemnför s. st. sid. 194.

3) Redukt.-kansl. Karls bref till redukt.-kommiss. den 19 Sept. 1693, kontrasigneradt af C. Piper.

4) Redukt.-kommiss. prot. och d. 8 Okt. 1697 afgifna berättelser om redukt., bilagan 7.

derne skänkt, skulle enligt förordningen stå fast; men äfven detta löfte har enligt sägen stundom blifvit brutet. Hertig Johan hade bortgifvit Herresäter, som han bekommit i arf efter sin mor Gunilla Bielke. Men sådant oaktadt blef också denna egendom nu till kronan indragen.

Många gustafvianska arfvegods hade blifvit lemnade till allmänna inrättningar, såsom händelsen var med Gustaf Adolfs stora åt Uppsala högskola gjorda föräring. Alla sådana gåfvor lemnades orubbade.

ANMÄRKNINGAR OM 1680 ÅRS REDUKTION.

Vi hafva nu genomgått de väsendtligaste föremålen för 1680 års reduktion. Här må tilläggas några allmänna anmärkningar.

Hvad kronan i följe af nämnde åtgerd hade till 1684 indragit endast inom Sverige och Finnland, utgjorde en årlig ränta af 259,624 d. s.[1]; d. v. s. icke långt ifrån hela den summa årliga räntor, som fjerdeparts-räfsten hade gifvit på en tid af 25 år eller från 1655 till 1680. Liqvidations-kommissjonen säges ock hafva på stats-skulden afkortat 24 tunnor guld, d. v. s. 2,400,000 d. s. Genom allt detta hade kronans inkomster blifvit mycket ökade. Stats-bristen 1680 steg till elfva, men 1682 blott till fem eller sex tunnor guld. Denna kronans vinst var ganska betydlig; men den tyngdes ock af många och bittra klagomål. Vi skola anföra de förnämsta deribland; och tillika, hvad som på dem kunnat svaras.

Förnämsta anklagelsen var, att hela reduktionen i allmänhet och serskildt dess utsträckande bakom 1632 stod i uppenbar strid mot uttryckliga och heliga löften och försäkringar. Så var det ock. Riksdags-beslutet 1655 föreskref i bestämda ordalag, att efterräkningen icke skulle gå längre tillbaka än till Gustaf Adolfs död. Sjelf hade Karl

---

1) Svedelius om redukt. s. 327 innehåller utförligare uppgifter härom.

Gustaf vid samma tillfälle uttryckligen både för egna och kommande tider stadfästat och bekräftat alla före 1632 gjorda gåfver och köp m. m. och i allmänhet betryggat adeln vid de fördelar, den hade qvar, sedan fjerdeparts-räfsten blifvit utförd. Äfven Karl den elfte hade vid riksdagarna 1675 och 1678 yttrat sig på samma sätt. I rak strid mot dessa konungsliga och med hand och sigill bekräftade löften, blef nu reduktionen utsträckt i afseende på tiden också till åtgerderna före 1632. och i afseende på omfånget icke blott till fjerde-parterna utan till egendomarna i deras helhet, och icke blott till de förbudna orterna, utan ock till alla större gåfvogods, hvar häldst de voro belägna. Att allt detta stridde mot gifna löften och eder, är alldeles oemotsägligt. Men lika säkert är ock, att det förra slöseriet med kronogods var i lika öppen strid mot lagens och konunga-balkens föreskrifter och derjemnte mot landets och folkets bästa. Denna motsägelse kunde ej lösas, blott afhuggas. Så skedde ock. De förra regenterna hade brutit konunga-balkens uttryckliga och allmänna förbud mot kronogodsens afyttring. Karl den elfte bröt nu både sin egen och de andra konungarnas personliga och högtidliga bekräftelser på kronogodsens i sig sjelf olagliga afsöndring.

Ett annat föremål för tadel var, att Karl befallde, det alla tvistemål rörande dessa ämnen skulle afgöras endast och allenast af reduktions-kommissjonen. Han förböd nämligen att öfverklaga dem inför någon annan eller högre domstol 1). Karl den elfte och hans parti hade dock sjelfva utvalt kommissjonens ledamöter och således nära nog tillsatt domare i egen sak. Det var derföre så mycket obilligare att stänga de anklagade från hvarje möjlighet att på laglig väg söka ändring i de beslut, som blifvit fattade af en så partisk myndighet. Denna obillighet låg län-

1) Redukt.-kansl. Kgl. br. till Redukt.-kommiss. d. 15 Maj 1681. Samma dag utfärdades ock ett dylikt till och för Stora kommiss., hvilken har äran af att sjelf hafva gifvit förslaget härtill. Se Riks-registr.

ge och jäste i sinnena. Slutligen år 1686 begärde adeln att få i hofrätterna eller vid konungens revisjon öfverklaga och söka ändring i sådana räfste-verkens beslut, som syntes dem oriktiga. Men Karl *fann* detta *betänkligt* och förnyade sitt förra utslag, att nämligen reduktions-kommissjonen skulle i dylika mål vara både den högsta och enda domstolen.

De flesta åtgerderna af 1680 års reduktion voro stridande mot konungarnas högtidliga löften. Det var också derföre icke blott en reduktion, utan ock en revolution. Men dessa i sig sjelf visserligen olagliga åtgerder blefvo framtvingade och derföre i någon mån ursäktade af nödvändigheten; ty åtminstone för Karl den elftes personlighet synes det hafva varit omöjligt att utan reduktion rädda riket och reda dess hushållning. Åtgerderna 1680 kunna ock i de hufvudsakligaste punkterna ursäktas af billighetens lag. Indragningen af gref- och friherreskap och af större massor gåfvogods och friheter träffade i synnerhet de rikaste och mägtigaste slägterna i landet, hvilka å ena sidan kunde bära förlusten, och å den andra hade erhållit dessa stundom furstliga besittningar, om icke olagligen, dock ofta utan motsvarande förtjenster. Dessutom var det icke blott en reduktion och revolution, utan tillika en slags stats-bankrutt, och en sådan måste alltid och i främsta rummet drabba de största rikedomarna. Slutligen ock, såsom redan nämndt är, voro alla dessa åtgerder på sätt och vis ganska lagliga; ty gällande konunga-balk tillerkände regenten uttrycklig rättighet att återtaga de kronans gods och inkomster, som företrädare afsöndrat.

Men dessa ursäkter, dessa försvarsgrunder gälla alldeles icke för Karl den elftes tilltag att behandla obetalda löner såsom ofruktbara fordringar; och att indraga bortgifna gustafvianska arfvegods, såsom hade de varit kronohemman. Båda dessa åtgerder voro icke blott i bokstafven, utan ock i sig sjelfva på allt sätt olagliga, och kunde ej annat än väcka bitter ovilja. De hörde ej heller egentli-

gen till 1680 års beslut, i hvilket förekom rörande gustafvianska godsen icke ett ord, och rörande de ofruktbara fordringarna endast några obestämda mångtydiga uttryck 1).

TJUGONDEFJERDE KAPITLET.

REDUKTIONS-BESLUTET 1682.

De rika följderna af 1680 års reduktion lockade, och statens ännu ouppfyllda behof manade till nya indragningar. Härvid kastade man ögonen först på den stora mängd gåfvogods, som 1680 års beslut qvarlemnat i adelns hand. Vi minnas nämligen, huru detta beslut blef på riddarhuset genomdrifvet med tillhjelp af den fattigare lågadeln. Denna samhällsklass lockades och mutades dertill genom löfte, att räfsten skulle träffa blott de rikare, men icke dem, hvilkas gåfvogods understego 600 dalers ränta, Konungen i egen person hade visserligen aldrig afgifvit något sådant formligt löfte, och engång hade gunstlingen Axel Wachtmeister till och med förklarat undantaget vara skadligt 2). Men i öfrigt hade hvarken konungen eller någon af hans män yttrat ett enda ord mot denna småadelns flera gånger framställda och i protokollet ordentligt upptagna önskan och villkor 3). Äfven i riksdags-beslutet blef samma förbehåll uttryckligen infördt. Till allt detta hade konungen gifvit tystnadens bifall.

Detta bifall tyckes han dock snart hafva ångrat. Redan före 1682 års riksdag blefvo många gåfvogods indragna, ehuru deras ägare icke hade sådana till fulla 600 dalers ränta. Konungens skäl var, att dessa hemman skulle enligt nu antagna och utvidgade åsigter hafva hört till

---

1) Märk dock undantaget sid. 127.

2) Riddarhus-ark. Riksdags-acta d. 5 Nov.

3) S. st. d. 29 Okt., d. 2, 3 och 21 Nov.

rytteriet och borde derföre såsom förbudna orter vederkännas. Detta var på sätt och vis enligt med 1655 års reduktions-beslut. Men å andra sidan var det stridande mot de 1680 gifna förhoppningarna och det i riksdagsbeslutet införda villkoret. Karl ville komma ifrån denna motsägelse, detta band och beslöt derföre att genom 1682 års riksdag söka utplåna den förra gången gjorda inskränkningen i reduktionen. Saken skulle äfven nu genomdrifvas på det vanliga sättet; nämligen, att konungen blott framställde rikets behof med anhållan, att ständerna måtte desamma fylla. Om medlen skulle han visa sig skenbart likgilltig, öfverlemnande åt riksdags-vännerna att väcka fråga om de indragningar, som han inom sig önskade.

Hemliga utskottet var, enligt det nu antagna bruket, valdt af konungen; men fick likväl handlägga äfven inrikes- och beskattnings-ärender. Karls till samma utskott afgifna proposition innehöll, att rikets dåvarande skuld steg till **111** tunnor guld, d. v. s. **11,100,000** d. s. m. 1), och att statsbristen för året utgjorde 6 tunnor guld. Konungen begärde nu ständernas hjelp att fylla dessa stora behof.

Men hvar taga erforderliga medel? Förslag dertill framkastades än på ett, än på annat sätt. Några talade om bankrutt, både enskild och allmän; d. v. s. att alla fordringar, så väl hos staten, som enskilda sinsemellan, skulle efterskänkas och utstrykas 2). Det var ett slags härmning, af hvad mosaiska lagen föreskref under namn af *fri-* och *klangår*. Ett sådant förslag kunde likväl icke genomdrifvas; ehuru det lifligt understöddes af alla dem, som ingenting annat hade än skulder. Adeln, väl vetande, att man i hemlighet längtade efter dess återstående

---

1) Deraf voro 75 tunnor guld gammal gäld; 21 d:o gjord af Karl XI sjelf och 15 d:o gjord mot förpantningar. Uppgiften är af den 26 Oktober 1682.

2) K. Rålambs deduktion 3 bok., 3 kap.

gåfvogods, sökte emellertid undvika den bittra kalken och i stället genom andra medel fylla statskassan. De la Gardie uppgaf i sittande råd ett sådant förslag 1); men det blef ej antaget. Ridderskapet och adeln framkom med ett annat; nämligen, att tullar och acciser borde fördubblas, och derjemnte nya och drygare afgifter läggas på hvart och ett af stånden. På sådant sätt hoppades man kunna betäcka den närvarande statsbristen.

Men det var icke blott till detta mål, som det rådande partiet syftade. Man ville icke blott hafva penningar; utan man ville ock nedsätta adeln så djupt, att den ej mer skulle blifva vådlig för hvarken konunga- eller folkmagten. Ofrälsestånden påstodo derföre envist, att fattigdomen icke tillät dem åtaga sig några nya och tyngre utlagor, än hvad 1680 utlofvades. Tillika upprepade man det gamla talet, att, om kronan blott finge alla sina gods igen, skulle inga gerder mer behöfvas. Men adeln invände, att ytterligare indragningar vore genom 1680 års riksdagsbeslut förbjudna. Deremot anmärkte ofrälsemännen, att deras stånd hade vid samma riksdags-besluts underskrifvande sökt åt kronan förbehålla en ytterligare och oinskränkt reduktions-rätt 2); och att man således ingalunda hade bundit sina händer. För att så mycket säkrare kunna genomdrifva de vidgade räfsterna, begärde presterskapet, att äfven bönder måtte i hemliga utskottet insättas. Afsigten var att till den blifvande kampen stärka reduktions-partiet, och konungen biföll genast. Ofrälseståndens i hemliga utskottet varande medlemmar började nu oförtöfvadt att med adelns uteslutande hålla enskilda sammankomster och således bilda liksom ett serskildt, ett blott ofrälse hemligt utskott. Der uppgjordes snart ett deras enskilda förslag till anskaffande af statsmedel. Det syftade nästan ensamt och uteslutande på adelns egendom.

1) Nordin. Acta publica 1675—1693. G. A. de la Gardies förslag, uppläst i rådet d. 27 Okt. 1682.

2) Se sid. 105.

Många dess punkter voro rättvisa och blefvo också på riddarhuset bifallna. Men andra voro helt och hållet stridande mot förra riksdags-beslut. Så t. ex. och tvärtemot 1655 års stadga ville ofrälsemännen, att alla gåfvo-allodialgods, gifna äfven före 1632 skulle förvandlas till norrköpings-besluts-gods. Så föreslogo de ock, att undantagsfriheten för gåfvo-gods under 600 dalers ränta skulle beräknas efter förhållandet i första gåfvotagarens hand, icke i nuvarande innehafvarens, hvilken sednare fördelaktiga tydning man dock hade vid 1680 års riksdag åt adeln medgifvit. Båda dessa förslag hotade med stora ingrepp i frälseståndets förmögenhet och äganderätt, och väckte derföre mycket missnöje. Men utan all jemnförelse svårast var ofrälsemännens sista förslagspunkt, hvilken innehöll, *att, om staten så behöfde, borde konungen indraga alla bortförlänta gods, äfven om de understege 600 dalers ränta.* Genom denna enda punkt såg sig småadeln nu 1682 hotad att blifva likaså hårdt handterad och likaså grundligt utarmad som högadeln 1680; och den kände sig tillika bedragen på den lön, den Judas-penning, man förra gången lofvat för dess biträde vid de rikare riddarhus-brödernas störtande. Det var icke utan, att några bland dessa sednare kände en viss skadeglädje vid att se sig så snart och kraftigt hämnade. Den gemensamma olyckan försonade dock snart de skilda klasserna och förenade dem till ett gemensamt motstånd. Detta blef högljudt och häftigt; men fåfängt. Borgmästar Thegner främst, och närmast honom erkebiskop Svebilius ledde ofrälsemännen. En norrlandsprest vid namn Gran vågade några ord mot förslagets rättvisa och billighet; men blef på ögonblicket qväst och nedtystad. Det var, oss veterligen, den enda motsägande röst, som bland ofrälsemännen höjdes. Alla de andra ropade enhälligt sitt *ja!* till förslaget, att tvinga adeln ensam betala rikets skuld; och sitt *nej!* till förslaget, att medelst nya gerder dertill sjelfva bidraga. De påstodo till och med, att konungen icke hade rättighet att ärftligen bortgifva några gods. Sist buro de skriften om allt detta upp

till Karl, hvilken tackade för deras välmening och mottog uppsatsen.

På riddarhuset blef tvisten om dessa ämnen både häftig och långvarig. För ofrälsemännens åsigt talade Lindskiöld, Ehrensteen, Lichtone, Konrad Gyllenstierna, Lindhielm, Hans Mörner m. fl., hvilka påstodo, att saken borde helt och hållet hemskjutas till konungens välbehag. Landtmarskalken Fabian Wrede sökte länge att, tigande och undvikande, draga sig ur spelet. Men mot ofvannämnde räfsteförslag ställde sig unga Karl Gustaf Oxenstierna, numera riddarhusets förnämsta talare af det partiet. Han åberopade reduktions-besluten af 1655 och 1680, och ville vid dem förblifva. Endast få, t. ex. den i öfrigt reduktions-älskande Jakob Fleming, vågade öppet och som talare uppträda på hans sida; men vid sjelfva omröstningen fick han understöd af det ojemnförligt största flertalet. Dess beslut blef ock att med åberopande af riksdagarna 1655 och 1680 undanbedja sig alla nya indragningar. Ståndet gick äfven med en dylik skrifvelse in till konungen. Allt detta kunde likväl icke förmå det andra och djerfvare partiet att nedlägga sin talan. De ropade högljudt mot det tagna beslutet och påstodo, att man borde underkasta sig konungens nåd och ofrälsemännens förslag. Tvistefrågan blef således ånyo upprifven och häftigt kastad fram och tillbaka. En gång och likasom i förtviflan utbrast Oxenstierna: *vill man ändtligen borttaga godsen från alla dem, som hafva sådana qvar; så må då alltsammans gå öfverända.* Likväl repade han åter mod och striden uppblossade ånyo. Så fortgick det från den 4 till och med den 11 November. Inteldera partiet ville vika. Ofrälsemännen vägrade att gifva några nya bevillningar, och adeln vägrade att gifva någon ny reduktion, utöfver hvad 1655 och 1680 beviljades. Harmen bragte några att glömma hedern. En och annan af riddarhusets medlemmar tillät sig nämligen att i tysthet besöka danska sändebudet och fråga, om man icke kunde hos konung

Kristian den femte finna något skydd mot dessa olagliga fordringar. Så hård var brytningen lördagen den 11 November.

Emellertid uttänkte hof- och reduktions-männerna ett annat sätt att genomdrifva sina afsigter; ett sätt, som var både enklare och mer omfattande, och genom hvilket man sökte helt och hållet komma ifrån dessa obehagliga trätor. Måndagen den 13 November uppkallades ständerna på rikssalen, då konungen först omförmälte de sinsemellan stridiga skrifter, som adeln och ofrälsemännen hade ingifvit. Sedermera tillade han: *som emellertid dessa ämnen röra min egen magt och myndighet, har jag låtit derom uppsätta en fråga, hvilken jag härhos aflemnar till ständerna, att de efter behörigt öfvervägande må på densamma afgifva sitt svar.* Frågan var helt enkelt den, *huruvida icke konungen hade laglig rätt, att både gifva och återtaga förläningar, bäst honom syntes.* Denna vändning var med klokhet vald. Allmänna lagen tillerkände konungen en dylik och obegränsad rättighet, och genom att leda öfverläggningen till denna punkt hade Karl upphöjt sig öfver alla riksdags-tvister i ämnet och afskurit båda partiernas försök att begränsa hans magt. Adeln ville nämligen med stöd af riksdags-besluten 1655 och 1680 inskränka hans rättighet att indraga gods. Ofrälsemännen ville med stöd af lagen inskränka hans rättighet att ärftligen bortgifva gods. Beggederas tvister härom blefvo snöpligt afbrutna genom Karls nämnde fråga och genom hans åberopande af Landslagen, som tydligen gaf honom magt att efter godtfinnande både gifva 1) och återtaga. Vid denna vändning studsade ock begge parterna tillbaka och ville i början icke gå in derpå. Betraktom hvardera serskildt!

Adeln förfäktade sin förra mening; nämligen, att konungen icke ägde anställa andra gods-indragningar än dem, som voro medgifna på riksdagarna 1655 och 1680

1) Detta likväl icke ärftligen.

Men det var förnämligast denna inskränkning, som Karl ville komma ifrån. Han ville ej heller, att man skulle så djerft hålla honom för ögonen det löftesbrott, han begick. Det blef således fråga om att afskrämma adeln från åberopandet af nämnde riksdags-beslut. Dertill begagnades följande medel. Samma dag, som konungen framställde sistnämnde fråga, var riddarhuset på eftermiddagen församladt. Landtmarskalken Wrede yttrade då: *hans majestät har funnit, det adeln varit af olika åsigter, och att somliga åberopa riksdags-besluten 1655 och 1680 och vilja derutöfver ingen räfst medgifva. Hans majestät har derföre befallt, att matrikeln öfver hela ståndet skall ljudeligen uppläsas, och att hvar och en skall, då hans namn förekommer, tillkännagifva, huruvida han vill åberopa nämnde riksdags-beslut såsom gilltiga skäl mot hans majestäts rättighet att obehindradt återtaga de bortgifna kronogodsen.* Beräkningen härvid var den vanliga; d. v. s. att något hvar skulle tiga och undandraga sig, då det gällde att personligen träda fram och tala mot det, som man visste vara konungens önskan. Liksom halft varnande, halft bedjande tillade också Wrede slutligen: *ju mindre vi tvista med hans majestät, desto bättre lärer det vara.* Karl Gustaf Oxenstierna frågade: *är det verkligen kongl. majestäts befallning, att matrikeln skall på sådant sätt genomgås?* — Wrede jakade. — *Men,* invände Maurits Posse, *detta strider emot riddarhus-ordningen, hvilken till vår trygghet föreskrifver omröstning med slutna sedlar.* — Karl Gustaf Oxenstierna m. fl. tillade: *vi ha ju också allaredan medelst omröstning fattat beslut i detta ämne och måste väl blifva dervid. Hvartill tjenar då en sådan matrikel-läsning?* — Wrede svarade: *konungen ber oss dock betänka, om det anstår oss att med våra omröstningar döma öfver hans magt att gifva eller återtaga länegods. Allt hvad han önskar, är för öfrigt blott det, att ur vår skrift måtte utstrykas de orden, som åberopa riksdagsbesluten af 1655 och 1680 såsom skydd mot ytterligare reduktion.* Oxenstierna svarade: *vi hafva genom två*

omröstningar fattat vårt beslut i detta ämne, och vi förblifva dervid. Wrede svarade: *men jag säger eder om igen, att det är kongl. majestäts vilja, att matrikeln skall genomgås, på det man må kunna se, hvilka de äro, som önska att mot hans majestät åberopa riksdags-besluten.* Tvisten blef lång och häftig. För reduktions-partiet talade Lindskiöld, Fägerstierna, Gyllenborg m. fl., under sina anhängares högljudda bifallsrop. Det andra partiet, angripet på en gång af konungen, af ofrälsestånden och af medbröder på riddarhuset, vågade slutligen icke spänna bågen högre; och Oxenstierna utbrast: *de förra dagarnas protokoll visa, huru vi hafva röstat och talat. Det behöfs således icke att ytterligare gå igenom matrikeln, för att erhålla kunskap derom. Men emedan konungen nödvändigt vill hafva utstruket vårt förbehåll om riksdagsbesluten 1655 och 1680, så må det då ske. Vi underkasta oss hans majestäts vilja och hoppas på hans nåd* 1). Sådant blef ock adelns beslut. I alldeles obetingade ordalag erkände ståndet konungens oinskränkta magt att, när och hur han ville, återtaga kronogods. Någon de förra riksdags-beslutens inskränkning deri nämndes ej mer.

Betraktom nu ofrälseståndens uppförande! Konungens fråga rörde också en annan sida; nämligen hans magt att gifva förläningar och gods. Denna hade adeln utan motstånd bifallit; ty ståndet hoppades att vid skiftandet af nådegåfvorna sjelft bekomma drygaste delen. Ofrälsemännen ville deremot ogerna gå in på denna punkt, häldst den var alldeles stridande både mot konunga-balken och rikets bästa. Under anförande af erkebiskopen och af Thegner vidhöllo de sin åsigt, att konungen icke borde få till evärdeligt arf och eget bortgifva några kronogods. Derföre, när Karls fråga skulle besvaras, framlemnades en serskild skrift af adeln och en serskild af ofrälsestånden. Då lät Karl sjelf uppsätta förslag till deras gemensamma svar i ämnet.

---

1) Riddarhus-prot.

I detta erkändes uttryckligen konungens oinskränkta magt att både gifva och återtaga län, enligt hvad adeln föreslagit, och den envåldslystne Karl önskat. Men för att på något sätt smeka ofrälseständen och instämma i deras vedervilja mot ärftliga förläningar, tillades *att konungen ägde rätt att dylika, när han ville, återtaga;* ett tillägg, som var alldeles öfverflödigt; ty detsamma innefattades redan så väl i konunga-balken, som i det nu ifrågavarande allmänna reduktions-beslutet. Den skrift, som konungen sålunda laggt ständerna i munnen, blef både af dem och af rådet genast och på stället antagen, gillad och underskrifven. Det skedde den 22 Nov. 1682.

Planen för hela denna riksdag och i synnerhet för ledningen af ifrågavarande ärende säges hafva blifvit uppgjord af Jakob Gyllenborg.

Genom detta af Karl föreslagna och af ständerna underskrifna svar hade reduktions-väsendet blifvit helt och hållet laggdt i konungens hand. Rätteligen låg det der redan förut; ty lands-lagen och konunga-balken tillerkände honom nästan oinskränkt magt att gifva och återtaga kronogods. Billigheten hade dock i synnerhet för fattigare personer fordrat åtskilliga inskränkningar häri; när det nämligen gällde sådana gods, af hvilka undersåtarne hade i förtröstan på uttryckliga konungabref och färska riksdagsbeslut trott sig hafva säker besittning. En sådan billighetens jemnkning hade riks-besluten 1655 och 1680 åsyftat. Nu upphäfdes äfven dessa, och konungen blef enligt lagens strängaste bokstaf bemyndigad att utan något slags hinder återtaga de bortskänkta kronogodsen, huru stora eller små de än vore; när, och af hvem, och af hvad orsak de ock blifvit bortgifna. Vid samma riksdag och i samma vefva fick han äfven såsom förbemäldt är 1) rättighet att utfärda reglementen och lagar i alla ämnen och således äfven i reduktions-verket.

Huru Karl begagnade denna sin utvidgade magt skall i det följande visas.

---

1) Se **16.** 204—208.

TJUGONDEFEMTE KAPITLET.

REDUKTIONS-ÅTGERDER MELLAN RIKSDAGARNA 1682—1686.

Genom beslutet den 22 November 1682, — det var, såsom vi sett, af Karl sjelf förestafvadt, — hade ständerna tillerkänt honom oinskränkt magt att efter eget godtycke behandla kronogodsen. Han utfärdade genast en derpå grundad ny reduktions-stadga, hvilken af den ännu församlade riksdagen antogs och stadfästades. Den utvidgade de så kallade förbudna orterna, samt konungens rätt att der inlösa afyttrade kronogods. I öfrigt föreskref den i början ingen ny räfst utan endast det stadgande, att alla från kronan bortgifna gods skulle upptecknas, hvarefter konungen förbehöll sig att bestämma, hvilka bland dem borde indragas eller ej. Äfven tillkännagafs betydelsefullt nog, att detta indragande skulle bero på gods-innehafvarens eget uppförande, på dess trogna tjenster, kärlek och nit för konungen och riket m. m. En hvar, som innehade ett kronans gåfvogods, berodde således numera helt och hållet af konungens nåd och välbehag.

Vi skola serskildt framställa hvar och en af de förnämsta åtgerderna, som Karl den elfte vidtog i följe af den sålunda honom tillerkända magten.

OM INDRAGNING AF GÅFVOGODS UNDER 600 DALERS RÄNTA.

I början och till någon tid undvek Karl att nämna eller i verket ställa detta hårda beslut, detta motbjudande löftesbrott. Vi veta till och med icke, om han någonsin formligen uttalat sjelfva satsen. Verkställigheten uteblef likväl icke, ehuru den något fördröjdes. Först lät Karl i riks-arkivet uppsätta listor öfver alla ännu oindragna gåfvogods. Derpå skickades till hvarje landsort serskilda reduktions-kommissarier, hvilka med tillhjelp af dervarande

landshöfding och tvenne frälse-bisittare skulle ransaka förhållandet och efter omständigheterna antingen indraga godsen eller hemställa dem till konungens afgörande. De förnämsta sådana utskickade voro Gyllenborg till Uppland, Cronskiöld till Westmanland, Lindhielm till Östergötland, Jakob Fleming till Nerike och Wermland, Hans Wachtmeister till Kalmare-län och Nils Gripenhielm samt Lindhielm till Westergötland m. fl. Dessa herrar fingo en ganska stor magt; icke så mycket genom det förhållningsbref, konungen för dem utfärdade, som icke mera derföre, att det var nästan omöjligt att noga granska och bedömma deras åtgerder; så mångfaldiga och invecklade, som dessa voro. På dylika kommissariers omdöme eller godtycke berodde, huruvida en mängd gamla åtkomst-handlingar, kronoräkningar m. m. skulle gillas eller ogillas; och om i följe deraf en hel slägt skulle störtas i armod eller ej. De hade ett alltför fritt och lockande tillfälle att ostraffadt låta sina beslut förestafvas af hat och hämdlystnad, — eller af smicker och mutor — eller af slägt- och vänskap. Att vädja till ordentlig domstol var förbudet. Att vädja till sjelfva reduktions-kommissjonen lönade sällan mödan; ty dess medlemmar hängde alltför nära tillsammans med de utsända kommissarierna. Att vädja till konungen personligen och till hans rättskänsla, dertill saknade de flesta tillfälle och mod; och äfven här blef rättskänslan någon gång dragen på sned genom det häftiga begäret att öka kronans inkomster. För godsinnehafvarne återstod sällan någonting annat än tystnad, tålamod och försakelse.

Ofvannämnde kommissariers första åtgerd blef att hvar i sitt landskap genast indraga alla nya så kallade förbudna lägenheter, och att upprätta fullständiga förteckningar på de i oförbudna orter varande gåfvogodsen 1). Sedan

---

1) Redukt.-kanst. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 16 Apr. 1683. Nordin. fol. 30, sid. 409. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 7 Aug. 1683.

dessa listor voro färdiga, och det gick snart nog, skred man till det egentliga indragandet. Då återtogos till kronan en stor mängd gåfvogods från sådana personer, som deraf icke hade 600 dalers ränta, och hvilka förut ansågo sig tryggade genom 1680 års riksdags-beslut. Redan 1687 voro en mängd dylika egendomar indragna; vi kunna likväl icke uppgifva beloppet 1).

OM LIFSTIDS-FRIHETERNA OCH DERAS BEHANDLING.

Lifstids-friheter kallades sådana kronogods eller fördelar, som voro förlänta åt enskild person att under dess lifstid innehafvas och begagnas. En mängd dylika hade blifvit bortgifna både af Karl den elfte sjelf och af hans företrädare. Enligt beslutet 1655 skulle dock alla dylika i de förbudna orterna indragas helt och hållet; men de i oförbudna blott till en fjerdedel. De öfriga trefjerdedelarna fingo behållas. Vigten af detta medgifvande blef likvisst af Karl den elfte numera mycket förminskad. Han stadgade nämligen, att om någon innehade lifstids-friheter i oförbudna orter, och tillika några fordringar hos kronan, då skulle lifstids-godsets räntor afdragas från hans kronofordran, tills denna på sådant sätt blifvit betald. Först sedermera fick mannen, om han nämligen lefde så länge, oafkortadt tillgodonjuta den förunnade lifstids-friheten 2). Detta var egentligen att gifva med ena handen och taga tillbaka med den andra. Såsom orsak till åtgerden uppgaf konungen stats-bristen och omöjligheten att utan denna indragning afbörda kronans stora skulder. Längre fram

1) Nordin. obund. fol. 57, sid. 653. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687. Svedelius s. 327 uppgifver, att enligt 1682 års riksdags-beslut hade intill 1687 blifvit indragna 138,555 d. s. pura donationer under åtskilliga tittlar. En icke ringa del häraf torde hafva varit gåfvo-gods under 600 d. s. m. ränta.

2) Nordin. obund. fol. 57, s. 444. Karls br. till redukt.-kommiss. d. 20 Mars 1684 och flerestädes.

förbehöll han sig att sjelf få för hvarje enskildt fall bestämma utslaget. Detta blef stundom mildt nog, i synnerhet när det gällde partivännerna. Bengt Oxenstierna t. ex. innehade några gods på lifstids-frihet och derjemnte en fordran hos kronan på 7,500 riksdaler. Reduktions-kommissjonen hemställde, huruvida icke denna fordran borde enligt konungens föreskrift afräknas på räntan af hans lifstids-friheter. Karls utslag blef, att Oxenstiernas fordran borde kontant betalas; men att samma herre skulle det oaktadt behålla sina lifstids-friheter orubbade 1).

OM INDRAGNINGEN AF FÖRBÄTTRINGS-GODS.

Ofta hände, att hemman, bortgifna på ett eller annat villkor, hade sedermera genom kunglig nåd fått samma sina villkor förbättrade så, att t. ex. lifstidsgods upphöjdes till Norrköpings-besluts-, eller detta sednare till arf och eget. Sådana hemman kallades *Förbättrings-gods*, emedan innehafvaren hade på dem fått *bättre* villkor än de ursprungliga.

Äfven i detta hänseende hade stora och tadelvärda missbruk ägt rum; hos adeln och andra gåfvotagare en djerf och egennyttig tilltagsenhet att begära; och hos regenterna en till slapphet och slöseri gående eftergifvenhet att bevilja. Det var Kristina, som också med denna slags misshushållning ådrog riket största skadan och sig sjelf de svåraste förebråelserna.

För att bota det onda beslöt man redan 1655, att alla efter 1632 gifna förbättringar borde upphäfvas, och dylika gods nedsättas till deras ursprungliga och för kronan mindre tryckande egenskap 2). Men i reduktions-

---

1) Nordin. obund. fol. 57. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 28 Jan. 1686.

2) Nordin. obund. fol. 57, sid. 676. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687 — och sid. 731. Karls br. till redukt.-kommiss. d. 19 Juli 1688. Jmfr. Klas Rålambs deduktion 10 bok., 3 kap.

stadgan 1682 utsträckte Karl den elfte samma grundsats till de förbättringar, som blifvit meddelade före 1632. Om t. ex. Karl den nionde hade först bortgifvit en gård under lifstids-frihet, och sedermera han sjelf eller Gustaf Adolf förbättrat den till Norrköpings-besluts-gods; så förklarade nu Karl den elfte det sednare brefvet ogilltigt och befallde, att gåfvo-godset skulle vara blott en lifstids-frihet. — Mot detta, likasom mot hela åtgerden anmärktes och ropades, att med samma magt, som t. ex. Karl den nionde bortgaf en lifstids-frihet, kunde också han eller hans son förbättra den till ett Norrköpings-besluts-gods; *och*, tillade man, *Karl den elfte hade lika liten magt att upphäfva det ena som det andra.* Mycket bittrare blef tadlet vid ett konungens sednare beslut i samma väg. Förhållandet med dylika gårdar var nämligen stundom så eget och besynnerligt, att de åtminstone för någon tid kunde kallas *försämrings*-gods. Det hände t. ex., att Karl den nionde hade bortgifvit ett hemman till arf och eget; och att sedermera Gustaf Adolf nedsatt det till Norrköpings-besluts-villkor; men att Kristina eller Karl Gustaf återigen förbättrat det till arf och eget. I sådan händelse befallde nu Karl den elfte, att det första bättre gåfvo-brefvet skulle anses upphäfdt genom det andra och sämre; och att godset skulle vid detta sednare förblifva, fast ett tredje och återigen förbättrande gåfvobref tillkommit 1). Alltså, när ett sednare konungabref förbättrade gåfvotagarnes villkor, då skulle det äldre ursprungliga förblifva gällande; men när ett sednare konungabref försämrade gåfvotagarens villkor, då skulle detta sednare förblifva gällande; — således alltid det, som gaf kronan vinsten och gåfvotagaren förlusten.

När sådana förbättrings-gods voro af en numera utfattig gåfvotagare bortsålda, blef det köparen, som måste ersätta skadan, ungefär på samma sätt som här nedanföre berättas.

---

1) Nordin. fol. 142, sid. 152. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 26 Juni 1694.

Den, som inköpt ifrågavarande egendom, fick behålla den och de bättre villkoren i tio år, om förbättringen skett efter, och i fjorton år, om den skett före 1632. Besittningstiden räknade i båda fallen från och med 1684. Genom godsens afkastning under dessa år skulle köparen vara godtgjord för den högre köpeskilling, han med afseende på deras bättre villkor betalt.

Tiden för dessa 10- eller 14-års-gods räknades alltid från 1684; äfven om hemmanet icke kom till sådan reduktion i fråga förr än t. ex. 1690, eller 1692. Det hette väl således, att innehafvaren fått tio eller fjorton års besittning derå; men i sjelfva verket fick han mången gång åtnjuta denna fördel blott tre eller fyra år, sedan saken kommit i fråga.

De indragna tio- och fjortonårs-godsen tillhopa beräknades gifva staten i årlig ränta 134,764 d. s. m.

OM ANSVARS-SKYLDIGHETEN FÖR SÅLDA GÅFVO-GODS OCH OM TIO-ÅRS-GODS.

Mer än hundrade år hade nu gått förbi, sedan konungarna begynte bortskänka kronogods, först till evärdelig egendom och sedermera enligt Norrköpings-beslut. Denna frikostighet blef nära nog hela tiden och af alla regenter fortsatt. Många, och kanske de flesta undersåtarne ansågo derföre som helt och hållet lagliga såväl åtgerden sjelf, såsom ock den äganderätt, hvilken genom densamma förvärfvades. Med antagande häraf, hade en mängd personer under tidernas lopp sålt sina erhållna gåfvogods och andra hade för desamma erlaggt dryga köpeskillingar. Men nu kom reduktionen och förklarade gåfvo-brefven ogilltiga och återfordrade godsen. Dessa hade likväl sedermera i arf eller köp gått kanske till och med genom tredje eller fjerde hand. Hvem skulle här gälda förlusten och bära skadan? Först lades ansvaret på den ursprungliga gåfvo-

tagaren, och det äfven, om denne hade enligt gåfvo-brefvets uttryckliga ord erhållit godset till evärdeligt arf och eget, och således till alldeles fritt användande. Sådant oaktadt beslöt Karl, att den gåfvotagare, som sålt ett dylikt gods, skulle åt kronan gifva i stället antingen penningevärdet eller egna arfvegods, hvaremot köparen skulle blifva i orubbad besittning af sin tillhandlade egendom. Detta gällde ock om sålda Norrköpings-besluts-gods. Föreskriften var ganska hård, dock någorlunda verkställbar, så länge man följde blott 1680 års reduktions-beslut. Detta träffade nämligen för det mesta sådana gods-innehafvare, som åtnjöto öfver 600 dalers ränta, och hvilka i allmänhet voro förmögna personer, de der kunde af enskilda arfvegods gifva kronan det nu föreskrifna vederlaget. Men annorlunda blef förhållandet efter 1682; ty nu sträcktes reduktionen ända ned till de minsta gåfvotagare; och då befanns, att en stor skara, ja, många hundrade dylika sålt sina gåfvogods och hade numera hvarken penningar eller egna hemman att lemna i vederlag. Huru skulle nu kronan få sin skada ersatt? Ursprungliga gåfvotagaren ägde ingenting och godsets nuvarande innehafvare hade köpt det i förlitande på kraften af fordna konungars gåfvobref. Karls utslag angående sådana till arf och eget gifna gods blef också emot köparen ganska rättvist och mildt. Innehållet var följande. *Emedan de kungliga gåfvobrefven varit helt och hållet oinskränkta, allt derföre har en hvar måst anse de derigenom afyttrade godsen, såsom i allo blifna gåfvotagarens enskilda egendom. De personer, som sedermera af denna ursprungliga gåfvotagare tillhandlat sig dem, hafva alltså gjort det på god tro och i förlitande på konungarnas nyssnämnde ord och bref. Kunglig majestät anser derföre, att man icke kan af sådana köpare fordra hvarken godsen eller någon ersättning. Om alltså den ursprungliga gåfvotagaren icke har något att gifva i vederlag, så kan ingen hjelpa saken, utan kunglig majestät och kronan måste binda skadan vid*

sitt eget ben 1). Om kronan ville nödvändigt taga godset tillbaka, kunde det ske blott mot ersättning.

Detta gällde gods, gifna till arf och eget. Annorlunda behandlades sålda Norrköpings-besluts-gods.

Den 1 Juli kom konungen åtföljd af sina rådsherrar ned i reduktions-kommissjonen. Gemensamt blef då derstädes utarbetadt ett betänkande af följande innehåll och riktning. *Den, som köpt Norrköpings-besluts-gods, kunde ej innehafva dem på annat villkor eller med annan rättighet än den ursprungliga gåfvotagarens. Men i följe af 1682 års beslut kunde konungen låta alla Norrköpings-besluts-gods indragas från gåfvotagaren och derföre, också från den, som sedermera tillhandlat sig dem. Denna sednare var ej heller berättigad att af kronan bekomma någon ersättning* 2)*; han borde i sådant fall hålla sig till säljaren.* I enlighet med detta betänkande skulle alla, som af sedermera utfattiga personer köpt Norrköpings-besluts-gods, vara tvungna att nu afstå samma egendomar till kronan utan något hopp om ersättning, hvarken af henne eller af säljaren. Ett ondt knorr hördes härvid öfver hela riket, och det ej minst inom medelkassen, der många skulle hafva kommit att lida genom åtgerden. Konungen fattade också ett nytt och något mildare beslut. Han stadgade, *att då ursprungliga gåfvotagaren sålt ett gods, men numera icke mägtade gifva kronan derföre något vederlag, då skulle visserligen egendomen framdeles återgå till kronan. Men köparen, den nuvarande innehafvaren, skulle som ersättning för sin köpeskilling få behålla godset i 10 års tid, räknade från början af 1684 och till slutet af 1693, vid hvilken sednare tidpunkt det borde till kronan vederkännas.* På samma sätt ungefär behandlades åtskilliga andra gods; och man iakttog dess-

---

1) Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 6 Jan 1684. Finnes ock i Nordin. bund. fol. 30, sid. 412.

2) Redukt.-kansl. redukt.-kommiss. prot. d. 1 Juli 1684. Nordin. fol. bund. 57.

utom någon skilnad om gårdarna voro sålda med eller utan kungligt bifall m. m. Vi hinna likväl icke djupare inlåta oss i dessa enskildheter. Hufvudsumman var, att de, som köpt eller tillpantat sig dylika egendomar, fingo för sin utgifna köpe- eller pante-skilling endast tio års afkastning af godset, i stället för att de trodde sig hafva fullgilltig besittningsrätt till både jorden och afkastningen, så länge gåfvotagarens manliga ätt fortlefde 1).

Beslutet härom blef genast verkställdt, och en mängd hemman förklarade för Tio-års-gods. Karl hade likväl i början icke lofvat innehafvaren att få besitta dem längre, än tills räntorna uppnått den betalda köpeskillingen. Om nu detta inträffade t. ex. på 3:dje eller 6:te året skulle gården, fastän han kallades tio-års-gods, likväl genast till kronan indragas. Köparne af dylika egendomar blefvo således handterade ungefär på samma sätt, som de, hvilka för så kallade ofruktbara fordringar tillhandlat sig gods af kronan. De fingo tillbaka sitt kapital endast genom de derå upplupna räntorna, men icke vidare. På sådant sätt blefvo de ifrågavarande tio-års-godsen behandlade allt intill 1688; icke utan att mycket missnöje deröfver spordes. Reduktions-herrarna ingingo derföre besagde år med en underdånig förfrågan, huruvida man skulle fortfara enligt samma grundsats. Konungen befallde dem fortfara och tycktes till och med förtretad öfver, att sådant sattes i fråga 2). Sedermera åtrade han sig och utfärdade en ny och mildare förordning, enligt hvilken godsen skulle få behållas alla tio åren igenom, antingen nu köpeskillingen

1) Nordin. fol. 142, sid. 17. Karls förordning om tio-års-godsen d. 5 Sept. 1684. Finnes ock i Nordin. bund. fol. 30, sid. 421 och i Redukt.-kansl. bland Kgl. br. till redukt.-kommiss. Förordningen om Tio-års-godsen uppgifves i Lönboms handl. 9, 140 vara utfärdad d. 1 Juli och d. 5 Dec. 1683.

2) Redukt.-kansl. Kgl. br. d. 22 Febr. 1688. Svar på redukt.-kommiss. föregående dag gjorda förfrågan. Jmfr. Nordin. bund. 30, s. 543.

blifvit af räntan betald eller ej. *Dock, tillade han, skola de veta, att detta sker endast af vår konungsliga nåd och magt, och utan deras egen förskyllan eller rättighet.* Vi veta icke, huruvida detta medgifvande fick någon tillbakaverkande kraft på de tio-års-gods, som redan blifvit under flera års tid indragna i följe af den förut gällande grundsatsen 1).

År 1694 blefvo alla dessa tio-års-gods indragna, hvarigenom kronan i årlig ränta vann 112,473 d. s. m.; så många och betydliga voro dessa egendomar. Ungefär två tredjedelar deraf lågo i de östra öfversjö-länderna 2).

Lätt kunde man förutse, att innehafvarne af dessa tio-års-gods skulle söka draga af dem all möjlig fördel, innan de återlemnades till kronan; och att när detta slutligen måste ske, egendomarna skulle vara mycket utsugna. Karl sökte väl genom flera stränga förordningar skydda sådan jord mot vanhäfd och utbrukning; men vidmagthållandet af dessa bud var och förblef nära nog en omöjlighet.

OM ANSVARS-SKYLDIGHETEN FÖR ÄRFDA GÅFVO-GODS.

Såsom mellan köpare och säljare af ett gåfvogods, lika svårt var det ock mången gång att mellan arfvingarna efter en gåfvogods-tagare afgöra hvilken, som borde ansvara för de ådömda ersättningarna. I synnerhet kom man ofta i bryderi, för följande fråga. Det hände, t. ex., att ett gåfvogods skulle till kronan indragas; men att någon större eller mindre del deraf hade under tiden blifvit försåld antingen af gåfvotagaren sjelf eller af dess arfvingar, bland hvilka somliga sedermera blifvit utfattiga. Hur skulle nu

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. prot. d 21 och 22 Dec. 1688; samt Nordin. bund. fol. 30, sid. 579. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 31 Dec. 1688. Finnes ock i Nordin. fol. 142, s. 231.

2) Redukt.-kansl. En ofullständig förteckning öfver tio-års-godsen 1694.

ansvaret för denna brist fördelas? Karl tyckes först hafva befallt den arfvinge, som för närvarande innehade sjelfva hufvudgodset, att gälda skadan och sedermera hos de andra medarfvingarna utsöka sin rätt 1). Antagom t. ex., att tre bröder ärft tillhopa ett gåfvogods, och att de två yngre bortsålt sina andelar och sedermera förslösat köpeskillingen och bragt sig till fattigdom. Nu kom reduktionen och återkräfde antingen godset eller dess penningevärde. Då skulle, enligt Karls befallning, ansvaret stanna vid jorden; och den äldre brodern, som ännu hade sin del i behåll, vara tvungen att, så vidt det gemensamma arfvet sträckte sig, antingen återlemna eller ock betala hela godset och sedermera för de af bröderna sålda delarna söka ersättning hos dessa sednare, sina numera utfattiga medarfvingar. På sådant sätt har denna fråga blifvit någon gång afgjord, åtminstone i utöfningen 2).

Sedermera tillät dock Karl någon mildring. Han förklarade, att lag och riksdags-beslut verkligen berättigade till sådant återkraf, som förenämndt är; men att han ville, *af »serdeles gunst och nåd»*, eftergifva någon del deraf. Numera föreskref han derföre, att, om ursprungliga gåfvotagaren hade sålt någon del af godset, skulle detta, såsom

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697, bilag. 35, som åberopar ett kgl. br. d. 3 Maj 1685 af dylikt innehåll. (Måhända förblandning till dat. och innehåll med ett kgl. br. d. 13 Maj s. å.). —

2) Kafvelås ark. G. E. Ehrenberg till B. R. Papegoja, Stockholm d. 8 Dec. 1686. Brefvet innehåller, att Ehrenberg har å Papegojas vägnar talt med reduktions-herrarna och med Schönberg, som har ersättnings-verket om händer. Denne hade framvisat konungens klara resolution, att, när någon kommer att ersätta, hvad som genom reduktionen kan bortgå, då considereras intet, om den ene af syskonen förslöst sitt eller ej; utan man håller sig till massam hæreditariam och den af syskonen, som något qvar hafver; dock så vida, som vires hæreditatis sig sträcka kunna; ty af sitt eget bör ingen utgifva för en annan.

förut var bestämdt, ansvaras af den eller de arfvingar, som ännu innehade någon förmögenhet. Men, om efter gåfvotagarens död en eller annan numera utfattig arfvinge bortsålt eller bortslösat sin andel, då skulle dess lott icke ansvaras af de ännu förmögna med-arfvingarna 1). Det tyckes dock, som konungen längre fram och omkring 1689 skulle hafva återgått till den äldre och strängare regeln, att kronans efterräkningar skulle följa godsen, i hvars hand de ock vara måtte 2).

Att Karl sålunda sökte fästa ersättningen vid jorden, icke vid personen, afsåg tydligen att för alla möjliga händelser trygga kronans anspråk. Grundsatsens orättvisa i afseende på personerna faller dock en hvar i ögonen. Till och med den gifna så kallade mildringen innebär mycken obillighet. Också var denna punkt en bland dem, öfver hvilka adeln 1697 anförde klagomål hos Karl den tolfte; och längre fram stadgades, huru ersättning skulle utbetalas åt dem, hvilka under reduktions-tiden fått ensamma ansvara för gods och medel, som blifvit af andra bortslösade.

För öfrigt sammanhänga dessa åtgerder med en annan grundsats, som Karl den elfte införde i reduktions-väsendet, likasom i förmyndare-räfsten, och hvilken här nedanföre skall omtalas.

OM DEN FÖRETRÄDESRÄTT, SOM TILLERKÄNDES KRONANS FORDRINGAR.

Grundsatsen är i sig sjelf redan omtalad. Här vilja vi blott med några exempel visa, huru långt man dref tillämpningen.

---

1) Nordin. obund. fol. 57, sid. 679, 461. Kgl. bref till redukt.-kommiss. d. 13 Maj 1685.

2) Redukt.-kansl. redukt.-kommiss. berättelse d. 18 Okt 1697. Nordin. fol. 4. Kgl. br. d. 1 Mars 1690.

Karl hade föreskrifvit, att, om någon bortsålt sådana sina gåfvogods, som kronan icke kunde sedermera från köparen indraga; då borde gåfvo-tagaren i stället för de sålda gåfvo-godsen gifva fullkomligt vederlag i sina andra från kronan köpta, eller, om sådana ej funnos, i sina enskilda arfve-gods. Nu hände ofta, att en sådan till ansvar dömd gåfvo-tagare icke mer hade några gods, hvarken af ena eller andra slaget. Kronan kunde således af honom icke erhålla något vederlag. Men ofta hände ock, att en sådan numera utfattig gåfvo-tagare hade fordom haft både arfve- och köpegods; men för längre eller kortare tid sedan afyttrat dem. För att äfven i dylik händelse skaffa kronan ersättning och inkomst uppfunno Karl den elfte och reduktions-herrarna följande satser och slutsatser. *Enligt konunga-balken har kronan alltid rättighet att från gåfvo-tagaren indraga kronogods. Detta visar, att kronans rätt är i detta fall icke underkastad någon inskränkning af tid eller sätt. Det allmänna bästa går också framför det enskilda, statens framför medborgarens. Derföre böra ock statens fordringar hafva företräde framför den enskildes. Den, som sålt sådana gåfvo-gods, som icke kunna återtagas från köparen, är dock enligt beslutet 1680 och 1682 pligtig att sjelf åt kronan i de förlorade gårdarnas ställe afstå egna frälse- eller köpe-gods. Således har kronan från tidepunkten af samma riksdagar ett gifvet anspråk på alla frälse- eller köpegods, som kunna på det sättet komma i fråga till vederlag. Om nu sådana blifvit efter 1680 sålda åt enskild man, så måste dennes äganderätt vika för statens högre och, i anseende till 1680 års riksdags-beslut, äldre anspråk. Det enskilda arfvegods, som han efter 1680 inköpt, bör han derföre till kronan afstå, om säljaren icke har någon annan egendom att gifva staten i vederlag. Sjelf får han söka sin ersättning hos samma säljare.* Så till anda och innehåll var det betänkande, som reduktions-kommissjonen afgaf på konungens fråga i ämnet. Det uppsattes den 27 Sept.

1687 och blef af konungen redan följande dagen till efterlefnad stadfästadt 1).

Antag således, att A hade år 1681 sålt till B ett sitt enskilda arfve-gods; och sedermera eller förut till C ett sitt gåfvo-gods, och att A slutligen blifvit utfattig. Nu kom reduktionen 1687 och sade: *det åt C sålda gåfvogodset kan kronan ej från samma C återtaga; men A är i stället enligt 1680 års beslut pligtig att för samma egendom gifva kronan i ersättning ett sitt enskilda arfvegods. Från och med 1680 har kronan således en slags säkerhets-inteckning i A:s alla arfvegods.* Men *A har visserligen numera 1687 icke något sådant qvar; men 1680 hade han ett, hvilket dock 1681 såldes åt B. Men konungen har 1687 åt kronan tillerkänt en ända till 1680 tillbakagående företrädesrätt i A:s fordna arfve-gods. Mot denna högre rätt försvinner den, som B 1681 genom köp förvärfvat. B måste derföre afstå godset till kronan och söka sin ersättning hos A.*

Sådan var grundsatsen och den derpå fotade förordningen. Och den gick i verkställighet och blef till och med än mera utvidgad. Den 12 Jan. 1688 befallde konungen hofrätterna, att alla sedan 1680 gjorda inteckningar i egendomar skulle vika för kronans nyssnämnde så kallade företrädesrätt 2); ehuru denne sednare först sex år efteråt eller 1687 blifvit stadgad. Grundsatsen utsträcktes än vidare, ja ända till alla frälse- eller köpegods, som blifvit af gåfvo-tagare sålda ända sedan 1655 3). Således t. ex. om A 1657 sålt ett frälse-gods åt B och 1667 ett gåfvo-gods åt C och sjelf sedermera blifvit utfattig;

1) Nordin. obund. fol. 57, sid. 682. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687 och Nordin. fol. bund. 30, sid. 329. Kgl. br. d. 28 Sept. 1687.

2) Schönbergs otryckta bref om Karl den elfte.

3) Nordin. fol. bund. 30, sid. 637. Kgl. br. d. 18 Okt. 1689 och Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. berätt. d. 18 Okt. 1697, bilag. 35.

så kom nu reduktionen 1687 eller 30 år derefter och frånkände B det af honom köpta frälse-godset och indrog det till kronan såsom vederlag för det gåfvo-gods, *som A 1667 sålde och nu 1687 blifvit dömd att ersätta.* I denna sednare händelse lemnades dock åt innehafvaren 10 års besittningsrätt på den ifrågavarande egendomen. Det skulle vara ersättning för den köpeskilling, han utlaggt, för den äganderätt, honom frånkändes.

Satsen uttalades och gällde slutligen i ändå större vidd och allmänhet. Man antog, *att kongl. majestäts och kronans rätt voro så orubbliga, att mot dem gällde hvarken häfd eller praescription.* Se här en bland de många märkliga tillämpningarna af denna grundsats! Magnus Gabriel De la Gardie var skyldig Otto Wilhelm Königsmarck en betydlig penningsumma, men kunde ej till dess gäldande anskaffa reda medel. Då, och i betalning afstod eller sålde han år 1681 tvänne sina gods åt Königsmarck. Sedermera och år 1686 dog De la Gardie och sterbhuset gjorde bankrutt. Bland andra ansåg sig äfven kronan hafva att derstädes fordra öfver 374,000 d. s. och begärde, att dessa medel skulle utgå med företrädes-rätt framför de andra borgenärernas. De la Gardies qvarlåtenskap räckte likväl på långt när icke till att gälda denna skuld ensam, än mindre de öfriga. Konungen har derföre och i stöd af ofvannämnde grundsats påstått, att Königsmarck skulle för kronans från 1680 räknade företrädesrätt, nu 1687 afstå de af honom 1681 köpta godsen, och sedermera söka sin ersättning hos sterbhuset. — Ett annat exempel från samma håll! Under fattigdomen af sina sista lefnadsår hade De la Gardie här och der upplånat penningar mot pantsättande af åtskilliga sina dyrbarheter m. m. Knappt var De la Gardie död, förr än exekutions-kommissjonen för kronans räkning lade beslag på alla de panter, som den aflidne hade hos enskilda personer utstående 1); *ty,* hette det, kronans fordran har företräde framför den rätt och säkerhet, som lån-gifvaren sig genom panten för-

1) Riks-ark. Palmsk. Miscell. A. — Af.

skaffat. — Se här ett tredje exempel af samma art och från samma håll! År 1654 upprättades mellan dåvarande kronprinsen Karl Gustaf och hans svåger Magnus Gabriel De la Gardie en bytes- och köp-afhandling, enligt hvilken denne sednare erhöll Ekolsund, Räfsnäs och en hop gods i Österbotten. Nu 1693 och nära fyratio år efteråt kom Karl den elftes reduktion och ogillade de grundsatser, på hvilka denna afhandling var fotad. Man dömde derföre, att De la Gardies sterbhus skulle återlemna Ekolsund med dess räntor från 1681, samt Räfsnäs och godsen i Österbotten med deras räntor från 1655. Men när denna dom 1693 fälldes, var De la Gardie redan för sju år sedan död och hans sterbhus så bankrutt, att det icke på långt när förmått betala sina skulder. För att få kronans nyssnämnde anspråk fullgjorda, tillgrep man derföre den ofvannämnde grundsatsen, att kronan för samma anspråk hade en tillbakagående företrädesrätt till alla de egendomar, som De la Gardie alltsedan 1655 sålt. Denna företrädesrätt gjordes nu gällande mot alla dem, som sedan nämnde år köpt egendomar af samma herre. Bland sådana var ock sjelfva Johan Gabriel Stenbock. För att undgå vidlyftigheter och rättegång afstod Stenbock åt konungen 32,000 riksdaler samt Kalmarsnäs egendom; med villkor att slippa alla dylika slags efterräkningar, rörande de egendomar, som han, Stenbock, hade af De la Gardie tillhandlat sig 1).

OM RUSTTJENST-KOMMISSJONEN.

Denna efterräkning var både rättvis och af behofvet högeligen påkallad. Som bekant är, åtnjöt frälse-jorden frihet från flere dryga skatter, hvaremot ägaren skulle enligt taxa till kronans tjenst underhålla häst och ryttare. Härvid begicks mycket och groft underslef. Fordna tiders regeringar af alla slag klagade ofta och högljudt deröfver.

---

1) Lund. De la Gard. Archiv. M. S. III, 10. Kgl. bref. d. 28 Maj 1693.

att en mängd adelsmän under allehanda svepskäl, och ofta utan att ens anföra några dylika, försummade rustningsskyldigheten. Vi ha förut framlaggt många bevis härpå 1). Adeln, som likväl bort föregå med vackra och hedrande exempel, hade stundom i detta skamliga hänseende täflat med bönderna, om hvilka på samma tid och sätt klagades, att de vid knekt-skrifningarne sökte genom rymningar, osanningar, föregifna sjukdomar, oriktiga skrifningar och dylikt undandraga sig deltagandet i fäderneslandets försvar.

En sådan adelns långvariga och grofva egennytta framkallade slutligen sin efterräkning. Omkring 1684 tillsatte Karl den elfte en så kallad rusttjenst-kommissjon för att i detta hänseende granska fordna förhållanden; och Lejonmarck skulle som åklagare genomgå handlingar, uppgöra räkenskaper och derföre i ett för allt erhålla 5000 daler 2). Denna räfst, så vidt den angick vanliga rusttjensten, blef dock vid 1686 års riksdag på adelns böner efterskänkt och upphäfd. Besynnerligt nog! — ty den hade troligen gifvit mycken vinst. Måhända tyckte Karl, att de nya reduktions-besluten vid 1686 års riksdag voro många och dryga nog, och ville derföre ej ytterligare lägga sten på bördan.

I ett fall fortfor dock rusttjenst-kommissjonens verksamhet. En mängd adliga herrar hade, serdeles under Karl den niondes och Gustaf Adolfs tid, fått kronogods i förläning med villkor att för desamma hålla ordentlig rusttjenst. Detta löfte, denna förbindelse hade ofta blifvit sviken, efter hvad man nu fick tydligen erfara. Lejonmarck gick med sina forskningar tillbaka, allramindst till 1608 och kanske än längre 3). Allt, som var underlåtet, skulle nu till kronan återbetalas med ränta af 6 för hundradet. Summorna stego högt. Slägten Lewenhaupt skall ensam

1) Se **16.** 82.
2) Redukt.-kommiss prot. d. 26 Sept. 1694.
3) Nordin. fol. bund. 30, sid. 424. Karls bref till redukt.-kommiss. d. 2 Sept. 1684.

hafva blifvit anklagad för 50.000 d. s. m. Det var emellertid ganska svårt, kanske till och med omöjligt, att säkert bedömma dessa gamla förhållanden; emedan rullorna voro opålitliga och de enskilda betalnings-bevisen förstörda, tappade eller brända, ofta ock tvetydiga. För att komma från saken företedde några af adeln en hop gamla skriftliga intyg derom, att de fullgjort sin rustnings-skyldighet. Men kommissjonen anmärkte härvid åtskilliga betänkligheter; t. ex. att vittnena voro längesedan döda, så att deras egenhändiga underskrift icke mer kunde styrkas; vidare att, då man t. ex. 1620 aldrig kunde förmoda en sådan efterräkning med rust-tjensten, som den nu 1684 anställda, så fanns ej heller då, 1620, någon anledning att utfärda sådana bevis, som de nu framdragna o. s. v. Måhända hade kommissjonen ofta nog rätt, hvarföre den ock höll sig förnämligast till rullorna 1).

Många mot rust-tjenst bortförlänta hemman hade sedermera blifvit af Gustaf Adolf eller af Kristina befriade från denna skyldighet och sålunda förvandlade till ett slags *förbättrings-gods*. Innehafvarne ville nu göra sådana konungabref gällande. Men kommissjonen svarade, att dessa likasom alla andra förbättrings-gods borde återgå till deras första och sämre villkor; och att den underlåtna rusttjensten skulle derföre med 6 för hundradet till kronan återgäldas; detta ehuru uteblifvandet skett i stöd af ett vederbörligt konungabrefs bestämda löfte 2). År 1694 var denna efterräkning afslutad 3). Huru mycket, kronan derpå slutligen skördat, känna vi icke. Ännu år 1695 gjordes anspråk på 27,555 d. s. m. för frälse-knektar, som uteblifvit, ensamt i Finnland 4).

---

1) Nordin. fol. obund. 57, s. 675. Redukt.-kommiss. berätt. d. 17 Dec. 1697.

2) S. st.

3) Redukt.-kommiss. prot. d. 26 Sept. 1694.

4) Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommiss. En lista på resterande frälse-knektar dat. d. 16 Mars 1695.

OM RÅ- OCH RÖRS-KOMMISSJONEN.

Rå- och rörs-hemman kallades gårdar, som blifvit upptagna inom säteriers rå och rör, eller inom den gårds rågång, på hvars ägor säteriet var beläget. Sådana gårdar åtnjöto flere ej obetydliga friheter. Också i denna punkt hade adeln bedrifvit mycket underslef. Alla regeringar, alla gamla handlingar klaga; t. ex. att man inköpte andra närbelägna gårdar och förvandlade dem sedermera under ett eller annat svepskäl till rå- och rörs-hemman; — vidare, att många adelsmän, som hade tvänne närbelägna säterier, sökte på samma sätt förvandla sina mellanliggande af annan jordnatur varande skattegårdar till rå- och rörshemman, hvarigenom de befriades från flere pålagor och blefvo för sin ägare indrägtigare än förut. Stundom uppförde man på ett vanligt frälsehemman blott en bod eller ett stall och rödfärgade dem, och förklarade sedermera gården för ett säteri och dess underlydande för rå- och rörshemman. Dessa och dylika underslef lyckades ej sällan. Slägtingar, vänner och ståndsbröder fällde såsom häradshöfdingar, lagmän eller landshöfdingar utslaget. År 1638 hade Kristinas förmyndare sökt allvarligen utrota detta missbruk. De utfärdade mot detsamma en förordning, så sträng, att till och med Karl den elfte år 1681 gillade och förklarade den för gällande lag. Men verkställigheten blef sedermera mycket försummad under den slappa eller oordentliga lagskipning, som utmärkte Kristina, Karl Gustaf och Karl den elftes förmyndare. En mängd olagliga säterier och rå- och rörs-hemman hade således uppkommit och kronans inkomster blifvit i samma mån orättvisligen förminskade. I sittande råd klagade Johan Gabriel Stenbock häröfver och försäkrade, att, om alla sådana missbruk afskaffades, skulle kronan derpå vinna 60,000 d. s. m. årligen 1).

Här var således en reduktion både billig och rättvis. Redan 1678 och 1681 hade också fråga varit om dessa

1) Rådsprot. d. 20 Febr. 1674.

olagliga säterier och rå- och rörs-hemman. Ändtligen år 1685 blef till sakens utredande en serskild kommissjon nedsatt under Kristofer Gyllenstierna. Man upptäckte då ganska stora försnillningar. Det påstods, att ensamt i Södermanland och efter 1664 hade olagligen tillkommit 37 sätes- och ladu-gårdar och 228 rå- och rörs-hemman, på hvilka kronan förlorat tillsammans 43,122 d. s. m. 1). Nu blefvo snart nog de flesta dylika olagligheter afskaffade. Huru mycket kronan skördade genom denna efterräkning, veta vi icke.

OM MYNT-FÖRVANDLINGEN.

Vid den tid, då kronan gjorde en betydlig del af sina skulder, och i synnerhet under Gustaf Adolfs regering, var en plåt af 12 marker kopparmynt lika med en riksdaler i silfver. Kopparens namnvärde steg dock, så att samma plåt, till och med minskad och till halten försämrad, skulle utgöra 24 mark; hvilka på 1680-talet svarade mot en riksdaler i silfver. Nu stadgade Karl den elfte, att kronans skulder borde betalas i samma myntsort, som de blifvit gjorda, utan afseende på dettas förändrade värde i förhållande till silfret, den fasta värdemätaren. Således, antagom t. ex., att en undersåtare hade lånat Gustaf Adolf 12,000 marker kopparmynt, så svarade detta då förtiden mot 1000 riksdaler i silfver. Nu kom Karl den elfte och betalde samma skuld genom att erlägga 12,000 marker kopparmynt, sådant som detta var på 1680-talet, då det svarade endast mot 500 riksdaler i silfver. Den långifvande undersåtaren förlorade sålunda hälften af sitt egentliga kapital. Nästan än värre gick det till vid ränte-beräkningen, om denna blifvit gjord i silfver. Antag t. ex. att ofvannämnde fordrings-ägare hade för sitt kapi-

---

1) Redukt.-kansl. Karls br. till redukt.-kommiss. 1688. En specifikation öfver olagliga reducerade säterier samt rå- och rörs-hemman dat. d. 18 Sept. 1688 och underskrifven af S. Kjempe.

tal åtnjutit 6 för hundradel, d. v. s. 60 riksdaler enligt silfver-räkningen, hvilket utgjorde 720 mark kopparmynt efter dettas ursprungliga värde. Nu kommo Karl den elfte och reduktions-herrarna och sade: *långifvaren har i ränta bekommit 60 riksdaler i silfver, hvilket efter nuvarande myntfot utgör 1,440 marker kopparmynt eller 12 procent på hufvudstolen. Således har han hvarje år fått 720 marker för mycket. Allt, hvad han på detta sätt bekommit i öfverskott, skall afdragas från hans första och ursprungliga fordran;* och det skedde.

En stor skara personer, som förut ansågo sig äga tämligen dryga och säkra fordringar, hafva genom detta beräkningssätt icke blott förlorat nämnde sin egendom utan till och med stannat hos kronan i djup skuld; och mångfaldiga förut rika eller välbehållna slägter blefvo bragta till tiggarstafven. Kronan deremot ansågs hafva genom denna uppfinning bekommit en vinst af mer än 9 millioner riksdaler 1).

TJUGONDESJETTE KAPITLET.

REDUKTIONS-VINSTEN TILL 1687.

Vid denna tid skedde en betydlig förändring i reduktions-väsendets både anda, form och till en del äfven tjen-

---

1) Ofvanstående är grundadt på den samtidige Pufendorfs Histoire de Suede, tom. 2, s. 496 (tryckt 1748), der i stället för riksdaler-myntsorten uppgifves till ecus. Samma uppgift finnes i Pufendorfs anekdoter 273—276. Äfven Rühs har antagit sanningen af dessa uppgifter. Sjelfva vilja vi icke ikläda oss ansvaret för deras pålitlighet.

I Redukt.-kommiss. prot. förekomma, serdeles under åren 1685 och 1686, en mängd undersökningar och öfverläggningar rörande ämnet. Vi hafva icke haft lägenhet att uppoffra den flera veckors tid, som hade behöfts för att kunna genomgå dessa folianter och sedermera sjelfva med någon säkerhet afgöra frågan. Vi hafva ock på andra sidan funnit spår, att konungen efterskänkte flera fordringar, som han genom den nya myntberäkningen fått sig tillerkända.

stemän. År 1685 dog Klas Fleming, hvilken hitintills hade stått i spetsen för hela verket, och det både till namnet och gagnet. Hans plats som ordförande lemnades nu åt Fabian Wrede; men Gyllenborg blef dock hädanefter den, som förnämligast styrde alla hithörande ärender. Också antog deras behandling ett än hårdare lynne, hvilket mest synes af reduktions-besluten vid 1686 års riksdag, hvilka snart skola utförligare omtalas. Det var emellertid, likasom behöfde man för dessa nya grundsatser äfven nya personer, eller åtminstone nya inrättningar. Reduktions-kollegium och reduktions-kommissjonen, dessa ämbetsverk, bestående, det första sedan 1655 och det andra sedan 1680, blefvo i slutet af 1687 upphäfda eller rättare sagdt sammanslagna till en ny *reduktions-kommissjon.* Vid detta tillfälle ingåfvo de båda förra verken sina ämbets-berättelser. Af dem befanns, att reduktions-kollegium hade från 1655 till och med 1687 indragit 1,236,852 d. s. m. i reda medel och 10,250 mantal. 752 obser, samt 363,996 d. s. m. i årliga räntor; — och att reduktions-kommissjonen hade från 1680 till och med 1687 indragit gods för en årlig ränta af 1,609,608 d. s. m. 1) och derjemnte 200 hemman samt 75 mantal, på hvilka ingen ränta var utsatt 2). Antalet af de med räntor belaggda hemmanen, som reduktions-kommissjonen indragit, nämnes ej; icke heller huru stora summor kommit kronan till godo dels kontant, dels genom qvittning och afkortning.

---

1) Enligt en annan uppgift steg denna ränta till 1,607,024: 7. 15.

2) Rådsprot. d. 7 (?), 17 Dec. 1687. Redukt.-kansl. kort uppsats den 30 Jan. 1689 af Engberg, på hvad till kronan genom 1680 års reduktion är hemfallet och här förslagsvis anses årligen kunna stiga.

TJUGONDESJUNDE KAPITLET.

REDUKTIONS-FÖRBEREDELSER TILL 1686.

Redan hade kronan indragit det mesta och bästa, af hvad hon kunde vinna genom reduktions-besluten 1655, 1680 och 1682. Mycket återstod visserligen ännu; men detta utgjordes i synnerhet af en mängd osäkra och intrasslade fordringar. Statens skuld hade likväl icke ännu hunnit till fullo betalas. Karl den elfte och hans reduktionsvänner började derföre se sig om efter anledningar till nya och gifvande räfster. Tankarne och begären föllo dervid på sådana kronogods, som blifvit afyttrade genom köp eller förpantning. Dessa utgjorde tillhopa ett tämligen stort antal, hvars årliga ränta steg till vid pass 510,000 d. s. m. 1). Hittills hade dock nämnde gods för det mesta fått vara i fred. Innehafvarnes besittning var grundad på utlaggda penningar och på ordentliga köpe- eller pantebref; och dessutom tryggad såväl genom enskilda som allmänna konunga-skrifvelser och genom alla tre reduktions-riksdagarna 1655, 1680 och 1682, af hvilka de två första uttryckligen stadfästade de gjorda köpen och förpantningarna. Att på eget bevåg angripa dylika gods, höll Karl för mindre rådligt; ehuru stor magt han ock 1682 hade fått. Det beslöts derföre, att äfven denna gång skjuta ständerna framför sig och genom vänner och utliggare låta dem föreslå och antaga de åtgerder, för hvilka man icke ville sjelf bära namnet. Derföre utlystes en riksdag till den 10 Sept. 1686. För att på densamma erhålla öfvervigten iakttogos de vanliga förberedelserna. En mängd amiraler, generaler, öfverstar och högre löntagare uppbådades för att inom det kanske motsträfviga riddarhuset understödja de förslag, man ämnade låta framdraga. Likaledes blefvo också nu hemliga utskottets medlemmar valda

1) Vi hafva sid. 30 beräknat köpe-godsens ränta ensam till 239,880 d. s.; och pante-godsens steg, enligt hvad snart skall redovisas, till omkring 276,000 d. s.

af konungen, och fingo dock i uppdrag att handlägga äfven inrikes och beskattnings-ärender. *Hela utskottet är, sade man, en enskild af konungen nämnd kommissjon, hvilken efter hans i tysthet tillkännagifna önskan uppsätter svaret på hans propositioner, hvilket förslag sedermera ingen vågar motsäga.*

På riddarhuset var i alla händelser föga hinder att numera vänta. Per Sparre, högadelns talare vid 1680 års riksdag, hade redan 1682 nästan helt och hållet tystnat. Numera genom reduktionerna utarmad och nedslagen, hade han blifvit förvandlad till en eftergifvande jaherre för konungens befallningar. Partiets förnämsta talare vid 1682 års riksdag, Karl Gustaf Oxenstierna, hade blifvit utnämnd till svenskt sändebud i Wien och kunde således ej längre vara till hinders. Någon ny sakförare hade sedermera icke på den sidan uppträdt. Deremot kunde hofpartiet påräkna Jakob Gyllenborg, Nils Gyldenstolpe, Lars Wallenstedt, Johan Rosenhane 1) och förnämligast och framför alla den lärde, snillrike och glade Erik Lindskiöld, hvilken också förordnades till landtmarskalk. Det var första gången, denna syssla anförtroddes åt en person ur tredje klassen på riddarhuset. Derföre och såsom en hofvets partigängare, blef han hos många mindre välkommen; men deremot så mycket mer hos andra. Hans utnämnande var en artighet mot småadeln, der ännu många gnistor glödde af den gamla afundselden mot de äldre och anseddare slägterna.

Konungens proposition begärde nya eller förnyade bevillningar för att upphjelpa flotta och fästningar samt betala rikets återstående och dryga skuld. Det var det vanliga sätt, hvarigenom ständerna drefvos att föreslå nya reduktioner. Men ofrälse-männen tycktes numera skygga tillbaka för flere beslut i den vägen. Ständerna föreslogo i stället högre tullumgälder och nya gerder, till och med drygare än 1680 och 1682. De gjorda bevillningarna

1) Linköp. ark. J. Rosenhanes autobiografi.

ansågos af somliga komma att uppgå till 1,600,000 1), af andra åter till årligen 6,000,000 i fred och 12,000,000 i krig, allt riksdaler silfvermynt 2). Detta var af ständerna medgifvet redan mot slutet af September. Karl äskade dock än större bidrag, i synnerhet för fästningarnas iståndsättande 3). Dessa nya fordringar framdrefvo ändtligen det åsyftade förslaget.

TJUGONDEÅTTONDE KAPITLET.

RÄFSTEN MED PANTEGODSEN 1686.

För att kunna rätt bedömma denna åtgerd är nödigt att förut lära sig känna

PANTEGODSENS BEHANDLING FÖRE 1686.

Redan långt tillbaka i medeltiden funno sig Sverges regeringar ofta nödsakade att upplåna dryga summor. Till säkerhet lemnades hemman, slott, socknar eller hela landskaper i pant. Då för tiden blefvo försträckningar vanligtvis behandlade efter den åsigt, som förböd långifvaren att taga ränta och ändå slutligen återkräfva sitt kapital. Detta gällde i synnerhet sådana lån, för hvilka säkerhet blifvit genom pant lemnad. De förpantade godsen blefvo derföre gång efter annan till kronan vederkända, så snart

1) Danska ministerns uppgifter. Se Fryxells handl. **2.** 341, då likväl alla bevillningar ännu icke voro gjorda. Uttrycket är "sexton tönder" guld uti "specie-mönt", betyder kanske daler.

2) Theatrum Europæum **12.** 1044. Orden äro: "6 millioner Rthr silbermüntz". Summan är otroligt stor. Måhända bör der läsas daler i st. f. riksdaler. Dess höjd väcker ändå tvifvel mot uppgiften.

3) Prestesståndets prot. d. 28 Sept.

pant-innehafvaren ansågs hafva genom deras räntor fått sin hufvudstol gäldad. Sjelfva allmänna lagen gaf anledning till en sådan åtgerd. Under dessa tider af oordnad penningerörelse och oordnadt kammarverk hafva också pant-innehafvarne troligtvis ofta skaffat sig fördelaktiga villkor och alltför stora räntor; hvaremot de mången gång torde hafva vid de nämnde indragningarna gjort betydliga förluster. Vi hafva redan förut omständligare behandlat detta ämne 1).

Under Gustaf Wasa blef kronan åter rik och behöfde inga lån mer. Men sönerna skingrade snart skatten, och redan under Johan den tredje, om icke förr, började den gamla pante-rörelsen omigen. Begreppen om räntans laglighet hade emellertid tämligen stadgat sig. Något försök att enligt fordna bruket återtaga pantegods, sedan räntorna betalt kapitalet, blef derföre icke på länge satt i fråga. En och annan gång pekades likväl ditåt. Det var år 1615 och under den utomordentligt stora penningeförlägenhet, som rådde i början af Gustaf Adolfs regering, och som förorsakades deraf, att de flesta kronogodsen, synnerligast i Finnland och Estland, voro i slutet af Karl den niondes tid bortlemnade. Riksrådet föreslog då, att räntan på pant-innehafvarnes fordringar skulle nedsättas till 3, 4 högst 5 för hundradet; och att hvad de derutöfver af sina pantegods årligen bekommit, skulle afdragas från hufvudstolen. Gustaf Adolf begagnade icke denna utväg 2). Troligen tyckte han det vara alltför obilligt att anställa en sådan efterräkning med lån, som voro gifna på helt andra villkor. Men att för de nya lånen återinföra den gamla grundsatsen, dermed gjorde också han några försök. Tvungen af krigsbehofven, fortfor han att bortpanta, än den ena, än den andra af kronans lägenheter och föreskref dervid någon gång det uttryckliga villkor, att pantegodsen skulle återfalla till kronan, så snart deras

1) Se sid. 123 och följ.

2) Så vidt oss kändt är. Likväl bör anmärkas, att under pantetvisterna 1686 har Lindskiöld försäkrat, det nämnde, år 1615 föreslagna, pante-reduktion gått i verkställighet.

ränta betalt ursprungliga hufvudstolen. Naturligtvis funnos blott få personer, som konungen kunde öfvertala att på sådana villkor bortlåna sina penningar. Snart vägrade alla, och Gustaf Adolf måste ordna saken på annat sätt, och på sina lån utlofva bestämd årlig ränta, och derjemnte sjelfva kapitalets slutliga återbetalning. Räntefoten var hög. I början nödgades konungen utfästa sig till 10 för hundradet, och stundom än mer; längre fram och sedan stats-hushållningen blifvit bättre ordnad, lyckades han få penningar mot blott 8 procent. Som säkerhet lemnades egendomar, hvilkas till kronan anslagna räntor gingo efter den öfverenskomna räntefoten till 8 eller 10 för hundradet af pante-skillingen. Sjelfva de dervid brukliga pante-brefven gåfvo åt innehafvarne den mest uttryckliga försäkran *att få behålla och njuta pantegodsen och deras räntor, intill dess sjelfva hufvudstolen blefve återbetald.* Uttryckligen lofvades, *att pante-godsens räntor icke skulle afdragas på hufvudstolen, utan tillfalla pant-innehafvaren såsom ränta på hans pante-skilling* 1). På sådant sätt skedde troligtvis de flesta och största bland Gustaf Adolfs förpantningar.

Under Kristinas förmyndare fortgick rörelsen på alldeles samma sätt; dock att lånen kunde numera vanligtvis erhållas mot ränta af blott 7 för hundradet 2). Det var en följd af det ökade förtroende, som denna regerings ordnade hushållning ingaf.

Kristinas slöserier och Karl Gustafs krig tömde inom kort statens tillgångar och föranledde en mängd nya pantlån. Men härigenom och på samma gång rubbades ock penninge-karlarnes förtroende. Pantelån kunde omigen icke erhållas mot mindre än 8 och snart 10 för hundradet. I slutet af Karl Gustafs regering var det nästan omöjligt, att till och med under så tunga villkor kunna uppgöra

---

1) Redukt.-kansl. Gustaf Adolfs pantebref d. 24 Okt. 1626 på några hemman i Hellestad. S. st. en stor mängd dylika pantebref.

2) S. st. Pantebref d. 6 Juni 1635 åt Yxkull på några hemman i Södermanland, m. fl.

några lån. Dessutom led kronan stor förlust genom de svek och oordningar, som mer än förut insmögo sig under båda dessa styrelser. Ämbetsmän och penningekarlar samsatte sig ofta nog att genom obilliga villkor och falska räkningar ömsesidigt rikta hvarandra på kronans bekostnad. T. ex. en kamrer Igelström hade 1653 för något sitt lån erhållit ingermanländska pantegods, som voro så stora, att de gåfvo honom 15 procent 1) af hufvudstolen. En Beata De la Gardie försköt Karl Gustaf en summa af 31,000 d. s. m. och fick derföre pantegods, hvilka, enligt bestämda villkoret af 8 för hundradet, bort ge en årlig ränta af blott 2,400; men som i sjelfva verket gåfvo 3,018 d. s. m. 2); en stor skara dylika exempel att förtiga.

Karl den elftes förmyndare anställde 1671 en räfst med dem, som af sina pantegods åtnjöto högre ränta än bestämdt var 3). Tillika blefvo till kronans fördel de tio till tolf procents räntor, som Kristina och Karl Gustaf stundom utlofvat, nedsatta till åtta. Ständerna ville ytterligare nedsätta dem till sex; men så långt vågade eller ville riksförmyndarne icke gå. Sjelfva hafva de bortpantat en mängd kronogods eller inkomster för en tillsammanlaggd panteskilling af 568,410 d. s.; d. v. s. en årlig ränta af 45,472 samma mynt. Summan af alla de årliga räntor, som intill 1673 voro från äldre tider bortpantade och ännu oinlösta, steg till 102,600 4) och panteskillingen till 1,286,662, allt d. s. m. 5).

Under Karl den elftes krig bortpantades långt flera

1) Redukt.-kansl. Handl. rörande pantegodsen.
2) S. st.
3) Nordin. fol. bund. 82, s. 89.
4) Redukt.-kansl. Handl. rörande förpantningarne, tom. I. Jmfr. Nordin. Liqvid.-kommiss. berättelse 1697.
5) Urskriften har egentligen 581,376 riksdaler, samt 414,405 d. s. m. För att komma till en enkel summa hafva vi här beräknat hvar och en riksdaler till 1½ d. s. m., efter den då vanliga myntfoten.

gods än någonsin förut. Räntan deraf ansågs stiga till 173,738 1) och panteskillingen till 2,183,916 d. s. m. 2).

Om man nu antager, att inga af de 1673 qvarstående förpantningarna blifvit under tiden inlösta; så befanns 1680 från kronan bortpantad en årlig ränta af 276,339, motsvarande en panteskilling af 3,470,578 d. s. m.

Stor var den skada, kronan led genom årliga umbärandet af så betydliga räntor; än större genom det slarf eller underslef, som ofta bortlemnade pantegods med alldeles för hög ränta. Dertill kom, att pantinnehafvarne ofta lade på sina pantebönder olagliga skatter eller besvär och dymedelst bidrogo till deras och följaktligen rikets utarmande. De, som innehade dessa pantegods, voro förmögnare penningekarlar inom riket, dels frälse, dels ofrälse. Största summorna stå för en Gripenstierna 170,000, Streitback 100,000, P. De la Gardie 55,851, Johan Funck 115,000, Johan Rehnskiöld 32,000, N. Bielke 20,000, Zink 120,000, allt d. s. m. 3) m. fl.

I följe af förenämnde ofta obilliga och olagliga förhållanden var allmänna tänkesättet ganska fiendtligt mot alla slags förpantningar. Men å andra sidan funnos en mängd pantinnehafvare så väl bland småadeln, som ofrälsemännen. Inom dessa klasser höjde sig derföre många och starka stämmor till förpantningarnas försvar. Dessa sistnämnde afhandlingar hade också vid 1655 års riksdag blifvit stadfästade, och pantinnehafvarnes besittningsrätt tryggad enligt deras med kronan träffade öfverenskommelser. Då 1680 den första stora reduktionen beviljades, hade adeln likaledes förbehållit sig, att få sitta säker vid alla mot reda penningar tillpantade gods, och att på desamma få åtnjuta 8 procent. Dessa bestämningar och

---

1) Redukt.-kansl. och Nordin. samma ställen. På ena stället står dock 173,778.

2) Urskriften har 161,674 riksdaler och 1,941,405 d. s. m., hvilka vi i likhet med ofvanstående hafva sammanräknat.

3) Redukt.-kansl. Handl. rörande förpantningarne, tom. I.

förbehåll inrycktes i riksdagsbeslutet och blefvo således af konungen bekräftade; åtminstone med tystnadens bifall.

Å andra sidan hade adeln medgifvit och samma 1680 års riksdagsbeslut föreskrifvit en allvarsam räfst med flera olagliga och obilliga fördelar, som pantinnehafvarne vetat tillskansa sig. Denna efterräkning blef genast 1680 anställd och det med allvar och kraft. Som förbemäldt är, hade mången af sina pantegods bekommit långt mer än 8 procent årligen. Nu lät Karl från sjelfva hufvudstolen afdraga detta ränte-öfverskott, och det också baklänges för de förflutna åren. Genom sådan afräkning fingo många penningekarlar med ens qvittade och utstrukna sina hos kronan stående fordringar. Ytterligare föreskref konungen, att från och med den 1 Januari 1681 skulle alla statens fordringsägare hafva att i årlig ränta bekomma 8 procent, om de förskjutit penningar, men blott 6, om de lemnat varor.

Dessa åtgerder kunde väl anses tämligen hårda; men pantinnehafvarne hade ofta skaffat sig alltför stora fördelar på kronans bekostnad. Den ena obilligheten urskuldade den andra.

Hårdare var, att man också här följde förutnämnde grundsats om ofruktbara fordringar. De, som bekommit pantegods för obetalta löner, gamla fordringar eller upplupna räntor, återfingo ej sina kapitaler; utan dömdes att till kronan afstå pantegodsen, så snart årsräntorna deraf hoplaggda stigit till hufvudstolen. Detta behandlingssätt hade 1680 års ständer, om icke föreskrifvit, dock antydt. Grundsatsens orättvisa är redan förut ådagalaggd 1).

TVISTERNA OM PANTE-RÄFSTEN 1686.

Men pante-räfsten stannade ej på förutnämnde punkt. De 1680 och 1682 öppnade reduktions-källorna voro om några år tämligen aftappade. De hade emellertid ökat

---

1) Se sid. 123 och följ.

törsten efter mer; och 1686 om våren befallde konungen vederbörande ämbetsverk att noga eftersinna och för honom uppgifva, om några nya anledningar till reduktioner kunde upptänkas. Blickarna vände sig då förnämligast mot de afyttrade pante- och köpegodsen. Vi sysselsätta oss nu och till en början blott med de förstnämnda.

I afseende på dessa pantegods uppgjorde nu reduktions-herrarna följande tankegång och derpå grundade förslag. *Man har helt nyligen beslutat nedsätta alla räntor till 6 procent; således böra ej heller pante-innehafvarne bekomma större fördel. År 1661, i statens dåvarande penningenöd, hafva dessutom riks-förmyndarne vid betalningar afdragit en procent af den då åtta eller tio procent varande räntan på enskilda personers fordringar hos kronan. Sådant har Karl den elfte också hittills iakttagit; och* — tillade man — *det bör iakttagas äfven i förevarande fall;* — detta fastän sjelfva räntan numera blifvit nedsatt från 8 till 6 procent. *Således,* fortfor man, *bör på räntan för fordringar hos kronan ännu en procent afdragas och pantinnehafvarne endast tillerkännas 5 för hundradet af sina penningar. Efter denna grundsats böra räkningarna uppgöras, icke allenast för framtiden, utan äfven baklänges ända från pantebrefvens första utfärdande; ty reduktionen och konungen hafva bestämt, att kronans rättigheter icke kunna inskränkas af tid, förfallodag eller dylikt. Allt hvad pantinnehafvarne sedan första dagen hafva öfver 5 procent åtnjutit af sina pantegods, bör derföre afdragas från hufvudstolen af deras fordran.* Således! antag t. ex. att Gustaf Adolf år 1626 upplånat 100,000 daler och derföre lemnat i pant en stor kungsgård, som gaf 8 procent, d. v. s. 8000 daler, och att denna pant ännu 1686 var oinlöst. Innehafvaren deraf trodde sig i början af nämnde år alltså vara ägare af en kronofordran på 100,000 daler, för hvilken han hade godset till säkerhet och dess afkastning som ränta. Men nu ville reduktionen, att man skulle ända från 1626 nedsätta procenten från 8 till 5, d. v. s. från 8000 till

5000 daler; — och ytterligare; att de 3000, som pant-innehafvaren derutöfver årligen och hittills lagligen åtnjutit, skulle nu afdragas från kapitalet. Från 1626 till 1686, d. v. s. under en tid af 60 år, steg detta afdrag hoplaggdt till 180,000 d. s. m.; d. v. s. nära dubbla lånesumman. Så snart nu de tillkomna öfverräntorna uppgingo till sjelfva lånesumman, ville reduktionen förklara denna sednare vara till fullo gulden, och att pantegodsen skulle derföre och utan någon kapital-betalning återlemnas till kronan. Huru obillig och i sig sjelf orättvis denna åtgerd var, faller en hvar i ögonen. Den stod tillika i öppen strid mot riksdagsbesluten af 1655 och 1680, hvilka begge två tryggade pant-innehafvarnes hittills innehafda rättighet; hvarjemnte det sednare gillade förpantningarnas räntefot af 8 procent. Åtgerden stridde ock mot de kungliga ord, löften, underskrifter och bref, hvarmed dessa förpantningar blifvit i behörig ordning försäkrade.

Vi veta icke bestämdt, hvilken det var, som i Karl den elftes sängkammar-råd utkläckte denna plan. En smygförfattare pekar på Erik Lindskiöld 1). Säkert är, att nämnde herre åtog sig främsta platsen både i genomdrifvandet och försvaret.

Vi återvända nu till 1686 års riksdag. Konungen hade framställt rikets stora behof, och ständerna erbjudit nya och dryga bevillningar. Men Karl hade förklarat dessa otillräckliga och begärt mer; — dermed stannade vår berättelse. Vid denna konungens förnyade fordran af större bevillningar framkom ofvannämnde mot pantegodsen riktade plan. Frågan derom väcktes först i hemliga utskottet och af Gyllenborg. Likväl ville eller vågade man i början icke föreslå, att panteräntans nedsättning skulle få tillbakaverkande kraft. Flere både reduktionsherrar och andra, t. ex. Lowisin, Lindhielm, Stålarm, Dahlberg, ansågo en dylik efterräkning obillig; och Gyllenborg och Lindskiöld lofvade derföre, att någon sådan icke

---

1) Pufendorfs anekdoter. Svenska öfversättn. 277.

skulle komma i fråga. Sistnämnde herre begynte dock snart nog förbereda en dylik utsträckning, hvarefter den äfven bragtes å bana. Utskottet prutade dock emot, och Lichtone med flera ogillade planen högt. Det dröjde ovanligt länge, eller hela tre veckor, innan utskottet kunde förmås att bifalla. Till och med den sista dagen, eller d. 7 Oktober, ville prester och borgare icke i bakräkning nedtvinga pante-räntan lägre än till sex för hundradet. Men då framstod Gyllenborg och visade, huru mycket större vinning staten skulle bekomma, om räntan nedsattes ända till fem. Detta verkade och hela utskottet biföll förslaget ungefär så, som vi det beskrifvit 1). Tillika beslöts, att den, som utan pant lånat kronan penningar, skulle derå njuta ränta, tills denna stigit så högt som kapitalet; men att de räntor, fordringsägaren sedermera bekommit, skulle afräknas från hufvudstolen af hans fordran. Antag således t. ex., att A. år 1660 lånte kronan 1000 riksdaler utan pant och med 8 procents ränta. Då skulle enligt detta förslag A. få behålla den åtnjutna räntan derå såsom ränta ända till 1673, eller tills den uppnått kapitalets höjd. Men de räntor, A. efter 1673 uppburit, skulle afdragas från kapitalet, hvilket sålunda i förevarande fall skulle nu, år 1686, redan vara genom sina räntor betaldt.

Just i samma dagar, som dessa beslut fattades, lät Karl framlägga ifrågavarande ämne äfven för sina kungliga råder. I skrifvelsen derom underrättade han nämnde herrar om det ofvan bemälte förslag, som rådkammaren 1615 hade uppgifvit till skuldens betalande; och tillade betydelsefullt: *man kan häraf se, huru ömt den tidens råd lade rikets betryck på hjertat. Kongliga Majestät hoppas ock, att nuvarande rådsherrar ådagalägga en lika redlig och oegennyttig önskan att afhjelpa rikets nu fast större nöd* 2).

1) Riddarhus.-ark. Secreta utskott. prot. från d. 15 Sept. till d. 7 Okt. 1686.

2) Riks-ark. Acta historica om Karl XI. Kongl. bref till rådet den 4 Oktober 1686, kontrasigneradt af Bergenhielm.

Rådet förstod vinken, och måste rätta sig derefter. Det gick dock ogerna, hvilket kan ses af deras i många hänseenden märkliga svar. I begynnelsen talade betänkandet mot de nu föreslagna ingreppen i fordna tiders löften och öfverenskommelser; *allmänt bästa*, hette det, *får ej alltid vara högsta lag; ty då blir läkemedlet ofta farligare än sjukdomen. Rättvisa och ordhållighet äro nämligen de pelare, på hvilka hvarje borgerligt samhälle hvilar.* Längre fram började dock betänkandet att steg för steg gifva med sig. Det hette vidare: *räntorna böra visserligen minskas, men på alla och icke blott på kronans skulder.* Ytterligare tillades: *om likväl pant-innehafvarens ränta skall nedsättas ända till 5 procent, så bör detta dock icke hafva tillbakaverkande kraft, utan gälla endast från och med kungörandet af ett sådant beslut.* — Derpå sänkte sig rådets medgifvande ännu ett steg, och det ganska djupt. De tillade nämligen: *om likväl ränte-nedsättningen nödvändigt skall tillerkännas en också tillbakaverkande kraft, och om pantlösa fordringsägare skola betalas på sätt, som föreslaget är; då råda vi, att grundsatsen deraf icke må offentliggöras, hvarken i riksdagsbeslutet eller i några slags kungörelser; ty allmänna lagen tillåter icke ett sådant afräkningssätt emellan enskilda personer; och, användt i allmänna förhandlingar, stärker det icke ers majestäts förtroende hos utländningen. Vi råda derföre eders majestät att i sådant fall icke trycka riksdags-beslutet, utan behålla det skriftligt hos sig och efter behof använda dess innehåll samt i stöd deraf uppgöra med hvarje enskild fordringsägare sin räkning* 1. Alltså! —— Rådsherrarna började med att ogilla, men slutade med att bifalla förslaget. De blygdes dock för detsamma så djupt, att de bådo konungen söka förhemliga hela åtgerden.

Samma dag, som ärendet bifölls af hemliga utskottet, blef det ock på riddarhuset framställdt. Landtmarskalken

---

1) Riksark. Riksdagsacta 1686 4:to, riksrådets betänkande d. 6 Okt. 1686.

Lindskiöld försvarade saken, bland annat äfven med följande skäl. *Det tyckes visserligen, sade han, att de, som mot pant lånat kronan penningar, skulle hafva bättre rätt än de, som lånat utan pant. Men saken förhåller sig tvärtom. Dessa sednare hafva af kärlek till fäderneslandet bortlemnat sina medel utan någon säkerhet och blott på god tro. Sådana böra derföre först och främst hjelpas. Icke så de, hvilkas kärlek till fäderneslandet varit så ringa, att de icke velat med lån bispringa detsamma, så framt de ej till säkerhet bekommit pantegods.* Tillika anförde Lindskiöld, att 1615 hade en dylik räfst blifvit anställd med pantinnehafvarne; tilläggande, *att, om saken än icke varit fordom utöfvad, så vore den likväl i sig sjelf billig och rättvis.* På riddarhuset fanns för tillfället en öfverste Sparrfelt, som, sjelf hörande till tredje klassen, hade 1680 ifrigt hjelpt till att genomdrifva de indragningar, som då drabbade högadeln. Nu hade reduktionsordningen kommit till honom sjelf; ty han var i besittning af flera bland de ifrågavarande pantegodsen. Han tyckte derföre reduktionen gå numera alltför långt. Fast alla andra förblefvo stumma, tog han mod till sig och sökte tvärtemot Lindskiölds påståenden bevisa, det den föreslagna panteräfsten var obillig och orättvis. Lindskiöld afbröt anmärkningarna, sägande: *jag har blott velat genom min framställning göra ridderskapet bekant med ämnet; men icke föredraga det till öfverläggning.* Sparrfelt svarade: *ja så! men jag trodde, att meningen var, det saken skulle öfverläggas; och derföre talade jag.* Lindskiöld återupptog och försvarade sina åsigter och ingick således sjelf omigen i öfverläggning om ämnet; men han påstod det oaktadt, att det icke var *föredraget till öfverläggning.* Sparrfelt genmälte: *ja så! ja då kan jag väl också tiga.* Något misslynt svarade Lindskiöld: *när jag icke föredragit något ämne till öfverläggning, så får väl herr öfversten lof att tiga. Eller har väl herr öfversten uppdrag att tala för hela klassen?* Sparrfelt svarade: *jag talar för mig och för andra, som i kronans yttersta trångmål lånat*

henne penningar och det till hennes stora fördel; och hvad jag sagt, det kan jag säga med ganska godt samvete. — Lindskiöld genmälte: *herr Sparrfelt har sitt samvete för sig. Men äfven vi hoppas göra efter vårt samvete, och efter en rigtigare åsigt. Men, emedan herr Sparrfelt åberopar andra i lika läge med sig, har han då någon fullmagt af dem?* Sparrfelt svarade: *ja, jag torde nog hafva en sådan fullmagt och tillika ett bättre förslag till pantegodsens inlösning.* Lindskiöld frågade, *om ej riddarhuset kunde få del af detta bättre förslag. Jo,* sade Sparrfelt, *jag föreslår, att alla rikets innebyggare bevilja ett sammanskott för att dermed inlösa kronans bortpantade gods.* — *Men,* genmälte Lindskiöld, *just derföre, att pantinnehafvarne besitta kronans gods, just derföre hafva rikets öfriga innevånare blifvit redan förut tvungna att betala gerder och bevillningar.* Sparrfelt svarade: *gerder och bevillningar hafva vi pantinnehafvare lika så väl som de andra måst erlägga, och till och med i än högre grad, emedan vi dessutom betalt hvar femte inkomstpenning af kronans till oss lemnade pantegods.* Något svarslös och förlägen återtog Lindskiöld, *jag behöfver ej tvista härom; ty saken får genom ordentlig omröstning afgöras. Men det är orätt af herr Sparrfelt att tala på detta sätt.* Då uppstod en öfverste Ramsvärd och förklarade, *att tredje klassen hvarken uppdragit åt herr Sparrfelt att göra dessa anmärkningar eller deltoge deri.* Sparrfelt invände: *men jag talar för mig och mitt samvete och för andra pantinnehafvare.* Gabriel Falkenberg svarade: *efter herr Sparrfelt talar så ofta om sitt samvete; hvar var det, då han vid 1680 års riksdag röstade bort andra ståndsbröders grefve- och friherreskap?* I denna bittra anmärkning instämde flera af första klassens medlemmar; och Sparrfelt kunde icke på densamma finna något lämpligt svar. Lindskiöld tillkännagaf nu, att saken nästa gång skulle förekomma till omröstning; men fästade i förväg ståndets uppmärksamhet derpå, att det var rikets olyckliga belägenhet, som tvingade konungen till detta *svåra förslag. Hela*

fäderneslandet vore, sade han, *likasom i sjönöd, då till dess räddning alla måste hjelpas åt.* Detta ord och tillfälle iakttog Sparrfelt och inföll omigen: *ja väl! alla måste bidraga dertill. Man bör derföre icke lägga bördan på oss pantinnehafvare ensamma.* Men genast återkom Gabriel Falkenberg med sin förra anmärkning. *Men,* sade han, *vid riksdagen 1680 ville dock herr Sparrfelt lägga bördan och uppoffringarna icke på alla undersåterna, utan ensamt på grefvar, friherrar och större läntagare!* Detta kunde Sparrfelt omigen icke komma ifrån. Lindskiöld afbröt nu tvisten och tillkännagaf, att nästa gång skulle förslagets billighet ådagaläggas och omröstning deröfver anställas. Tillika bad han, *att den, som hädanefter ville tala i ämnet, måtte göra det med beskedlighet och icke så, som nu skett. Han begärde tillika riddarhusets beskydd under den tid, han derstädes utförde konungens uppdrag.* Riddarhuset svarade ödmjukeligen med att *ogilla Sparrfelts uppförande och berömma Erik Lindskiölds, samt det tålamod, denne under öfverläggningen ådagalaggt.* — Läsaren torde sjelf kunna bedömma Lindskiölds så kallade tålamod, Sparrfelts så kallade öfvermod, och slutligen det klenmod, riddarhuset vid detta tillfälle sjelft ådagalade.

Andra dagen derefter, eller den 9 Oktober, sammanträdde ståndet omigen. Lindskiöld uppläste då en vidlyftig skrift, i hvilken han med den stora magten af sitt snille och sin penna sökte för den i ifrågavarande åtgerden uppställa ett försvar, så kraftfullt och bindande, som saken möjligtvis tillät. Efter slutad läsning uppstod Per Sparre och *lyckönskade Lindskiöld till den ära, denne inlaggt genom att hafva gifvit ifrågavarande ämne en så fullständig utredning.* Sparrfelt, om han var närvarande, iakttog tystnad, och ingen annan höjde sin röst. Pantinnehafvarne sjelfva begärde och fingo tillåtelse att på stället sammanträda till öfverläggning. Efter dess slut framsteg på deras vägnar Axel Sparre och förklarade, *att de af kärlek för fäderneslandet och vördnad för konungen bi-*

föllo förslaget; — och att de gjorde det frivilligt och icke af öfverröstning och tvång; — samt, att de bådo om konungens nåd för dem, som genom denna åtgerd blifva utarmade. En och annan gjorde ännu invändningar, och Schwalch sade: *tänk nu, om någon borgat åt kronan sina penningar mot utlofvade 8 procent, men sjelf måst i stället upplåna andra medel mot lika hög räntefot! Till sin enskilda borgenär har nu denna betalt 8; men af kronan, sin gäldenär, skall han enligt ifrågavarande beslut endast få 5 procent. Sådant är en uppendaglig orättvisa.* Denna anmärkning lemnades helt och hållet obesvarad 1); och förslaget om pante-räfsten blef bifallet.

Knappt var detta afgjordt, förr än Johan Rosenhane uppstod och sade: *Stora och reduktions-kommissjonerna hafva hittills ålaggt oss att på våra skulder till kronan betala 6 procent och stundom än mera. Nu tillerkänner man oss blott 5 procent för våra fordringar hos samma krona. Det vore väl ändå billigt, att kronan för sina fordringar hos adeln icke kräfde högre ränta, än hon betalade för sina skulder till samma stånd.* Vid dessa ord hördes öfver hela riddarhuset ett högljudt bifall. Men Lindskiöld anmärkte: *det torde vara betänkligt att i detta ämne komma med något skriftligt till kongl. majestät, innan jag i förväg sökt utforska hans tankar derom* 2). — Vi hafva icke sett något bevis, att denna adelns anmärkning har till konungen framkommit, eller hos honom åstadkommit den mindsta förändring i de beslutade åtgerderna.

Så blef saken på riddarhuset genomdrifven. Det finns intet spår, att de andra stånden hafva vid detta förslag gjort ringaste anmärkning eller motstånd. Den 26 Oktober blef det gemensamma betänkandet framlemnadt till konungen. Den 29 samma månad stadfästade Karl hela förslaget och utfärdade i följe deraf en ny reduktions-

1) Några ord, som syfta häråt, förekomma dock i Lindskiölds tal; men icke en bokstaf i Karls resolution. Se Lönb. Handl. II. 69.

2) Riddarhus-prot. den 7 och 9 Okt.

kungörelse. Dagen derpå, eller den 30 Oktober, blef denna konungens stadga delgifven åt riddarhuset. Dervid tilldrog sig ett uppträde, som visade, hur djupt man redan sjunkit. Vi hafva redan omtalat, huru kronan vann stora summor derigenom, att pante-räntorna nedsattes och att denna beräkning fick tillbakaverkande kraft. Åtgerden var ytterst orättvis; likaså den deraf erhållna inkomsten. Karl efterskänkte likväl nu en del deraf. Om pantinnehafvaren näml. af sitt pantegods uppburit räntor utöfver sin ursprungliga fordran, så lemnade Karl detta öfverskott opåtaldt och nöjde sig med att återtaga pantegodset. Egentligen taladt, hade konungen ingen rättighet hvarken till de bakräntor, som utkräfdes, eller till dem, som sålunda eftergåfvos. Och likväl skulle nu eftergiften upphöjas och lofordas såsom ett bevis på hans mildhet. Så ville de smickrande reduktions-herrarna, och så gjorde det af Karl utnämnda hemliga utskottet. Detta sistnämnda affärdade en beskickning att tacka för den nåd, konungen genom samma eftergifter visat. När nu Karls i ämnet fattade beslut blef på riddarhuset uppläst, började Lindskiöld att också derstädes omorda, denna konungens så kallade nåd och barmhertighet. Han berättade, huru hemliga utskottet hade derföre aflaggt sin underdåniga tacksägelse, samt föreslog, att adeln borde göra likaledes. Riddarhusets svar blef också ett beslut, *att med underdånig tacksamhet erkänna den stora nåd, hans majestät hade i denna sak bevisat sina undersåtare* 1).

Omtaladt är, huru rådet tillstyrkte konungen att icke i riksdagsbeslutet offentliggöra det sätt, enligt hvilket man nu ämnade gälda kronans skulder. Rådet följdes. Riksdagsbeslutet nämner ständernas förslag d. 26 Okt. och konungens stadfästelse derå; men det förbigår med tystnad sjelfva innehållet af dessa skrifter. Den reduktionsstadga, som konungen i anledning häraf utfärdade, hafva

1) Riddarhus-prot. d. 30 Okt. 1686.

vi ej heller sett i något tryckt exemplar från den tiden 1). Några månader derefter har också konungen två gånger efter hvarandra förnyat och skärpt en äldre kungörelse, som förböd att *olofligen trycka de beslut, som i hans majestäts och dess förfäders tid blifvit kungjorda och utfärdade* 2).

OM UTFÖRANDET AF PANTEGODS-RÄFSTEN.

Ofvanstående beslut sattes med skyndsamhet i verket. Man fruktade, att pantinnehafvarne kunde förskingra årets inkomster och sålunda blifva än mer oförmögna att betala de nya skulder, man genom de nu beslutade bakräntorna skaffat dem på halsen. Karl befallde derföre landshöfdingarna att icke låta någon pantinnehafvare uppbära räntan af ifrågavarande gods, förrän serskild tillåtelse blifvit lemnad af liqvidations-kommissjonen. Intill dess skulle landshöfdingarna för kronans räkning samma räntor uttaga och i mät qvarhålla 3).

I början af denna räfst hade, såsom förbemäldt är, Karl den elfte lofvat efterskänka den fordran, som kronan möjligen kunde enligt 1686 års pante-räkningar erhålla derigenom, att de öfver 5 procent gående räntor, som pantinnehafvaren uppburit, slutligen tillhoparäknade öfverstego hela pante-skillingen. Således, om enligt förenämnde exempel 4) pante-skillingen var 100,000 och pantegodsens nu beräknade bakräntor från 1626 utgjorde 180,000, så efterskänkte Karl de öfverskjutande 80,000 allt d. s. m. Det var för denna så kallade eftergift, som han mottog de smickrande tacksägelser vi nyligen berättat. Men snart

1) Den är sedermera tryckt i Stiernmans riksdagsbeslut sid. 1,973 samt i Lönboms handl. II. 69.

2) Riks-registrat. d. 20 Maj 1687. Jfr. Höppener d. 20 Apr. 1687. Måhända är det en och samma kungörelse.

3) Nordin fol. bund. 39, sid. 462. Karls bref till landshöfdingarne d. 27 Sept. 1687.

4) Sid. 180.

ångrade han denna medgörlighet och inskränkte dess verkningar. Han befallde år 1690, att den, som skulle komma i åtnjutande af dylik nåd, borde deremot afstå de fordringar och de pante- eller köpegods, som han ännu kunde äga från kronan. Hade han inga sådana, då först fick han njuta eftergiften oafkortad 1).

Denna räfst och pantegodsens derpå följande indragning fortforo oafbrutna. Många exempel skulle kunna anföras. Ett bland de svåraste, vi upptäckt, är följande.

Den 12 September 1570 hade Rewels tappra försvarare Henrik Klasson Horn 2) åt konung Johan den tredje lånat en summa af 1,622 d. s. m. och till säkerhet derföre erhållit i pant 12 finska hemman, hvilka tillsammans räntade 185 d. s. m., d. v. s. något öfver 10 procent af lånet 3). Konungens bref innehöll uttryckligen, att Horn

1) Riksark. Riksregistrat. d. 9 Okt. 1690. — Finnes ock i Bondeska ark. Tom. 28. Exempel på likartad verkställighet finnes i Nordin. fol. bund. 39, sid. 378. Karls bref d. 28 Sept. 1694 ang. ett af staden Rewel åt Kristina gjordt lån.

2) Se 1. 7.

3) Enligt den mynt-evalvation, redukt.-kommiss. antagit. Arfvingarna deremot påstodo, att enl. den då gällande myntfoten hade Henrik Horn ej fått mer än 5 procent.

Ståthållaren Henrik Klasson

Debet.

Årets räntor af de till pant erhållna godsen; (och hvilka Horn tyckes hafva bekommit oafkortade fast lånet skrefs först i Sept.)		165: 30. —
1571, d. 1 Jan. Balance, Henrik Horns fordran . .		1,481: 3. 19⅕.
		S. 1,647: 1. 19⅕.
		Novo
1572, d. 1 Jan. Årets räntor af godsen .	165: 30. —	
— Balance, Horns fordran	1,389: 7 14.	1,555: 5. 14.

skulle njuta dessa gårdars afkastning såsom ränta på sitt kapital, tills detta blefve honom mot godsens afstående återbetaldt. Ett par, tre år derefter hade Horn omigen gifvit samma konung ett lån och för detsamma erhållit nya pantegods; men på samma villkor. Egendomarna blefvo sedermera icke af kronan inlösta, utan stannade tills vidare inom nyssnämnde slägt. År 1686, d. v. s. 116 år derefter, kom nu Karl den elftes reduktion och nedsatte Horns årliga ränta från 10 1) till 5 procent och detta ända från första början eller från 1570. Sedermera afdrog man det så uppkomna årliga ränte-öfverskottet från hans kapital, tills detta derigenom blifvit uppätet. Genom dessa och andra ränte- och myntberäkningar, kom man till den slutsats, att Horns sterbhus-delägare, nu i tredje och fjerde led, hade icke blott mistat hela sin kronofordran, utan derutöfver blifvit skyldiga 241,025 d. s. m. Arfvingarna gjorde en moträkning, enligt hvilken de fingo en betydlig fordran. Vi känna icke utgången 2). Troli-

1) Kanske hade den dock af Karl XI:s förmyndare blifvit redan förut nedjemnkad till 8 procent.

2) En mängd handlingar härom finnas i Braheska ark. på Skokloster, ibland hvilka vi här införa en af observationsräkningarne, hvilken är ibland de bjertaste och tydligaste exempel, vi funnit af detta slags panteräfster.

Horns Sterbhus.

		Credit.
1570, d. 12 April lånade Henrik Horn åt Johan III enligt nu 1695 gjord mynt-beräkning		1,622: 22. $21\frac{3}{5}$.
Till pant lemnades gods, som enligt Johan III:s löfte gåfvo 10 procent på summan, d. v. s. ungefär 160 d. s. m. Men enligt ständernas och Karl den elftes beslut 1686, får Horn af lånesumman ej tillgodoräkna sig mera än 5 procent, som för årets sista $3\frac{3}{5}$ månader gör . . .		24: 10. $21\frac{3}{5}$.
		S. 1,647: 1. $19\frac{1}{5}$.

Conto.

1571, d. 1. Jan. Horns fordran . . .	1,481: 3. $19\frac{1}{5}$.	
— 1 års ränta derå à 5 procent . .	74: 1. $18\frac{1}{5}$.	1,555: 5. 14.

-gen har målet blifvit nedlaggdt, när Karl den tolfte år 1700 gjorde slut på alla dylika ärender.

Debet. Novo

1573, d. 1 Jan. Årets ränta af godsen beräknad i silfvermynt . . . 181: 25. 9.
— Balance, Horns fordran . . . 1,276: 28. $23^{3}/_{5}$. 1,458: 22. $8^{3}/_{5}$

Novo

1574, d. 1 Jan. Räntan af de förra, och flere nya i förskott gifna gods . . . . . 771: 25. $16^{4}/_{5}$.
— Balance, Horns fordran . . . . . 568: 30. $7^{4}/_{5}$. 1,340: $24^{3}/_{5}$

Novo

1575, d. 1. Jan. Ränta af förra och nya i förskott tillkomna pantegods . . . . 998: 7. $2^{2}/_{5}$

Novo

1575, d. 1 Jan. Saldo Horns skuld . 400: 26. $11^{1}/_{5}$.
Intresset härå skall enligt Karl den elftes bref d. 18 Nov. 1686 beräknas till 6 procent, och gör, tills motstående lån gafs. . . 19: 16. $5^{1}/_{5}$.
Pantegodsens årsränta . . . 1,115: 23. 20.
— Balance, Horns fordran:
Fruktbart kapital 2,350: 7. 8.
Ofruktbart kapital 536: 8. — 2,886: 15. 8. 4,422: 17. $20^{2}/_{5}$

S:a 4,422: 17. $20^{2}/_{5}$

Novo

Pantegodsens årsränta . . . . 1,082: 16. $14^{2}/_{5}$.
1577, d. 1 Jan. Horns fordran:
Fruktbart kapital 1,385: 7. $2^{2}/_{5}$.
Ofruktbart d:o 536: 8. — 1,921: 15. $2^{2}/_{5}$. 3,003: 31. $16^{4}/_{5}$

Det uppgifves, att denna pantegods-räfst har åt kronan inbragt en årlig ränta af 246,130 d. s. m. 1); som

1) Riksark. Reger. prop. till Heml. Utskottet 1697.

nto		Credit
2, d. 1 Jan. Saldo, Horns fordran	1,389: 7. 14.
1 Års ränta à 5 procent	69: 14. 18 3/5.	1,458: 22. 8.

nto | |
--- | --- | ---
3, d. 1 Jan. Horns fordran | 1,276: 28. 23 3/5. |
5 procents ränta | 63: 27. 1. | 1,340: 24 3/5.

nto | |
--- | --- | ---
4, d. 1 Jan. Horns fordran | 568: 30. 7 4/5. |
5 procents ränta | 28: 24. 7 2/5. |
5, d 1 Jan. Horns skuld | 400: 26. 11 1/5. | 998: 7. 2 2/5.

nto | |
--- | --- | ---
5, d. 22 Okt. Enligt Johan III:s förskrifningar af d. 7 Okt. 1572 och d. 22 Okt. 1575 har Horn lånat kronan diverse slags penningar, som nu evalveras till | 3,853: 10. 13 1/5. |
Derjemnte och enligt samma bref har Horn lånat kronan 2 guldkedjor att ge åt ryska legationen, hvilka antagas till | 536: 8. — |
Men dock skall sista summa räknas som ofruktbar. Ränta, 2 2/5 månad. à 5 procent på det fruktbara kapitalet 3,853: 10. 13 1/5 | 32: 31. 7 1/5. | 4,422: 17. 20 2/5.

nto | |
--- | --- | ---
6, d. 1 Jan. Saldo, Horns fordran: Fruktbart kapital . . 2,350: 7. 8. Ofruktbart d:o . . 536: 8. — | 2,886: 15. 8. |
5 procents ränta å fruktbara kapitalet | 117: 16. 8 4/5. | 3,003: 31. 16 4/5.

skulle svara mot en panteskilling af omkring 3,000,000 d. s. m. 1). Huru stor del häraf, som qvittades genom

1) För öfrigt märkes:
1) Af förpantningar, gjorda före 1673 d. 6 Jan., hade till

Pantegodsens årsränta	1,082: 16. 14²/₅.		
1578, d. 1 Jan. Balance. Horns fordran:			
Fruktbart kapital 371: 30. 20²/₅.			
Ofruktbart d:o 536: 8. —		908: 6. 20²/₅.	1,990: 23. 10
			No
Pantegodsens ränta år 1578	1,086: — 14²/₅.		1,086: — 14
		Summa	1,086: — 14
1579, d. 1 Jan. Balance, Horns skuld . .	159: 6. 14³/₅.		
Pantegodsens ränta	1,086: — 14²/₅.		1,245: 7.
			1,245: 7.
			No
1580, d. 1 Jan. Balance, Horns skuld	837: 28. 4³/₅.		
Pantegodsens ränta åren 1580–1692 utgöra med åtskilliga evalvationer	121,195: 29. 14²/₅.		122,033: 25. 18
Räntan härå enligt 6 procent till d. 1 Jan. 1678, beräknad blott till alterum tantum, och sedan för återstående åren			118,991: 9. 7
			241,025: 3. 1

Denna räkning ådagalägger följande märkliga förhållanden.

1:o. Öfver allt tager kronan på sina fordringar 6, men gifver på sina skulder blott 5 procent.

2:o. Reduktion hade beslutat, att upplupna räntor på kronans skulder borde anses som ofruktbart kapital, hvilket således ej fick beräkna ränta. Detta verkställdes mot dem, som hade att fordra af kronan. I ofvanstående räkning, der kronan har de

ofvan omtalta beräkning af bakräntor, derom ha vi ej kunnat vinna den ringaste upplysning. Oinlösta årliga

d. 1 April 1697 blifvit till kronan indragna årliga räntor till en summa af 96,578 d. s. motsvarande en panteskilling

77, d. 1 Jan. Saldo, Horns fordran:
fruktbart kapital . . 1,385: 7. $2\frac{2}{5}$.
ofruktbart d:o . . 536: 8. — 1,921: 15. $2\frac{2}{5}$.
5 procents ränta å fruktbara kapitalet 69: 8. $8\frac{2}{5}$. 1,990: 23. $10\frac{4}{5}$.

nto

78, d. 1 Jan. Saldo, Horns fordran:
fruktbart kapital . . 371: 30 $20\frac{2}{5}$.
ofruktbart d:o . . 536: 8. — 908: 6. $20\frac{2}{5}$.
5 procents ränta å fruktbara kapitalet 18: 19. $3\frac{2}{5}$. 926: 25. $23\frac{1}{5}$.
79, d. 1 Jan. Balance, Henrik Horn skyldig . . . 159: 6. $14\frac{3}{5}$.
Summa 1,086: — 14 /5.

ligt resolut. d. 29 Okt. 1686 var nu genom godsens öfverräntor panteskillingen betald. Enligt samma resolution efterskänkes, hvad Horn hittills deröfver bekommit, hvilket reduktionen beräknar till . . . . 407: 11. $\frac{4}{5}$.
80, d. 1 Jan. Horns skuld . . . . . 837: 28. $4\frac{2}{5}$. 1,245: 7. 5.

nto

94, d. 1 Jan. Balance, Horns sterbhus skyldigt till kronan kapital . 122,033: 25. $18\frac{1}{5}$.
ränta . . . . 118,991: 9. 7. 241,025: 3. $1\frac{1}{5}$

241,025: 3. $1\frac{1}{5}$.

största fordringarna, lägges deremot alltid räntan till kapitalet och göres genast fruktbar och räntebärande.

3:o. De upplupna räntorna på kronans fordringar betraktas som fruktbara; Horns i förskott gifna guldkedjors värde anses som ofruktbart kapital. Enligt reduktions-stadgan borde förhållandet snarare varit omvändt. Åtminstone hade de bort betraktas lika.

panteräntor uppgåfvos d. 1 April 1697 blott till 30 eller 35,000; och efterskänkta dylika till 35,000, allt d. s. m. 1).

1) Redukt.-kansl. Handl. om pantegodsen T. 2 — En annan dersammastädes befintlig räkning säger, att år 1700 återstodo oinlösta pantegods 68 krono och 182 skatte, och en årlig ränta af 251,072: 28. 8. d. s. m. Detta strider mot de ofvanstående uppgifterna.

af 432,905 riksdaler och 509,883 d. s. — Se Redukt.-kansl. Handl. allehanda förpantningar angående T. 2. År 1680 hade dessa räntor utgjort 102,600 d., se ofvan; således återstodo af dessa gamla bortpantade årliga räntor blott omkring 6000 d. s.

2) Förpantningar, gjorda åren 1673—1680, stego till en årlig ränta af 173,738 d. s. Häraf var till d. 1 April 1697 största delen inlöst, så att då blott 30,000 d. s. återstod af alla slags och tiders bortpantade räntor. Se Nordin. 4:o band. № 249. Liqvidat.-kommiss. berättelse 1697.

3) Uppgifterna om pante-räkningarnas tillstånd 1697 äro också mycket olika. *a*) Nordin. s. st. säger, att pantinnehafvarne voro skyldiga 1,367,933; men hade att fordra 1,097,863 d. s. — *b*) Redukt.-kansl. Handl. angående de gamla förpantningarna säger, att d. 1 Jan. 1697 voro, enligt afslutade räkningar, pantinnehafvarne skyldiga 923,125; men hade att fordra 348,688 d. s m. Detta lär dock angå blott äldre förpantningar. Också felas deri Bremen, Estland, Pommern, Österbotten. — *c*) På samma ställe finnes en annan beräkning, som först upptager förestående; och sedan tillägger, att innehafvare af förpantningar efter d. 1 Jan. 1573 hade att fordra 475,735, men voro skyldiga 357,392 d. s. m. — Så olika blef i dessa invecklade ärender ofta en och samma sak bedömd och beräknad af sin samtid. Detta och mycket dylikt må tjena till ursäkt för de misstag och oriktiga summor, hvilka en strängare granskning säkerligen kommer att i denna vår reduktions-historia ofta nog upptäcka.

4:o. Den 1574 och 1575 ökade pantegods-räntan tyckes vara alltför stor med hänsyn till det 1575 gifna nya lånet. Men sterbhuset sade, att godsräntan var tagen för hög, och lånet deremot evalveradt för lågt. Hvem hade rätt?

5:o. Sterbhuset uppgjorde en moträkning *), enligt hvilken äfven med blotta 5 procent på pante-skillingen Horn skulle vid sin död 1595 hafva att af kronan fordra 33,837 marker 5—22 1/5 silfvermynt eller örtugar, o. s. v. — Hvem hade rätt?

*) S. st.

Hvad svenska kronan i öfrigt vann på dessa bakräntor och beräkningar, icke var det ära hos allmänheten eller förtroende hos penningekarlarna. Efterträdande regering kände och sökte godtgöra denna förlust. När Karl den tolfte år 1700 afslutade denna liksom de öfriga efterräkningarna, yttrade han i kungörelsen derom följande märkliga ord: vi förklara härmed på det kraftigaste, *att eho, som hädanefter vill oss med några försträckningar tillhandagå, den skall efter kontraktens tydliga innehåll vara försäkrad, icke allenast om sitt kapitals riktiga återfående uti lika godt mynt, som han förskjutit, utan ock om intressets riktiga åtnjutande efter förskrifningen.* I dessa sonens ord ligger domen öfver faderns åtgerder.

TJUGONDENIONDE KAPITLET.

RÄFSTEN MED KÖPEGODSENS OKÖPTA RÄNTOR 1686.

INLEDNING.

De nya reduktionsplanerna vid 1686 års riksdag åsyftade icke blott pantegodsen utan, såsom vi sagt, äfven köpegodsen. Det var två fördelar, man i sistnämnde hänseende sökte vinna; nämligen, den ena, att få indraga de så kallade oköpta räntorna; den andra, att få inlösa gods, sålda före 1632. Vi skola för redighetens skull serskildt afhandla hvart och ett af dessa ämnen; och börja med räfsten om de oköpta räntorna.

Planen åsyftade en rubbning af de mellan kronan och enskilda slutade gods-köpen. Men dessa afhandlingar voro ordentligt ingångna och mångfaldiga gånger bekräftade, stundom medelbart, ofta uttryckligen. Vid de förra reduktionsriksdagarna, 1655, 1680 och 1682 hade adeln förbehållit sig, att deras inköp af kronogods skulle blifva orubbade, så framt icke något bedrägeri dervid förefallit.

En stadfästelse i samma anda hade också blifvit gifven af Karl Gustaf i riksdags-beslutet och reduktions-stadgan, båda af 1655; och af Karl den elfte medelbart genom riksdags-beslutet 1680 och reduktions-stadgan 1682. Tvärtemot förstnämnde löften blefvo dock samma afhandlingar rubbade redan, när köparne dömdes att återbetala, år 1674 vind- och vaskpenningar, sjetteskäppan 1) m. m.; och, år 1678, byggningshjelpen 2). Dessa båda räfster inneburo likväl någon billighet; ty de ifrågavarande räntorna hade möjligtvis enligt grundsatsen för fyra och en half procents-taxan bort inberäknas; åtminstone den sistnämnde. Svårare var det löftesbrott, som begicks 1680, då man beslöt att, om godsen blifvit betalda med löner eller andra så kallade ofruktbara fordringar, skulle egendomarna återlemnas till kronan, så snart deras räntor uppnått köpesummans belopp. Detta ingrepp i äganderätten, detta upprifvande af ett ingånget köp, ha vi redan utförligen omtalat 3).

För att trösta och för framtiden trygga köpegodsens andra innehafvare, lofvades dem dock, att alla ordentliga och mot fruktbara kapitaler skedda köpeafhandlingar skulle i öfrigt förblifva orubbade. Denna försäkran intogs i riksdags-beslutet 1680 och förnyades af konungen i dess reduktions-stadga af 1682. — Och likväl redan 1686 var man färdig att bryta detta löfte; — färdig till ett nytt och svårt angrepp mot samma köpeafhandlingar.

För att kunna rätt uppfatta ämnet och striden, är det också här nödigt att noga för minnet utreda åtskilliga fordna omständigheter.

Vid inträffande penningebehof hade flera bland wasakonungarna sålt en mängd kronogods och skatteräntor. Dervid följdes likväl då för tiden ingen viss taxa. En sådan blef dock slutligen af Gustaf Adolf införd omkring

---

1) Se sid. 53.

2) Se sid. 55. Dessa båda slags räntor skulle i den tidens språk kallas obetalda; och de nu 1686 ifrågasatta deremot oköpta; men denna skilnad blef sällan iakttagen.

3) Se sid. 123 och följande.

1622. Han stadgade, att för hvar tredje daler, som godset gaf kronan i *viss* ränta, skulle köparen betala 100 daler. Kristinas förmyndare införde, såsom för kronan nyttigare, den beräkning, att för hvarje 4½ daler, som godset gaf både i *vissa* och *ovissa* räntor, skulle köparen erlägga 100 daler. Vid båda slagen af försäljningar lemnades åt köparen och under frälsefrihet godsens alla räntor och serskildt, hvad kronogodsen beträffade, evärdelig besittningsrätt derå.

Denna beräkning af 3 eller 4½ procent var endast ett sätt att bestämma köpesumman. Kronan sålde enligt tre procents-taxan icke blott de *vissa*; och enligt fyra och en half procents-taxan icke blott de *vissa* och *ovissa* räntorna, utan i alla händelserna alla godsens räntor både vissa, ovissa och extraordinarie[1] till åtnjutande under frälsefrihet. Så hade dessa köp blifvit af alla Sverges regeringar, från 1622 till 1685, förstådda, och efter denna åsigt hade, såsom förbemäldt är, öfver 8000 hemman, ja! alla de efter 1622 sålda godsen blifvit afyttrade.

I rak strid mot dessa förhållanden hopspunno nu reduktionsherrarna en tanketråd, som slingrade sig fram i ungefär följande riktning. *Gustaf Adolf fordrade vid godsförsäljningen 100 daler för hvar tredje dalers viss ränta. Deraf följer, att han sålt endast de vissa räntorna, och att de ovissa och extraordinarie icke blifvit af kronan afyttrade eller af frälsemannen köpta; emedan de icke ingingo i beräkningen af köpeskillingen. Således hade köparne ej heller någon laglig rättighet till deras åtnjutande.* Vidare — *Kristina och hennes förmyndare hafva efter 1638 fordrat 100 daler för hvarje fyra och en half daler i vissa och ovissa räntor hopräknade Deraf följer, att dessa styrelser sålde blott nämnde vissa och ovissa räntor; men att de extraordinarie icke blifvit från kronan afyttrade eller af köparen köpta, och att denne sednare således icke hade någon laglig rättighet till*

---

1) Dock med några villkor.

deras åtnjutande. Enligt tre-procents-taxan voro således både de ovissa och extraordinarie räntorna oköpta; enligt fyra och en half procents-taxan voro de extraordinarie oköpta. Köparen hade emellertid åtnjutit alla dessa oköpta räntor och var derföre skyldig att på ett eller annat sätt derföre godtgöra kronan.

Ett exempel må göra saken tydligare. Konrad Falkenberg hade 1624 köpt af Gustaf Adolf ett gods, som gaf i vissa räntor 68, och i ovissa och extraordinarie räntor 179 d. s. Enligt då gällande taxa, att för hvar tredje dalers viss ränta skulle köparen erlägga 100 d. s., blef nämnde gods betaldt med 2,267 d. s. Om nu köparen tillhandlat sig endast den vissa räntan, så hade han haft blott 3 procent för dessa sina medel. Men i sjelfva verket köpte och erhöll han under frälsefrihet alla räntorna och hade således 247 daler årligen; d. v. s. nära 11 procent 1) af sina penningar. Så var verkliga förhållandet. — Men reduktions-herrarna ville nu åt saken gifva följande utseende: *Falkenberg köpte blott den vissa räntan, 68 daler. De öfriga räntorna, 179 d. årligen, har han icke köpt, icke betalt, och har således till desamma icke någon rättighet; ehuru han dem hela tiden åtnjutit. Dessa räntor, i 52 år olagligen uppburna, utgöra tillhopalaggda 9,308 d. s., som Falkenbergs arfvingar rätteligen böra återbetala till kronan. Denna bakräkning torde dock konungen efterskänka; deremot bör Falkenbergs sterbhus nu genast lösa sig till rättighet att för framtiden uppbära dessa oköpta räntor. De gå årligen till 179 d., hvilka enligt tre-procents-taxan fordra en ytterligare köpeskilling af 5,900 d. s. m., som nämnde sterbhus bör erlägga.* Följden häraf skulle blifva, att Falkenbergs slägt måste betala godset omigen, och således för detsamma erlägga tillhopa 8,167 d. s.; hvarigenom dess årliga ränta

1) Någongång mindre ofta mer; i synnerhet genom extraordinarie-räntornas tillkomst.

247 daler skulle stiga till blott tre procent af köpesumman.

Sådan var planen eller åtminstone den slutliga utgången af hela åtgerden.

TVISTEN OM DE OKÖPTA RÄNTORNA.

Redan förut hafva vi omtalat det rådande partiets riksdagsberedelser, samt huru konungen genom upprepade fordringar om större bevillning dref ständerna att föreslå den nya reduktionen af pantegodsen.

På samma gång väcktes ock talet om de oköpta räntorna och detta omedelbart af konungen sjelf. Det skedde nästan samtidigt hos rådet, hemliga utskottet och adeln. Hos rådet framställde Karl frågan, *huruvida köpare af kronogods eller skatteräntor hade rättighet till andra eller flere räntor än dem, som stodo i salubrefvet.* Spörsmålet var listigt, man kunde nästan säga illistigt; ty *i salubrefven stodo,* som nämndt är, blott de räntor, på grund af hvilka köpeskillingen uträknades. Men rådet fogade sig denna gång icke efter konungens och reduktions-männernas afsigter. Dess utlåtande påstod tvärtom, att fastän *några räntor icke uttryckligen nämndes i salubrefven, så borde de dock anses såsom sålda och icke oköpta. Under Gustaf Adolfs tid var nämligen räntefoten 8 ända till 10; och sedermera 8 till 7. Det vore derföre orimligt att antaga, det någon velat utlägga sina penningar i ett köp, som blott gifvit 3 eller 4½ procent; häldst när vid köpegodsens förvandling till frälse, rusttjenst skulle tillkomma såsom ny tunga. Häraf kunde man tydligen begripa, att kronan vid dessa afhandlingar sålt, icke blott de uppräknade räntor, som tjenade till grund för köpetaxan, utan ock alla de öfriga; ehuru dessa icke blifvit i salubrefven serskildt uppräknade. Så hade ock ifrågavarande köp ständigt blifvit förklarade och otaliga gånger med kunglig hand och signet bekräftade* 1).

1) Riks-ark. Riksdags-acta 1686 fol. Rådets betänkande d 13 Okt. 1686.

Detta är ett ibland de få tillfällen, då det nya kungliga rådet vågade motsätta sig Karl den elftes kända önskningar. Lättare gick det hos ständerna. Hemliga utskottet öfverlemnade ärendet åt konungens välbehag, under förebärande, att de sjelfva icke hade nog kännedom i ämnet 1). Till och med riddarhuset blef lika medgörligt. Det var den 13 Oktober, som landtmarskalken Lindskiöld för adeln framställde samma konungens fråga, *om godsköpare hade rättighet till andra eller flera räntor än dem, som stodo i salubrefvet.* För egen del yttrade Lindskiöld: *det synes mig klart, att köparen icke har någon rättighet till de oköpta räntorna, att han derföre bör antingen på en gång lösa eller ock årligen utgöra dem. Det är väl sannt, att några riksdags-beslut tryggat och stadfästat ifrågavarande köp; men sådant kan ej gälla mot konungabalken och allmänna lagen. Alltså kunna dessa riksdags-beslut anföras endast som bevekelsegrund för kongl. majestäts mildrande nåd; men icke såsom laglig grund för köparnes anspråk* Gabriel Oxenstierna med flera riddarhusets medlemmar svarade, *att de ville strängt hålla sig vid salubrefven och riksdags-besluten.* Lindskiöld varnade. *Ridderskapet och adeln,* sade han, *bör taga sig till vara och icke för djerft åberopa en rättighet, som omöjligen kan bevisas; eljest kommer kanske hans majestät med efterräkningar, som blifva än drygare.* Johan Rosenhane tillade: *i fall vi yppa tvist härom, lära ofrälse stånden framträda och förklara alla de ifrågavarande räntorna för oköpta och oss skyldiga att återbetala dem.* Härmed mente han troligen, att hvarje köpare af kronogods möjligtvis kunde af reduktions-partiet åläggas att tillbakagifva alla de så kallade oköpta räntor, som han sedan köpet åtnjutit; men hvilkas hittills uppburna summa Karl erbjudit sig att eftergifva. Vare sig nu, att detta skrämskott verkade på den redan förut kufvade och nedslagna adeln; — eller vare sig, att ståndet lockades genom löften om

1) Riddarhus-ark. Secreta utskott. prot. d. 12 Okt. 1686.

mildare medfart, nämligen att konungen skulle, som han ock sedermera gjorde, efterskänka, hvad de redan uppburit, och således ej verkställa Rosenhanes hotelse; — vare sig ock, att man ännu icke genomskådat frågans hela innehåll; — allt nog, den blef enligt konungens önskan besvarad. Riddarhuset förklarade, att köparen icke hade rättighet till flere eller större räntor, än dem han genom köpet sig tillhandlat; och ståndet medgaf, att de räntor, som sålunda komme att betraktas som *oköpta*, skulle för framtiden betalas. Men derjemnte bådo de omigen och på det allraödmjukaste, *att hädanefter förskonas från ytterligare efterräkningar, och att få sitta orubbade i det lilla de äga qvar* 1). Detta riddarhusets beslut blef af konungen gilladt och stadfästadt. Karl förklarade, *att detsamma i och för sig sjelft var billigt och lagligt; emedan riksdags-beslutens stadfästelse på köpen icke kunde hindra kronans efterräkningar; ty*, hette det på vanligt sätt, *kunglig majestäts höga rätt och fördel äro alltid så gilltiga, att mot dem kunna i sådana mål hvarken vana, häfd eller förfallotid något gälla. Men*, hette det vidare, *emedan adeln frivilligt gått konungens önskningar till mötes, lofvade han å sin sida att befria dem från alla efterräkningar af de hittills uppburna oköpta räntorna. Adeln skulle enligt sitt eget förslag från och med 1687 genom ny och serskild betalning de ifrågavarande oköpta räntorna sig för framtiden tillhandla.* D. v. s.: de, som köpt efter tre-procents-taxan, skulle 1687 ytterligare och för framtiden inlösa de ovissa och extraordinarie räntorna, hvilka enligt det nu fattade beslutet ansågos *oköpta*. Likaså skulle extraordinarie-räntorna inlösas af dem, som tillhandlat sig gods efter 4½-procents-taxan. Således, och i sjelfva verket ålade man dessa köpare att för andra gången betala de räntor, som i sjelfva verket redan förut voro godtgjorda, och vid hvilkas besittning innehafvarne ansågo sig tryggade genom or-

---

1) Riddarhus-prot. d. 13 Oktober.

dentliga köpebref, genom kungliga stadgar, genom flere riksdags-beslut och genom 30, 60, kanske 100 års häfd. Det är märkvärdigt nog, att adeln utan starkare motstånd biföll denna åtgerd.

TVISTEN OM GUSTAF ADOLFS OCH OM RIKSFÖRMYNDARNES KÖPETAXOR.

Det synes nästan, som denna lätta seger lockat reduktions-herrarna till ett nytt, ett vida djerfvare steg på samma bana; ett förslag att än mer vidga omfånget af nu medgifna efterräkningar. Planen var följande. *Försäljnings-taxan enligt 4 1/2 procent borde förklaras olaglig och för kronan skadlig. På grund häraf skulle alla enligt densamma, d. v. s. sedan 1638, skedda afhandlingar förvandlas till köp efter tre-procents-taxan, och kronan alltså vid dem godtgöras, icke blott för den extraordinarie räntan, hvilket man just nu medgifvit och beslutat; utan ock för hela den ovissa räntan, hvilken man ville få betraktad såsom oköpt äfven efter 1638.* Om förslaget lyckades, skulle kronan vinna en ny köpesumma af ungefär 2,713,300 d. s. m. 1). Hufvudknuten var emellertid att uppfinna något slags skäl, på grund af hvilket man kunde förklara 4 1/2-procents-taxan för skadlig och olaglig. Till denna sats trugade man sig slutligen fram genom följande så kallade bevis. 1:o Man lade till grund den osanna, men af ständerna nyss antagna åsigten, att Gustaf Adolf sålde blott den vissa, men icke den ovissa räntan. På denna grundval byggde man nu en ny sats af samma halt, näm-

1) Vid pass 7,400 hemman voro sålda efter 4 1/2-procents-taxan. Ovissa räntan på hvart utgjorde vid pass 11 d. s. m. och således på alla tillhopa 81,400 d. s., hvilken årliga ränta skulle efter 3-procents-taxan gifva en ny köpeskilling af 2,713,300 d. s. Denna tolkning af den aldrig fullt utvecklade planen synes oss vara den sannolikaste. Kanske har man dock åsyftat endast halfva ovissa räntans ersättning.

ligen *2:o När Gustaf Adolf sålde blott den vissa räntan, betalte köparen 100 daler; — allt derföre hade Kristinas förmyndare, hvilka sålde också den förut osålda ovissa räntan, bort äfven för hvar tredje daler deraf fordra likaledes 100 daler; men de fordrade ungefär blott hälften. Derigenom hafva de skadat kronan ganska mycket, och deras åtgerd bör ogillas och upphäfvas.* Sådan var den skenfagra, men på en djerf osanning byggda tankegång, genom hvilken man sökte förblinda mängden och vinna sin afsigt. Planens verkställande försöktes på följande sätt.

Hittills hade man i fråga em köpegodsen vändt sig endast till adeln 1), hvilket stånd d. 14 Oktober bifallit det första och redan nämnda förslaget om oköpta räntors betalning. För den sednare och närgångnare reduktions planen ansåg man ofrälse ståndens hjelp vara af nöden. Samma dag riksmötet bifallit reduktionen af pantegodsen, d. v. s. d. 26 Okt., lät derföre konungen fråga det hemliga utskottet, *hvilkendera försäljnings-taxan var rättast och nyttigast; Gustaf Adolfs efter 3 procent på vissa; eller förmyndarnes efter 4½ procent på både vissa och ovissa räntor.* Afsigten var tydlig; men denna gång mötte konungens vilja mycket motstånd af Lichtone, Stålarm, Sparre, och i synnerhet af Henrik Falkenberg. För Karls förslag talade och röstade å andra sidan Cronskiöld, Örneklou, Thegner, Grass, Lindhielm, Hastfer, och i synnerhet Lindskiöld 2). Deras åsigt segrade i det hela, och utskottet förklarade **1:o** *att Gustaf Adolfs försäljnings-bref aldrig nämnde ett ord om ovissa räntan; och att alltså denna icke försåldes vid köpen efter tre-procents-taxan; 2:o att förmyndarnes taxa var till 50 procent skadligare för kronan, då man nämligen enligt föregående punkt antager, att vid tre-procents-köpen de ovissa räntorna icke såldes. Hemliga utskottet ansåg derföre tre-procents-taxan för rättast.*

1) Så vidt vi känna. Saken ansågs äfven uteslutande angå detta stånd.

2) Riddarhus-ark. Secreta utskott. prot. d. 27 Okt. 1686.

Den 29 Oktober blef detta det hemliga utskottets betänkande på riddarhuset föredraget. Nu började man ana den stundande faran. Gabriel Oxenstierna sade: *hela vårt stånd blir genom en dylik förklaring utarmadt.* Landtmarskalken Lindskiöld invände: *hafven i då några skäl att för eder sak frambära?* Gyllenankar svarade: *här i tredje klassen säga många, att köpe-taxan efter 4½ procent var rättvisare och för kronan mera förmånlig.* Lindskiöld svarade: *hemliga utskottet anser dock tre-procents-taxan riktigare. Det är för öfrigt bäst att icke mycket röra i en sådan sak; ty eljest torde för oss uppkomma stort obehag och många svårigheter.* Johan Rosenhane tillade: *jag vet ej, hur drottning Kristinas förmyndare kunde antaga, att enligt konung Gustaf Adolfs tre-procents-taxa äfven de ovissa räntorna blefvo sålda.* Detta sades för att framhjelpa konungens och reduktions-herrarnas önskan. Rosenhanes ord voro dock i hög grad både orimliga och sannings-vidriga. I Gustaf Adolfs salubref af kronogods fanns nämligen vissa räntan upptagen blott som taxa för beräkning af köpeskillingen; men alldeles icke såsom den der ensam skulle afyttras. I fråga, om hvad kronan medelst försäljningarne bortlemnade, lästes i nämnde salubref uttryckligen: »*Vi sälja och afhända Sverges krona och efterkommande konungar dessa gods och skall köparen dem för sig och alla sina efterkommande arfvingar till evärdelig egendom under rätt frälse och frälsemannatjenst och frihet njuta och behålla och dermed efter sin egen vilja göra och låta Kammar-kollegium skall ock i jordeböckerna öfverflytta godsen från krono till frälse och vi förbjude enhvar att i denna afhandling göra köparen något förfång*» 1). Enligt sådana uttryckligt nämnda villkor hade Gustaf Adolf sålt kanske mer än 1000 hela hemman, och vid hvarje försäljning

1) Redukt.-kansl. Gustaf Adolfs bref d. 24 April 1627, hvarigenom 35 hemman såldes åt Henrik Fleming. Ett ungefär lika köpebref för samma man, dat. d. 25 Maj 1630 samt en stor mängd andra af ungefär samma innehåll.

hade jemnte den vissa äfven den ovissa räntan blifvit åt köparen genast upplåten, utan att någon enda menniska då eller sedermera sagt ett ord deremot. Och ändå hade nu reduktions-herrarna och Johan Rosenhane nog djerfhet att påstå, det Gustaf Adolf icke försålt den ovissa räntan. Reiher, en obetydlig ämbetsman i kammar-kollegium, vågade uppträda mot dessa fräcka osanningar. Han sade: *under konung Gustaf Adolfs tid erhöll en långifvare vanligtvis 10 procent för sina penningar. Hvem skulle då ha varit så oförståndig och köpt gods, om meningen ej varit att dervid erhålla mera än 3 procent; häldst köparen mången gång icke kunnat af bonden utbekomma sina skatteräntor?* Lindskiöld svarade: *detta ger anledning att söka nåd hos hans majestät, men icke att fordra någonting såsom rättighet;* och efter någon ordvexling med Reiher, framkastade han omigen det vanliga med lockelser blandade hotet: *det är bäst,* sade han, *att icke röra häri, eljest torde man neka ridderskapet all besittningsrätt till den köpta jorden.* Skrämd häraf, beslöt adeln att icke tala mot hemliga utskottets betänkande utan hemställa alltsammans till konungens nåd. Slutligen framkom Oxenstierna omigen med adelns redan förut ofta upprepade anhållan. Han sade: *månne vi icke kunna numera våga bedja hans majestät förskona oss från alla vidare efterräkningar?* Lindskiöld svarade: *allt är nu så noga undersökt, att jag icke vet, hvad adeln kan hafva qvar, som den behöfver frukta för.*

Så slutades riddarhusets öfverläggning den 29 Oktober. Man hade derigenom förklarat fyra och en half procents-taxan oriktig och för staten skadlig. Derigenom hade man också omedelbarligen berättigat konungen att upphäfva alla efter samma taxa skedda köpeafhandlingar, och att nedsätta dem till tre-procents-köp; och att sedermera på ett eller annat sätt fordra åt kronan ersättning för ovissa räntan af alla de gods, som blifvit sedan 1638 försålda, och af hvilka kronan eljest kunnat få endast de extraordinarie räntorna inlösta.

Först efter det lemnade bifallet tyckes ridderskapet och adeln hafva gjort sig full reda för det stora ingrepp, som ståndet derigenom medgifvit i sin äganderätt. Snart och redan följande dagen spordes ett allmänt och häftigt missnöje, hvilket som en löpeld spridde sig bland nästan alla riddarhusets medlemmar. Man beslöt ett försök att genast kasta saken och det fattade beslutet öfverända. I spetsen för dessa tänkesätt och redan dagen derpå eller den 30 Oktober uppstod Robert Lichtone på riddarhuset och sade med sin vanliga djerfhet: *vi böra väl icke blifva mer bedragna, när vi handla med hans majestät, än när vi handla med någon annan person; och en konung är väl också pligtig att hemula, hvad han försålt.* Lichtone var kanske den starkaste och oförvägnaste man i hela Sverige. Hittills hade han varit en trogen handtlangare åt konungens vilja. Men han ägde 24 hela hemman köpegods 1). På dessa skulle han nu, enligt sista beslutet, få i ny köpeskilling betala ungefär 8,800 d. s. m. 2), hvarföre han ock i vredesmode satte sig emot hela förslaget. Djerfvare under en sådan anförare, började äfven andra att högljudt tillkännagifva sitt missnöje och man uppsatte en vidlyftig skrift för att hafva i beredskap. Den 2 November utbröt stormen. Konungen hade fordrat ett nytt riddarhusets betänkande om en annan sida af samma köpeuträkningar. Med anledning häraf började Lichtone och hans anhängare att tala om den förra åtgerden. Lindskiöld och hans vänner påstodo, *att denna sak var redan genom omröstning afgjord och kunde således ej vidare upptagas till pröfning.* Andra partiet påstod deremot, *att saken icke var vederbörligen omröstad;* och, vändande sig till de på riddarhuset varande reduktions-herrarna, utbrast Lichtone: *i skolen icke söka hans majestäts bästa på sådant sätt, att han derigenom mister förtroendet i handel*

1) Måhända genom sitt gifte med en fröken Rosenstierna, hvars fader köpt en mängd hemman för fordringar i kopparkompanierna.

2) Enligt ungefär 14 d. s. ovissa räntor på hemmanet.

och vandel. Lagen är klar och bjuder, att köp skola bestå, ej återgå. Vi ha på god tro och enligt lagens föreskrifter och konungens bref köpt våra gods; och vi hafva nu i långliga tider setat dervid orubbade och böra väl också hädanefter på samma sätt förblifva. När alla menniskor hitintills trott, att vid tre-procents-köpen följde också den ovissa räntan med; då måste det väl också vara på det sättet; häldst när kronan vid alla de otaliga köpen sjelf låtit så tillgå. Erik Lindskiöld och Johan Rosenhane sökte vederlägga honom; men deras skäl voro i sig sjelfva svaga. Lindskiöld tog derföre sin tillflykt till formerna och sökte qväfva hela tvisten genom påståendet, att saken redan vore genom omröstning afgjord. Han hade rätt häri. Men just samma formalitet hade reduktions-partiet sjelft förut gång på gång och i vigtiga fall brutit 1). Robert Lichtone var en man, som än mindre aktade dylika omständigheter. Han höll sig blott till saken och ropade: *båda slags köpen, så väl de efter tre, som efter fyra och en half procent, äro lagliga och riktiga och böra bestå; emedan ord, lag, häfd och köp böra alltid bestå.* Han fick till och med understöd af kammarrådet Bertil Ruth, en af reduktionens mest använda ämbetsmän. Denne försäkrade, *att vid tre-procents-köpen förstodos alltid de ovissa räntorna derunder, fast de icke nämndes;* och han försäkrade ytterligare, *att fyra och en half-procents-köpen voro både riktigare och för staten nyttigare.* Bifalls-sorl hördes dervid esomoftast öfver hela riddarhuset, och i synnerhet inom tredje klassen. Lindskiöld mägtade ej dämpa rörelsen. Med Robert Lichtone i spetsen, beslöto motstånds-männerna och med dem riddarhusets flertal att till hemliga utskottet öfverlemna det nyss uppsatta betänkandet till stöd för fyra och en half-procents-köpen. Så slutades förmiddags-sittningen den 2 November 1686.

1) Se sidd. 90, 92 o. s. v.

På eftermiddagen trädde ståndet återigen tillhopa Lindskiöld anmälde sig vara sjuk och skickade Axel Stålarm att föra ordet och landtmarskalks-stafven. Motståndsmännernas betänkande hade emellertid och under middagsstunden blifvit öfverlemnadt, icke såsom de begärt, — till hemliga utskottet, — utan till konungen sjelf 1). Denne lät nu genom Stålarm helsa tillbaka, *att han icke trodde, det hela adeln gillat ifrågavarande betänkande. Han fordrade derföre, att de, som antogo, skulle också underskrifva detsamma.* Det var hans ofta upprepade försök, om ej klenmodigare sinnen skulle draga sig undan, då det gällde att öppet och personligt framträda mot regeringens vilja. Men när Stålarm nämnde denna konungens önskan, ropades från alla sidor, *att hela ståndet, och att hvarje dess medlem gillade skriften.* Gång på gång upprepade Stålarm, *att det var konungens befallning, det hvar och en, som antog, skulle ock underskrifva betänkandet;* och Fegerstierna tillade hotande: *de, som skrifva under, skola nog få svar.* En annan gång gjorde Stålarm det andra vanliga och likartade förslaget: att nämligen motståndsmännerna skulle gå öfver till ena sidan af riddarhuset, så att man finge se, hvilka de voro. Ingendera befallningen åtlyddes, utan tvisten fortgick, och dagen slutades utan att någonting blef afgjordt.

Den 3 November eller dagen derpå förekom målet omigen. Stålarm, hvilken också nu tjenstgjorde såsom landtmarskalk, ville på grund af beslutet den 14 Okt. taga för afgjordt, att Gustaf Adolf icke sålt de ovissa räntorna. Då uppreste sig en hel mängd kronogods-köpare och intygade, att, fastän de blott betalt efter tre-procentstaxan, hade man dock alltid lemnat dem äfven de ovissa räntorna. Derpå svarades, att emot konglig majestäts högre rätt kunde en sådan häfd icke gälla, i synnerhet då den icke stöddes af någon förordning eller något kungligt bref. Adeln anmärkte då, *att i ett kungligt köpebref af*

---

1) Skriften finnes i riddarhus-arkivet.

den 2 Jan. 1625 hade likväl Gustaf Adolf uttryckligen afstått både den vissa och ovissa räntan. Reduktionsmännerna svarade: *att i brefvets slut nämndes dock blott den vissa räntan, hvarföre den ovissa var oköpt och icke borde åtnjutas.* Detta var blott ett svepskäl; ty att i salubrefvets slut blott den vissa räntan nämndes, kom deraf, att på detta ställe talades endast om taxan för köpeskillingens uträknande. Med dylika falska uppgifter sökte man qväsa motstånds-männerna; och besynnerligt nog, denna gång lyckades man deri. De tystnade och gåfvo med sig.

Hvad var orsaken till en så hastig och oförmodad nedslagenhet och eftergift? Vi kunna ej bestämdt veta; men dock ana förhållandet. Ty se! Man finner, att denna dag, d. 3 November, har motståndets förkämpe, Robert Lichtone, icke uppträdt på riddarhuset. Man finner ytterligare, att samma herre blifvit sedermera alldeles frikänd från betalning af de oköpta räntorna på sina 24 hemman, hvilken ovanliga eftergift man sökte rättfärdiga derigenom, att han sades hafva köpt samma gårdar *ganska dyrt* 1). Man finner ytterligare, att han redan sju veckor efter dessa tvister mottog uppdraget att åt kronan indrifva betalning för just samma oköpta räntor, hvilkas rättvisa han nu i afseende på köpe-taxorna så häftigt bestred 2). Man finner slutligen, att samma Robert Lichtone några månader härefter fick en sin fordran hos kronan betald, enligt Karls derom gifna serskilda befallning 3). Man frestas att ana ett inre och hemligt sammanhang mellan dessa spridda företeelser. Säkert är, att fastän

---

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registrat. d. 5 Sept. 1690.

2) Nordin. fol. obund. 57, sid. 575. En lista åtföljande kgl. bref d. 26 Dec. 1686.

3) Lund. De la Gardie M. S. III 10. Karls bref d. 16 Juli 1688. Efter Lichtones död blefvo dock alla hans köpe- och pantegods indragna; men å andra sidan lofvade Karl att bekosta hans begrafning och betala hans skulder. Nord. fol. bunden 34, sid. 980, 983. Kgl. brefven d. 12 och 22 Maj 1692.

Lichtone var den, som väckt och kraftigast fört tvisten till fyra och en half-procents-taxans försvar; har han dock d. 3 November, eller i det afgörande ögonblicket, tvärhastigt tystnat och dragit sig ur striden 1). Utan stöd af denne kraftfulle kämpe, kunde eller vågade de andra motståndsmännerna icke längre försvara sig och sina satser. De tystnade eller biföllo. Riddarhusets utlåtande blef dock mycket haltande och halft. Det innehöll, *att, såframt tre-procents-köpen omfattade äfven den ovissa räntan, så vore fyra och en half-procents-köpen för kronan nyttigare.* Slutsatsen blef dock, *att tre-procents-taxan var den rättaste, fastän många köpare skulle efter denna tydning bekomma ganska litet för sina penningar.*

Sakens behandling hos borgare och bönder känna vi alldeles icke; och hos presterna blott beslutet. Detta medgaf, *att, när köpetaxan ändrades från 3 till 4½ procent, åsyftade man dermed fäderneslandets nytta, såvida som den ovissa räntan förut ändå följde med i köpet. Såndet erkände ock, att med antagande häraf var förmyndarnes köpetaxa nyttigare för riket än Gustaf Adolfs. Men,* tillade man, *när de ovissa räntorna nu icke blifva under tre-procents-köpen inbegripna; så kommer riksförmyndarnes taxe-förändring att numera betraktas som skadlig, och den första eller tre-procents-beräkningen såsom den bästa* 2). I strid mot detta preseståndets utlåtande förklarade sjelfva reduktions-drifvaren Iser sin öfvertygelse, *att riks-förmyndarnes köpe-taxa var dock för staten den fördelaktigaste* 3).

I enlighet med presteståndets ofvannämnde utlåtande afgåfvo ständerna sitt gemensamma svar på konungens fråga. Deras slutförklaring innehöll, att tre-procents-taxan var den *rättaste och för riket nyttigaste;* men de kunde för denna sats icke anföra något enda annat skäl, än *att den*

1) Se ett liknande uppträde 16. 291, 292.
2) Riksark. Riksdags-acta 1686, fol. Presteståndets betänkande d. 4 Nov. 1686.
3) Presteståndets prot. d. 3 Nov. 1686.

var gjord af en fullmyndig konung. Att i afseende på kronans inkomst, Gustaf Adolfs taxa skulle vara nyttigare än riks-förmyndarnes, en mot sanningen så stridande uppgift kunde de ej förmå sig uttala. Detta angående ständernas handläggning af målet.

Konungen hade hänskjutit frågan också till rådet. Det skedde, då Lichtoneska stormen hotade att utbrista. Rådet svarade: *oss synes oförgripligen, att förmyndarnes köpetaxa var riket nyttigare än konung Gustaf Adolfs. Drottning Kristina har också både bekräftat och sålt efter samma förmyndares beräkning, hvilken konung Karl Gustaf dessutom vid alla jemnkningar följt. Nu har likväl denna riksdag afgjort, att de med tre-procents-köpen afstådda ovissa räntorna skola anses för* o k ö p t a *och till eders majestät och kronan serskildt betalas. I följe af detta stadgande blifver tre-procents-taxan för eders majestät och kronan numera mycket fördelaktigare* 1).

Så fick Karl den elfte från alla håll ungefär samma svar. En hvar erkände, att såsom saken hitintills blifvit betraktad, var fyra och en half-procents-taxan fördelaktigare för riket. Som skäl till det företräde, nuvarande ständer slutligen lemnade åt tre-procents-taxan, hade man blott kunnat åberopa de två omständigheterna, näml. 1:o att hon var utfärdad af en fullmyndig konung; och 2:o att enligt 1686 års beslut de ovissa räntorna borde före 1638 anses som oköpta. Tvärtigenom dessa ödmjuka medgifvanden för konungens önskningar, framskimrade likväl alltid den öfvertygelse, att fyra och en half-procents-taxan dock i sjelfva verket varit den för riket nyttigaste. Vid sådant förhållande ansåg Karl bäst att afstå från sin plan att till tre-procents-taxan nedsätta förmyndarnes godsförsäljningar, och att sedermera vid dem alla fordra full betalning för de ovissa räntorna. Han beslöt att stanna vid första förslaget; nämligen att fordra betalning för ovissa

---

1) Riks-ark. Riksdags-acta 1686; 4:o. Rådets betänkande d. 2 Nov. 1686.

och extra-ordinarie-räntor vid Gustaf Adolfs, och för blott extra-ordinarie räntor vid de öfriga godsköpen. Huru orättvist redan detta anspråk var, hafva vi tydligen ådagalagt. När emellertid ständernas utskott till konungen den 4 November framlemnade sitt ofvannämnde betänkande och bifall, gaf han dem på stället ett skriftligt svar af följande innehåll. *Sedan nu ständerna förklarat tre-procents-taxan såsom rättast och för riket nyttigast, kunde jag väl hafva fog att till sådan beräkning nedsätta alla de köp, som blifvit gjorda efter 4 ½ procent, och att sedermera fordra betalning för de ovissa räntorna. Men då en sådan förändring skulle störta mången i armod, så har jag af serdeles nåd velat lemna hvar och en vid sina köp och sina köpebrefs innehåll; på det att man må äfven i detta fall skönja min mildhet, och huru högt jag låter mig vårda om mina undersåtares välstånd. Jag åtnöjer mig således med betalning för de räntor, hvilka ännu äro oköpta; men lemnar båda köpetaxorna oförändrade.* Skriften är uppsatt af Bergenhielm.

Efter mottagandet af detta konungens svar återvände utskottsledamöterna till sina stånd. Vid ankomsten till riddarhuset underrättade landtmarskalken Lindskiöld sina medbröder om konungens anförda svar, såsom det der innebure en stor nåd; tilläggande: *vi se, att hos Gud och hans kongl. majestät vinner man ingenting genom tvistande, utan endast genom ödmjukhet och bön* 1).

Redan dagen derpå hade Karl den elfte färdig en liten förordning om de oköpta räntornas vederlag. *Han tillät detta gifvas, dels i adelns egna frälsegods, dels ock i sådana köpegods, hvilka ståndet ännu ägde qvar.* Han förklarade dock, *att han icke ville som vederlag mottaga dessa sednare till högre pris än det, hvartill de voro första gången upplåtna åt köparne.* Det vill säga: om kronan t. ex. 1623 sålt ett gods för 10,000 daler, ville Karl nu såsom vederlag icke tillerkänna det högre pris,

---

1) Riddarhus-prot. d. 4 November.

ehvad myntets försämring eller godsets förbättring (.) höjt det sednares värde. Efter meddelandet af denna stadga, föreställde Lindskiöld, *huru ståndet vanligen plägat genom ett utskott till konungen frambära underdånig tacksägelse, för hvarje hans tillkännagifna beslut.* Lindskiöld uppmanade derföre adeln att äfven denna gången göra på samma sätt. Adeln svarade med en begäran, *att herr landtmarskalk Lindskiöld måtte sjelf hos hans majestät anmäla deras underdåniga tacksamhet för den sist meddelade förordningen.*

När reglorna för denna reduktion blefvo i rådet föredragna, spordes der nästan intet motstånd. Sedan uppläsningen slutat, sade Gustaf Adolf De la Gardie: *jag kan ej göra några anmärkningar härvid; men i denna stadga finnes varningar och lärdomar nog — dock utan någon tröst.* Den nu beslutade dubbel-betalningen för de så kallade oköpta räntorna fulländade nämligen utarmandet af de förnämsta och fordom rikaste slägterna, hvilka hade användt en icke obetydlig del af sin förmögenhet på dylika kronogods-köp.

Men äfven i denna gemensamma olycka och förnedring mägtade herrarna inom rådet icke glömma sina gamla partitvister. Det var derföre liksasom man mindre sörjde öfver egen olycka, än gladdes åt den förra motståndarens. Fabian Wrede sade: *herr Sten Bielke är ibland dem, som köpt gods för tre procent. Nu får hans sterbhus dessutom och för oköpta räntor betala 6 procent och kanske äfven ränta derå.* Johan Gabriel Stenbock sade: *det är synbarligen Guds straff. Herr Sten Bielke var en bland dem, som framsmög detta behandlingssätt mot andra. Nu blir hans eget hus deraf träffadt. Sådant lärer oss att icke dömma mot lag och riksdags beslut.* Wrede tillade: *så går det ock med herr Göran Gyllenstierna, hvilken förut på samma sätt behandlat andra sina medmenniskor*

OM DE OKÖPTA RÄNTORNAS ERSÄTTNING.

De oköpta räntor, hvilkas framtida åtnjutande skulle i följe af 1686 års beslut af gods-innehafvarne inlösas, voro följande:

1:o. På gods, sålda efter tre-procents-taxan, skulle både ovissa och extra-ordinarie räntor inlösas. Dessa gingo på hvarje helt hemman till minst 13, högst 20 d. s. m. Enligt tre-procents-beräkningen och efter ett medeltal af 15 daler på hemmanet skulle detta fordra en ny köpesumma för hvarje gods af ungefär 500 d. s. m.; hvilket för 1,100 efter denna taxa af Gustaf Adolf sålda hemman skulle nu inbringa en ny lösepenning af 500,000 d. s. m.

2:o. Af alla gods, sålda efter fyra och en half-procents-taxan, skulle de extra-ordinarie räntorna inlösas, hvilka vanligtvis stego till 5 ½ daler på hemmanet, stundom något mera. Detta skulle efter fyra och en half-procents-taxan gifva i lösen för hvarje hemman ungefär 120 daler. För 7,400 efter fyra och en half procent sålda hemman skulle staten således i ny lösepenning bekomma vid pass 898,000 d. s. m.

Tillhopa skulle båda slagen af oköpta räntor således gifva i lösen 1,448.000 d. s. m. 1).

1) I Bondeska arkivet på Säfstaholm finnes i № 129, 8:vo en undervisning om de räntor, som enligt 1686 års riksdagsbeslut och Kgl. Maj:ts reglemente af de gods, som å 3 eller 4 ½ procent köpte, skattas för oköpte och nu böra in natura ersättas. — Af köpe- och bytesgodsen.

	Af 3-proc.-gods.	Af 4- ½-proc.-gods.
Uppland (med någon men ringa olikhet för olika härader) Gärden 1621. (Landtågs-) . . .	7: 8. 9.	— — —
d:o förhöjning efter förvandl. . .	— 20. 2⅖.	— 20. 2⅖.
Byggnings-hjelpen	2: 8. —	— — —
Salpetter-hjelpen	1: 17. —	— — —
Extra-ordinarie räntor:		
½ Boskaps-penningarne . . .	1: — —	1: — —

Karl omfattade genast denna reduktion med mycken ifver. Kammar-kollegium och landshöfdingar sattes i rörelse, reglementer utfärdades och serskilda kommissarier nämndes att i hvarje landsort följa och pådrifva åtgerden.

½ Skjutsfärds-penningarne . .	1: 16. —	1: 16. —
Hela dagsverks-penningarne . .	3: — —	3: — —
S:a dal. s.	17: 5 12.	6: 4. 2⅖.

För de öfriga länen utgjorde de räntor, som skulle ersättas, i medeltal och ungefärligen	Af 3-proc.-gods.	Af 4-½-proc.-gods.
Södermanland	15: — —	6: — —
Östergötland	18: — —	7: — —
Westmanland	20: — —	6: — —
Örebro län	13: — —	6: — —
Wermland	13: — —	5: 16. —
Westergötland	17: 5. —	5: 16. —
Småland	17: — —	5: 16. —
Dalsland	15: — —	5: 16. —
o. s. v.		

På dessa siffror och på de köpta godsens antal ha vi grundat de i texten befintliga uppgifterna.

För öfrigt har Skragge 1697 officielt uppgifvit, att blott de oköpta extra-ordinarie räntorna skulle gifva kronan en lösen af 1,093 247 riksdaler, svarande mot årlig ränta af 73,794 d. s. (Se Lönb. **10.** 50). Denna summa är mer än dubbelt så stor som den, till hvilken vi här ofvan kommit. Det finnes äfven en tredje uppgift; nämligen i Riks-ark. Riksdags-acta för 1689, 4:o. Der förvaras kgl. propos. till Heml. Utskottet, Bil. 2, hvilken innehåller ett förslag, huru mycket oköpta räntorna enligt 1686 års riksdagsbeslut kunna inbringa. Det uppgifves, att på 2,287 hemman, sålda efter 3 procent, är räntan 28,163; och på 6,758 hemman, sålda efter 4 ½ procent, är räntan 41,004. Detta tyckes omfatta både ovissa och extra-ordinarie räntor, och är mindre, än det belopp, som Skragge 1697 uppgaf för blott de extra ordinarie räntorna. Se Lönboms handl. **10.** 50. Båda de sista uppgifterna äro officiella, och dock så olika. Det är ett nytt bevis på svårigheten, nästan omöjligheten att i dessa summor komma till någon säkerhet. — Jemför ytterligare sista noten i detta kapitel!

Inom reduktions-verket var det förnämligast Frank och Skragge, som fingo befattning med dessa ämnen 1).

Vid gods-försäljningarna före 1622 hade, såsom vi ofta anmärkt, ingen köpetaxa funnits och inga bestämda ränte-beräkningar blifvit följda. Reduktions-kommissjonen föreslog derföre, att vid sådana fall borde ingen ersättning af oköpta räntor äga rum. Karl upptog likväl denna anmärkning ganska onådigt och befallde reduktions-herrarna att för dylika räntor utkräfva lösen också af de gods, som blifvit sålda före 1622 2).

Rättskänsla och billighet ropade emellertid högt mot hela denna behandling af de oköpta räntorna. Kring landet spriddes en smygskrift under namn af *Oförgripliga tankar, huruvida jordabyten och köp, som äro med kronan lagligen ingångna, kunna återkallas, eller ej.* Der lästes åtskilliga rätt hvassa ord; t. ex.: *att laga köp icke kunna af endera parten sjelfvilligt brytas, det lärer oss sunda förnuftet, det lärer oss ock Sveriges och alla länders lag. Och att sådant allramindst kan ske af en konung, det lärer oss konungabalken, som yttrar följande ord: »konungen skall ingom något gods löst eller fast taga låta, »utan efter lag och laga dom» En stor statsman har äfven sagt, att en konung bör häldre underkasta sig en förlust än bryta sitt ord; och samme författare gifver namn af pestilentia åt sådana herrar, som inbilla öfverheten, att den icke för sina gerningar behöfver akta på något annat än på sin absoluta vilja o. s. v.* 3). Så tänkte och skref man i landet. Till och med reduktions-kollegium vågade göra föreställningar. Detta hade till

1) Nordin. fol. bund. 30, sid. 488. Kammar-kollegii undervisning om de oköpta räntornas klarerande. Nordin. fol. obund. 57, sid. 567—575. Förteckning öfver de oköpta räntorna. Reduktions-kommissariernas bref samt instruktion för dem och landshöfdingarna d. 26 Dec. 1686. Redukt.-kansl. kongl. bref till redukt.-kommiss. d. 17 Dec. 1687.

2) Nordin. Fol. bund. 30, sid. 620. Kgl. bref. d. 20 Juni 1689. — Jmfr Schönbergs otryckta bref.

3) Köpenhamn. Geheim.-ark. svenska saml., 3 afdelning.

följd, att Karl redan vid midsommartiden 1687 skänkte efter en fjerdedel af lösepenningen för oköpta räntor vid sådana gods, som voro sålda före 1632. Men de lidande nöjde sig icke med denna eftergift. Många och bittra insagor kommo gång efter annan till reduktionen. I synnerhet utmärkte sig härvid Schedingska arfvingarna. Utom de allmänna och förutnämnda skälen mot ifrågavarande åtgerder, framdrogo nämnde herrar äfven följande: *när godsen såldes till frälsemän, blefvo de underkastade nya bördor, t. ex. rusttjensten, hvartill ock kommo åtskilliga bevillningar m. m. Om nu kronan fordrar ny ersättning för de räntor, som vi af henne inköpt, så fordra vi tillbaka att få ersättning för de nyssnämnda inkomster, som kronan har af gårdarna i vår hand åtnjutit; i synnerhet som några gods icke ens gifvit oss 2 procent af köpeskillingen. Vi fordra, att i detta hänseende skall mellan oss och kronan ordentlig räkning uppgöras.* Om dessa anspråk fäller reduktions-kollegium sjelft följande märkliga yttrande. *Genom de många göromål, vi haft om händer, har kollegium hitintills lämpligen kunnat undandraga sig uppfyllandet af detta de Schedingska arfvingarnas påstående. Men, då de så enträget yrka på räkning och redogörelse, torde det blifva svårt att i längden undvika fullgörandet af deras begäran* 1). Det ser ut, som kollegium trott, att en dylik efterräkning kunde för kronan blifva mindre fördelaktig. De tillstyrkte derföre konungen att hällre afstå någon del af sina egna anspråk. Så skedde ock. I slutet af 1688 efterskänkte han en fjerdedel af lösepenningen för oköpta räntor också af de gods, som blifvit sålda efter 1632 2). Enligt dessa grundsatser fortgick nu indragningen i flera år. Slutligen fann Karl än större medgifvanden nödiga. År 1695 efterskänkte han tre fjerdedelar af ersättningen för de extra-ordinarie oköpta

1) Nordin. fol. obund. 57, sid. 635, 636. Redukt.-kollegii berättelse d. 16 Dec. 1687. Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 19 Dec. 1688.

2) S. st.

räntorna. Men vid denna eftergift fästades tvänne villkor. Det första var, att för denna fjerdedel skulle 6 procent betalas från och med 1655, hvilket var detsamma som att mer än fördubbla densamma 1). Andra villkoret var det vanliga tillägget, nämligen: *om i framtiden någon af de nu med eftergift benådade skulle genom ord, gerning eller rådslag tadla eller söka hindra, bryta eller försvaga de förordningar, som till den kungliga arfsrättens och det kungliga husets styrka gjorde äro eller hädanefter göras; då skola dessa eftergifter återtagas och räkning deröfver anställas med de brottslige och med deras arfvingar.*

Vi veta icke, huruvida nyssnämnde 1695 beviljade eftergift kom dem till godo, som redan före samma år inlöst sina oköpta räntor. Vi tro det knappt. Dylika ersättningar hade emellertid i betydlig mängd influtit. På blott tre månader af vintern emellan 1687 och 1688 hade Skragge ensam för oköpta räntor indragit gods till en årlig ränta af 10,971 d. s. 2), och mellan 1688 och 1693 stego summorna ändå högre. Dessa efterräkningar drabbade en

---

1) Af åtskilliga ställen synes det, som skulle denna sistnämnda eftergift hafva gällt en annan och sednare reduktion. I gåfvogods-brefven hade nämligen under fordna tider extraordinarie räntorna icke varit serskildt nämnde, men de hade följt och ansetts böra följa med i gåfvan. Reduktionskollegium hade derföre ej heller under hela tiden från 1655 till 1687 åtalat dem. Men omkring 1694 skedde det, och, som det tycktes, utan riksdagsbeslut och blott på Karls befallning. Man påstod, att de aldrig varit bortgifna och derföre borde återbetalas. Från detta anspråk var det, som sistnämnde eftergift skedde; så har Svedelius sid. 344 förklarat saken. Äfven Schönberg i sina otryckta bref lutar åt samma åsigt, och vi hafva sjelfve funnit ställen, talande för densamma. Vi hinna likväl icke att ånyo genomgå de dryga reduktions-banden för att afgöra, hvilkendera satsen är den riktigaste; häldst ämnet icke är af någon afgörande vigt. — Man finner dock uppgifvet, att omkring 1697 har kronan ansetts hafva mer än 2,000,000 d. s. att fordra för obetalda fjerdeparter, vare sig af ena eller andra slaget.

2) Redukt.-kommiss. registrat.

stor skara medborgare, och det ofta hårdt nog. En bland Ludvig de Geers arfvingar fick ensamt för sin lott återlemna åt kronan 52 hela hemman i ersättning för så kallade oköpta räntor på de gods, stamfadern tillhandlat sig. Per Brahes sterbhus måste på samma sätt återlemna 20 hemman. Härvid tilldrog sig ett eget och betydelsefullt uppträde. Per Brahe hade inköpt några gårdar af kronan och sedermera förärat dem till Wisingsö skola. År 1681 hade Karl åt alla till fromma stiftelser skänkta gods medgifvit frihet från reduktionen. Derföre hade också de nyssnämnda gårdarna blifvit 1682 åt skolan stadfästade och från efterräkning befriade. Nu väcktes fråga, huruvida icke för dylika gods de oköpta räntorna borde ändå ersättas. Karl hade i ämnet gifvit två, sinsemellan stridiga utslag. Gyllenklou-slägten, — den hörde till Axel Oxenstiernas parti — hade af kronan köpt ett hemman och sedermera skänkt det till de fromma stiftelserna i Östra Nyköpings församling. Karl den elfte hade nu dömt hans arfvingar att, sådant oaktadt, betala de oköpta räntorna af samma gård. Biskop Rudbeckius — han hörde till reduktions-partiet — hade likaledes af kronan köpt ett hemman och sedermera förärat det till Örebro skola. Hans sterbhus hade Karl sedermera frikänt från skyldigheten att ersätta de oköpta räntorna af samma hemman. Båda dessa stridiga utslag framställdes nu af reduktions-kommissjonen jemnte förfrågan, hvilketdera föredömet man borde följa i afseende på det af grefve Brahe bortskänkta köpegodset. Reduktions-kommissjonen rådde för sin del till eftergift; men Karl svarade *nej! ty,* sade han, *fastän Wisingsö skola tillåtes behålla, hvad den fått, anse vi dock skäligt, att grefve Pers arfvingar ersätta oss de oköpta räntor, som häfta vid samma gods* 1). Efter ett par år tyckes konungen likväl hafva ångrat denna hårdhet, och

---

1) Bondeska ark. på Säfstaholm. fol. 28. Kgl. br. till redukt.-deputat. d. 20 Juni 1689. Jmfr. Nordin. fol. bund. 30, sid. 621. Nord. fol. 82, s. 55.

år 1691 frikallat Nils Brahe ifrån nämnde ersättningsskyldighet 1). Längre fram eller 1695 stadgades ytterligare och i allmänhet, att af köpegods, som blifvit skänkta åt fromma stiftelser, skulle aldrig fordras någon ersättning för de oköpta räntorna 2).

Med detta ämne sammanhängde också ett annat uppträde, som här må förtäljas. Det var omkring 1622, som Gustaf Adolf började i stort sälja kronohemman till frälse. En bland de allraförsta köpafhandlingarna var, då den ryktbare Johan Skytte 1622 tillhandlade sig Strömsrums kungsgård. Härvid följdes köpe-taxan af 3 procent 3) för de vissa räntorna. Dessa utgjorde 570; men de öfriga, hvilkas åtnjutande på samma gång öfverflyttades på Skytte, stego till 530 d. s. m. 4). Således tyckes köparen hafva af egendomens räntor erhållit icke fulla 6 procent. Sedermera tillhandlade han sig en mängd andra kronohemman, så att antalet uppgick till 108.

År 1666 har Bengt Skytte åt sin måg, grefve Banér försålt samma Strömsrum 5). Sedermera kom reduktionen, 1680, enligt hvilken redan 1681 godset blef, såsom en förbuden kungsgård, dock mot vederlag(?), åt kronan återtaget. År 1683 dog Bengt Skytte. Vid samma tid tog reduktionen i betraktande, huruvida ej Johan Skyttes arfvingar borde gifva ersättning för de räntor, som vid köpet af Strömsrum och de öfriga godsen påstodos vara obetalda; det vill troligtvis säga, för de så kallade *obetalda* räntor, som 1674 och 1678 för det mesta indrogos, näml. byggnads-hjelpen, sjette skeppan, oköpta dagsverken m. m. Reduktionen uppgjorde 1684 en räkning, enligt hvilken Johan Skyttes arfvingar borde

1) Nordin. fol. 82, sid. 55. Nord. fol. bund. 31, s. 918. Kgl. br. d. 20 Okt. 1691.

2) Nordin. fol. 142, s. 162. Kgl. bref. d. 7 Mars 1695.

3) Redukt.-kommiss. prot. d. 7 Mars 1691.

4) S. st. d. 16 Aug. 1692, Gyllenborgs uppgift. Enligt Gustaf Adolfs taxa blef köpeskillingen 19,000; efter riksförmyndarnes skulle den ha blifvit nära 24,400 d. s. m.

5) S. st. d. 22 Juni 1692.

för obetalda räntor gifva kronan 66,788 d. s. m. i ersättning; och året derpå dömdes samma arfvingar att för samma sak verkligen utbetala 71,967 d. s. m. 1). Trenne fruntimmer, som borde deltaga i erläggandet af detta skadestånd, fingo af Karl den elfte lifstidsfrihet derifrån 2). Deremot tyckes det, som de öfriga arfvingarne måst, dels med reda medel och arfvegods, dels med fordringar hos kronan, betala den ådömda ersättningen 3). — Sedermera kom 1686 års reduktion, enligt hvilken Johan Skyttes arfvingar skulle på Strömsrums-handeln ytterligare betala de så kallade *oköpta* räntorna, hvilka här voro stora gerder, salpeter-hjelpen och extra-ordinarie räntorna. Dessas lösen skulle i afseende på Strömsrum stiga till inemot lika mycket som den ursprungliga köpesumman. Karl tyckes vid denna tid varit mycket uppbragt mot Skyttarna. Han befallde reduktionen att omigen och noga granska köpet af Strömsrum 1622, och sade sig hafva hört, att kronan vid det samma skulle hafva lidit en utomordentligt stor förlust 4). Skragge och Gyllenborg uppgjorde nu statens anspråk så höga, att reduktionens ledamöter och Karl den elfte sjelf nedsatte desamma 5). Huru mycket Johan Skyttes arfvingar fått för denna punkt utbetala, känna vi icke. Säkert är, att summan var stor, och att dessa reduktioner gjorde alldeles slut på Skyttarnas fordom icke obetydliga rikedomar 6).

---

1) Redukt.-kansl. Specification på redbara medel, som genom Reduktions-kolleg. utarbetade, kommit Kongl. Maj:t till godo från 1683 till d. 13 Sept. 1686. Nordin. fol. 30, s. 280.

2) Nordin. fol. 30, sid. 295. Kongl. bref. d 20 Maj 1686.

3) Nordin. fol. 30, sid. 313—314.

4) Nordin. fol. 30, ss. 628—629. Kgl. br. d. 19 Juli 1689.

5) Redukt.-kommiss. prot. d. 7 Mars 1691, den 22 Jan. samt 15 och 16 Aug. 1692 och 2 Jan. 1693.

6) I reduktions-kansliet finnas två dryga band, som angå endast köpegods-reduktionen med slägten Skytte. De äro nästan de drygaste i den stora samlingen. Nämnas bör, att gamla Joh. Skytte hade på samma gods och på sin bekostnad låtit anlägga en skola för nejdens fattigare barn.

Ofvannämnde herr Johan var stamfader på en gång både till slägten Skytte och till reduktionen.

För oköpta räntor har staten till 1697 indragit 101,755 d. s. 1) årlig ränta. Mycket återstod dock. Den 1697 ännu obetalda lösen för oköpta vissa och ovissa räntor uppgafs stiga till 2,191,881 och för extra-ordinarie räntor till 197,600, allt d. s. m. 2).

TRETTIONDE KAPITLET.

KRONANS LÖSNINGSRÄTT TILL KÖPEGODSEN UTSTRÄCKES.

Detta ämne utgjorde andra punkten af den förändring som 1686 åsyftades angående köpegodsen. Saken var af följande beskaffenhet.

Redan 1655 hade man åt staten tillerkänt rättighet att återlösa de kronogods, som voro belägna inom så kallade förbudna orter och blifvit sålda efter 1632. Samma års riksdags-beslut och kongliga reduktions-förordning hade å andra sidan stadfästat alla dylika köp före det nämnda året. Innehafvarne af dessa sistnämnda gårdar ansågo sig derföre tämligen tryggade, emedan de kunde

---

1) Svedelius, s. 351.

2) Redukt.-kansl. Bilag. till redukt.-kommiss. berättelse 1697 samt officiela underrättelser uppgifva vidare, att ersättningar för oköpta räntor hade blifvit afskrifna mot rusttjenster och andra afkortningar till en summa af 526,218; serskildt eftergifna till en summa af 6,928; och till en summa af 607,330 enligt grundsatsen att ej uttaga interesse högre än till alterum tantum. De ofvannämnde resterande summorna äro dock mycket större, än hvad hela denna räfst bort enligt vår beräkning gifva. Vi kunna ej lösa gåtan. Kanske kommo dock de större summorna 1:o af tillaggda räntor. 2:o af efterräkningar med gods, sålda också före 1632.

åberopa ordentliga köp, mer än femtio-årig häfd och sist en formlig stadfästelse gifven af reduktions-riksdagarna 1655 och 1680. Men det blef hos Karl den elfte mer och mer ett slags vurm att åt kronan nödvändigt återförskaffa all derifrån afyttrad jord. År 1686 föreslog han derföre, att kronans hittills hafda lösningsrätt af gods i förbudna orter skulle utsträckas äfven till sådana, som voro sålda före 1632. Det lydiga riddarhuset biföll, och dermed voro två, tre riksdags-beslut och kungliga försäkringar brutna och ifrågavarande godsinnehafvares besittningsrätt skakad, till och med kastad öfver ända.

Nu till utförandet! Kronan hade, som sagdt är, redan förut fått sig tillerkänd rättighet att återlösa de gods, som blifvit i förbudna orter sålda *efter* 1632. Reduktions-kommissjonen bestämde lösepenningen, icke enligt godsens nu gällande värde, utan efter det pris, hvartill de före 1655 blifvit från kronan sålda; längre fram kanske ock efter kronovärdering; dock alltid så, att förbättringarna skulle efter *mätismanna ordom* gäldas. Det var en hård grundsats; ty egendoms-värdena hade betydligen stigit och förbättringarnas uppskattning var alltid svår, ofta godtycklig och beroende af kronans, af konungens tjenstemän. Emellertid har denna stadga blifvit af Karl den elfte både gillad och verkställd.

Han tog snart andra steget i samma riktning. I början skyggade han visserligen tillbaka, då det blef fråga om att på de förbudna köpegods, som blifvit sålda *före* 1632, använda nyssnämnda hårda grundsats om lösningspriset. Man tyckte det vara strängt nog, att köpegods, så gamla och af riksdagarna 1655 och 1680 stadfästade, skulle, sådant oaktadt, någon gång vara hemfallna under lösningsrätt. I reduktionsstadgan 1686 utlofvades derföre, att sådana hemman skulle lösas, efter hvad nuvarande innehafvare för desamma betalt. Denna grundsats följdes ett par, tre år. Men sedermera ångrade och återtog Karl den elfte detta sitt medgifvande. Han förklarade, att punkten

derom i 1686 års reduktionsstadga var ett misstag, en oriktighet, för hvilken han beskyllde och nu allvarsamt bannade reduktions-herrarna. Tillika upphäfde han helt och hållet nämnde punkt och befallte, att förbudna köpegods, sålda före 1632, skulle lösas på samma sätt som t. ex. dylika, sålda efter samma år 1). Således: det gods, som Gustaf Adolf år 1626 hade i förbudna orter sålt, det fick nu kronan 60 år derefter rättighet att lösa tillbaka enligt kronovärdering; det ville mången gång säga för ungefär samma pris, mot hvilket det blifvit första gången afyttradt; dock med tillägg för godsens förbättring.

På denna bana tog Karl den elfte snart ett nytt, ett tredje steg och det både stort och djerft. Köpegods i oförbudna orter hade hittills varit ansedda för orubbliga så framt ej svek dervid blifvit begånget eller ofruktbara fordringar använde till köpeskilling. Alla riksdags-beslut, alla kongliga bref och förordningar hade sådana köp stadfästat. Karl den elfte hade sjelf många gånger och sednast 1686 förklarat, *det han ville i detta hänseende lemna hvar och en vid sina gods, efter hvarje tids köpeuträkning och efter hvarje salubrefs riktiga förstånd och innehåll; — likaså, att ett ordentligen afslutadt och betaldt köp borde blifva beståndande* 2). Men Karl framdrefs oupphörligt af sin åtrå att taga tillbaka alla från kronan afyttrade hemman, afyttringen eller återtagandet måtte nu hafva skett eller ske på hvad sätt som häldst. I strid mot alla föregående löften, beslöt han derföre år 1689, att kronans lösningsrätt skulle utsträckas äfven till de köpegods, som voro belägna i oförbudna orter. Det var ett nytt och svårt ingrepp i äganderätten. Karl tillät sig dock detta våld, och numera utan att ens, såsom förut, derom fråga stän-

---

1) Nordin. fol. obund. 57, s. 806. Kgl. resol. d. 29 Okt. 1689. Finnes ock i Nordin. fol. bund. 30, s. 640. Jemnf. s. st. s. 644. Kgl. br. d. 31 Okt. s. å.

1) Klas Rålambs Dedukt. 3 bok. 9 kap. och Nordin. fol. 142. Kgl. br. d 4 Nov. 1686.

derna. Han sökte dock gifva åtgerden ett sken af laglighet och af ständernas bifall. I brefvet derom sade han, *att riksdagsbeslut samt kungliga och allmänna förordningar förbehålla åt kronan lösningsrätt af alla konditionerade köpegods, och det på hvad ort som häldst, så vida de blott finnas för kronan och för det allmänna nödige och omistandes* 1). Saken var den, att Karl hade först sjelf och alldeles godtyckligen utsträckt antalet och vidden af de så kallade *förbudna* eller *omistande*-orterna mycket längre än förut. Derjemnte hade han börjat i sina reduktions-stadgar införa det dubbla ordalaget: *omistande orter eller dem vi för omistande anse*, genom hvilket sednare uttryck gränsen för de förbudna orterna blef obestämd, och helt och hållet beroende af konungens godtycke. Dessa två sina egenmägtiga tilltag åberopade han nu såsom skäl för det tredje; nämligen då han förklarade, att alla slags köpegods kunde af kronan inlösas, så snart *konungen ansåg dem för sig och staten nödiga.*

Beslutet gällde icke någon småsak. Omkring 8,500 hemman hade inalles blifvit försålda. Två tredjedelar, kanske tre fjerdedelar deraf voro belägna i oförbudna orter. Innehafvarne af dessa 5, kanske 6000 hemman ansågo sin besittning tryggad genom ordentliga köpebref, genom flera både konungaförsäkringar och riksdags-beslut; — och nu! genom några få rader af Karl den elftes hand, blef en så fast bekräftad äganderätt upphäfd, och de sjelfva ålaggda, att vid anfordran, åt kronan mot lösen afstå sina egendomar. Man kan föreställa sig hvilken uppståndelse, hvilken oro, hvilket missnöje! — Men enväldets hand hvilade tung och qväfvande öfver landet, och ingen vågade låta förnimma ett knotande ljud. I sina anteckningar har dock Klas Rålamb för efterverlden högt uttalat de sanningar, hans samtid knappt vågade framhviska.

Öfver många slägter föll också åtgerden tung och stundom alldeles förkrossande. Bland andra blefvo Ludvig

---

1) Nordin. fol. obund. 57, s. 739. Kgl. br. d. 3 April 1689.

de Geers arfvingar äfven i denna punkt mycket lidande. Stamfadren hade både före och efter 1632 af kronan inköpt en mängd hemman och lägenheter, dels i förbudna dels i oförbudna orter. Dessa gods hade han sedermera genom andra tillköp förökat, samt betydligen uppodlat och dessutom bebyggt med praktfulla boningshus och dyrbara jernverksanläggningar. Så hade efter hvarandra uppstått Finspång, Löfsta, Gimo, Österby m. fl. Genom Karl den elftes nyssnämnde beslut tillerkännes åt kronan rättighet att lösa tillbaka alla dessa egendomar. Utförandet ansågs dock betänkligt; det skulle afskrämma alla nya och större näringsföretag af dylik art; — det skulle förstöra ifrågavarande dyrbara anläggningar och deras anläggare; — det var också ovisst, om kronan kunde få någon serdeles vinst af nämnde verk, ifall de skulle drifvas genom förvaltare m. m. Af dessa skäl lemnades godsen qvar i De Geerernas händer; dock måste dessa herrar gifva kronan en viss årlig afgift, så kallad *Genandt*, för att få behålla de ifrågavarande egendomarna. På samma sätt förfor man med andra dylika anläggningar.

I följe af alla dessa beslut, blefvo under loppet af åren 1689—1697, såsom nämndt är, en stor mängd köpegods af kronan tillbakalösta, ofta mot ringa löseskilling, ofta blott mot bakräkningar, eftergifter o. s. v. 1). Några bland dessa återtagna kronohemman gåfvos åt enkedrottning Hedvig Eleonora, andra anslogos till boställen åt kapellaner och åt landtstatens tjenstemän, men de flesta till indelnings-verkets ordnande. En myckenhet af krigsbefälets nuvarande boställen har tillkommit genom sådana af kronan återinlösta köpegods.

1) Enligt en i Redukt.-kansl. befintlig anteckning har kronan 1689—1693 utan lösen indragit gods för en ränta af 74,608 d. s. m.

TRETTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

EFTERRÄKNINGEN MED KOPPAR-KOMPANIERNA.

Detta ärende började visserligen drifvas redan före 1686 års riksdag, men kom först efter densamma i full verksamhet, hvarföre det också lämpligast här får sitt rum. Till sakens uppfattning fordras dock att i minnet återkalla några dithörande omständigheter.

Då riket i början af Gustaf Adolfs regering skulle utbetala Elfsborgs dryga lösen, blef man tvungen att tillgripa allehanda ovanligare medel för att anskaffa de nödiga penningarna. Bland annat förbehöll sig kronan all kopparhandel såsom ett regale. Dermed åsyftades likväl icke blott en inkomst för ögonblicket, utan ock rikets verkliga och blifvande nytta. Förut hade nämligen ifrågavarande metall blifvit i sitt råa tillstånd utförd till Lybeck, och derstädes renad och förädlad, hvarigenom svenskarna förlorade och tyskarna vunno ganska mycket. Gustaf Adolf ville åt fäderneslandet återförskaffa både arbetsförtjensten och vinsten. Han inrättade derföre ett så kalladt koppar-kompani, som skulle uppköpa, förädla och sedermera antingen utmynta eller försälja varan. Bolaget fick uteslutande rättighet till hela denna rörelse, och det på villkor, som voro för detsamma ganska fördelaktiga. Det hände stundom, att delägarne fingo t. o. m. 40 procent för sina penningar; men å andra sidan lemnade verket också en ganska betydlig inkomst åt kronan. Gustaf Adolf var derföre mycket angelägen om dess upprätthållande. Sjelf tog han stora lotter deri och öfvertalade många anseddare penningekarlar att göra på samma sätt. Det gick likväl ofta trögt nog, ehuru vinsten var lockande. Det fanns nämligen åtskilligt annat, som afskräckte från företaget; t. ex. att konungen tillvällade sig och kronan ett förmynderskap öfver detsamma; — att han stundom för bolagsmännen dolde det egentliga tillståndet; — och slutligen och mest deras fruktan, att han skulle i farans och behofvets stund taga som kronolån största delen af vinsten vid detta lik-

som vid andra kompanier. Det var också endast med möda, som konungen kunde öfvertala penningemännerna att i verket gå in och stanna qvar. De förnämsta delägarne hörde äfven till hans närmaste omgifning, t. ex. Axel och Gabriel Gustafssöner Oxenstierna, Johan Skytte, Banérerna, Salvius, Weiwitzer m. fl., allt sådana män, på hvilkas beslut konungen kunnat personligen inverka. Ungefär en fjerdedel i kompaniet innehades af köpmän och borgare i Stockholm. — Men efter flera lyckliga år föll kopparen djupt under det pris och det myntvärde, som konungen honom åsatt och envist sökte bibehålla. Häraf förorsakades mycken oreda och missnöje. Tillika hade de lägre och fattigare samhällsklasserna högljudt knorrat öfver den stora vinst, som kompaniets medlemmar någongång haft; och allmänna tänkesättet yrkade mer och mer, att denna näringsgren borde uteslutande tillhöra kronan, så att riket och icke enskilda personer måtte bekomma den stora vinsten. I följe af allt detta, och äfven för att komma åt penningar, lät Gustaf Adolf kronan inköpa och öfvertaga hela verket med dess dåvarande kontanta behållning af 300,000 d. s. Delägarne förnöjdes på hvarjehanda sätt. De mest påstridiga fingo genast för sin fordran, så till kapital som räntor, uppbära betalning i kronogods. De andra, de medgörligare, bekommo hvar för sin lott en kronans skuldförbindelse, löpande enligt konungens eget anbud med 20 procents ränta. Detta var mycket; men dock hälften mindre än de stundom förut fått, och, hvad kronan kunde vänta sig att möjligtvis omigen få i ränta af rörelsen. Betalningen utsattes till d. 24 Juni 1629, och än bättre villkor lofvades dem, som gåfvo än längre anstånd.

Denna handel skedde 1628. Förhållanderna fortforo emellertid att vara mindre gynnande för handelsföretaget, och kronan gjorde på detsamma ganska betydliga förluster. Några år derefter och just under sådana omständigheter föll konungen undan och skuldförbindelserna voro ännu och blefvo länge efteråt oinlösta, ehuru de gingo med en för kronan så dryg och besvärande ränta. Sedermera sökte

Kristinas förmyndare att stifta ett nytt koppar-kompani. Men också detta misslyckades, och kronan måste med nya förbindelser inlösa bolagsmännens lotter. Alla dessa skulder hade genom sina dryga räntor årligen gjort djupa hål i statskassan. Kristinas förmyndare beslöto derföre att inlösa nämnde skuldsedlar och det genom sådana medel, som inflöto för afyttrade kronogods. Man räknade tillsamman, hvad hvarje delägare hade att fordra i kapital och ränta. Det steg för båda kompanierna sammanlaggdt till 200,254 riksdaler, för hvilken summa fordringsägarne nu erhöllo kronogods eller skatteräntor. Denna handel skedde för det mesta omkring 1641.

Många påstodo, att Kristinas förmyndare vid detta tillfälle allt för mycket gynnat fordrings-ägarne, bland hvilkas antal de äfven sjelfva befunno sig; — likaså, att koppar-kompaniet, i synnerhet det gamla, hade genom egennyttiga tillställningar förorsakat kronan mycken skada. Herman Fleming, nämnde herrars ovän, samlade också rörande denna sak en mängd handlingar, hvilka han redan 1654 meddelade åt Karl Gustaf. Men konungen vidtog i ämnet ingen åtgerd; — antingen han nu hindrades af kriget, eller tyckte sjelfva angifvelsen vara tvetydig eller oriktig. Han dog snart, och medan papperen ännu lågo i hans förvar. Herman Fleming lyckades då att af Hedvig Eleonora erhålla dem tillbaka; och han lemnade dem sedermera såsom ett vigarf åt sin son och hämnare, den stränge reduktions-drifvaren Klas Fleming. Men se! Denne var gift med en fröken Gruus, hvilkens slägt haft betydliga fordringar i koppar-kompaniet och derföre erhållit kronogods, af hvilka många tillfallit honom sjelf. Hvad nu orsaken må hafva varit; saken slutades så, att nämnde herre lemnade papperen obegagnade och räfsten oanmäld. Han dog 1685, och svågern Fabian Wrede ärfde både skrifterna och hans plats såsom reduktions-verkets högste ledare. Men han ärfde ock hans läge i afseende på koppar-kompaniet. Ty äfven han var gift med en fröken Gruus, syster till Flemings husfru; hvarjemnte också hans egen ätt innehade

flere sådana kronogods, som blifvit inköpta för fordringar i nämnda bolag. Äfven han teg och lät papperen ligga obegagnade.

Att koppar-kompaniet sjelft tillåtit sig bedrägerier, har ej kunnat ådagaläggas. Men att enskilda delägare gjort sig dertill skyldiga, och att sjelfva kopparhandeln genom misshushållning och olyckliga företag skadat kronan ganska mycket, detta tyckes vara säkert; och reduktions-herrarna hade många gånger anställt efterräkningar, lika obilliga, som de, hvilka här kunde komma i fråga. Alltså har det troligen varit egennytta som i denna punkt band Flemings och Wredes tungor.

Men i förtroendet hade inkommit en man, som icke släppte obegagnadt något tillfälle att genom nit i reduktions-saken vinna eller öka sin ynnest hos konungen. Det var Jakob Gyllenborg. Klas Fleming hade i tysthet meddelat honom hela förhållandet; men knappt lade Fleming sina ögon tillsammans — det skedde sommaren 1685 — förrän Gyllenborg redan samma höst omtalade för konungen, hvad han hade sig i saken bekant. Och nu blef det genast larm i lägret.

Vi minnas, huru konungen 1683 nedlade undersökningen om de så kallade ofruktbara fordringarna och om de gods, som blifvit för desamma inköpta 1). Denna då öfvergifna reduktions-grufva lofvade att genom Gyllenborgs sista upptäckt blifva serdeles gifvande. Koppar-kompaniets fordringar hade nämligen i 13 år, eller från 1628 till 1641, stått obetalda och det med hög ränta, dels 10, dels 20 procent. Mot de sålunda uppkomna räntefordringarna hade en mängd kronogods blifvit sålda. Nu, år 1685, beslöts att på dylika köp lämpa den förut antagna grundsatsen om ofruktbara fordringar; och att de i koppar-kompaniet upplupna räntorna skulle som sådana anses. De gods, som blifvit för dylika inköpta, skulle derföre till kronan hemfalla, så snart deras årliga räntor stigit till summan af den räntefordran, för hvilken de blifvit sålda.

1) Se sid. 131.

Ett exempel må göra det tydligare. Antag, att A hade 1618 i koppar-kompaniet insatt 10,000 d. s., och att han hade dessutom i samma bolag att fordra 4000 d. s. obetald ränta, då Gustaf Adolf 1628 löste till sig hela verket. A lofvade då, att lemna konungen anstånd med betalningen och erhöll i stället en kronans skuldförbindelse på dessa hopräknade 14,000 d. s. med derå löpande 20 procents ränta. Intill 1641 steg denna sednare ränta till 36,400 1). Sistnämnde år hade alltså A att af kronan fordra 1:o sitt ursprungliga kapital 10,000; 2:o den redan 1628 derpå upplupna räntan 4000 2); och 3:o den från 1628 till 1641 derpå ytterligare tillkomna räntan 36,400; eller tillhopalaggdt 50,400, allt d. s. m. För hela denna summa fick nu A år 1641 sin betalning medelst åt honom sålda kronogods eller skatteräntor. Nu, 44 år derefter, eller 1685 kom reduktionen och sade: *i den fordran, som A 1641 hade hos kronan, var blott den första insatsen, de 10,000 dalerna ett fruktbart kapital; de andra 40,400 voro blott upplupna räntor och således ett ofruktbart kapital. För detta sistnämnda fick dock A år 1641 betalning i räntegifvande egendomar. Detta var orätt. De gods, han bekom för denna sin ofruktbara fordran, bör han derföre lemna åter till kronan, så snart godsens räntor stigit till 40,400 d. s.* 3). *Detta har, om de köpta godsen gåfvo t. ex. 8 procent, inträffat sednast 1654. Redan då hade gårdarna derföre bort utan lösen återlemnas till kronan. De räntor köparen efter 1654 uppburit, må dock efterskänkas; men deremot skall kronan nu 1685 utan lösen återtaga alla de gods, som 1641 såldes för det ofruktbara kapitalet 40,400 d. s.* — Se der satsens tillämpning!

1) Riksförmyndarne nedsatte väl räntan till 10 procent; men då denna åtgerd också kan betraktas som en myntförvandling, ha vi ej intagit densamma i beräkningen.

2) Denna ränta förklarade dock Karl den elfte sedermera för fruktbart kapital, emedan den af en fullmyndig konung var så antagen.

3) Se ofvanstående not.

I följe af dessa planer ålades reduktions-kommissjonen att återupptaga de för två år sedan nedlaggda undersökningarna om koppar-kompaniet och om ofruktbara fordringar i allmänhet 1). Ungefär ett år derefter utkom Karl den elftes förordning, att de hemman, som blifvit sålda för upplupna räntor i koppar-kompanierna, skulle återtagas med 1681 års ränta; och att, hvad innehafvarne af samma gods sedermera uppburit, skulle betalas genom att afstå kronofordringar eller ännu innehafda pante- och köpegods 2).

Man hade genom denna åtgerd lofvat sig stora summor; som det sades hela 3 millioner. Men när det kom till verkligheten, måste man nöja sig med mycket mindre. Likväl gingo efterräkningarna, t. ex. på slägten Cruus till 13,870, på Jakob De la Gardie till 15,269, på Gabriel Gustafsson Oxenstierna till 15,065, på Axel Oxenstierna till 37,224, allt d. s. m. 3). År 1688 hafva Axel Oxenstiernas arfvingar åt kronan återlemnat $41\frac{3}{8}$ hemman samt 6 mantal, alltsammans för dylika efterräkningar endast från koppar-kompanierna 4).

Naturligtvis väckte saken högljudda klagomål. *Våra förfäder satte sina penningar i koppar-kompanierna och hade derpå stor vinning; men vid kronans nöd kom konung Gustaf Adolf och tog bort våra medel och gaf oss i stället sina skuldförbindelser. Men nu anställas dermed sådana efterräkningar, att vi mista allt, hvad vi äga.* Så yttrade sig på riddarhuset Douglas och Gabriel Oxenstierna. Att klagomålen icke voro ogrundade, ses af många exempel; bland hvilka vi här skola anföra ett bland de mest kända. Mårten Wewitzer, född pommeranare, hade som

1) Nordin. fol. bund. 30, s. 438. Kgl. br. d. 26 Dec. 1685.
2) S. st. sid. 459, 460. Kgl. br. d. 9 Dec. 1686.
3) Nordin. fol. bund. 39, s. 223. En beräkning d. 14 Sept. 1689, uppgjord af Skragge, hvilken dock, utom summorna från koppar-kompaniet, inberäknar åtskilliga andra så kallade ofruktbara fordringar.
4) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registr. den 22 Okt. 1688.

köpman bosatt sig i Stockholm och vunnit förmögenhet och förtroende; det sednare i så hög grad, att Gustaf Adolf 1626 antog honom till räntmästare och 1630 gaf honom adlig sköld, med namnet Rosenstierna. Denne Wewitzer var en ibland de Stockholms borgare, som på Gustaf Adolfs tid ingingo i gamla koppar-kompaniet, och som derstädes ägde betydliga fordringar, då konungen 1628 åt kronan inlöste hela verket. Sedermera var samme Wewitzer en af styresmännerna i nya koppar-kompaniet. När också detta upplöstes, ägde han från båda bolagen m. m. en fordran hos kronan på tillsammans 190,794 (r:dr ?). År 1638 erkände regeringen rigtigheten af denna fordran, och gaf honom fullständigt frikännelse-bref för hela hans förvaltning. För ofvannämnda hos kronan innestående medel erhöll slägten sedermera betalning, dels i mynt, dels i kronogods. — Ungefär 50 år härefter började reduktionen röra i saken. Rosenstiernorna företedde frikännelse-brefvet; men Karl åberopade sin vanliga grundsats, näml. att kronans rätt icke kunde af häfd eller fordna konungabref bindas, hvarföre Karl också 1691 befallte, att Rosenstiernas gamla räkningar med koppar-kompaniet skulle ånyo undersökas. Det skedde, och enligt förut framställda grundsatser om ofruktbara fordringar. Också slutades denna efterräkning så, att Rosenstiernorna blefvo skyldiga kronan 273,319, troligen daler s. m. Sandelhielm, som gjort räkningen, ville likväl icke med namnets undertecknande ansvara dess riktighet, utan sade, att han uppsatt den på befallning. Icke desto mindre blefvo, i följe af samma räkning, Rosenstiernornas gods år 1698 tagna i mät, och det utan någon annan laga dom. Slägten mottog 1699 en obetydlig förlikning. Men sedermera och när under frihetstiden nya och motsatta efterräkningar skedde och ersättningar utbetaldes, gjorde Rosenstiernorna anspråk på 517,144 r:dr i skadestånd för orättvisa reduktions-lidanden. År 1756 tillerkändes dem verkeligen 147,000 d. s. m.[1]

[1] Dessa uppgifter grunda sig förnämligast på handlingar, genom kapten C. J. G. Linroth meddelade från slägten.

Dessa Karl den elftes räfster med koppar-kompanierna och med de så kallade ofruktbara fordringarna voro bland de reduktions-åtgerder, som mest ogillades. Ungefär vid samma tid företogos ock indragningarna af pantegodsen och af de oköpta räntorna, samt åtgerden att gifva staten lösningsrätt till alla bortsålda kronohemman. Dessa fyra samtidiga räfster ökade återigen och i betydlig mån flödet af reduktionens före 1686 afsinande källor; men samlingen af just dessa fyra åtgerder utgör också mörkaste delen af hela reduktions-historien. Den skrämda samtiden vågade väl icke offentligen uttala sina tankar derom. Klandret tyckes dock hafva varit både allmänt och bittert; ty Karl den elfte beslöt att göra, hvad han eljest sällan gjorde, nämligen att utgifva en försvarsskrift för sina reduktions-åtgerder. Enligt rykte 1) har författandet blifvit anförtrodt åt Lindskiölds väl skurna penna. Uppsatsen innehöll, som sagdt är, ett försvar för hela reduktionen i allmänhet, och i synnerhet för den mot koppar-kompaniet; hvarjemnte skriften åtföljdes af en mängd bilagor, hvilkas riktighet konungen lät till yttermera visso bestyrkas af icke mindre än 10 till 11 personer. Afhandlingen är uppsatt med mycken slughet, men ingen synnerlig sanningskärlek. Att Kristinas förmyndare sålt gods, det omtalas och tadlas beständigt; — att Gustaf Adolf och Kristina gjort likaledes, det förbigås oftast med tystnad, alltid utan klander. Mot Karl den elftes förmyndare ådagalägges en uppenbar partiskhet. Flere bilagor bevisa dessutom icke, hvad de antagas bevisa. De ådagalägga mycken misshushållning, många misslyckade beräkningar och deraf flytande förluster; men intet vederbörligen styrkt bevis, att koppar-kompanierna tillåtit sig bedrägeri mot kronan. Många bilagor innehålla blott enskilda personers fällda, men hvarken bevista eller bevisande ord.

Bland dessa många förvillande punkter och bilagor må här anföras ett serskildt exempel: emedan det både

---

1) Fryxells handl. 2. 396.

visar, hvad man den tiden kunde våga, och derjemte kom att på sin tid väcka mycket uppseende.

Läsaren minnes måhända Lorents von der Linde, kanske ock hans far, den rike köpmannen Erik Larsson. Denne sistnämnde uppgjorde 1634 angående kronokopparens användning ett kontrakts-förslag, som var stridande mot dén fullmagt, han hade, och som tillika ansågs skadligt för kronan. Enligt råds-protokollet har öfverståthållaren Klas Larsson Fleming 1) d. 15 April 1634 derom yttrat följande ord: *»att låta väga kopparn i Hamburgs eller Hol»lands packhus med deras pyndare och likväl betala våg»penningar med flera Joter, som icke äro värde att näm»nas eller omtalas, är i allo öfver en millions skada och »icke en pennings-inkomst för kronan förutan risico och »annan olägenhet».* Yttrandet gällde tydligen icke, hvad som skett, utan blott hvad, som skulle ske, om förslaget antoges. Men förslaget blef ej antaget, utan man ogillade Erik Larssons hela åtgerd. Så var sjelfva förhållandet 2). Flemings anförde yttrande blef nu 1688 af reduktionsherrarna åberopadt, stympadt och mot sanna förhållandet satt i förbindelse med några ord ur den föregående öfverläggningen. Deras bilaga har följande utseende: *och såsom Hr Kl. Fleming de inconvenientia hos sig hade debatterat, som af detta kompagnie följa ville, så ock på hvad sätt de ännu stå att nedressera, ty blefve de af honom upprepeterade vid efterföljande mening* 3) .... *är i allo öfver en million skada och icke en penninge-inkomst för kronan förutan risico och annan olägenhet* 4). I Bi-

1) Farfar till reduktions-drifvaren.

2) Se Råds-prot., samt Bilag. N.N. till Kgl. Maj:ts förklaring ang. koppar-komp. d. 25 April 1689, tryckt.

3) Här hoppade man öfver ett långt stycke af protokollet.

4) Se Bilag. N.N.N. till kongl. resolut. öfver några angelägna ärender angående reduktions-verket d. 23 Jan. 1688, tryckt 2 gånger.

lagan, sålunda förfalskad, såg det nästan ut, som Flemings ord om kronans förlust skulle ha gällt koppar-kompaniet i allmänhet; ehuru det i sjelfva verket gällde blott Erik Larssons förslag. På grund och med åberopande af denna så tillstyrda bilaga förklarade Karl i sin kungörelse, att *man af rådsprotokollet d. 15 Apr. 1634 kunde se, huru en af herrar kongl. råder har anmärkt, att kongl. maj:t på sådant sätt inemot en million uti riksdaler skada och icke en pennings-inkomst för kronan förutan risico och annan olägenhet kommo till den tiden af denna koppar-handeln att lida* 1). Skriften är så ställd, att det ser ut, som kronan verkligen lidit denna förlust, och som detta varit en följd af gamla koppar-kompaniets egennyttiga tillställningar. — Vi skulle kunna framte flere dylika 2), dels skefva, dels osanna uppgifter. Men det anförda torde vara nog. Uppsatsen afsåg att blifva ett försvar för Karl den elftes åtgerder. Noga granskad, blir den en svår anklagelse mot samma konung. Skriften utkom med alla sina bilagor tryckt i form af kungörelse d. 23 Juni 1688. Men märkligt är, att författaren deraf dolt sig undan, och att ingen ansvarig ämbetsman kontrasignerat densamma. Reduktions-herrarna läto Karl ensam underteckna kungörelsen och såmedelst göra sig ensam ansvarig för dess innehåll. Den tyckes ej heller hafva någon gång varit i rådkammaren föredragen.

Jemnte utgifvandet af denna så kallade försvarsskrift sökte Karl ytterligare lugna sinnena derigenom, att han efterskänkte en fjerdedel i dessa likasom i efterräkningarna om de oköpta räntorna 3). Men hvarken skriften eller

---

1) Nyssnämnde kgl. resolution.

2) Jemnför t. ex. den kongl. resolutionens ord med de åberopade bilagorna D, EE, HH, ZZ; hvilka, sedda i sitt sammanhang, icke bevisa det, som de blifvit åberopade för att bevisa; — flere andra oriktigheter att förtiga.

3) Redukt.-kansl. Redukt-kommiss. prot. d. 19 Jan. 1689. Kgl. br. utfärdades d. 19 Dec. 1688 och finnes äfven i Nordin. fol. band. 30, s. 571.

eftergiften kunde tillfredsställa de klagande; och tadlet fick ökad fart och vigt genom följande händelse.

ANKLAGELSEN MOT SVEN LEJONMARCK.

Sekreteraren i riks-arkivet Sven Lejonmarck var utmärkt för lärdom och skarpsinne, drift och sjelfständighet. Ofta blef han i dessa reduktions-göromål använd, och var icke den, som lade fingrarna emellan, då det kom an på att återförskaffa kronan, hvad henne med rätta tillhörde. I smygskrifterna mot reduktionen blef han stundom bittert tadlad för det nit, han ådagalade i sådana värf.

Vid efterräkningen med koppar-kompanierna fick han i uppdrag att med ledning af riks-arkivets handlingar söka utreda äfven en del af dessa ärenden. Sakens närmare granskning ledde honom då till den öfvertygelse, att flere nu gjorda beskyllningar mot gamla koppar-kompaniet voro orättvisa, och att en eller annan bilaga blifvit oriktigt tillämpad. Han meddelade dessa sina tankar åt reduktionskamreraren Skragge, hvilken, efter att hafva undersökt papperen, instämde i Lejonmarcks åsigt. Redan förut hade samme Skragge yttrat, det han visserligen kunde ansvara för riktigheten af de i denna sak uppgifna räntorna och godsköpen; men icke för de efterräkningar, som nu derpå grundades 1). Med stöd af sådant bifall tog Lejonmarck ytterligare ett tämligen modigt steg. I skrifvelse till reduktions-kommissjonen framställde han dessa sina tvifvel, sina upptäckter. Bland annat påstod han ock, att Klas Flemings ord 1634 hade blifvit i bilagan N.N.N. orätt åberopade, såsom vi också nyss visat vara händelsen. Kommissjonen upptog emellertid hans anmärkning som en anklagelse och inberättade saken hos konungen, till hvilken Lejonmarck också genast blef kallad. Äfven här vidhöll han tvänne gånger sin yttrade öfvertygelse, att gamla koppar-kompaniet vore oskyldigt till flere bland de nu gjorda

1) Nordin. Fol. 5. anteckning för d. 21 Juni 1688.

beskyllningarna; och att några bilagor till den kungliga försvarsskriften 1688 icke blifvit rätt tillämpade. Äfven Skragge försvarade i början samma åsigt. Man tänke sig nu hvilket tal, hvilket uppseende, hvilken glädje bland alla dem, som lidit af de många indragningarna! Konungen befallte reduktions-kommissjonen att ofórtöfvadt anställa en ny undersökning och afgifva en ny förklaring. Denna med sina bilagor blef den förra lik [1]. Den innehöll många bevis, att kronan genom misshushållning och misstag gjort stora förluster; äfven att enskilda bolagsmän sökt och lyckats hålla sig mer eller mindre skadeslösa; och dervid tillåtit sig åtskilliga drag af egennytta. Men om något mot kronan begånget svek kunde man icke öfverbevisa sjelfva kompaniet i allmänhet. Reduktions-herrarna påstodo dock, att sådana bedrägerier blifvit af kompaniet begångna; — likaså att bilagan N.N.N. blifvit i förra skriften rigtigt tillämpad; — likaså, att Lejonmarcks anmärkningar voro *vrånga, sanningsvidriga och förvända;* — slutligen bådo de om hans majestäts beskydd mot dylika angrepp m. m. Karl gillade kommissjonens skrift och bevis. Lejonmarck kastades i fängelse och kamraten Skragge återtog sina ord och bad om förlåtelse. Uppskrämd och af alla öfvergifven, inlemnade slutligen Lejonmarck till konungen en böneskrift i de bevekligaste ordalag. *Jag har,* skrifver han, *genom missgynnares farliga angifvelser och förtydningar sett min välmening tolkad till det värsta, så att jag nu i ångest sväfvar emellan lifvet och döden. Båda delarna stå i eders majestäts våld. Den allrahögste Guden och Skaparen beveke eders majestäts hjerta till nåd och till nådigt tålamod att låta sig föreläsas det gamla koppar-kompaniets handlingar, och taga kännedom om dess beskaffenhet och om de intyg, jag framdragit, och hvilka jag anser sann-*

---

[1]) En närmare granskning finner också i denna skrift åtskilliga skefheter. Man jemnföre t. ex. huru kommissjonen nu rörande bilagan N.N. söker slingra sig ifrån hvad den i förra skriften hade om bilagan N.N.N. yttrat.

färdiga och grundade. Om jag af dem blifvit förledd, så har det skett af menlös godtrogenhet, att rikets högsta män omöjligen kunnat i protokollerna införa osanningar. Och äro deras uppgifter osannfärdiga, så vet jag ej mer, hvad man skall tro här i verlden. Emellertid och i så stor jemmer och elände faller jag arme, fattige dräng eders kunglig majestät till fota med allerunderdånigsta bön, det eders kunglig majestät täckes närmare öfverse dessa handlingar m. m. Slutligen begärde han att få hemta tillbaka och uppbränna sin skrift i ämnet. Härtill kom, att sjelfva Gyllenborg förklarade, det Lejonmarck icke hade så orätt; *ty om gamla koppar-kompaniet blifvit rätt förvaltadt, skulle det hafva skaffat kronan mycken nytta.* Slutet blef, att Skragge och Lejonmarck gjorde afbön, och fingo hvar sin skrapa m. m., och togos sedermera till nåder igen. Hela saken var inom fjorton dagar till ända 1). De nu församlade kungliga ständerna gillade och berömde hela åtgerden.

Detta gillande, detta beröm tyckes likväl icke hafva gjort konungen tillfyllest. Han lät fördenskull från trycket utgifva en samling af några skrifter, som blifvit i denna Lejonmarcks rättegång vexlade. Afsigten var att äfven inför allmänna tänkesättet rättfärdiga sina tillgöranden. Vi hafva genomgått nämnde tryckta samling, men icke funnit några mot Lejonmarck bindande bevis. Märkvärdigt är ock, att der saknas just den vigtigaste handlingen, nämligen de Lejonmarcks anmärkningar och skäl, som voro riktade mot reduktions-åtgerderna. Dessa äro uteslutna. Man har meddelat allmänheten blott reduktionens försvar och Lejonmarcks afbön; samt en annan hans skrift, hvilken alldeles icke hör till saken.

Längre fram har samme Lejonmarck uppsatt ett vidlyftigt betänkande till försvar för konungens åtgerd att

1) Redukt.-kommiss. prot. d. 6, 16 och 27 Mars, samt 24 April. Riddarhus-prot. d. 15 Maj, allt 1689. Nordin. fol. bund. 30, sid. 595.

indraga sådana gustafvianska arfvegods, som de fordna wasa-furstarna bortgifvit. Det skedde fyra år efter den ofvannämnda tillrättavisningen och just vid samma tid, som Karl fulländade sin envåldsmagt, d. v. s. sommaren 1693. Det tyckes äfven på sjelfva skriften, som Lejonmarck ogerna förnedrat sig och sin penna till försvar af nämnde åtgerd. År 1714 uppträdde han som frihetshjelte och bitter ovän till det gällande enväldet.

Återvändom till räfsten med koppar-kompanierna! Vi hafva icke funnit, att konungen till följe af Lejonmarcks anmärkningar i någon mån ändrat sitt förra beslut. Behandlingen af detta ämne fortgick oafbruten och oförändrad. Huru stor slutliga vinsten blef, känna vi icke säkert. Uppgifterna derom äro olika [1].

TRETTIONDEANDRA KAPITLET.

JOHAN SCHILLERS REDUKTIONSFÖRSÖK.

Hans far, kyrkoherde i Stigtomta i Södermanland, bodde på hemmanet Schillra, hvarföre sönerna antogo namnet Schillerus eller Schiller. Slägten hade ursprungligen kommit från Norrige och hetat Kula eller Kulle, och ansåg sig vara af adlig stam. Den ifrågavarande Johan tjenstgjorde i reduktionen under kamreraren Skragge; men fick snart eget kontor. För öfrigt beskrifves han som en utsväfvande och dålig menniska. Han hade t. ex. förfalskat ett protokoll för att derigenom skaffa sig lön åt en ny underlydande skrifvare. Den hans bragd, som vi här ämna förtälja, var till upphof och utförande af följande beskaffenhet.

---

1) Lönboms handl. II. 54 uppgifver 132,472 riksdal. I Redukt.-kansl. redukt.-kommiss. registrat. för 1689 finnes en samma år gjord uppsats, der den beräknas till 101,602 i kapital och 91,941 i ränta.

Schiller hade dagligen för sina ögon en mängd personer, en Fegerstierna, Thegner, Gyllenborg, Klas Fleming m. fl., hvilka gjort hastig lycka genom nit i reduktionsväsendet och genom uppfinnandet af nya och ymniga räfstekällor. Han ville på samma sätt springa uppföre samma lyckans trappa. Se här försöket, och huru det slutades! År 1527 fattade ständerna det ryktbara beslutet om indragning af biskops-, kyrko- och klostergods. Dervid stadgades, att sådana hemman, som blifvit efter 1453 bortskänkta, skulle af gifvarens slägt få återtagas; men att äldre gåfvogods borde tillfalla kronan. I följe af så väl denna stadga, som Gustaf Wasas lynne, gjorde han anspråk på många tusen hemman. Undersökning anställdes; men redan 1529 1) var saken i mycket utredd och Gustaf förklarade, att ett antal af ungefär 4000 dylika omtvistade gårdar skulle tillfalla, icke kronan, utan gifvarnes enskilda slägter. Så skedde äfven, och dessa hemman hade alltsedermera gått i arf och köp undersåtarne emellan, utan att eganderätten till dem blifvit någonsin satt i fråga.

Underrättelsen om detta ärende och om hela dess behandling fanns uti ett gammalt registratur. På några sidor deri uppräknades nämnde hemman, till hvilka kronan i början ansåg sig hafva rättighet; men på dernäst följande blad stod Gustaf Wasas sista utslag, hvarigenom samma kronans anspråk ogillades och hemmanen tillerkändes sina enskilda innehafvare.

På en sådan urkundens beskaffenhet grundade Schiller sin plan. Han trugade sig att från riksarkivet få låna boken ned till sitt eget ämbetsrum. Der skar han bort det blad, som innehöll beviset, att Gustaf Wasa ogillade kronans anspråk och tillerkände hemmanen åt de enskilda slägterna. Den motsvarande bladhälft, som genom bortskärningen blef lös, fasthäftade han med munlim så omärkligt, som ske kunde. Derpå utskrapade han de gamla och insatte nya bladnumror, så som ändringen fordra-

1) Enligt andra uppgifter 1534.

de. Sålunda omstyrd, framtedde urkunden ett alldeles förändradt innehåll. Den uppräknade alla de ifrågavarande gårdarna och yrkade på kronans oemotsägliga rättighet till deras besittning. Vederläggningen af dessa anspråk och konungens medgifvande hade försvunnit.

Sedan allt sålunda var i ordning, frambar han till Karl den elfte sin föregifna upptäckt och fäste uppmärksamheten på de för kronan vinstgifvande följderna. *Nämnde hemman, sade han, hade blifvit bortgifna före 1453 och derföre bort enligt 1527 års beslut indragas till kronan. Detta hade icke skett. Men emedan ingen tid eller häfd kan tillintetgöra kronans rätt, så böra de nu ovillkorligen återtagas.* Af de ifrågavarande gårdarna voro för tillfället 200 såsom frälse eller säterier i adelns och vid pass 4000 som skattehemman i bondehand; kronans vinning trodde man skulle uppgå till 1,000,000 d. s. m., allt detta efter ungefärligt öfverslag. Utsigten till så stora fördelar blef välkommen, och Karl lofvade Schiller adelskap och andra belöningar. Schillers mor omtalade med glädje och stolthet den lycka, hennes son gjort, och skulle göra; och huru han slutligen torde uppstiga ända till värdigheten af kungligt råd.

Man tänke sig emedlertid de ifrågavarande godsinnehafvarnes bestörtning och förtviflan! Ingen hjelp tycktes återstå; ty ingen bland dem anade det föröfvade bedrägeriet.

Det fanns dock en annan person, som misstänkte förhållandet. Det var ofta nämnde Sven Lejonmarck. Han begärde tillbaka den bortlänta urkunden, en, två och tre gånger; men genom allehanda förevändningar undandrog sig Schiller återlemnandet. Slutligen måste Lejonmarck till halfs med våld taga boken tillbaka. Han började då noga undersöka densamma, och upptäckte dervid bedrägeriet med så väl utskärningen som bladens ändrade nummerföljd. Händelsevis hade också Lejonmarck förut låtit göra ett ännu till hands varande utdrag ur det bortskurna bladet. Utdraget hade skett af en edsvuren skrifvare

och var införd i riks-arkivets dagbok. Efter dessa upptäckter såg han tydligt, att urkunden blifvit förfalskad.

Ryktet härom spridde förhoppning och glädje bland de förut ångestfulla slägterna och deras vänner. Schiller sökte dock att vädja till partisinnet och dymedelst försvaga eller tillintetgöra vedersakarens trovärdighet. Med anledning af nyss berättade uppträde rörande koppar-kompaniet sade han: *det är bekant, att Lejonmarck talar för adelns bästa. Jag arbetar deremot för kronans.* Saken kom dock snart till undersökning. Lejonmarck framlade då inför reduktions-kommissjonen alla sina förutnämnde bevis; och ytterligare ett dubbel-exemplar af urkunden, hvilket förut varit glömdt, men som nu blifvit uppletadt, och som innehöll alldeles detsamma, som stått på det bortskurna bladet, enligt Lejonmarcks förenämnde utdrag. Förfalskningen var härigenom till fullo ådagalaggd. Saken kunde ej nekas; men envist och vid sin själs salighet nekade Schiller att hafva varit gerningsmannen. När emellertid Lejonmarcks bevis gingo honom för nära på lifvet, begärde han att få i ett af sidorummen serskildt forhöra sina skrifvare. Det beviljades. En af dessa, vid namn Holm. var en enfaldig karl. Schiller öfvertalade honom att åtaga sig förfalskningsbrottet. Holm skulle säga, att han råkat plumpa på bladet och derföre af fruktan för straff bortskurit detsamma, o. s. v. Till belöning gaf honom Schiller på stället 8 caroliner och dessutom löfte om 20 d. s. m. Holm tog emot penningarna och lofvade taga på sig ansvaret. Schiller gick derefter tillbaka in i reduktions-kommissjonen och sade: *nu är allting klart. Skrifvaren Holm har bekänt, huru han plumpat på bladet och derföre af räddhåga utskurit detsamma.* Holm, inkallad, bejakade uppgiften och fördes så till fängelset. Men när han kom inom dess murar, och slottsfogden började ett allvarligare förhör, då sjönk modet. Genast och ännu samma dag bekände Holm verkliga förhållandet och visade de penningar, han af Schiller bekommit.

Dagen derpå d. 28 November blef der ny undersök-

ning. Holm vidhöll nu den sednaste uppgiften, d. v. s. om sin oskuld och om mutorna; men Schiller nekade enständigt till både det ena och andra, och skyllde gerningen på Holm. Riksmarskalken Stenbock sade slutligen: *har du samvete, att se Holm straffas till öron och ära för ett brott, som du vet, att han icke begått?* Schiller svarade: *jag har samvete se honom lida än svårare straff, då han har samvete att anklaga mig, som är oskyldig.* Alla rättens medlemmar varnade Schiller. *Vi äro färdiga,* sade de, *att med ed bekräfta vår öfvertygelse om Holms oskuld.* Sist och omigen vände sig Stenbock med än allvarligare ord till den anklagade. *Har du väl hjerta,* sade han, *att se den oskyldige Holm straffas? Jag säger dig: framhärda ej i din synd! Än står dig nådens dörr öppen. Det är bättre att bekänna sanningen och derpå söka konungens nåd; än att störta en oskyldig i förderfvet och sedan bära ett oroligt och svidande samvete i alla dina lifsdagar.* Vid dessa ord förstummades Schiller och tårarne kommo honom i ögonen. Han bad om några ögonblick att få sansa sig. Men genast tog han åter till orda och utbrast: *jag har blifvit förledd. Men nu vill jag omtala, hur alltsammans verkligen gått till. Jag vill likväl icke göra det till protokollet, utan blott för riksmarskalken, öfverståthållaren samt för kommissarien Franck.* Det tilläts. Schiller ingick i nästa rum och gjorde der för Franck en enskild bekännelse, hvilken sedermera för de andra två herrarne upprepades. Den innehöll, *att Schiller verkställt förfalskningen; men, att en annan person hade derom tidt och ofta bedt och länge med honom öfverlaggt. Schiller hade trott saken, indragningen, vara rättvis, och derföre låtit sig öfvertalas att undanskaffa det blad, som hindrade verkställigheten. Det skedde af nit för konungens bästa och på inrådan af en man med »mognare förstånd». Schiller kunde icke öfverbevisa honom, ty deras samtal hade förefallit inom fyra murar; men förledaren skulle engång inför Guds domstol sitt verk ansvara o. s. v.* De nämnde tre herrarne berättade allt

detta för reduktions-kommissjonen, hvarpå Schiller erkände sanningen af deras uppgift. Han kastades nu i fängelse och saken var fulltygad, hvad honom angick.

Men hvem var den person, som hade lockat honom till företaget? Derom blef ingenting upplyst. *Det var*, sade Schiller, »*en man med mognare förstånd*». Ett gängse rykte anklagade tvänne höga ämbetsmän i kammarkollegium. Men blott återljudet af dessa gissningar har hunnit till efterverlden; sjelfva namnen hafva förklingat, eller blifvit förtegade. — Kanhända var ock hela denna uppgift en dikt af Schiller, för att på sådant sätt minska det förhatliga i sitt företag. — Likväl har saken än flere misstänkta sidor. Schillers berättelse om hela stämplingen afgafs den 29 November. Märkvärdigt nog befinnes ett blad vara utrifvet ur den dagens koncept-protokoll. Än märkvärdigare är, att icke den ringaste undersökning anställdes till upptäckande af deltagaren och egentliga ledaren af denna skändliga illbragd. I rådsprotokollen finnes ej heller om det märkvärdiga uppträdet ett enda ord.

Schiller satt emellertid i fängelset och afbidade sin dom. Att denna slutligen skulle leda honom till galgen, det väntades med skadeglädje af en stor mängd personer och det befarades med ångest af honom sjelf, af hans slägtingar, kanske ock af den dolda medbrottslingen. Många sökte derföre hjelpa honom ur nöden. Det lyckades slutligen. Brodern, en duglig och allmänt aktad man, besökte fången i häktet och vexlade der med honom kläder, hvarefter brottslingen gick bort, utan att vakten märkte ombytet. Rymmaren kastade sig genast i en släde och jagade söderut. Snart upptäcktes dock bedrägeriet. Ryttare affärdades på ögonblicket att fasttaga flyktingen och några herrar sammansköto 200 riksdaler till belöning, ifall de lyckades. Och de lyckades verkligen att i Nyköping upphinna och derifrån återföra honom till Stockholm. Han dömdes nu att i tre dagar stå vid skampålen, derpå afstraffas med spö och slutligen landsförvisas. Konungen befriade honom från spöstraffet, för hvilken nåd han afla-

de en rimmad tacksägelse. Den öfriga delen af utslaget gick i verkställighet.

Af både domslut och blygsel förvisad från fäderneslandet, undangömde sig Schiller vid andra ändan af Europa, och antog krigstjenst på Morea. Först var han blott underofficer; men sedermera steg han i förtroende och dog år 1731 såsom major och kommendant å en fästning, tillhörande någon bland furstarne i norra Italien. Han kallade sig då Johan Otto Stormfelt 1).

TRETTIONDETREDJE KAPITLET.

KARL DEN ELFTE BÖRJAR LEDSNA VID REDUKTIONERNA.

Alltintill 1690 visade Karl en oförminskad ifver i handläggandet af ofvan omtalade räfster. Man har från de sista åren af 1680-talet flera hans bref, i hvilka reduktions-herrarne uppmanas till drift och strängt iakttagande af kronans fördelar.

Men just vid denna tid och omedelbart efter uppträdet med Schiller märker man spår till en annan riktning. Konungen började nämligen göra det ena försöket efter det andra för att mot en bestämd summa få till enskild man borttinga det återstående af reduktions-verket. Flere gånger öfverlades härom; men det tyckes, som ingen vågat åtaga sig ett så svårt uppdrag. Troligtvis befarade man bland annat också det, att de reduktions-skyldiga skulle genom tredskande hindra verket, så snart det ej längre omedelbarligen drefs af konungen 2).

---

1) Redukt.-kommiss. prot. och Kongl. bref. i Okt., Nov. och Dec. 1690. Riddarhusets genealogier. Nordin. fol. bund. 30, sid. 296. Fol. bund. 31, s. 759, 773.

2) Redukt.-kansl. Kongl. bref till redukt.-kommiss. d. 10 Febr. 1692 och d. 25 Maj 1693, på hvilket sednare ställe

Som skäl till borttingandet föregafs, att man ville inspara icke blott tid, utan ock aflöningar vid den dyrlegda och mångtaliga reduktions-staten. Andra, men förtegade orsaker torde ock hafva bidragit. De hårda reduktions-besluten vid 1686 års riksdag om pantegods och oköpta räntor m. m. hade i hög grad uppretat sinnena; och detta så mycket allmännare, som räfsterna mer och mer började träffa icke blott de högadliga slägterna utan äfven småadel och ofrälsemän. Missnöjet fick än mera luft, då till allmänhetens kunskap kom, först huru Lejonmarck ogillat efterräkningen med koppar-kompaniet, och sedermera huru året derefter Schiller förfalskat en af reduktionens urkunder. Troligtvis har allmänhetens knot slutligen framträngt till konungen. Hans gemål och några hans egna prester gjorde ock i detta hänseende allvarliga föreställningar. Allt detta sammanlaggdt tyckes hafva hos honom väckt oro och tillika begär att draga sig undan från en så hatad och obehaglig verksamhet. Kanske har han ock inom sig sjelf börjat betvifla rättvisan af mången åtgerd. År 1693 omtalades i detta hänseende ett uppträde, som skulle hafva tilldragit sig någon tid förut. Karls biktfader var eller hade varit biskop Wiræmius. För honom har konungen en gång klagande omtalat, *huru han icke hade någon nattro; ty beständigt såg han framför sig de enkor och faderlösa barn, hvilka blifvit genom reduktionen störtade i armod.* Men Wiræmius hörde till envålds- och reduktions-partiet och var den förnämste bland dem, som i sina predikningar inskärpte, *huru folken borde vara konungarnas trälar.* På Karl den elftes nämnde samvetsfråga skall han enligt berättelse hafva svarat. *Är icke eders majestät mera säker och bestämd i sitt ämbete? Hvad eders majestät gör, är ju enligt med lagen och riksdags-besluten och måste derföre verkställas.*

---

nämnes, att förslaget var redan 1691 bragt å bane. Nordin. fol. obund. 57, s. 833. Kongl. bref. d 25 Aug. 1693, af hvilket sednare det tyckes, som borttingningen verkligen till någon del skulle ha gått för sig.

Och, tillägger berättaren, efter detta biskopens svar blef det värre och icke bättre med reduktions-väsendet.

TRETTIONDEFJERDE KAPITLET.

NYA REDUKTIONER UNDER KONUNGENS SISTA LEFNADSÅR.

Berättarens ord sannades, och Karl den elfte kastade återigen hela kraften af sin verksamhet in i reduktions-väsendet. De förra räfsternas utförande pådrefs med fortfarande och oblidkelig stränghet och nya blefvo år efter år uppfunna. Danska ministern skrifver 1692: *här tänkes icke på några andra göromål än på revisioner och reduktioner och att fråntaga undersåtarne allt, hvad de hafva qvar. Konungen är sjelf en mycket braf herre; men beklagligtvis har han, så att säga, fallit i händerna på en hop kältringar och elaka menniskor.* Brefskrifvaren hörde sjelf till de högre samhällsklasserna, och var troligen partisk i en sak, som så nära rörde hans ståndsbröder. Att orden likväl innehöllo mycken sanning, det hafva vi redan funnit och skola än vidare finna genom nedanstående framställning om de sista reduktions-förordningarna.

SKATTEHEMMAN,

som genom egarens adlande blifvit frälse, skola betraktas såsom förlänings-gods och derföre enligt riksdags-besluten indragas.

Sådant var innehållet af en förordning, som Karl 1691 utfärdade, och som äfven stundom gick i verkställighet. Härigenom förvandlade han till krono en hop gårdar, som förut och intill egarens adlande varit skatte. Skälet ses i titteln och må af den kunnige bedömas. Innehafvarne

hade ärft dem som skatte och sedermera genom adlandet fått dem upphöjde till frälse. Nu, och med stöd af förenämnde skäl, tog dem konungen till kronohemman och det med 1691 års afkastning. Hvad egarne förut af samma jord åtnjutit, det efterskänkte konungen, hvilket förklarades som ett medgifvande af serskild nåd 1). Stundom fick egaren behålla hela godset som frälse, med villkor att för detsamma utgöra ordentlig rusttjenst.

De egendomar, som under denna tittel indrogos, voro jemnförelsevis ganska få.

SAKFALLSGODSEN OCH DERAS INDRAGNING.

Vi erinra oss, att namnet utmärkte de gårdar, som för något innehafvarens brott hemfallit till kronan 2). Denna sednare hade på sådant sätt erhållit många hemman, dels för enskilda förbrytelser, dels efter uppror och inbördes krig, i synnerhet under Gustaf Wasas och Karl den niondes tider. Dylika, äfven kallade *förbrutna gods*, blefvo dock ofta tillbakagifna åt förbrytarens eller partimotståndarens enka, barn och slägtingar. I synnerhet hade Gustaf Adolf sökt genom en sådan försonande åtgerd stilla den förbittring, som från fadrens tid jäste inom landet. De sålunda återställda godsen kallades restituerade eller *restitutions-gods*, och hade för det mesta enligt konungarnas befallning återtagit den natur, de förut haft, d. v. s. af frälse.

Genast vid reduktionens början, frågades, huruvida icke sådana, en gång till kronan hemfallna, men åter tillbakalemnade gårdar borde betraktas som gåfvogods, de der vore på vanligt sätt indragning underkastade. De omständigheter, vid hvilka detta kom i fråga, voro oftast följande. När Gustaf Adolf 1621 intog Riga och dermed

1) Nordin. Reduktions-handl. Kongl. bref. till reduktions-kommiss. d. 13 Mars 1691. Redukt.-kansl. bilagorna 1 och 6 till redukt.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697.

2) Se sid. 5.

fulländade Lifflands eröfring från polackarna, hände sig, att många liffländska slägter följde sin gamla öfverhet och dess fanor, samt således lemnade landet, förmodligen i hopp att med det första komma tillbaka, åtföljda af en segrande polsk här. Hoppet slog felt. Liffland förblef i svenskarnes våld och flyktingarnes gods förklarades vara till staten hemfallna. Men Gustaf Adolf fästade härvid det mildrande villkor, att de afvikna liffländingar, som inom loppet af ett år vände hem igen och underkastade sig Sverges välde, skulle också få sina förbrutna gods tillbaka. Något dylikt hade ock 1604 blifvit stadgadt för Sigismunds ur landet afvikne anhängare. Men flera bland dessa flyktingar, så af ena som andra slaget, försummade tiden och återvände ett eller flere år försent. Gustaf Adolf tog dem likväl ofta till nåder och gaf dem tillbaka antingen sjelfva slägtgodsen eller ock vederlag, om de förra voro bortförlänta. Båda dessa Gustaf Adolfs medgifvanden ogillades nu, såsom stridande mot de af honom sjelf föreskrifna villkoren. Man tillerkände honom rättighet att bestämma en nådens förfallotid; men man frånkände honom rättigheten att för enskilda händelser utsträcka samma nåd än längre. Karl den elfte har derföre i början påbudit att i ofvannämnde fall skulle man indraga både det ursprungligen förbrutna godset och det i stället gifna vederlaget 1). Sedermera lärer han hafva i någon mån mildrat beslutet och låtit i vissa fall de återställda egendomarna behållas, men blott såsom Norrköpings-besluts-gods. Efter något vacklande, tyckes man hafva antagit och några år bortåt följt den grundsatsen, att strängt hålla sig till ordalagen i det kongliga bref, hvarigenom godset blifvit återlemnadt åt slägten. Om deri användes ordet *restituera*, återställa, då ansågs det vara återlemnadt åt slägten såsom frälse och derigenom befriadt från reduktion. Men om det kongl. brefvet begagnade ordet *dona-*

---

1) Nordin. fol. bund. 30, s. 352. Kgl. förhållningsbrefvet för Liffl. redukt. d. 20 Jan. 1681.

tion eller skänk, då ansågs hemmanet som gåfvogods och reduktion underkastadt 1). Denna behandling grundade sig på ett Karl den elftes bref af 1683 och hade hittills af honom blifvit gillad. Den hade också för sig en slags både billighet och rättvisa. Men i slutet af 1691 började några herrar af ett yngre reduktionsslägte att tänka efter, om man icke kunde gifva denna räfst ändå större utsträckning; d. v. s. om man icke kunde återtaga sakfallsgods både af ena och andra slaget. Man begynte derföre tadla de hittills följda åsigterna, såsom för mycket lindriga. Vid ryktet härom blefvo sjelfva de äldre reduktionsherrarne bekymrade; i synnerhet som till det nya slägtet hade sällat sig den mägtige Gyllenborg och deras fältrop var kronans ökade inkomster; ett uttryck, som alltid klingade väl i Karls öron. Kommissjonen uppsatte derföre en lång och grundlig berättelse, huru saken alltsedan Gustaf den förstes tid blifvit handterad. De visade det hittills gällande indragningssättet och uppräknade alla skäl både för och mot strängare åtgerder. Mot anfördes i synnerhet, att sakfallsgodsen voro ursprungligen frälse, hvarföre deras återställande icke minskade kronans egentliga och rätta inkomst; — vidare, att restitutions- eller återställnings-magten tillhörde konungadömet och vore genom riksdags-beslutet 1587 medgifven, hvarföre man icke hade rättighet att omintetgöra Gustaf Adolfs beviljade restitutioner; — ytterligare, att man hittills hade beständigt gjort skillnad mellan återställda, d. v. s. restituerade, och återgifna, d. v. s. donerade sakfallsgods; och att detta behandlingssätt blifvit gilladt; — och sist, att Karl den elfte sjelf förklarat återställda sakfallsgods som frälse och från reduktion befriade. På dessa skäl ansåg reduktionskommissjonen sina hittills följda grundsatser vara de rättaste; men hemställde dock alltsammans till konungens bepröfvande 2). Karls belägenhet blef härigenom icke rätt

1) Nordin. fol. bund. 57, s. 651. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687.

2) Redukt-kansl. redukt.-kommiss. registrat. d. 28 Nov. 1691.

angenäm. Han ville gerna komma åt godsen. Men — redan förut hade han kullkastat sina och föregående konungars gåfvo- och stadfästelsebref. Nu blef det fråga om att göra på samma sätt med återställnings-brefven, och det med den store Gustaf Adolfs, från hvilken de flesta sådana härrörde. Man ville skjuta det förhatliga beslutet härom från konungens person och om möjligt lägga det på reduktions-kommissjonen. Karls svar blef derföre undvikande. Han gillade reduktionens utlåtande i allmänhet; men tillade, att den skulle strängt hålla sig vid lag, »*riksdags-beslut*» och kongliga stadgar 1). Efter mottagande af detta utslag stannade reduktions-kommissjonen omigen i mycken förlägenhet. Med Johan Gabriel Stenbock i spetsen förklarade alla gemensamt, att de behandlat dessa ärenden så samvetsgrannt som möjligt; men hade dock fått höra, att Gyllenborg dervid haft åtskilligt att påminna. Det nu komna kongliga brefvet var också undvikande och obestämdt, och innehöll dessutom ord af viggare innehåll än första blicken upptäckte. Konungen hade nämligen befallt kommissjonen att rätta sig bland annat också efter »*riksdags-besluten*». Dermed kunde, som i vanliga reduktions-mål, förstås riksdags-besluten från och med 1655, hvilka också blifvit iakttagna. Men dessutom funnos från början af århundradet några gamla riksdags-beslut, som föreskrefvo, med hvad villkor Sigismunds anhängare och deras barn kunde få sina förbrutna gods tillbaka. Dessa föreskrifter hade Gustaf Adolf mången gång lemnat å sido och återgifvit sakfallsgods åt personer, som försummat riksdags-beslutens betingningar. På samma sätt hade också följande regenter gjort. Dessa gamla riksdags-stadganden och villkor voro slutligen råkade i förgätenhet; och sjelfva Karl den elftes reduktion hade vid dem hittills icke fästat någon vigt, kanske icke alls någon uppmärksamhet. Men nu blefvo de framletade såsom nya ådror, de der skulle öka reduktions-källans flöden. I

1) S. st. kongl. br. den 13 Jan. 1692.

sådana omständigheter ville kommissjonen icke ensam afgöra målet, utan anhöll att derom få öfverlägga med ofta nämnde Gyllenborg [1]. Det beviljades. Ingen kunde öfvertyga den andra. Reduktions-kommissjonen vidblef sin mening och skref ånyo till konungen, anmärkande, att hans förra svar syntes obestämdt, hvarföre kommissjonen begärde närmare föreskrift. Tillika och på konungens tillsägelse medföljde Gyllenborgs enskilda betänkande [2]. Karl gaf omigen ett undvikande svar af ungefär samma innehåll som förut; dock tilläts att i enskilda kinkigare händelser få rådfråga honom sjelf [3]. För tredje gången gick nu kommissjonen till konungen med framställning af sina åsigter och med anhållan om hans afgörande utslag [4]. Nu ändtligen måste Karl deran och sjelf gifva närmare föreskrifter i ämnet. Han gillade då Gyllenborgs åsigt uttryckligen. Indragningsrätten af tillbakalemnade sakfallsgods fick dymedelst en större utsträckning än förut. De gods, som af myndig konung blifvit åt förbrytares barn återgifna, samt de, som blifvit återlemnade i följe af freden, riksdagsbeslut, allmänna förlåtelsebref m. m. skulle lemnas orörda i innehafvarnes hand; men icke såsom hittills i egenskap af frälse, utan blott såsom gåfvogods [5], hvilka af ny regent borde bekräftas; — sakfallsgods, återställda af riksförmyndare eller af drottningar eller af furstar i dessas lifgeding, skulle genast som kronogods indragas; — sakfallsgods, tillbakagifna åt förbrytares sidoslägtingar, ansågos för sådana kronogods, som konungen kunnat redan 1682 indraga, men som han nu förklarade för tio-års-gods, hvilka 1693 skulle till kronan hemfalla o. s. v. [6].

---

1) Redukt.-komm. prot. d. 14 Jan. 1692.

2) Nordin. Reduktions-handling. Redukt.-kommiss. bref till konungen d. 21 Jan. 1692.

3) S. st. och Redukt.-kansl. Kongl. bref till reduktions-kommiss. d. 8 Febr. 1692.

4) Nordin. fol. 31, s. 969. Kgl. bref. d. 8 Apr. 1692.

5) Några källor, t. ex. Nordin. fol. bund. 31, s. 969. Kgl. br. d. 8 Apr. 1692, säga, att de återgingo till frälse.

6) Redukt.-kansl. Karl till redukt. d. 8 April 1692.

Efter dessa nya grundsatser blefvo sakfallsgodsen hädanefter behandlade. Derigenom förlorade mången slägt de gårdar, som af ålder varit dess arf och egendom och som, fast en gång förbrutna, blifvit genom konungabref lagligen återställda. Vi minnas t. ex. hur Gustaf Brahe till Polen följde Sigismund och prinsessan Anna, med hvilken han var förlofvad 1). Karl den nionde dömde hans arfvegods att såsom förbrutna hemfalla till kronan. År 1620 återställde Gustaf Adolf dem åt slägten. Enligt Karl den elftes ofvannämnde stadga blefvo de nu i slutet af 1693, d. v. s. 73 år efteråt, till kronan ånyo indragna.

Äfven med denna reduktion gick man ganska långt tillbaka och sträckte den också till sakfallsgods för enskilda förbrytelser. Så snart någon anteckning visade, att en egendom af en eller annan orsak varit till kronan hemfallen, men åter tillbakalemnad, blef den enligt förenämnde stadga behandlad och ofta indragen 2). I följe af denna reduktions-tittel lärer man intill 1697 hafva under kronan vederkändt tillsammans $225^{23}/_{24}$ hemman utom sätesgårdar och torp m. m., hvarjemte $122^{3}/_{4}$ hemman dömdes att inlösas eller ersättas 3).

REDUKTIONS-FÖRSÖKET MOT DE ÅT HÄREN ÅR 1648 ANSLAGNA ERSÄTTNINGS-PENNINGARNA.

Vi minnas, huru, enligt westfaliska freden, Tyskland skulle för svenska härens tillfredsställande utbetala 5 millioner riksdaler; likaledes, huru vid dessa penningars fördelande flere befälhafvare fingo ganska betydliga summor 4). Hösten 1695, d. v. s. 47 år derefter, föll någon reduktionsmakare på den uppfinningen, att nämnde ersättnings-

1) Del. 4, sid. 384.
2) Schönbergs otryckta bref, hvarest obilligheten af denna reduktion tydligen ådagalägges.
3) Redukt.-kommiss. prot. Redukt.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697, bil. 6.
4) Se 8 del., ss. 76—82.

penningar kunde indragas; emedan de voro åt befälhafvarne gifna utöfver dessas ordentliga aflöning. Man föreslog till och med, att sådana medel borde med 12 procent återgäldas, och man beräknade redan, huru många hundra tusen riksdaler kronan skulle derigenom bekomma. Det hade varit ett dödsslag för arfvingarna efter Horn, Banér, Torstenson, Wrangel, Königsmarck, Wittenberg, ja! nästan för alla dessa hjeltar, som i trettio-åra kriget odödliggjorde svenska namnet och dess ära. Dock lyssnade Karl till planen, och förslaget derom blef i rådkammaren framställdt. Alla tego. Då reste sig slutligen riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock och sade: *de, som ingifvit hans majestät detta förslag, hafva icke uppfört sig som redliga män. Jag kan icke med godt samvete bifalla dertill och sätter aldrig mitt namn derunder. Jag är i hans majestäts våld; och han må göra med mig, hvad han vill* 1). Mot detta bestämda och kraftfulla uppträdande studsade hela förslaget tillbaka; och kort derefter och under åtskilliga andra förevändningar förklarade konungen för reduktions-kommissjonen, att dessa penningar och detta ämne ej skulle blifva föremål för någon ytterligare åtalan 2). I rådsprotokollet blef icke ett ord intaget, hvarken om förslaget eller om det sätt, hvarpå det af Stenbock tillbakavisades.

TRETTIONDEFEMTE KAPITLET.

REDUKTIONEN BÖRJAR ANGRIPA SINA EGNA PARTIVÄNNER.

Detta hade väl redan från början ofta varit händelsen, dock i mindre grad. I allmänhet sökte man då för

1) Danska ministerns berättelse. Se Fryxells Handl. 3. 398.
2) Redukt.-kansl. Kongl. br. till Redukt.-kommissjonen d. 4 Dec. 1695.

tiden att gå omkring åtminstone de närmaste partivännerna och göra deras förluster så lindriga som möjligt. Men i samma mån, som de första reduktions-källorna blefvo tömda, vände man sig till andra, ur hvilka ännu någonting återstod att hämta; och nu blef det mer och mer sällan, som vänskap och parti-förbindelser mägtade hjelpa. Sten Bielke och Göran Gyllenstierna, hvilka varit bland efterräkningarnas första upphofsmän, blefvo tämligen tidigt mål för stränga fordringar. Den förre mistade Ekolsund, och måste för att betala kronans öfriga anspråk sälja sin boksamling; och sterbhuset nödgades slutligen till konkurs. Den andre fick snart efter broderns, gunstlingens, död mottaga och betala ganska dryga kronoräkningar. Längre fram blef det än värre. Göran Gyllenstiernas sterbhus anklagades 1689 för en summa af 25,000, Sten Bielkes samma dag för 60,470, allt daler s. m. Johan Skyttes arfvingar, förut i någon mån skonade, bokfördes samma år för 66,788; reduktions-ämbetsmannen Ehrenskiöld för 53,324; Lorentz Creutz för 20,624, allt d. s. m. 1). Den nitiske men ärlige reduktions-drifvaren Jakob Flemings sterbhus mistade alla sina köpe- och pantegods, så fäderne som möderne 2). Slutligen angrepos de aldranärmaste partivännerna. Gripenstierna störtades i armod 1694. Efterräkningarne med Skyttarne uppdrefvos vid samma tid till nära 80,000 d. s. m. Den kloke Johan Gabriel Stenbock, sjelf ordförande i ett reduktionsverk, måste 1687 utbetala 47½ hemman för att komma ifrån efterräkningarne i kammar-kollegium, samt 22,000 riksdaler och Kalmarenäs för att 1691 få nedlaggda alla kronans anspråk på de egendomar, han köpt af De la Gardie 3). Äfven hjeltarna vid Lund fingo svåra efterräkningar: Nils Bielke 1695 på 50,000 riksdaler, och 1696 på åtskilliga andra

1) Nordin. fol. bund. 39, sid. 217—221.

2) Nordin. fol. bund. 31, s. 738, 739. Kgl. br. d. 20 Juli 1690.

3) Lund. De la Gardiana. M. S. III. 10.

dryga summor 1); Kristofer Gyllenstierna samma år på icke mindre än 156,000 d. s. m.; och båda voro dock i hög grad konungens gunstlingar. Anledningen till dessa sistnämnde anspråk känna vi icke och kunna således ej heller bedöma, huruvida de i sig sjelfva voro rättvisa eller ej.

Dessa och dylika exempel spridde emellertid bland gunstlingarna och inom hela partiet en växande oro och många underliga tankar. I allmänhet önskade man krig, på det konungen måtte derigenom tvingas till annan sysselsättning. Lowisin hade i början drifvit med allo magt på reduktionen och sjelf genom densamma förvärfvat sig inflytande och rikedom. Sedan detta mål numera var vunnet, började han tala ur helt annan ton. År 1689 yttrade han: *Gud gifve, det nu blefve slut med reduktionerna, på det en hvar måtte kunna veta, hvad han har* 2). Efter än vigtigare män upprepades än märkligare utlåtelser. Ascheberg skall hafva sagt till sin måg Hans Wachtmeister: *om jag ock kan försvara mig och min egendom, så länge jag lefver; så förutser jag dock, att man efter min död skall komma med anmärkningar och bakräkningar, så att mina barn förlora allt, hvad jag efterlemnar.* Wachtmeister svarade: *den har mistat sitt förstånd, som icke begriper, att ett sådant öde kommer att öfvergå alla, hvilka hafva något att förlora. Detta skall också inträffa långt snarare, än man tror, så framt ej konungen blir invecklad i krig och derigenom får andra föremål för sina tankar och sin verksamhet.* — Johan Gabriel Stenbock skall en gång till och med hafva ämnat i hemlighet sälja sina egendomar och rymma ur landet.

En person fanns dock, mot hvilken Karls reduktion iakttog med få undantag en oafbruten och outtröttelig skonsamhet. Denne man var Bengt Oxenstierna. Vi få framdeles närmare utveckla detta egna förhållande.

1) Nordin. fol. 34, s. 1,246, 1,247. Kgl. br. d. 4 Mars 1695.
2) Riddarhus-arkiv. Sekreta utskottets prot. 1689, d. 22 Februari.

TRETTIONDESJETTE KAPITLET.

REDUKTIONEN VÄNDER SIG MOT OFRÄLSESTÅNDEN.

Nästan alla de hittills omtalade räfsterna hade förnämligast varit rigtade mot adeln och 1686 till en del mot det förmögnare borgerskapet. Men hos det förstnämnde ståndet fanns numera icke mycket qvar att taga; och det blef mer och mer ondt om skäl att använda mot återstoden. Reduktionen började derföre att frampå 1690-talet vända sig äfven mot ofrälsestånden och mindre förmögna samhällsklasser. Vi betrakta först dess åtgerder mot

PRESTERSKAPET.

Det var detta stånd, som i spetsen för ofrälsemännen hade genomdrifvit både reduktionen och det konungsliga enväldet. Allt ifrån 1649 hade presterna ledt den rörelse, som nu under Karl den elfte slutligen framträngde till sitt mål, och till och med ett godt stycke på andra sidan. Tacksamhet mot nämnde stånd var fördenskull en sjelfskrifven känsla hos både konungamagtens och reduktionens vänner och aldramest hos konungen sjelf. Också visade han den ofta och i hög grad. Att uppräkna alla profven hör ej hit. Blott i förbigående må nämnas, att han bekräftade ståndets privilegier 1675, skyddade dess inkomster och prestgårdar mot Johan Gyllenstiernas planer redan före 1680, och mot adelns och böndernas gemensamma angrepp vid riksdagen 1682, samt slutligen utfärdade den gynnsamma förordningen om preste-lönerna år 1681 m. m.

Alla dessa gunstbevis oaktade, tyckas dock presterna hafva befarat möjligheten af en reduktion äfven mot deras eget stånd. Till att trygga och ytterligare förbinda dem, utfärdade Karl en ordentlig af Lindskiöld 1684 undertecknad förklaring, hvilken lofvade, att inga gåfvor till

kyrkor, skolor eller prestebol skulle indragas 1). Men denna trygghet var ringa. Karl hade ju flera gånger tillkännagifvit, att konungabref icke gällde, då de ansågos strida mot rikets bästa. Han hade också redan förut ogillat och brutit en stor mängd dylika, både sina egna och föregående konungars löften och skriftliga förbindelser. Det syntes derföre osäkert, huru det i längden kunde gå också med denna. Emellanåt visade sig ock oroande tecken. Redan 1655 hade man föreslagit en närmare undersökning om presternas vederlag. År 1681 blef den af konungen anbefalld. Denna åt ståndet anslagna inkomst hade af Johan den tredje år 1579 blifvit bestämd till 4,258 tunnor öfver hela riket. Nu påstodo reduktions-herrarna, att under de efterföljande åren hade presterna vetat förskaffa sig 2,571 tunnor derutöfver. Man hemställde afgörandet 1687 till konungen 2). Karl indrog, hvad presterna serskildt fått för gästning 3); *men lät af gunst och nåde ståndet för denna gång behålla det öfriga* 4). — »*För denna gång*» hette det . . . men huru länge? År 1696 var en ny dylik räfst i full fart. Nu mera trodde man sig finna, att presternas vederlag hade med hela 3,700 tunnor öfverstigit, hvad det var 1579. Några månader innan Karl dog, tycktes han som grund för presternas rättighet till vederlag ej mer vilja erkänna Johan den tredjes ofvannämnde förordning af 1579, utan blott hvad i Gustaf Wasas sista tider gällt 5). Äfven undersöktes några andra ståndets löneförmåner. Saken hann likväl icke utredas, ty konungens död kom emellan 6); eljest ho vet, huru det kommit att gå?

---

1) Nordin. Kongl. resolut. rörande liqvidationerna. Kongl. förklaringen d. 25 Mars 1684.
2) Nordin. fol. obund. 57, sid. 626. Redukt.-koll. relat. d. 17 Dec. 1687.
3) Troligen 790 tunnor. Se nästa källa.
4) Redukt.-kansl. Kgl. br. d. 19 Dec. 1687.
5) Nordin. fol. 31, s. 1,251. Kgl. br. d. 7 Okt. 1696.
6) Redukt.-kansl. Bil. 26 till Redukt.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697.

Också en annan reduktion hotade presterskapet. Redan hafva vi nämnt den undersökning om kyrkogods, i hvilken Schiller deltog. En dylik hade redan förut och i vidsträcktare omfattning blifvit påbegynd af Örnhielm och sedermera fortsatt af honom, Lejonmarck och Peringskiöld m. fl. Arbetet var omfattande. Det sades åsyfta sådana kyrkogods, som efter 1527 kommit i enskildas händer i st. f. kronans. Det uppgaf sig derföre icke såsom förberedelse till någon reduktion af kyrkans och presterskapets nu innehafda gods; men man visste ej, hvad som kunde ledas derur; och branden i nästans hus skrämde till och med för gnistorna öfver eget tak. Den begärda uppsatsen var färdig 1691; men Karl lät den ligga obegagnad, — af hvad orsak eller för hvad ändamål, visste man icke. Många trodde, att konungen ansåg ändamålslöst att indraga några boställen; emedan han i sådant fall måst på annat sätt återförskaffa presterna en någorlunda motsvarande lön. Andra mente, att hans händer bundos, dels af tacksamhet för erhållet biträde, dels af fruktan för ståndets ovilja och för dess magt öfver allmogens sinnen. Andra åter trodde sig förutse, att han, när de öfriga reduktionskällorna hunnit tömmas, skulle ändå förr eller sednare komma med efterräkningar också mot presterskapet. Denna sista förmodan tycktes vilja gå i fullbordan. År 1695 infordrade Karl fullständiga förteckningar öfver alla de inkomster och förläningar, som presterskapet och kyrkorna af kronan åtnjöto. Ståndet började återigen blifva oroligt. Dess tänkesätt blef i en af dåtidens smygskrifter uttalad med följande ord:

»Det anstår konung ej nedbryta kyrkobalk
Och mura opp sin torn med helgedomens kalk.
Att snika till sig det, som först är Gudi gifvit,
Är sådan stöld, som än ostraffad aldrig blifvit.
Drif derför Achan ut, som röfvar Herrans tyg!
Tag rofvet af hans mun, fast han är rik och dryg» 1).

---

1) Wexiö bibl. quarto 3. Skriften är dock måhända äldre

Karl bad visserligen presterna *icke blifva ängsliga, och han försäkrade, att han snarare ville öka än minska deras inkomster* 1). Men flere omständigheter visade deras oro, deras obenägenhet att uppgifva fullständiga förteckningar. Hvem vet också, hurudan utgången blifvit, om konungen fått lefva? Men just, då saken som bäst bearbetades, inträffade hans dödsfall och gjorde slut på alltsammans. Presterskapet blef alltså det enda stånd, som nästan helt och hållet undslapp reduktionen och dess efterräkningar.

REDUKTIONEN VÄNDER SIG MOT BORGERSKAPET.

Det saknar icke sin märkvärdighet, det sätt, hvarpå Karl den elfte och borgerskapet förhöllo sig till hvarandra, med hänsyn till reduktionen.

Detta stånd påräknades som biträde vid den statshvälfning, Karl den elfte ämnade genomföra. Dess medlemmar uppfyllde ock konungens väntan. Han borde alltså vara tacksam, för de gjorda tjensterna, och tillika med hänsyn till de väntade vara försigtig, så att han icke spillde ståndets välvilja. Han var verkligen båda delarna. Likväl visar sig i hela hans uppförande en beständig strid emellan denna tacksamhet och beräkning å ena sidan, och å den andra hans reduktions-kärlek, hans önskan att obehindradt utsträcka räfsten äfven till ifrågavarande stånd. Vi skola betrakta, huru han svigtade fram och tillbaka mellan de olika känslorna.

Första uppträdet i detta skådespel inföll 1673, eller straxt, sedan Karl mottagit regeringen. Vi ha redan omtalat, huru vid nämnde tidpunkt borgerskapet jemnte de öfriga ofrälsestånden angrep adelns förläningar, gods och

och kanske ända från 1680 och syftande på Johan Gyllenstiernas förslag mot prestgårdarna.

1) Falkenb. ark. på Brokind. Karls bref till Domkap. d. 31 Aug. 1695. . . .? Rhydenius. Kammar-kolleg. berättelse 46.

friheter, samt huru adeln vid sitt försvar ådagalade, att äfven borgerskapet sjelft innehade ganska stora förläningar af kronojord; — likaså att städernas årliga bevillning utgjorde blott 16,000, fastän de af kronan medelst åtskilliga gåfvor och friheter bekommit en årlig inkomst af 34,000, allt d. s. m. 1). Dessa märkliga uppgifter lemnades just, i detsamma, som Karl började med all stränghet utföra 1655 års beslut om fjerdepartsräfsten. Nämnde beslut innehöll också med klara ord, att samma efterräkning skulle sträckas äfven till den kronojord, städerna bekommit. Men oaktadt ett så bestämdt riksdagsbeslut; — oaktadt de tydliga anvisningar, adelsskriften lemnat; — oaktadt Karls mot ridderskapet visade reduktionsifver; — allt detta oaktadt, fick borgerskapet behålla orörda nämnde sina åtnjutna, ofta ganska obilliga fördelar. Man vågade ej angripa och uppreta detta stånd, under det man beredde sig till anfallet mot den ändå mägtigare adeln.

Andra uppträdet inträffade 1681, då reduktionen ville indraga de kungsgårdar, som blifvit åt städerna gifna, men hvilket förslag konungen afböjde.

Tredje uppträdet inträffade 1682. Vi minnas, huru ofrälsemännen vid detta riksmöte sträckte reduktionen ända ned till de minsta, från kronan afyttrade gåfvogodsen; tvärtemot den förhoppning, som 1680 blef småadeln förespeglad 2). Riddarhuset, drifvet till förtviflan, vände sig tillbaka med likartade anspråk äfven mot borgerskapet. *Städerna, ropade man, åtnjuta stora fördelar. Örebro t. ex. har alldeles för mycket jord. Andra städer finnas, som fått fjorton hela hemman sig tillslagna; Göteborg till och med ett helt härad. Allt, hvad städernas borgerskap innehar, tillhör egentligen kronan och kan och bör likasåväl som allt annat af henne återtagas. I Amsterdam, Stralsund och flerestädes har man borgmästare för 200 riksdaler, och man bör kunna få dem för lika godt köp*

---

1) Sidd. 72, 73.

2) Sid. 144 o. f.

här i Sverge. Men våra städer taga och behålla allt, hvad de få, och göra aldrig någon räkenskap derföre; på det ingen må se, huru stora fördelar de åtnjuta o. s. v. Adeln uppsatte ett betänkande i denna anda. Hofpartiet på riddarhuset stretade emot; och Konrad Gyllenstierna påstod, att betänkandet borde brännas. Men det blef tvärtom af riddarhusets flertal gilladt och afsändt 1). I detta adelns angrepp mot borgareståndet instämde bönderna; likasom de vid samma riksdag instämt i borgarståndets angrepp mot adeln. När nu denna adelns och böndernas gemensamma skrift inlemnades, blef den af borgerskapet mottagen med en tystnad, som ståndet äfven sedermera märkvärdigt nog bibehöll; i synnerhet vid allt, som angick sjelfva hufvudsaken. *Jag teg,* sade talemannen Thegner, *emedan jag tyckte, att ärendet rörde icke ståndet utan konungen sjelf, och hans magt och myndighet att välja, hvilka ämbetsmän han ville; och att till deras aflöning anslå, hvilka medel han ville; och att ingen undersåte hade rättighet att blanda sig deri* m. m. Det var ungefär samma skäl, som adeln förut användt för att skydda sina gods och friheter mot ofrälsemännens anmärkningar. Riddarhus-partiet invände ock, att när det gällde de medel, de friheter och gåfvogods, som konungen gifvit åt sina ämbetsmän bland adeln; då hade likvisst ofrälsemännen och borgerskapet sjelft ansett sig berättigade till en sådan undersökning. — Slutligen aflät borgarståndet sitt formliga svar. Det grundades i synnerhet på nyssnämnde sats, nämligen, *att undersåtare icke hafva rättighet att öfverlägga om, huru konungen lönar sina ämbetsmän, och hvarifrån han tager medel dertill.* Ståndet mente i öfrigt, *att adeln och bönderna skulle genom dessa efterräkningar förqväfva allt nit och allt bemödande att förkofra sin förmögenhet.* Slutligen yttrades ock, *att emedan beskyllningarna voro mycket svåra, bad ståndet att, innan riksdagen åtskildes, få inför Gud, konungen och hvarje redlig man*

1) Riddarhus-prot. d. 14 och 21 November 1682.

ådagalägga sin oskuld. — Vid detta motstånd yttrade Lichtone: *ridderskapet och adeln, som i krigen tillsatt armar och ben, ja ofta lifvet, har nu måst i freden tillsätta äfven sina gods. Sådant är beklagligt; men äfven dessa uppoffringar må vi underkasta oss för fäderneslandets skull. Men hvarföre vredgas borgerskapet, då man också af dem fordrar något dylikt? Der finnes dock mången, som skinnar och skafver. Jag talar ej om hela ståndet, utan blott om ockrare.* Thegner inföll: *herr guvernören må väl icke tillvita hela ståndet, hvad blott några få göra?* Lichtone sade: *jag tillviter ej hela ståndet; men kan dock bevisa, att på deras källare säljes en tunna spisöl för 24 daler, ehuru hon kostar dem blott 6 mark* 1). Borgerskapet blef mycket uppbragt och ingick till konungen med en skrift, i hvilken de begärde skydd och upprättelse, och påstodo, att Lichtone *anklagat* hela ståndet för att vara *skinnare och skafvare.* Lichtones svar visade, att han icke sagt något dylikt; och äfven Thegner medgaf, att orden icke fallit sådana, som de af ståndet uppgåfvos. Denna tvist mellan konungens gunstling å ena sidan och hans vänner i borgarståndet å den andra var obehaglig. Karl ålade derföre tystnad å ömse sidor. Munlåset tyckes hafva gällt icke blott den personliga trätan, utan ock hela förslaget; ty detta sednare afstannade helt och hållet, och utan att vid den riksdagen komma ytterligare i fråga 2). Borgerskapet var åtminstone för tillfället räddadt undan den hotande reduktionen.

Ståndets förmögnare medlemmar hade emellertid lidit och kommo också efter 1682 att lida ganska mycket genom några af de förut omtalade räfsterna; t. ex. kammar-deputationen, kammar-kommissjonen, myntförvandlingen, efterräkningarna med pantegods m. m. Stundom indrogs äfven en del af den jord, som blifvit förlänad åt städerna 3). Karl,

1) D. v. s. 1 ½ eller 2 daler.
2) Riks-ark. Riddarh.-ark. Riksdags-acta 1682.
3) Nordin. fol. bund 31, s. 691. Kgl. br. d. 28 Mars 1690, sid. 746. Kongl. br. d. 20 Sept. 1690.

kunde likväl icke i längden nöja sig med dessa mindre fördelar. Efter några års framgång djerfvare än förut, gjorde han numera sjelf ett nytt, ett *fjerde* reduktions-försök.

Detta anställdes 1686 och var rigtadt mot de tre högre stånden, men vådligast måhända för borgerskapet. Saken var följande. Vid flera föregående riksdagar, serdeles 1675, 1678 och 1680, hade man åt kronan beviljat en dryg andel i undersåtarnes behållning af skepps-parter, handelskompanier, kapitaler m. m. 1). Det var en slags förmögenhetsskatt, och den ganska tung. Man trodde sig likväl veta, att härvid mycket bedrägeri blifvit föröfvadt, och att mången uppgifvit långt mindre inkomster och egendom, än han verkligen haft. Våren 1686 beslöt konungen att härom anställa en noga undersökning, och befallde landshöfdingarna genast sätta den i verket. *En hvar ålades nu, att sjelf noga och samvetsgrannt jemnföra sina räkningar med sina uppgifter och med sina på desamma grundade bevillningar; och om han dervid funne sig hafva skattat för litet, skulle han sjelfmant erlägga bristen med derå löpande 8 procent från bevillningstiden. Om detta skedde före d. 1 Augusti 1686, ville konungen öfverse och förglömma den begångna undansnillningen. Eljest skulle den hårdt straffas. Till jemnförelse och säkerhet ålades alla betalningsskyldiga att med bevis styrka, det de alltifrån 1675 erlaggt nämnde bevillningar, och till huru stort belopp.* Tillika uppmanades en hvar bland undersåtarne att angifva, *om han visste någon, som på ett eller annat sätt undandragit sig fullgörandet af dessa pligter.* Konungen lofvade, *att förtiga angifvarens namn, men lemna honom en fjerdedel af den ifrågavarande summan, och dessutom serskilda bevis af sin nåd.* — Omedelbart härefter sattes räfsten i verkställighet. Utförandet anförtroddes förnämligast åt en herre, benämnd Wetterhamn, hvilken tog saken ganska ifrigt och ämnade t. ex. utkräfva nämnde bevillning också af de hushyror, borgerskapet under samma tid åtnjutit. Men vid den riksdag, som samma höst inträffade, spordes häröfver många klagomål. I spetsen för missnöjet

1) Se **15.** 81, 163 o. f.

framstod adeln; också derföre, att till nämnde samhällsklass hade blifvit upphöjda en hop rika penningekarlar, en Cronskiöld, Ruth m. fl., hvilka serdeles hårdt träffades af denna bevillningsräfst. På deras klagomål svarade Wetterhamn, *att hans anmärkningar gällde icke blott adeln, utan äfven de andra stånden.* Så var det ock, och det enligt konungens befallning. Längre fram under riksdagen anförde också de andra stånden och mest borgerskapet sitt missnöje med åtgerden. Det var också just nu, som man ämnade genomdrifva de hårda räfsterna om pantegods, oköpta räntor m. m. Man beslöt derföre att icke spänna bågen högre; i synnerhet att icke reta prester och borgare, hvilkas biträde man behöfde för den i synnerhet mot adeln rigtade efterräkningen om köpegods. Slutet blef, att konungen gaf genom Lindskiöld tillkänna, *att Wetterhamn skulle inställa ofvannämnde räfst, så vida den angick prester och borgare. Men, som åtgerden i det hela varit rättvis; så fordrade konungen, att prester och borgare skulle å sin sida undertrycka den mot samme Wetterhamn rigtade klagoskriften* 1). Detta skedde; och på sådant sätt kommo båda de nyssnämnde stånden ifrån detta hotande reduktionsförsök. Huruvida adeln slapp undan eller ej, känna vi icke.

År 1689 vidrördes denna sträng för *femte* gången. Konungen fordrade dryga bevillningar; men borgerskapet sökte envist nedpruta dem. I en klagande böneskrift anmälde ståndet, huru *detsamma vore både till antal och tillgångar mycket försvagadt genom lidna eldsvådor och sjöskador, samt genom den dryga beskattningen alltsedan 1675. De bådo derföre konungen nedsätta sina fordringar, hvilka eljest voro för ståndet odrägliga och skulle göra dess medlemmar alldeles oförmögna att hädanefter konglig majestät och kronan understödja.* — Karl svarade: *borgerskapet har nu en månads tid varit här och fått noggrann underrättelse om rikets stora behof. Till dessas afhjelpande borde köpstadsmännerna icke visa mindre bered-*

1) Riddarhus-ark. Heml. Utskotts. prot. 1686.

villighet än de andra stånden. Konglig majestät finner derföre ganska sällsamt, att borgerskapet företager sig att inlemna en sådan ansökan; och han kan alldeles icke låta densamma finna rum; — ty, tillades betydelsefullt, *borgerskapet bör besinna, hvilka gåfvor och friheter de, hvar i sin ort, af konglig majestäts nåd åtnjuta.* Detta pekfinger påminte borgerskapet om, hvad adeln och bönderna 1682 begärt; och om den kronojord och de friheter, städerna åtnjöto; och om ståndets låga bevillnings-uppgifter m. m. Det behöfdes ej mer. Borgerskapet förstod vinken. De tystnade och biföllo, hvad Karl begärt; och han å sin sida lemnade dem och deras friheter och bevillnings-uppgifter i fred; åtminstone för denna gången.

I längden blef det honom dock omöjligt, att låta en sådan reduktions-grufva ligga obegagnad. Man började derföre omigen och för *sjette* gången att röra i ämnet, och beräkna, huru mycket kronan borde derpå kunna vinna. Man omtalade, huru en mängd köpmän och penningekarlar undansnillat betydliga summor; — huru de t. ex. uppgifvit sig hafva en inkomst af blott 1000 daler, fastän de haft kanske fyra, kanske sex gånger så mycket; och att de till följe af detta bedrägeri hade till kronan och fäderneslandet erlaggt t. ex. blott 200 i ställe för 800 eller 1,200 d. s. m., o. s. v. Frågan var, huru man skulle numera komma åt dessa oärliga sjelfbeskattare, ådagalägga falskheten af deras uppgifter samt tvinga dem att godtgöra, hvad de undansnillat från fäderneslandet. En person, vi veta ej hvilken, inlemnade då vid pass 1693, följande förslag. *Slottskansli, hofrätter, magistrater, landshöfdingar samt häradshöfdingar m. m. böra ingifva fullständiga uppsatser öfver alla inteckningar, lagsökningar, kontrakter samt domar om enskilda lån och allmänna handelskompanier, försålda hus och egendomar m. m. — och allt detta från December 1672. Derpå böra dessa anteckningar på hvarje person införas och jemnföras. På sådant sätt,* mente förslagsmakaren, *skulle man kunna utröna hvars och ens fordringar, bolags-lotter, kö-*

peskillingar, kapitaler, och deraf sluta sig till hans verkliga förmögenhet vid hvarje tid, och huru stor bevillning, han bort gifva. Om sedermera detta jemnfördes, med hvad han verkligen gifvit, skulle man lätt finna, huru mycket han eller hans sterbhus borde till kronan ytterligare betala o. s. v. 1). Uppfinnaren af denna räfst nämnes ej. Måhända var det en vid namn Nordskiöld, hvilken just i denna vefva blef adlad, ehuru blott sekreter i drottningens lifgeding, och hvilken sedermera fick sig anförtrodt utförandet af ifrågavarande åtgerd. Ty Karl icke blott lyssnade till det äfventyrliga förslaget; han antog det eller ett dylikt. Till ombudsman och verkställare utsågs nämnde Nordskiöld, hvilken fick befallning att hos det förmögnare borgerskapet infordra deras och deras förfäders gamla räkenskapsböcker och inventarier. Likartade undersökningar anställdes i förmyndare-kammaren och i de andra städerna. Afsigten var att upptäcka slägternas fordna förmögenhet och huruvida de ärligen uppgifvit densamma och derefter utgjort sina riksdags-bevillningar åt kronan. Om man trodde sig upptäcka någon brist häri, lades qvarstad på arfvingarnas egendom. Hösten 1695 hade detta öde drabbat en stor del af Stockholms magistrat. En gammal öfverdirektör Silfvercrona sjuknade af sorg och det så häftigt, att man befarade hans död. Hela borgerskapet klagade; men Nordskiöld urskuldade sig med konungens uttryckliga befallning 2). Vi känna ej sakens utgång. Troligen blef hela åtgerden afbruten genom Karl den elftes vid denna tid inträffande frånfälle; och borgerskapet undslapp således för sjette gången den hotande reduktionen.

---

1) Linköpings arkiv. Collectanea hist. suec. illustrantia. "Ett oförgripeligt, välment, underdånigt project, huru E. K. M. förmodligen kunde uppbringa en hel ansenlig summa penningar, som E. K. M. odisputerligen bör bekomma efter ständernas bevillning åren 1675, 78, 80, 82".

2) Riks-ark. Palmskiöld, miscellanea. Borgerskapets klagoskrift och Nordskiölds svar.

Äfven allmogen fick erfara några följder af de nu införda grundsatserna. Om Schillers anslag lyckats, hade inemot 4000 hemman blifvit tagna från sina dåvarande egare, för det mesta af bondeståndet. Sveket upptäcktes och allmogen fick behålla dessa sina gårdar.

Ett annat och för bönderna i allmänhet ganska vådligt försök var konungens bemödande att åt kronan tillerkänna eganderätten också af skattejorden. Saken, åsigten var, såsom vi minnas, icke ny. Den hade haft sina anhängare kring tronen, på tronen. Exempel äro Gustaf Wasa och hans kansler von Pyhy m. fl. Dessa drefvo satsen till fördel för konungamagten. Sedermera och omkring 1650 blef samma lära försvarad af några inom adelspartiet. Afsigten var att på sådant sätt först rättfärdiga regenternas betänkliga åtgerd, då de sålde räntorna af skattejorden; och för det andra att genom detta försvar trygga adelns besittningsrätt till dessa inköpta skatteräntor. Den gången blef således satsen drifven till fördel för aristokratien. Till trots af alla slika försök hade man dock aldrig förmått skaffa denna lära någon allmän gilltighet 1). Serdeles lockande skulle den dock vara för en konung med Karl den elftes sinnelag. Sedan han vid 1682 års riksdag fått enväldet i det närmaste sig medgifvet, tog han också ett ganska djerft steg mot sjelfva grundsatsen om skattemannens eganderätt. Han förnyade ett gammalt påbud, att om skattejord skulle utom slägten bortsäljas, måste den förut hembjudas åt kronan. Detta var ett bestämdt ingrepp i den fri- och rättighet, med hvilken skattemännen i äldre tider sina hemman vanligtvis innehaft och behandlat. Längre fram omtalades större planer i samma väg, hvilka likväl icke hunno till verkställighet. Omkring 1693 öfvergingo dock många skattehemman till kronan och det af följande orsak. På det

1) Se del. 14, s. 94.

att räntorna till indelningsverket skulle så mycket säkrare utgå, tillät Karl en förmedling af hemmantalet; men ingen fick deraf blifva delaktig, så framt han icke åt kronan öfverlemnade sin börds- d. v. s. sin eganderätt 1). Konungen lofvade dock, att en sådan jord-innehafvare, ehuru numera blott kronobonde, skulle dock sitta odrifven på sin egendom, så länge han ordentligt utgjorde räntorna. Dessa villkor antogos af en stor mängd bönder, hvilkas förut varande skattehemman således öfvergingo till krono. Någon ytterligare åtgerd till den allmänna grundsatsens genomdrifvande hafva vi likväl icke funnit.

Deremot förekom ett annat och vigtigt försök att på bekostnad af alla slags jordegare, och ej mindst på böndernas, vidga omfånget af kronans besittningar. Det var den så kallade:

SKOGS-KOMMISSJONEN.

Den kallades äfven Allmännings-kommissjonen och blef 1689, som det säges, af Örneklou uppfunnen och sedermera omkring 1694 satt i verket. Skäl dertill saknades ingalunda. Afsigten var att undersöka tillståndet med den kronans egendom, som bestod i allmänna parker, skogar, sjöar, strömmar m. m. Det är nämligen säkert, att på dylika lägenheter hade en mängd olagliga inkräktningar skett, så väl af frälsemän som skattebönder; så väl af enskilda personer som af hela menigheter. Man hoppades nu att genom upptäckandet af sådana ingrepp vinna åt kronan tillbaka många hemman och betydliga landsträckor. Sjelfva undersökningen fördes dock ganska olika, i somliga landsorter af konungens ombud, i andra af häradets domare. Högsta utslaget lemnades stundom åt bergs-kollegium, stundom åt konungen sjelf. De grundsatser, som för kronans rätt anfördes, voro någon gång

1) Bonden fick dock i några fall behålla sin bördsrätt, t. ex. om naturhändelser försämrat hemmanet och orsakat dess förmedling m. m.

mycket betänkliga; i synnerhet den, som ålade jord-innehafvaren bevisa sin enskilda eganderätt; men befriade kronan från skyldigheten att ådagalägga sin så kallade allmännare och högre. Detta hvilade på ett tyst antagande af nyssnämnde åsigt om kronans ursprungliga eganderätt till all rikets jord. Här tillämpades nämnde lära stundom på det sättet, att, om innehafvaren ej kunde bevisa sin undantagsåtkomst till den ifrågavarande lägenheten; så var han sin besittningsrätt förlustig, och kronans allmänna och ursprungliga eganderätt inträdde åter i verksamhet.

Härmed beslägtad var en annan grundsats, nämligen, att den anklagade skulle bevisa sin oskuld; men att åklagaren icke behöfde bevisa sin angifvelse. Denna lära hade redan förut blifvit införd vid Stora kommissjonens rättegångar 1). Påståendet var liksom mycket annat i dessa åtgerder en härmning, af hvad Colbert redan på 1660-talet sökte göra gällande i Frankrike.

De sålunda angripne jordegarne kunde dock ofta till sitt försvar åberopa *urminnes häfd*, hvilken hitintills gällt som laga fång. De åberopade den ock. Men Karl den elfte hade påbjudit den oftanämnde, men nya och för all enskild eganderätt vådliga grundsatsen, *att mot konungens höga rätt och fördel skulle hvarken vana, häfd, eller någon slags stämmo- eller förfallotid vara bindande* 2). Serskildt och just för den nu ifrågavarande skogskommissjonen föreskref han, att urminnes häfd icke skulle gälla som försvar för intagor, så framt de ej vore af ålder inrösade. Åt denna nya, för tillfället gjorda lag gaf konungen tillbakaverkande kraft, äfven för de många förflutna århundraden, under hvilka den icke funnits till. Så försvann en del af det skydd, som dylika hemmansegare hittills trott sig böra af urminnes häfden lagligen åtnjuta; och i följd deraf öfverflyttades en mängd lägenheter från

1) **16.** 294, 295.

2) Kongl. resolut. d. 22 Okt. 1686 och Kongl. br. d. 13 Juli och d. 21 Nov. 1691.

enskilda till staten. Af svaghet, räddhåga eller lycksökeri gingo domstolarne stundom än längre, så att till och med rågångar icke ansågos lägga hinder i vägen för kronans anspråk; och man åberopade för sina utslag åtskilliga talesätt, som inneburo den allmänna grundsatsen af kronans ursprungliga eganderätt till all rikets jord. Genom detta förfarande hafva många frälsemän och skattebönder orättvisligen förlorat flere hemman och stora jordvidder. Det är dock troligt, att kronan ofta icke erhållit annat eller mer, än hvad henne med rätta tillkom; ty hennes allmänningar hade blifvit groft och djerft plundrade och det nästan öfverallt och af de flesta samhällsklasser.

Huru mycket staten på dessa undersökningar vunnit, känna vi icke. En smyg- eller rättare sagdt nidskrift från 1697 påstår, men otroligt nog, att kostnaden för denna kommissjon öfversteg den deraf flytande vinsten.

Skogs-kommissjonerna fortforo äfven under Karl den tolftes tid, men med minskad fart. De hade likväl förorsakat mycken ovilja; hvarjemnte erfarenheten snart visade, att de skogar, som togos från enskild egare och lades till allmänningar eller kronoparker, blefvo både snart och grundligt förstörda. År 1731 har derföre regeringen tillåtit enhvar att på vederbörligt sätt söka återvinna, hvad föregående skogs-kommissjoner dem frånkänt 1).

TRETTIONDESJUNDE KAPITLET.

REDUKTIONEN I DE ERÖFRADE OCH MED SVERIGE INFÖRLIFVADE LANDSKAPERNA.

Flere andra mer eller mindre vigtiga reduktioner blefvo under Karl den elftes sednare lefnadsår uppfunna

1) Om dessa skogs-kommissjoner ha vi för det mesta följt Schönbergs otryckta bref, i hvilka ämnet är utförligare behandladt.

och påbegynta. Vi vilja likväl icke med deras framställande än mera trötta läsaren. Det redan anförda torde vara tillräckligt att gifva nödig öfversigt af förhållandet.

Vår berättelse har dock hittills nästan uteslutande framställt de åtgerder, som vidtogos i gamla Sverge och i Finnland. Det återstår nu att betrakta reduktionens serskilda verksamhet i sådana landskap, som under nästföregående tid blifvit med fäderneslandet införlifvade.

REDUKTIONEN I BOHUSLÄN OCH HALLAND.

Jemtland, Herjedalen och Gottland blefvo i det närmaste behandlade alldeles på samma sätt, som det öfriga Sverge. Reduktions-vinsten derstädes var också mindre betydlig och inräknades, i hvad som inflöt från det öfriga riket.

Bohuslän blef redan 1645 införlifvadt med Sverge och fördenskull alltifrån 1655 underkastadt i det närmaste samma reduktions-stadgar, som det öfriga landet. Regeringsformen 1660 och riksdagen 1680 beslöto dock, att, emedan nämnde län var en med svärdet gjord eröfring, borde alla dervarande kronohemman anses som förbudna och således, om de blifvit bortgifna, genast och utan undantag till kronan åter indragas. Så skedde ock. Men föga var att vinna. Reduktions-kommissjonens arbete i detta landskap inbragte blott en ränta af 4,767 d. s. m. 1).

Förhållandet var något olika med Halland. Äfven denna landsort blef 1645 öfverlemnad åt Sverge, men till en början blott för 30 år och såsom pant. Det oaktadt hafva under besagde pantetid många dervarande hemman blifvit af drottning Kristina, dels sålda, dels bortgifna. Reduktionen af år 1655 blef dock till en början icke i detta landskap verkställd; troligen också derföre, att det ännu blott tills vidare och icke för beständigt var med

1) Riksark. Redukt.-kommissjonens berättelse med tabell d. 8 Okt. 1697.

Sverge införlifvadt. Ett sådant sammansmältande skedde dock genom fredssluten 1658 och 1660. Ännu år 1663 uppsköto likväl riksförmyndarne reduktionens utförande. Men år 1667 beslöt man sätta densamma i verket. Svårigheterna dervid tyckas hafva varit ganska stora. Riksförmyndarne kunde ingenting synnerligt uträtta, och sjelfva Karl den elfte måste år 1674 omigen uppskjuta hela åtgerden 1). År 1680 sattes den åter i gång och man beslöt, att äfven i Halland skulle alla kronohemman anses som förbudna; och att, om sådana blifvit bortgifna, borde de genast indragas. För öfrigt underkastades detta land likasom Bohuslän ungefär samma reduktions-stadgar, som rikets andra orter.

Reduktionen i Halland hade till 1697 gifvit kronan en ökad årlig inkomst af 29,975 d. s. m. 2).

REDUKTIONEN I SKÅNE OCH BLEKING.

I fredsslutet 1660 utlofvade svenska styrelsen, att innevånarne af alla stånd i de eröfrade landskaperna Halland, Skåne och Bleking skulle få orubbadt behålla de egendomar, *som de genom arf, köp, byte eller pant före sista kriget innehaft och lagligen förvärfvat antingen af kronan eller af enskilda; och att besagde egare skulle hafva lika rättighet hädanefter som hittills att samma egendomar besitta, begagna, sälja eller bortbyta.* Sedermera kom riksdagen 1680 och beslöt, att alla gåfvogods i nämnde landskap skulle likasom Bornholms vederlagsgodsen betraktas som förbudna och derföre genast indragas. Detta allt var rätt och billigt, såvida man stannade vid de lä-

1) Nordin. fol. 142, s. 111. Kgl. br. d. 10 Dec. 1674.

2) Riksark. Red. kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697. Frågan om oköpta räntor väckte här mycket buller, emedan flere sådana för landskapet egna ansågos hafva vid godsköpen blifvit förbigångna. Vi hinna ej framställa ämnet; blott anmärka, att Kristina tyckes i denna landsort ha sålt gods efter 3 procent för både vissa och ovissa räntor. Se i öfrigt Nordin. fol. bunden 82, s. 76. Fol. bund. 30, s. 285. Fol. obund. 57, s. 741.

genheter, som svenska styrelsen efter 1660 bortgifvit; ty i regeringsformen samma år stadgades, att alla behöfliga gods i de eröfrade orterna skulle anses som förbudna. Men man sträckte sedermera indragningen någon gång äfven till sådant, som blifvit afyttradt af den föregående danska regeringen. Detta var obilligt och stridande, mot hvad man ansågs hafva uttryckligen lofvat i freden 1660. Vid riksdagen 1680 beslöt man ytterligare, att kronan icke skulle ersätta de förbättringar, som innehafvaren hade under tiden gjort på nämnde gods 1), genom hvilket tillägg de enskilda egarnes förlust blef än tyngre. I en eller annan punkt var reduktions-beslutet 1680 strängare mot dessa landskap än mot det gamla Sverge. För öfrigt blefvo de vanliga stadgarne tillämpade äfven på Skåne, såvidt olika omständigheter kunde sådant medgifva 2). Till och med 1686 års beslut mot pante- och köpegodsen tyckas hafva blifvit derstädes verkställda 3).

Märkas bör dock, att danska kronan hade jemnförelsevis aldrig egt så många gods, som den svenska; hvadan missbruket med förpantande, försäljande eller bortskänkande aldrig hade kunnat i Skåne blifva så stort ej heller den sedermera kommande räfsten så kännbar, som i Sverge.

Men i andra hänseenden fanns inom dessa eröfrade landsorter ganska mycket att anmärka. I längden blef det ej heller oanmärkt. Ty äfven här uppstod en af dessa vanliga så kallade reduktions-makare. Det var Pilman, sedermera intagen å riddarhuset under namnet Adlersten. Mannen har ej det bästa rykte, och Ascheberg ogillade honom i många ting. Men han hade i Skåne bestridt nå-

1) Detta gällde äfven för Halland, Bohuslän, Jemtland, Herjedalen m. m.

2) Nordin. fol. bund. 39, s. 889. Kongl. br. till liqvidations-kommiss. d. 10 Dec. 1686. Jmfr. Redukt.-kansl. Kongl. br. till liqvidations-kommiss. d. 8 och 11 Jan. 1694, hvari tillika föreskrifves, att i Bleking indragna gamla danska pantegods skulle användas till flottans behof.

3) Nordin. Redukt.-handl. 4:o 2, Kgl. br. d. 10 Dec. 1686, om räfst med förpantn. sedan danska tiden. Nordin fol. 31, s. 1,077. Kgl. br. d. 13 Juli 1693, om köpegods från samma tid.

gon tjenst under Johan Gyllenstierna och dervid troligen antagit dennes grundsatser. Sedermera hade han åtskilliga andra befattningar i samma ort och fick derunder närmare kännedom om dess alla förhållanden. I följe deraf framlade han för konungen ett förslag om åtskilliga räfster. Genast tillsattes en nämnd, som med Ascheberg till ordförande började röra i saken. Räfsten blef då, som sagdt är, utsträckt också till de afyttringar, som skett förr, än Skåne förenades med Sverge. Åtgerden var ett djerft brytande af det löfte, man 1660 högtidligen gifvit; näml. *att bibehålla innevånarne vid lika rättigheter som hittills*, m. m. Skåningarna anmärkte felet, och knotade. Reduktionen svarade, att vid nämnde 1660 års löfte var också fästadt det tillägg: *så framt ifrågavarande rättigheter icke stridde mot Sverges lag och laga stadgar.* Nu, mente reduktionen, stridde dessa rättigheter mot 1680 års lagliga riksdagsbeslut; derföre kunde det 1660 gifna löftet icke längre vara bindande. Skånska godsegarne kände sig icke öfvertygade af detta skäl. Missnöjet i orten blef stort, till och med så stort, att man sade, det konungen uppsköt en tillämnad ditresa, endast för att undvika de många och bittra klagomål, som han fruktade få höra. Det sades ock, att på skånska adelns bön ämnade danska regeringen göra föreställningar angående dessa åtgerder, såsom stridande mot svenska kronans år 1660 gifna löfte. Dylika underhandlingar öppnades ock; men i längden förmådde de icke afvärja den likasom med oemotståndlig magt framträngande reduktionen. Också hade många af skånska adeln tillåtit sig en hop missbruk och grofva olagligheter. Märkvärdigast deribland var följande. Jus patronatus eller frälsemannens rättighet att i vissa fall tillsätta kyrkans ämbetsmän hade i Skåne fått en alltför stor utsträckning. Icke nog härmed! Kyrkans så kallade patron hade ofta anammat den till kyrkans underhåll anslagna tionden; men likväl sjelf undandragit sig kyrkobyggnaden och i stället laggt denna tunga på socknen. Kyrkans patron hade ytterligare stundom tillgripit sjelfva krono-

tionden i församlingen. Denna sednare måste nu ända från 1658 återbetalas och det med 6 procents ränta 1). — Se här ett annat missbruk! Det hände, att danska konungar hade sålt kronotionden af en eller annan socken. Sedermera och genom ökad odling ökades äfven tionden betydligt; men köparen hade fått tillgodonjuta detta tillskott utan att i någon mån öka sin köpesumma. Nu kom Karl den elfte 1687 och återtog hela den från 1658 uppkomna vinsten med derå löpande 6 procents ränta. Karl den tolfte har 1706 återgifvit det mesta häraf 2).

Af dessa och flera dylika enskildheter tyckes det, som danska regeringen sett igenom finger med mycket sjelfsvåld; af fruktan näml., att allvarlig stränghet skulle väcka skåningarnes tanka på en förening med Sverge.

Samma fruktan men i motsatt riktning har troligen föresväfvat också svenska regeringen efter 1660 och förorsakat åtskilliga dess eftergifter mot nyssnämnde landskap. Lagen böd t. ex. att den, som flyttade ur riket, skulle gifva åt kronan, i vissa fall tionde, i andra deremot sjette penningen af sin egendom. När nu Skåne och Bleking 1658 och 1660 lösrycktes från Danmark, gingo mellan svenska och danska undersåtare flera egendomar i köp, vid hvilka den så kallade sjettepenningen hade bort erläggas. Riksförmyndarne efterskänkte den, kanske af ståndsegennytta, kanske ock af skäl, som nyss nämndes. Karl den elfte ogillade åtgerden samt efterräknade och indrog bemälte sjettepenningar 3). De måste nu betalas genom

1) Nordin. fol. bund. 30, ss. 600—614. Kongl. br. d. 9 April, 24 Maj 1689. Nordin. fol. obund. 57, s. 662. Redukt.-kommiss. relation d. 17 Dec. 1687. Denna räfst med patronats-herrarne utfördes af öfverkommissarien Gabriel Hilletann.

2) Kammar-kolleg. ark.

3) Instruktion derom utfärdades d. 10 Jan. 1687. Se kammar-verkets relation 1697, utgifven af Rydbenius, sid. 12. I Bleking har denna efterräkning börjat redan 1683. S. W. Gynthers historia om Bleking s. 163. Det torde vara ett fel i minnet eller uttrycket, då Barfod i Märkvärdigheter om

andra gods, som skulle lemnas i stället. Redan 1693 hade konungen en sådan enskild jordebok öfver sjettepenningsgods i Skåne, stigande till en årlig ränta af 14,147 efter gamla, och 10,071 d. s. m. efter nya skattläggningen 1); och till 1697 hade sjettepennings-räfsten inbringat 320,263 d. s. m. 2). Hela skånska reduktionen från 1680 till 1697 gaf kronan en ökad inkomst af 52,204 d. s. m. årligen 3).

För Bleking hafva vi icke funnit några serskilda uppgifter. Det tyckes, som detta land blifvit i reduktionshänseenden inbegripet under Skåne, både i åtgerder och beräkningar.

Vi hafva nu tagit en öfversigt af reduktionen i Sverges nyvunna och med detsamma införlifvade landskaper. Det återstår att betrakta samma åtgerd i de aflägsnare och, såsom de då kallades, »*utrikes provinserna*».

TRETTIONDEÅTTONDE KAPITLET.

REDUKTIONEN I DE TYSKA ERÖFRADE LÄNDERNA.

BREMEN.

Det var genom westfaliska freden 1648, som Sverge fick erkebiskopsdömet Bremen, under hvilket namn vi, för korthetens skull, äfven inbegripa det närbelägna och dermed förenade biskopsdömet Verden. Samma fredsslut tillerkände åt dessa länders innevånare rättigheten att bibe-

---

skånska adeln s. 367 tycks antaga, att sjettepenningsräfsten hade i Skåne börjat verkställas redan före 1682.

1) Redukt.-kansl. Kanske mentes dermed sådana gods, för hvilka sjettepenning skulle betalas.

2) Riksark. Bilag. till Secret. propos. 1697. Jfr. Rydhenius sid. 79.

3) Riksark. Red.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697.

hålla sina fordna lagar och friheter. De sednare skulle också enligt riksdagsbeslutet 1655 iakttagas vid den reduktion, som då beslutades. I Bremen kom likväl sistnämnde räfst icke till verkställighet, hvarken under Karl Gustafs, ej heller på länge under riksförmyndarnes styrelse. Omkring 1667 blef dock ändtligen utförandet beslutadt, och på de sista förmyndare-åren finnas spår af dess begynnande verksamhet 1). Under Karl den elftes ungdoms- och krigsår spordes dock föga derom. Men efter 1680 blef räfsten genast satt i verkställighet, och inom kort afslutad. Snart uppfunno likväl reduktions-herrarne vid densamma åtskilliga nya förklaringar och nya räfstegrunder. Undersökningarna började derföre omigen, och 1685 uppgjordes en räkning, enligt hvilken kronan skulle ännu hafva att fordra 294,000 riksdaler 2). Detta kom förnämligast från en assessor Grönhagen, hvilken jemnte Lindhielm blef den, som ledde Bremiska reduktionsverket, varande sjelf i dessa länder boren och uppfödd 3).

I afseende på Stora reduktionen och i enlighet med 1660 års regeringsform beslöto ständerna 1680, att alla i Bremen varande tafel-, kloster- och kapitel-gods skulle såsom förbudna lägenheter åt kronan förbehållas eller åt henne återtagas. Detta lärer ock genast hafva gått i verkställighet med hänsyn till dem, som efter 1648 blifvit afyttrade. Alltså var stora reduktionen derstädes i det närmaste slutad redan 1684. Men sedermera uppfunnos äfven i detta hänseende flera nya räfstetittlar, hvilka medförde nya undersökningar och indragningar, hvarvid man också angrep sådana gods, som före 1648 blifvit bortskänkta eller sålda af landets dåvarande beherrskare. Detta

1) Nordin. fol. 142, s. 102, handlande om en i Verden indragen fjerdepart i slutet af 1670.

2) Red.-kansl. Liqvid.-kommiss. prot. d. 18 och 25 Nov. 1685.

3) Nordin. fol. bund. 30, sid. 370. Kongl. bref. d. 29 Juli 1684 samt Nordin. fol. 142, s. 44. Grönhagens memorial d. 19 Dec. 1685.

väckte mycket knorr 1). Redan en och annan af de förra indragningarna hade i någon mån varit stridande mot hvad i fredsslutet 1648 lofvades. Denna sista åtgerd var ett långt svårare ingrepp deri. Innevånarne klagade högljudt och icke utan framgång, icke utan stöd. Landskapet fortfor nämligen att vara införlifvadt med det stora tyska riket. Denna omständighet tjenade detsamma till skydd. I följe af de tyska staternas bemedling och af westfaliska fredens löften, måste Karl den elfte inskränka sina anspråk och lemna orörda alla före 1648 skedda afyttringar af Bremiska kronogods 2). Deremot och i fråga om hvad, som efter 1648 tilldragit sig, gällde ungefär samma förordningar som i Sverge 3).

Kristinas slöseri hade också här gått ganska långt och blifvit med djerf egennytta begagnadt. Den nu kommande efterräkningen vardt derföre så mycket kännbarare. De, som vid densamma fingo mest sitta emellan, voro Wrangels och Königsmarcks sterbhus, och Kristinas fostersyster, den olyckliga landtgrefvinnan Eleonora Katarina 4) hvilka tillsammans innehade de ojemnförligt största förläningarna i denna landsort.

I allmänhet var reduktionen i Bremen mycket mildare än i Sverge. Den hade dock från 1680 till 1697 gifvit kronan i ökad årlig inkomst 204,687 samt i kapital 216,802 allt d. s. m. 5).

---

1) Nordin. fol. obund. 57, s. 700. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687.

2) Förordningen derom, utfärdad d. 10 Mars 1687, finnes i de flesta samlingar af reduktions-papper, dock stundom af misskrifning, dat. d. 30, stundom d. 10 Maj.

3) S. st.

4) Karl tyckes dock hafva skonat henne, så mycket som möjligt.

5) Riksark. Red.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697. — Andra uppgifter strida häremot. Enligt redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Dec. 1687, se rådsprot. hade reduktionen i Bremen redan då inbringat 200,176 d. s. Enligt en bilaga till red.-kommiss. berättelse d. 8 Okt. 1697 skulle Grönhagen hafva utarbetat och expedierat endast under

Genom westfaliska freden 1648 blefvo Rügen och För-Pommern m. m. tillerkända åt svenska kronan. Men också här betingades samma villkor, som vid Bremens afstående. Svenska regeringen lofvade att låta landet bibehålla samma lagar, fri- och rättigheter som förut. Pommern liksom Bremen blef således icke egentligen införlifvadt med Sverge, utan fortfor att vara ett serskildt hertigdöme med egna lagar och eget styrelsesätt, samt förenadt med det stora tyska riket, fastän å andra sidan lydande under Sverges krona.

Redan före 1648 hade fordna hertigar bortförlänat en mängd af statens dervarande gods. Efter 1648 fortfor Kristina på samma sätt; men som vanligt med ett slöseri, som öfverträffade alla andras. Inom kort voro nämnde inkomstkällor så tömda, att landets styrelse omöjligen kunde bära sig utan betydliga tillskott från Sverge.

Knappt hade Karl Gustaf setat några veckor på tronen, förrän han sommaren och hösten 1654 indrog en mängd bortgifna pommerska tafelgods, d. v. s. sådana gårdar, som varit anslagna till underhåll åt dervarande styrelser och hof. Denna reduktion skedde icke i följe af något svenskt riksdagsbeslut, utan i enlighet med tyska rikets allmänna och Pommerns enskilda lag och författning. Eldstierna hade mesta arbetet dervid 1). Reduktions-riksdagen 1655 utsträckte sitt beslut äfven till Pommern. Men nästan ingenting deraf blef satt i verkställighet, hvar-

åren 1693—1697 bremiska reduktioner för 108,401 r. d. Vi kunna ej förlika eller förklara dessa tre olika summor. Den första torde vara pålitligast. Jmfr. Raumer. Geschichte Europas 7, 71.

1) Nordin. fol. 142, s. 267. o. följ. Kansl.-koll. och Red.-kommiss. utlåtande d. 23 Maj 1691. Kongl. brefven d. 17 Sept. s. å. samt d. 15 och 9 Febr. 1692. Redukt.-kansl. kammar-koll. liqvidat.-kommiss. prot. d. 16 Sept. 1685.

ken af Karl Gustaf, af Karl den elftes förmyndare eller af Karl den elfte sjelf före 1680.

De båda konungarnes dröjsmål var en nödvändighet, emedan Pommern begge gångerna låg öfversvämmadt af fiender. Riksförmyndarnes dröjsmål kom deremot af deras vanliga tröghet, obeslutsamhet eller egennytta; men kunde ock skyllas på Karl Gustafs exempel och föreskrift att tills vidare uppskjuta denna del af reduktionen. Dess verkställighet blef 1680 ånyo beslutad. Då, likasom 1655, föreskrefvo ständerna, att man skulle ställa sig till efterrättelse landskapets egna lagar och rättsförfattning 1). I följe häraf indrogos en hop tafelgods och andra egendomar, som svenska styrelsen bortförlänt. Denna reduktion var nära nog slutad redan 1685 2). Den skedde för det mesta under ledning af Henrik Falkenberg 3).

Ifrågavarande räfst hade, som sagdt är, blifvit uppskjuten från 1655 till 1680. Konungen föreskref derföre i början, att den förlust, som kronan genom detta dröjsmål lidit, borde ersättas; och han befallte noga uträkna beloppet 4). Krafvet var obilligt; emedan kronan icke förut hade gjort några bestämda anspråk och godshafvarne således icke vetat, huru mycket eller huru litet de skulle komma att erlägga; ty sådant berodde då för tiden till stor del på den blifvande undersökningen och dess grundsatser. Vid närmare öfvervägande beslöt derföre konungen att icke utkräfva dessa så kallade fordringar. Eftergiften skedde, såsom han sade, *för att visa sin benägenhet och nåd mot undersåtarne*. Men också denna nåd beledsagades af det vanliga betungande, ofta förkrossande

1) Dock med undantag af betalning för gjorda förbättringar.
2) Kammar-koll. liqvid.-kommiss. prot. d. 16 Sept. 1685.
3) I 16:de del. sid. 139 yttrades, att denne herre efter 1680 drog sig från allmänna ärenderna. Detta är ett misstag. Vi hafva sedermera funnit, att han ofta användes också efter nyssnämnde år.
4) Nordin. fol. bund. 39, sid. 27. Kongl. br. d. 18 Mars 1686.

villkoret. Det föreskrefs nämligen, *att om den med eftergift benådade innehade några pantegods eller fordringar hos kronan, skulle dessa mot eftergiften afräknas* 1).

År 1688 började ett nytt skifte, en större utsträckning af ifrågavarande reduktion. Nu mera väcktes näml. fråga om att återtaga äfven sådana gåfvogods, som blifvit af förra hertigar bortförlänta, innan landet ännu kom under svenska kronan. Detta föranledde motsägelse och ovilja, båda delarna i hög grad. Pommeranarne klagade, att man bröt 1648 års löften om bibehållande af landets egna stadgar och dittills gällande rättigheter. De påstodo, att svenska riksdagarne icke hade magt att fatta något beslut rörande Pommern; emedan Pommerns innevånare icke hade säte och stämma vid svenska riksdagarna. Åtgerden ogillades ock af flere bland de herrar, som skulle utföra densamma. Nils Bielke t. ex. tvekade så om sakens beskaffenhet, att han sökte undandraga sig allt deltagande deri; och Gustaf Adolf De la Gardie skall hafva fått gulsoten af bara harm öfver företagets orättvisa. Detta ogillande, detta motstånd var måhända orsaken till Karls beslut, våren 1689, näml. att på någon tid uppskjuta omförmälte del af den nya pommerska reduktionen 2). Slutligen blef den likväl verkställd, men efter något mildare och rättvisare grundsatser. Enhvar, som af fordna hertigar bekommit gods med kejsarens och landtständernas bifall, fick behålla dem; — enhvar som erhållit sådana endast af landsherrarna, men genom köp eller på annat med last och tunga förenadt sätt, skulle få ersättning; — alla de öfriga, hvilkas gods borde indragas, fingo löfte, att, om de visade sig eftergifna och icke ginge rättegångsvägen, skulle de bekomma evärdeligt arrende mot förmånliga villkor. Reduktions-herrarne sjelfva funno de flesta fall af den beskaffenhet, att de rådde konungen söka vänlig

1) Nordin. 4:o. 201, s. 402, 621. Gyllenborgs ämbets-berättelse 1687 och Kongl. br. d. 31 Dec. s. å.
2) Nordin. fol. bund. 30, sid. 609. Kgl. br. d. 25 April 1689.

öfverenskommelse 1). Till erhållandet af dessa jemnförelsevis mildare villkor har också här tyska kejsarens och rikets bemedling mycket bidragit.

Denna så kallade mildhet oaktadt, föll dock reduktionen tung nog öfver Pommern. Vi vilja som bevis nämna ett par punkter.

Karl hade medgifvit, att innehafvarne skulle få behålla sådana patrimonial-gods, som blifvit före 1648 sålda, så framt pommerska ständerna hade till försäljningen lemnat sitt bifall. Men sedermera eller 1692 befallte han att landt-ständerna skulle ansvara för och återlösa alla sådana med deras bifall sålda gods 2).

En annan och för många rätt vigtig fråga var följande: om nämligen indragningen af pommerska gods, afyttrade efter 1648, skulle verkställas enligt landets egna lagar eller enligt svenska riksdagsbeslut. Det förra yrkades af kejsaren, af pommeranarne och af godsens innehafvare; det sednare af flera bland reduktions-herrarna. Karl befallte, att kansli-kollegium och reduktions-kommissjonen skulle afgifva ett gemensamt utlåtande i ämnet. Dess innehåll blef, att ifrågavarande reduktion borde verkställas, icke enligt svenska riksdagsbeslut, utan enligt landets egna lagar och på samma grund, som Karl Gustaf 1654 gjorde sin pommerska räfst. Som skäl anfördes *sakens rättvisa och tillika den omständigheten, att reduktionen skulle för kronan blifva nära nog lika fördelaktig efter tyska lagarna, som efter svenska riksdagsbesluten. Enda skilnaden var, att de förbättringar, som blifvit af enskilda innehafvare gjorda på godsen, skulle af kronan enligt tyska lagarna återgäldas, men enligt svenska riksdagsbesluten icke återgäldas* 3). Sådant var dessa ämbetsmäns utlåtande. Karl

---

1) Rühs. 5. 351. Enligt en källa, som för oss icke varit tillgänglig.

2) Nordin. fol. 34, s. 4,035. Karls instruktion för pommerska reduktion d. 8 Mars 1692.

3) Nordin. fol. 142, s. 267. Kansli-kolleg. och redukt.-kommiss. utlåtande d. 23 Maj 1691.

blef missnöjd med innehållet; ty det inskränkte hans magt och hans inkomster. Han kunde likväl icke förmå sig att genast kasta detsamma öfveranda. Efter öfverläggning med de kongliga råderna gaf han derföre ett utslag, hvilket å ena sidan föreskref, *att Pommern borde i reduktions-frågan efter 1648 vara svenska riksdagsbeslut underkastadt;* men å andra sidan, *att såsom högstsalig konung Karl Gustaf hade vid pommerska reduktionen 1654 följt landets lagar och författningar, så ämnade ock Karl den elfte göra likaledes* 1). Detta utslag var tvetydigt 2) och obestämdt. Reduktions-kommissjonen vågade icke på egen hand afgöra frågan utan begärde konungens ytterligare förklaring. Denne besinnade sig då än närmare på saken. Han skulle enligt sitt sista tillkännagifna beslut om de tyska lagarnes efterföljd blifva tvungen att ersätta alla förbättringar på de pommerska gods, som nu borde återtagas. Så hade nämligen Karl Gustaf vid sin reduktion 1654 gjort i öfverensstämmelse med samma tyska lagar. Men när det kom dertill, ville Karl den elfte icke underkasta sig denna minskning i reduktions-inkomsterna. Han tillkännagaf derföre, att han funnit för godt *att sitt sista utslag så till vida förändra, att, emedan kronan hade enligt svenska riksdagsbeslutet 1680 rättighet att utan förbättringars betalande indraga de gåfvogods och förpantningar, som Sverges konungar efter 1648 hade i Pommern gjort; allt derföre,* tillade han, *åligger det reduktionen att ställa sig detta till efterrättelse och att indraga de gods, hvilka, enligt våra förra beslut, hafva hittills varit befriade. Efter denna grundsats slippa vi äfven bestå den ersättning för förbättringar, som tyska lagarna medgifva, men svenska riksdagsbeslutet af 1680 förvägrar.* Brefvet är kontrasigneradt af Karl Piper 3).

---

1) S. st. s. 276. Kongl. br. d. 17 Sept. 1691.

2) Enligt Nordin fol. 31. s. 904, har denna tvetydighet icke funnits, utan tyska lagarnas gällande kraft blifvit erkänd.

3) Nordin. fol. 142 sid. 287, 288. Kongl. br. d. 10 Febr. 1692.

Enligt sådana grunder blef denna del af reduktionen år 1692 satt i full verksamhet. År 1695 var hela pommerska räfsten i det närmaste fulländad. Intill 1697 hade den gifvit 66,507 d. s. m. i årlig ränta 1).

Som sagdt är, anses Pommern hafva i detta hänseende blifvit mycket lindrigare behandladt, än Liffland, till och med än Sverge. Likväl förorsakades också här mycket elände och missnöje. Nils Bielke, som dock var en bitter fiende till åtgerden, påstod, att den injagade mycket och ömsesidigt misstroende; — att handeln af sådan orsak nästan upphörde; — att en mängd adel och borgare rymde med sin lösegendom öfver till grannarna; — slutligen, att hela landet blef deraf förstördt; o. s. v.

TRETTIONDENIONDE KAPITLET.

REDUKTIONEN I LIFFLAND OCH RÄTTEGÅNGEN MOT PATKULL.

Reduktionen i Liffland och rättegången emot Patkull voro med hvarandra i verkligheten så nära förenade, att de hvarken böra eller kunna i den historiska berättelsen åtskiljas. Detta uppträde är också af historisk, af verldshistorisk märkvärdighet och vigt. Liffland var det enda ställe, der Karl den elftes reduktion mötte allvarligt motstånd. Det är lärorikt att se, huru konungen äfven i sådant fall betedde sig. Redan af detta skäl påkallar sa-

---

1) Riks-ark. Redukt.-kolleg. berättelse d. 8 Okt. 1697. Bilagan specificerar detta något närmare. Reduktionen inbragte för gods, bortgifna af landets fordna hertigar: i årlig ränta 3472 och i kapital 26,000; — för gåfvogods af svenska konungar, i årlig ränta 2707; — för pantegods i årlig ränta 10,530 och i kapital 24,455; — för köpegods i årlig ränta 2108, i kapital 80,713; — för emphyteutiska gods 1103; — för länegods 9,723 m. m. allt riksdaler.

ken vår uppmärksamhet; men långt mer i anseende till följderna. Dessa sträckte sig icke blott till Lifflands, icke blott till Sveriges, utan ock till hela Europas framtid. Liffländska reduktionen var nämligen ett bland de verksammaste medlen att störta Sverges öfvervälde i norden och att för Ryssland öppna väg till Östersjön och till ett hotande verldsdels-välde. Vi skola derföre åt dessa föremål egna en utförlig framställning.

LIFFLANDS ÄLDSTA TILLSTÅND.

Mellan floderna Niemen i söder och Newa i norr breder sig utefter östersjökusten ett vidlyftigt slättland, genomskuret af vatten och vattendrag, och i fordna tider höljdt af skogar. Då kristendomen började framtränga mot norden, bodde i dessa länder flere närslägtade folk, Kurer, Liver, Letter, Ester och Ingrer. Fordna svenskar kallade dem vanligtvis med ett gemensamt namn för Ester. De voro alla hedningar och begifna på plundrande vikingatåg, likasom deras nordiska grannar, våra egna förfäder.

Först omkring **1000** år efter frälsarens födelse mägtade hans fridsamma lära sprida sitt milda ljus öfver Skandinavien, hvarefter detta lands innevånare ej mer blodade sig i ofvannämnda plundringsbragder. Men öfver ifrågavarande östanhafsländer hvilade ännu hedendomens natt, och ur deras mörka skogar såg man hvarje år en krigs- och roflysten ungdom strömma på härjningståg ut öfver nästgränsande haf och kuster. Många Sverges fjerdar, klippor och skär bära ännu namn och vittne om sådana esternas blodiga besök. De sträckte sig ock till andra länder, hvilka redan antagit den fredligare kristendomen. Att omvända sådana besvärliga sjöröfvare blef derföre en liflig önskan hos alla sistnämnde stater; en önskan, förestafvad både af egennytta och af trosnit. Omkring år **1200** började ock fromma lärare att resa till dessa nejder och i trots af hotande mödor och lifsfaror predika fri-

dens evangelium. Med dem förenade sig köpmän, hvilka lockades af de nya handelsvägar, som i dessa förut halfvilda nejder mer och mer öppnades. Vid samma tid diströmmade ock en mängd riddare. Korstågens tid var nämligen ännu icke förbi, dess anda icke förkolnad. Att bland hedningar skydda kristna lärare, och att med svärd eller ord utbreda kristendomens lära ansågs vara ridderskapets högsta och herrligaste mål. Detta kunde vinnas, icke blott i det aflägsna heliga landet, utan ock på närmare håll och till mer omedelbart skydd för hemmavarande anhöriga och trosförvandter. Många riddare och ädlingar i norra och medlersta Tyskland sålde fördenskull sina dervarande gods och skyndade till norden, till Liffland, för att tillbakadrifva hedningarna, utbreda kristendomen och sjelfva vinna ära och nya besittningar. De bildade snart en orden, som fick namn stundom af korsherrar, stundom af svärdsriddare. Det ena betecknar ändamålet, det andra medlet. Så förenade sig till Lifflands omvändelse trosnit, egennytta och ridderlighet. Företaget lyckades ock. Riga blef rörelsens utgångspunkt, och en ditflyttad erkebiskop Albrekt von Buxhövden den, som förnämligast ordnade verket. Snart voro Liffland och Kurland underkufvade 1) och åtminstone till namnet omvända. Svärdsordens riddare utbildade sig derpå till en under kejserlig höghet stående republik, fotad på aristokratisk grund, liksom de gamla grekiska och romerska. Den styrdes af härmästare, som riddarne valt, och efter lagar, som de stiftat, båda delarna alldeles efter eget godtfinnande. Inom ett sådant samhälle måste nödvändigt utveckla sig en stark sjelfständighets-anda och ett stolt frihetssinne. Så skedde ock. Men här likasom hos greker och romare hvilade denna de högre samhällsklassernas republikanska frihet på de lägres träldom; och hvad slafven, heloten, var för de frihetsstolta spartanerna, det blef den lifegne lettiske bonden för de tyska svärdsriddarne och deras landsmän.

1) Estland underkufvades och omvändes förnämligast af Danmark; men öfverlemnades sedermera åt korsherrarna.

Till detta samhällsskick kommo korsherrarna genom både eröfring och ett slags feodalism. Landet var nämligen för ordens gemensamma räkning intaget och ansågs derföre till största delen vara statens egendom. Dess jord blef alltså åt de enskilda korsherrarne utdelad blott såsom län, hvilka dock voro ärftliga. slutligen också på qvinnosidan 1). Dessa riddare, för det mesta tyskar, utgjorde sedermera landets egentliga ägare och målsmän. Urfolket, liverna, letterna, esterna m. fl. blefvo förvandlade till lifegna slafvar under den nykomna tyska folkstammen. Deras underkufvande hade gått med ifver och fort nog; icke så deras omvändelse. Svärdet hade varit verksammare än korset. Urfolket tvingades väl att låta döpa sig; men med kännedom blott af sitt eget språk, förstodo de sällan, hvad den främmande tyska läraren förkunnade. Ännu under flere århundraden fortlefde dessa menniskor till största delen i hedniskt mörker och afguderi, fast under namn och sken af att vara kristna.

Någon tid stod detta samhälle i förening med tyska orden i Preussen; men skildes åter derifrån och uppträdde sedermera såsom en egen stat. Längre fram antogo riddarne Luthers lära, vid hvilket tillfälle lekmännen der liksom annorstädes bemägtigade sig en mängd af kyrkans fordna egendomar.

Till medlet af femtonhundrade-talet hade svärdsriddarne med beundransvärd tapperhet försvarat sig och sitt nya land mot angränsande och talrikare folk. Deras lycka var ock, att just under dessa tiderymder hade Ryssland, den närmaste och farligaste grannen, varit nära sin upplösning genom dels inre oenighet, dels Mongolernas ströftåg. Men snart blef detta stora välde pånyttfödt genom Ivan Wasiliewitsch den förste. Hans sonson af samma namn och derjemnte kallad den grymme, eröfrade Kasan, Astrakan och Siberien och hotade äfven Svärdsriddarne, hvilkas land han framförallt önskade intaga för att erhålla

1) I detta hänseende gällde för olika delar olika bestämmelser.

hamnar vid Östersjön. De försvarade sig tappert; men öfvermagten var för stor. Lemnade åt sig sjelfva kunde de icke längre motstå densamma. Att underkasta sig de råa ryssarna och deras än vildare tsar, det ville dock ingen. I det ställe begynte riddarne söka förbund med mera liksinnade och hyfsade folk, och försvar under ädlare furstar. Alltså, och år 1561, vände sig största delen af Estland till Sverige, och underkastade sig dess spira för att erhålla hjelp mot ryssarne. En mindre del af samma land, jemnte öarna sökte skydd hos Danmark; och Liffland likaså hos Polen. Detta sednare inträffade under konung Sigismund Augusts tid; och Liffland blef på sätt och vis förenadt med det under hans välde lydande hertigdömet Lithauen. Liffländska svärdsriddarne fingo dock härvid polska konungens formliga försäkran om bibehållandet af alla de fri- och rättigheter och egendomar, som de under härmästarnes tid haft; och så fortgick det omkring 40 år, dock under förfärliga krig mot de angränsande och härjande ryssarna.

LIFFLAND FÖRENAS MED SVERGE OCH FÅR SINA PRIVILEGIER BEKRÄFTADE

Vi känna den svensk-polske konung Sigismund och hans ifriga nit för katolska bekännelsen. Detta tänkesätt kostade honom konungariket Sverge och hertigdömet Liffland. Äfven i detta sednare land sökte han nämligen ånyo intruga den påfviska läran. Försöket stred mot ridderskapets icke blott öfvertygelse och tro, utan ock mot dess fördel; — ty om landet ånyo antagit katolska läran, skulle presterskapet troligtvis hafva sökt återtaga sina förlorade kyrkogods. Härtill kommo några polska regeringens försök; t. ex. att inskränka liffländska landtdagarnas frihet; — att besätta landets sysslor icke med lifflänningar, utan med polackar; — samt att till kronan indraga en hop ridderskapets gods. Den gamla och häftiga fiendskapen mellan tyskar och polackar blef också än mera upp-

retad genom det myckna sjelfsvåld, som polska troppar föröfvat; och slutligen genom den lamhet, som Polen städse visat i Lifflands försvar mot ryssarna. Några af ridderskapet sökte derföre dansk hjelp; andra och de flesta kastade sina ögon på Sverge, hvars krona jemnförelsevis långt bättre skyddade de till densamma öfvergånga esterna.

Dessa omständigheter blefvo af Karl den nionde med klokhet begagnade. Kriget emellan Polen och Sverge och mellan Sigismund och Karl blef år 1600 af den sednare öfverflyttadt till Liffland. Genast i dess begynnelse hafva innevånarne mellan Riga och Kokenhusen år 1601 frivilligt underkastat sig Sverges spira. Året derpå skedde detta formligen af ridderskapet i kretsarne Wenden, Dorpt och Pernau, hvarvid Karl för sig och efterträdare försäkrade dem *om upprätthållandet af deras gamla fördrag, privilegier, friheter, vanor och bruk, sådana deras förfäder hade dem åtnjutit under fordna kejsare, konungar och härmästare.* Större delen af liffländska adeln höll denna frivilliga öfverenskommelse ganska troget, och det var med deras kraftiga biträde, som Sverge kunde återigen uppträda i fält efter det svåra nederlaget vid Kerkholm. Den sedermera på tronen uppstigne konung Gustaf Adolf lofvade att antingen förena dem med Estland, eller betinga dem orubbade privilegier, ifall han nödgades att till en annan magt afstå landet. Nämnde löfte gafs 1614 eller i början af hans regering. Men 1621 intog han Riga. Denna lysande eröfring tryggade Sverges välde öfver hela Liffland. Nu begärde ridderskapet derföre en fullständig bekräftelse på sina privilegier och egendomar, och detta icke en utan flera gånger under loppet af åren 1622—1627. Men konungen drog sig undan och fordrade tid att förut närmare granska ifrågavarande handlingar. Saken var kinkig nog. En konung i Sverge hade tämligen vidsträckt magt. Svärdsriddarnes författning medgaf deremot en nära nog republikansk frihet, kanske till och med sjelfsvåld. Det var motbjudande att i olika länder regera efter så olika grundsatser; att vara mägtig i den stora moder-

staten och kanske vanmägtig i det lilla lydlandet. Liffländska ridderskapets öfvermod gjorde också förhållandet än mera kännbart. Dertill kom slutligen, att Polen ännu icke med något fredslut formligen afträdt denna sin fordna tillhörighet, så att Sverges välde deröfver var på sätt och vis blott en tillsvidare besittning. Gång efter annan uppsköt man derföre frågans slutliga afgörande, och 1629 gaf Gustaf Adolf en försäkran, hvaruti han visserligen tryggade liffländingarne vid deras innehafda fri- och rättigheter, men detta blott tillsvidare och till närmare undersökning. Landet fortfor att styras på det gamla sättet; och inga lagar eller skatter påbjödos utan att vara af ridderskapet på deras ordentliga landtdagar beviljade. Så fortgick det allt framåt, till dess Kristina icke blott vidgade deras ärftliga länsrätt utan äfven år 1648 formligen och utan förbehåll stadfästade deras gamla privilegier, friheter och rättmätiga egendomar, sådana de dem under henne sjelf och under deras förra öfverheter åtnjutit. Så fingo de slutligen den efterlängtade och formliga säkerheten.

Ännu hade likväl Polen icke afstått sina anspråk på besagde land. Detta skedde dock ändtligen i Oliva 1660. Redan i sjelfva fredsslutet gaf svenska regeringen ett slags löfte om upprätthållande af liffländingarnes fri- och rättigheter. Detta blef sedermera af förmyndare-regeringen formligen bekräftadt den 23 November 1660 i ett privilegiibref af ungefär samma ordalydelse som drottning Kristinas. Vid kröningen 1675 lofvade också Karl den elfte *att bibehålla sina undersåtare vid hvars och ens rättigheter, privilegier och egendom*, under hvilket löfte således äfven Lifflands innevånare voro inbegripna. Emellertid blefvo dessa sednare mer och mer oroliga; ty fjerdepartsräfsten började redan anställas hos deras grannar i Estland, hvarjemnte man hotade också dem sjelfva med dylik efterräkning. De vände sig derföre med en böneskrift till konungen och lyckades erhålla hans allmänna bekräftelse på deras gamla privilegier och arf-, pant- och länegods. I samma bref ogillade han ock, att man *hotade dem med*

1655 års svenska reduktion; emedan enligt nämnde riksdagsbeslut Liffland borde behandlas efter dess egna lagar, förordningar och bevillning. Konungen förklarade ock, *att med hänsyn till reduktionen skulle han icke mot Lifflands innevånare framkomma med något annat än, hvad som öfverensstämde med deras fri- och rättigheter och med landets säkerhet, och som med dem sjelfva blifvit förut afhandladt och beslutadt.* Detta konungens vigtiga bref var gifvet på Ljungby den 10 Maj 1678. Det kommer att framdeles ofta omtalas.

Vi hafva nu sett de försäkringar, som lifflänningarna hade af svenska regeringen bekommit rörande upprätthållandet af deras hittills åtnjutna fri- och rättigheter. Vi vända oss nu till sjelfva reduktionen.

OM LIFFLÄNDSKA REDUKTIONEN FÖRE 1680.

När lutherska läran infördes i Liffland, hade riddarne, som sagdt är, slagit under sig en mängd af de fordna kyrkogodsen, kanske ofta nog utan att dertill hafva någon rättighet. Sedan landet kom under den aflägsna polska konungens välde, hade många bland riddarne likaledes bemägtigat sig åtskilliga gods och inkomster, som varit anslagna till statens och härmästarens underhåll. Klagomål öfver dylika missbruk ser man från den tiden ofta upprepade, och de äro i sig sjelfva ganska sannolika; ehuru vi för deras verklighet icke känna något serskildt och fulltygadt bevis. Från 1560 till 1660 var också landet i en oupphörlig tillsvidare-belägenhet; dessutom splittradt och inbördes oenigt, och slutligen esomoftast öfversvämmadt af främmande folk, än det ena, än det andra. Under sådana förhållanden skulle oordningar och sjelfsvåld nödvändigt insmyga sig. Att afskaffa missbruken och återtaga åt kronan, hvad hon förlorat, var ock ett kinkigt företag. Den regent, polsk eller svensk, som försökte något dylikt, lopp fara att reta ridderskapets egennytta, så att det med hela landet kunde kasta sig i armarne på någon annan

grannstat. År 1631 och på höjden af sin magt vågade likväl Gustaf Adolf försöket, troligen på tillstyrkan af landets dåvarande general-guvernör och alla reduktionernas stamfader, Johan Skytte. Konungen befallde nämligen, att lifflänningarne skulle inkomma med alla de privilegier, frihets- och gåfvobref, på hvilka de grundade sin besittningsrätt till nu innehafda egendomar. Men då visade ridderskapet mycken tröghet och tredska, och endast få inlemnade de begärda papperen. Gustaf Adolf utsatte för deras afgifvande en ny dag, och det vid vite af penningar och godsens beläggande med qvarstad 1). Sakens utgång känna vi icke. Troligen har hela åtgerden afstannat i anseende till konungens död, som inträffade kort derefter. De kommande riks-förmyndarne vågade lika litet, som de andra regeringarne, att vidröra detta kinkiga ämne 2).

För öfrigt hade alla svenska styrelserna bortgifvit betydliga förläningar inom Liffland. Detta skedde i synnerhet af Gustaf Adolf. Som man vet, plägade denne herre att i aflägsna, eröfrade landskap skänka stora egendomar åt moderstatens mägtigaste slägter och män. *Jag vill,* sade han, *förbinda deras fördel med kronans och göra dem så mycket ifrigare i försvaret af dessa landvinningar.* Det var i sådan afsigt, som han åt slägterna Oxenstierna, De la Gardie, Skytte, Gyllenhielm m. fl. lemnade ofantligt stora gåfvogods i berörde land. Exemplet följdes af riks-förmyndarne och af Kristina. Man beräknar, att Liffland innehöll 4,343 hakeland 3), och att deraf voro 2,509, d. v. s. mer än hälften bortförlänade åt svenska herrar, och detta redan 1641. Följden blef här likasom i Pommern, att kostnaderna för landets förvaltning och

---

1) Det tryckta patentet, d. 18 Jan. 1631 finnes i Nordin. fol. obund. № 57.

2) De hafva dock 1633 för J. Skytte utfärdat en fullmagt till denna reduktions genomförande; men den tyckes ingen gång hafva kommit till verkställighet.

3) Andra källor uppgifva 6,323.

försvar betydligen öfverstego de inkomster, kronan af detsamma åtnjöt.

Nu kom reduktions-beslutet 1655, och detta tämligen obestämdt, i hvad som angick Liffland. Blott i afseende på kungs- och ladugårdar stadgades, att indragningen skulle ske enligt serskild ransakning och Lifflands egenskap och natur. I den utförligare reduktions-stadgan var Karl Gustaf lika obestämd. *Jag vill*, sade han, *att hvarje landskap, som icke kallas till våra riksdagar, skall med hänsyn till reduktionen få åtnjuta sina vanliga och välfångna privilegier utan förfång eller afkortning.* Detta syntes gifva lifflänningarna mycken trygghet. Men i nästa andedrag tillade konungen: *likväl vare denna reduktionsstadga oförkränkt; emedan vi henne med samtlige ständernas vetskap på offentlig riksdag utgifvit.* Genom dessa sednare ord tycktes konungen återigen göra Liffland beroende af svenska riksdagarnas beslut. Frågan kom likväl under hans tid icke till afgörande. De stora krigen ryckte Karl Gustafs uppmärksamhet från reduktions-väsendet. I afseende på Liffland blefvo icke ens några förberedelser vidtagna. Konungen uppsköt alla dylika åtgerder; kanske af brist på tid, kanske ock af farhåga, att lifflänningarne skulle blifva missnöjde och öfverlemna sig åt ryssar eller polackar. Så slapp Liffland från reduktionen under hela Karl Gustafs regering; likaså under början af riks-förmyndarnes. År 1662, och under tiden af Gustaf Bondes inflytande, lät väl svenska regeringen på en landtdag väcka fråga om utförandet af denna räfst; men lifflänningarne vägrade att underkasta sig densamma, åberopande de fri- och rättigheter, som blifvit dem beviljade. Man lät tills vidare saken dervid bero. Ändtligen år 1668 och under brahebielke-partiets öfvervälde beslöt förmyndare-styrelsen att gripa verket an, och reglor uppsattes för den förberedande undersökning, hvilken 1669 skulle anställas 1). Men då

1) Nordin. fol. bund. 30, s. 123. Kgl. br. d. 25 Nov. 1686 och Nordin. fol. 142, s. 61. Kongl. br. d. 19 Okt. 1669.

kommo partitvisterna och oordningen under riks-förmyndarnes sista år; derefter den slappa gunstlinga-styrelsen under Karl den elftes första år; sedermera villervallan under krigsåren 1675 till 1679, under hvilka tiderymder liffländska reduktionen fick hvila. Den kom, rättare sagdt, ingen gång i riktig verksamhet under alla de 25 år, som förflöto från första reduktions-beslutet 1655 och till beslutet om den stora reduktionen 1680.

LIFFLÄNDSKA REDUKTIONS-BESLUTET PÅ 1680 ÅRS RIKSDAG.

Liffland var, såsom vi sett, aldrig med Sverge införlifvadt. Ortens angelägenheter afgjordes efter egna lagar, på egna landtdagar och under egen landtmarskalk. Till riksdagarna i Sverge skickades icke några ordentliga ombud. Utom 1655 års försök hade ej heller någon svensk riksdag tillerkännt sig rättigheten att besluta öfver Lifflands inre angelägenheter eller pålägga det några afgifter.

Nu ville konungen och reduktions-partiet anställa sina efterräkningar i Liffland, på samma sätt som i Sverge. Men att på en landtdag i förstnämnde ort genomdrifva sådana beslut, det var alldeles icke att tänka på. Landtdagens medlemmar bestodo nästan uteslutande af ridderskapet, hvilket naturligtvis skulle på det häftigaste sätta sig emot en åtgerd, hvilken var både olaglig och dessutom föll så tung på deras egen samhällsklass. Konungen hade icke der såsom i Sverge några ofrälsestånd att stödja sig på och att kalla till hjelp vid räfsternas genomdrifvande.

Reduktions-partiet beslöt alltså det djerfva försöket, att låta svenska riksdagen afgöra Lifflands inre angelägenheter, och det liffländarne sjelfva ohörda. Oss veterligen mötte det olagliga tilltaget intet hinder hos svenska ofrälsestånden; men på riddarhuset höjdes mot detsamma flere stämmor, dels af rättskänsla, dels af egennytta; ty många svenska adelsmän ägde i Liffland stora förläningar. *Vi hafva,* anmärkte de, *ingen rättighet att fatta beslut om*

några reduktioner i Liffland; ty den ortens innevånare äga icke säte och stämma här vid våra riksmöten, utan hålla sina öfverläggningar och fatta sina beslut på egna landtdagar. Otto Wilhelm Fersen tillade: *svenska adeln kan på sina riksmöten lika litet fatta beslut om liff- och estlänningarna, som dessa kunna på sina landtdagar fatta beslut om svenska adeln.* Hans Wachtmeister påstod dock, *att, som Liffland och Estland voro med vapen tagna, kunde Sverge behandla dem med eröfringens rätt.* Uppgiften var blott halfsann; — icke ens det; ty både liff- och estlänningar hade frivilligt underkastat sig Sverges krona, och det var blott Ryssland och Polen, som med vapen blifvit tvungna att nedlägga sina anspråk på samma landskap. Wachtmeister vidhöll dock påståendet, och mellan honom och hans vänner å ena sidan förefölló långa tvister mot Maurits Posse och högadelspartiet å den andra. Slutligen började äfven landtmarskalken Klas Fleming att tala för Wachtmeisters åsigter, och flertalet beslöt, att reduktionen skulle verkställas äfven i Liffland och sträcka sig tillbaka till gods, som voro afyttrade ända från härmästarnes tider 1).

Under dessa tvister föreföll ett uppträde, som återigen visade. hvad det rådande partiet tillät sig och det ostraffadt. Öfverläggningen på riddarhuset rörde tillämpandet af liffländska reduktionen. Maurits Posse anmärkte, att, *om indragna liffländska gods skulle bortarrenderas, borde detta kunna ske likasåväl åt svenskar som åt liffländare.* Kanske uppretad genom förra dagarnes ordvexlingar, svarade Hans Wachtmeister: *tig Posse! — Du förstår icke, hvad du säger, mer än en bonde.* Posse svarade: *jag har så godt vett som en annan, och är ingen bonde.* Wachtmeister genmälte: *men du vet icke, hvad du säger.* Posse svarade: *jo, jag vet ganska väl, hvad jag säger; och jag hoppas, att jag har lika godt vett som du;*

---

1) Riddarhus-ark. Riksdags-acta 1680, d. 10 och 13 November.

men jag ber herr landtmarskalken att enligt riddarhusordningen skydda mig mot sådana ohemula anfall. Dessutom känner en hvar, att mina förfäder icke varit några bönder. Landtmarskalken teg; men Hans Wachtmeister svarade: *åh! en bonde är ju också en ärlig man?* Posse genmälte: *det är väl sannt; men jag är ändå ingen bonde.* Wachtmeister återtog: *jag hade nog orsak att klaga öfver dina hårda uttryck; men jag tiger och utkräfver min hämnd en annan gång.* Posse svarade: *hvad hårda ord har jag sagt? Upprepa dem nu, medan både du och vi andre hafva dem i minnet!* Wachtmeister genmälte: *bror sade, att ingen ärlig man kan bevisa.....* Posse inföll: *ja, omigen! ingen ärlig man kan bevisa, att jag är en bonde.* Wachtmeister svarade: *men jag kan bevisa, att du ej förstår de liffländska sakerna mer än ett barn.* Nu ändtligen afbröt landtmarskalken den skamliga trätan och böd tystnad; men protokollet innehåller icke, att han yttrade till Wachtmeister ett enda förebrående ord 1).

Riksdagens beslut blef, att fjerdeparts-räfsten skulle, enligt 1655 års stadga genast i Liffland verkställas. Dervid gjordes nu 1680 den utsträckning, att reduktionen skulle gå tillbaka, icke blott till 1632, utan ända till härmästarnes tider. Flere bland de nya indragnings-besluten från 1680 blefvo sedermera också på Liffland tillämpade, i vissa punkter till och med skärpta, såsom det framdeles skall visa sig.

FÖRSTA REDUKTIONS-SKIFTET I LIFFLAND; 1681—1683.

Knappt hade reduktionen på 1680 års riksdag blifvit beviljad, förrän Karl utnämnde en kommissjon till dess genomförande äfven i Liffland. Ordförande blef Robert Lichtone, och bland ledamöterna märka vi Bergenhielm, Polus, Strokirch m. fl. reduktionens vanliga tjenstemän. Deras förhållningsbref var tämligen strängt och gaf unge-

---

1) Riddarhus-ark. Riksdags-acta 1680, d. 20 November.

får samma föreskrifter, som för svenska reduktionen. Dock, när Karl den elfte vanligtvis skonade de gods, som städerna i Sverge bekommit, gjorde han här någon gång tvärtom och framställde i synnerhet emot Riga flera närgångna anspråk.

Det hade länge varit någon spänning mellan den ursprungliga liffländska adeln och de svenska herrar, som i samma landskap undfått förläningar. Dessa sistnämnde voro så utomordentligt stora, att svenska gref- och friherrskaper omfattade ungefär en tredjedel af landet. Sådant väckte afund och missnöje. Man tyckte, att liffländska gods borde bortgifvas åt liffländska adelsmän, och icke åt främlingar. Oenigheten ökades äfven derigenom, att sålunda uppkommo två olika slags godsherrar; nämligen de svenska, som hade säte och talan blott på svenska riksmöten; och de liffländska, som hade sina egna landtdagar. Missnöjet och afunden mot de förra blef ganska bitter. Liffländingar företogo sig till och med att hemligen uppmana regeringen i Stockholm till några indragningar, hvilka enligt deras förmenande blott kunde träffa de afundade svenskarna. Vid första underrättelsen om reduktionen trodde liffländingarna ock, att saken skulle stanna vid en dylik åtgerd; och de sågo icke ogerna, när Karl 1681 började indraga svenskarnes i Liffland varande grefve- och friherrskaper samt öfriga förläningar. Men snart hördes andra ljud, när nämligen ridderskapet fick genom de utsända kungörelserna känna reduktions-stadgans öfriga föreskrifter. Oviljan förvandlades snart till öppen motvilja. Man undandrog sig att aflemna de infordrade handlingarna 1) och förklarade rent ut, att svenska riksdagen icke hade magt till några beslut rörande liffländingarnes egendom; hvarjemnte man idkeligen åberopade Karl den elftes egen år 1678 gifna bekräftelse på deras privilegier. Samma missnöje utbrast ock bland borgerskapet i Riga, när de

---

1) Nordin. fol. bund. 30, s. 348. Kongl. br. d. 16 Mars 1681.

sporde, att Karl den elfte befallt indraga åtskilliga gods, som staden fått af polska konungar eller fordna härmästare och erkebiskopar 1); och att han ytterligare befallt, det kastellet vid Riga skulle starkt befästas på den sida, som vette åt staden, men deremot stadsmurarna nedrifvas på den sidan, som vette åt kastellet 2); hvilken åtgerd tydligen utvisade, att han förutsåg och fruktade stadsboarnes blifvande förbittring och motstånd.

Hvad som serskildt uppretade adeln och dess egennytta, var att Karl på samma gång föreslog lifegenskapens upphörande. Detta vigtiga ämne skola vi i nästa del utförligare omtala.

När Lichtone förnam, att denna motsträfviga sinnesstämning var tämligen allmän i landet, underrättade han konungen såväl om detta förhållande, som om åtskilliga andra, hvilka talade för lindring i reduktions-beslutet. Följden blef, att Karl sände ett nytt och något mildare förhållningsbref. Han förklarade nämligen sin mening *numera vara den att icke sträcka reduktionen bakom den tid, då landet kom under svenska kronan. Men å en annan sida skulle Lichtone tillsäga adeln, att den borde efterkomma konungens öfriga reduktionsstadgar och icke söka tillerkänna sig något oberoende af svenska riksdagar. Den borde ej heller åberopa några privilegier, icke ens Karl den elftes egna år 1678 gifna bekräftelsebref. Om sådana likväl anfördes, borde Lichtone förställa liffländingarna, att vid ett helt rikes förvaltning bör till grundval tagas, icke sådana enskilda undantag och frihetsbref, utan konglig majestäts höga rättighet och pligt att befalla och verkställa, hvad till allas gemensamma säkerhet och välfärd nödvändigt fordras* 3).

Under sådana omständigheter sammanträdde liffländska

---

1) S. st. s. 350. Kongl. instrukt. d. 20 Jan. 1684.
2) S. st. 355. Kongl. sekr. instr. för Lichtone d. 29 Jan. 1684.
3) Nordin. fol. bund., 30 s. 359. Kongl. instrukt. d. 19 Maj 1681.

landtdagen, och det talrikare än nästan någonsin förut. Det var i Juli 1681. Karl hade befallt Lichtone att vid detta möte ställa så till, *att reduktionen icke skulle bero af lifflänningarnes egen öfverläggning; utan anses vara en följd af svenska adelns beslut vid 1680 års riksdag* 1). Men att godvilligt förmå lifflänningarne till ett sådant erkännande, det mägtade hvarken Robert Lichtone eller någon annan. De läto på intet sätt nedtysta sina anspråk; utan åberopade ständigt och högljudt de fri- och rättigheter, hvilka blifvit bekräftade af hvarje deras föregående öfverhet, af erkebiskoparna, af härmästarna, af polska och svenska konungarna och sednast 1678 af Karl den elfte sjelf. De påstodo, att svenska ständerna hade öfver dem ingen magt; och att riksdagsbeslutet 1655 kunde så mycket mindre gälla för Liffland, som denna landsort först 1660 blef formligen af Polen afträdd till Sverge 2). Landtdagen afslog derföre hvarje indragning, till och med hvarje annan slags bevillning, så framt ej konungen förut bekräftat deras privilegier och lofvat frikalla dem från reduktionen 3). Vid detta kraftfulla motstånd föll den eljest så djerfve Lichtone undan. Han försäkrade, *att konungen var nådigt sinnad emot ridderskapet och icke ämnade på något sätt kränka deras privilegier eller oroa deras besittningar. Jag bekänner visserligen,* tillade han, *att det första mot eder riktade reduktionsförslaget var något strängt; men jag har sedermera med samma nit och uppriktighet, som trots någon lifflänning, underrättat hans majestät om edra friheter och förhållanden, och huru nästan hvar och en bland eder vågat sitt lif för Sverges krona. Hans majestät har i följe deraf ändrat sin tanke och utgifvit nya förhållningsbref. I enlighet med dessa försäkrar jag eder, att i skolen blifva okränkta vid besittningen af de gods, som härmästarne eller konungarne af Polen bort-*

1) S. st. s. 351. Kongl. instrukt. d. 20 Jan. 1681.
2) Redukt.-kansl. Kammar-kollegii liqvidat.-kommiss. prot. d. 16 Sept. 1685.
3) Theat. Europ. **12.** 331.

gifvit eller bortsålt; till och med vid de gods, som polska eller svenska konungar ärftligen bortpantat eller bortförlänat. Detta klingade vida bättre än förut, och än hvad riksdagen 1680 beslutat. Men liffländingarne, å sin sida envisa och egennyttiga, fortforo likväl att afslå hvarje reduktion, erbjudande i stället blott några bevillningar. Dessutom affärdades ombud till Stockholm att hos konungen undanbedja sig alla dessa efterräkningar. Karl lärer hafva upptagit sändemännens föreställningar ganska illa och förifrat sig ända derhän, att han mot dem drog värjan och skakade den, likasom hotande med våldsam och ögonblicklig bestraffning. År 1682 affärdade liffländingarne en ny beskickning. Enligt egen uppgift kunde de ingendera gången utverka något formligt svar.

Emedlertid fortgick indragningen af flere sådane gods, som förut varit statens tillhörighet 1) och ungefär vid slutet af 1683 ansågs liffländska reduktionen hafva inbragt 183,300 riksdalers årlig ränta. Nämnde åtgerder voro dock förnämligast rigtade mot de gods, som derstädes af svenska adeln innehades. Vid en sådan räfst fick nämligen Karl något stöd af liffländingarnes afund mot främlingarna och skadeglädje vid dessas fördrifvande ur landet. De svenska herrarne å sin sida voro bundna, dels af svenska riksdagsbeslutet 1680, dels af slägt- och egendomsförhållanden i Sverge. Karl kunde derföre med deras gods börja den liffländska reduktionen, utan att af dem befara något allvarsamt motstånd.

Helt annorlunda var förhållandet med liffländingarna. Att underkasta sig reduktionen, dertill kunde de hvarken med lagliga skäl bindas, ej heller med löften lockas, ej heller med magt tvingas; åtminstone icke ännu. Man befarade nämligen, att de vid ett sådant försök skulle kasta sig i Rysslands eller Polens armar. Dessutom var konungen ännu icke fullt säker på sin sak hemma i mo-

---

1) Redukt.-kommiss. registrat. 1682, under skilda data nästan hela sommaren och hösten.

derstaten. Han befallde derföre, *att uppskjuta reduktionen i Liffland, tills den blifvit i Sverge afslutad* 1). *Emellertid skulle man i ämnet göra samlingar och förberedelser till framtida bruk.*

Detta motstånd, detta uppskof harmade dock Karl på det högsta, och flere rykten spordes om tillämnade våldsamma åtgerder. Man talade om att afsätta nuvarande general-guvernören i Liffland, den sextioårige Krister Horn, och i stället ditskicka en ung och kraftigare man t. ex. Nils Bielke. En annan gång hette det, att i Sverge skulle sammankallas en riksdag, enkom beräknad på att kufva de halsstyfva lifflänningarne. En tredje gång berättades, att man ville för samma ändamål ditskicka några finska regementer; hvilket också längre fram skedde. Det sågs af allting, att Karl icke ämnade öfvergifva sina mot Liffland rigtade planer; ehuru han för tillfället lät dem hvila.

ANDRA SKIFTET AF REDUKTIONEN I LIFFLAND. 1684—1686.

Svenska riksdagen 1682 hade under nämnde hvilotid nått sitt slut och på samma gång blef det ock slut på allt motstånd, som Karl hade att inom moderlandet befara. Lifflänningarnas motspänstighet kändes derföre så mycket odrägligare; och i Maj 1684 tillsatte han derstädes en ny kommissjon att omigen bedrifva verkställandet af 1680 och 1682 års fattade reduktions-beslut. För att qväfva missnöjet både der och i moderlandet begagnade han svenska regementer till tjenstgöring i Liffland och liffländska i Sverge. Så skulle tropparna hållas främmande för de omgifvande folkens önskningar och blifva så mycket lydigare verktyg åt regentens vilja. Reduktions-kommissjonen beslöt nu formligen, att Liffland skulle undergå samma slags

---

1) Redukt.-kansl. Kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 11 Jan. 1682.

indragningar som Estland och Ingermanland och icke anses derifrån skyddadt genom sina serskilda privilegier 1). Öfverläggningarna om liffländska reduktionen voro dock ganska kinkiga och upptogo en dryg del af den tidens vidlyftiga reduktions-protokoll.

Denna indragningarnas nya verksamhet spridde mycken oro öfver hela Liffland. Beskickningar och böneskrifter affärdades till Stockholm, den ena efter den andra. Stundom fingo de undvikande eller afslående, men stundom alldeles inga svar. Lifflänningarne blefvo förtviflade. Många önskade krig för att komma ifrån dessa svåra efterräkningar. Andra öfvergåfvo för alltid ett land, der de ansågo sig ej mer kunna hoppas någon frihet eller säkerhet. Det säges, att på det enda året 1684 hafva unga liffländska ädlingar, till ett antal af 300 personer, utflyttat till Ungern. En Rosen tog vägen till Danmark och erbjöd sig att med ringa kostnad taga från svenskarne Revel, och kanske hela det af missnöje fyllda landet 2).

Lifflänningarnes gamla och af föregående styrelser bekräftade friheter innehöllo, som sagdt är, att inga skatter eller afgifter skulle påläggas utan deras vetskap och bifall. Detta bifall hade de aldrig någonsin gifvit till reduktionen. Dess verkställande var således i hvarje sin punkt en olaglighet; här vida mer stötande, än i Sverge, der den dock blifvit önskad och beslutad af trenne rikets stånd. I afseende på följderna var den också för lifflänningarna ojemnförligt svårare och förderfligare. Svenska adeln innehade nämligen en stor mängd frälsegods, som voro dess ursprungliga arf och egendom, och hvilka Karl den elftes reduktion omöjligt kunde komma åt. I och genom dessa besittningar hade många adeliga slägter en betydlig förmögenhet qvar, oaktadt den stränga reduktion, som gick öfver ståndet. Helt annorlunda var förhållandet i Liffland. Jemn-

1) Redukt.-kansl. Kammar-koll. liqvid.-kommiss. prot. den 16 Septemb. 1685.
2) Wexiö. Fol. 10. Ett bref från E. D. Rosen, Kolding d. 10 Mars 1685.

förelsevis ganska få personer af dervarande ridderskap egde några sådana enskilda egendomar. Allt var eröfradt för ordens gemensamma räkning och sedan åt riddarne bortförlänadt. Godsen innehades således med blott feodal-, men icke allodial besittningsrätt. D. v. s. de voro blott förläning, icke enskild egendom [1]. Nästan hvartenda ett skulle derföre kunna indragas, om man nämligen ville strängt följa den framställda åsigten, att allt, som varit statens egendom, borde till staten återtagas, — och Karl uttalade verkligen denna grundsats äfven för Liffland.

Också i de enskilda punkterna af reduktionen förfor man i Liffland på ungefär samma sätt som i Sverge. Föregående kapitel hafva visat, huru obilligt man gick till väga med lifstidsfriheter, sakfalls-gods, ofruktbara fordringar, samt huru sålda gåfvogods förvandlades till tio-års-gods m. m. På samma sätt gick det ock i Liffland. Obilligheten i de enskilda punkterna ökades dock här genom den större orättvisan af reduktions-grundsatsen i allmänhet.

Några punkter voro dock för Liffland egna, och må derföre serskildt nämnas.

I detta land funnos många städer, slott eller andra lägenheter, hvilka med en hop underliggande byar, kanske socknar, icke tillhörde någon enskild, utan staten. De kallades starostier. Landets öfverhet brukade uppdraga och förläna dem och deras inkomster åt enskilda personer, hvilka då kallades staroster. Det var egentligen en polsk läne-inrättning. På flere ställen hade dock liffländska riddare förstått att olagligen tillegna sig dessa statens allmänna tillhörigheter. Enligt svenska reduktions-besluten blefvo nu alla sådana förläningar indragne. Lifflänningarne knotade något, men måste gifva sig tillfreds; ty åtgerden innebar i det hela

1) Essai Critique sur l'histoire de la Livonie par la C. D. B. Tome second s. 224, 238 säger likväl, att redan, då Liffland underkastade sig Polens konung, har denne sednare medgifvit, att ridderskapets gods förvandlades från feodala till allodiala, från län till enskild egendom. Detta torde dock vara misstag.

mycken rättvisa och förra missbruket var i högsta grad obilligt och skadligt. Men snart yppades i ämnet en ny omständighet, en ny reduktions-åsigt. Inom kretsen af flere bland dessa starostier lågo en mängd gods, som icke egentligen hörde under starostiet, utan voro adelns enskilda egendom eller förläning. Dessa hade i början och enligt både 1668 och 1680 års stadgar blifvit frikända från den räfst, som gick öfver starostiet. Men längre fram blefvo också de indragna i reduktions-svalget, och det på följande sätt. Räfste-beslutet 1655 innehöll, *att kongliga slott och ladugårdar med alla dertill liggande af ålder lydande lägenheter och tillhörigheter m. m. skulle till kronan ovillkorligen indragas. Dock borde detta i afseende på Est- och Liffland ske enligt serskild ransakning af landets egenskap och natur.* På grund af det sista tillägget och af de tvänne ofvannämnde besluten 1668 och 1680, hade man hittills från reduktion frikänt de enskilda adeliga gods, som lågo inom starostierna. Man hade icke ansett dem såsom tillhörigheter, de der borde i reduktionen följa med starostiet. Men under riksdagen 1682 utgaf Karl en ny reduktions-stadga. Deri upprepade han ungefärligen, hvad Karl Gustaf 1655 i denna punkt stadgat. Dock uteslöt han, märkeligt nog, Karl Gustafs medgifvande, att Liffland skulle behandlas efter detta lands *»egenskap och natur»*. Deremot gjorde han vid samma punkt ett tillägg, som förklarade, att *alla hemman och lägenheter, som lågo på kungsgårdens rå och rör, eller hade derunder lydt och legat, vore en kungsgårdens tillhörighet och borde med densamma indragas.* Genom dessa två egenmägtiga förändringar fick alltså reduktionen ett slags skäl att komma åt de adliga, inom starostierna belägna godsen. Man kunde nämligen företaga sig att betrakta de förra som kungsgårdar, och de sednare såsom upptagna inom de förras rå och rör. Den 3 Januari 1683 blef nyssnämnde stadga af svenska ständerna gillad 1) och re-

1) Stiernman. Riksdags-beslut. 1,242, 1,818, 1,849 och 1,915 samt den tryckta Reduktionsstadgan d. 9 Dec. 1682, 4 §, 1 mom.

dan 14 dagar derefter, eller den 19 Januari utfärdade Karl en ny och för denna punkt serskildt afsedd reduktions-ordning. *De adliga gårdar*, säger han, *som äro belägna under och ibland de allmänna godsen i Liffland, hafva visserligen hitintills blifvit efter 1680 års riksdagsbeslut frikände från reduktion. Men 1682 års stadga och 1683 års riksdags-beslut förklara dessa gods vara sådane kungsgårdarnas tillhörigheter, hvilka böra med hufvudgodset indragas. Alltså vilja vi i nåder hafva befallt, att hädanefter skola äfven sådane egendomar till kronan återtagas* 1). Till denna genomgripande åtgerd hade Karl ingen annan rättighet än de obestämda uttryck, han sjelf fann för godt att i 1682 års reduktions-stadga använda; och den bekräftelse, svenska ständerna utfärdade deröfver; samt slutligen den tydning och tillämpning, som han sedermera af samma sväfvande ordalag egenmägtigt gjorde. Stadgan vardt dock verkligen och på sådant sätt tillämpad.

Under loppet af 1684 blefvo många dylika gods af reduktionen tagna i qvarstad och hemställda till konungens afgörande 2). Klagorop häröfver höjdes öfverallt. Det tyckes, som icke ens reduktions-kommissjonen alltid velat följa den stränga föreskriften. Karl sjelf har slutligen antingen ångrat den, eller fruktat för följderna. Fem år derefter och under det tilltagande motståndet bland lifflänningarna utfärdade han en mildrande förklaring och tillät, att innehafvarne af sådana adeliga gods skulle också hädanefter få desamma bibehålla 3). Äganderätten, sådan den var, hade likväl blifvit dem beröfvad.

Karl sökte ock genom en annan och dylik så kallad eftergift vinna lifflänningarna. Redan från räfstens början

---

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registr. Karls bref d. 22 Januari 1683 till Krister Horn och Robert Lichtone. Nordin. fol. 142, s. 13. Kongl. br. d. 19 Jan. 1683. Finnes ock i redukt.-kansl. Kgl. bref till Redukt.-kommiss.

2) Redukt.-kommiss. prot. 1683, 1684, flerestädes.

3) Redukt.-kansl. Kgl. br. till Redukt.-kommiss. d. 6 och 24 Nov. 1688. Finnes ock i Nordin. fol bund. 30, s. 569.

utlofvades, att de skulle mot lindrig afgift bekomma ärftlig städjerätt till flere bland de egendomar, som nu indrogos. Detta blef sedermera närmare bestämdt. Hvad godset borde gifva i årlig afrad, skulle kronans ämbetsmän uträkna. En tredjedel deraf efterskänktes. Mot de öfriga två tredjedelarna skulle jordstädje-rätten, ärftlig och odelad, tillfalla äldste sonen af förre ägaren. Men sedan denna slägt utdött, skulle egendomen bortstädjas till den högstbjudande och det utan något afdrag. En sådan så kallad fördel beviljades dock endast åt egarne af de smärre gods, hvilkas afgift ej steg högre än till 1,500 riksdaler. Liffländingarne påstodo dock ofta och enträget och högljudt, *att detta icke var något nådebevis, någon fördel; ty,* sade de, *för det första har kronan alldeles ingen laglig rätt till dessa våra egendomar; och för det andra blifver afradssumman af kronans ämbetsmän så högt beräknad, att den näppeligen kan utgöras, fastän ock tredjedelen efterskänkes.*

Också en annan punkt väckte mycken förargelse. Den 23 December 1685 hade Karl befallt, att »*Ingermanland och de utrikes provinserna*» skulle åtnjuta först 6 frihetsår och sedermera en tredjedels afkortning i fjerdepartens erläggande. Med *utrikes provinser* mentes den tiden alltid Bremen, Pommern, Liffland, Estland, oftast också Ingermanland och stundom Kexholms län. Orden voro således i afseende på Liffland klara, och likväl begärde reduktions-herrarna närmare förklaring deröfver. Det ser nästan ut, som hade man önskat en sådan förfrågan, för att derigenom få tillfälle att återtaga ett redan ångradt medgifvande. Alltnog! Några veckor efter förordningens utfärdande anhöll reduktions-kommissjonen att få veta, om denna åt »*utrikes provinser*» lofvade eftergift skulle gälla äfven för Pommern, Bremen, Est- och Liffland. Konungen svarade nu: *nej! — Med orden utrikes provinser,* skref han, *mente vi intet annat än Ingermanland* 1). *Uti*

1) Ordalagen voro dock: I n g e r m a n l a n d o c h d e u t r i k e s p r o v i n s e r n a.

Pommern, Bremen, Est- och Liffland skall fjerdeparten, utan någon sådan eftergift, åt oss indragas 1). Litet härefter och när saken skulle komma till verkställighet, betänkte han sig omigen och uppsköt tills vidare utförandet 2). Längre fram eller 1687 efterskänkte han alla de fordringar, som kronan enligt 1655 års reduktion ännu hade i Liffland. Eftergiften beledsagades dock af det vanliga villkoret. Om nämligen godsägaren hade något att fordra hos kronan, skulle detta först afräknas på nämnde reduktionsskuld, hvarefter först den återstående resten fick utstrykas 3). Vi hafva icke fullkomlig reda på slutliga utgången af nämnde mål. Blott det är oss bekant, att lifflänningarna icke erkände sig pligtiga till någon tacksamhet för fjerdepartens efterskänkande, antingen det då skedde delvis eller helt och hållet; ty af förut nämnde skäl påstodo de, att Karl icke hade någon laglig rättighet hvarken till det hela eller till någon del deraf.

Se här också en annan så kallad eftergift! Svenska riksdagen 1680 hade beslutat, det reduktionen skulle öfvergå lifflänningarne från och med 1681. Men Karl uppsköt en del af verkställigheten till 1684, såsom förbemäldt är. Likväl påstod han, att, ehuru regeringen icke hann indraga godsen förrän 1684, borde dock kronan åtnjuta sin inkomst af dem, alltifrån 1681 4), då de enligt riksdagsbeslutet bort vederkännas. Sedermera förklarades, *att Karl den elfte, för att ådagalägga sin nåd, ville efterskänka äfven dessa bakräntor.* De vanliga och några nya villkor bifogades dock; nämligen. 1:o *att, om gods-ägaren hade någon fordran hos kronan, skulle den mot ifrågavarande räntor förut afkortas.* 2:o *att förra godsägaren*

---

1) Nordin. fol. bund. 30, s. 26. Kongl br. d. 18 Mars 1686.
2) S. st. s. 61. Kongl. br. den 23 Juli 1686.
3) Nordin. fol. bund. 39, s. 195. Kgl. br. d. 31 Dec. 1687, åberopadt i Redukt.-kommiss. bref, Juli 1688.
4) Dessa anspråk gällde de allmänna godsen. För de adliga gods, som indrogos, fordrades räntan blott för 1683 och 1684.

skulle också vara pligtig att i afräkning på samma efterskänkta räntor lemna åt kronan efter billig värdering den boskap, som på det indragna godset fanns. Om sedan begge dessa afdrag blifvit gjorda, godsägarna befunnos vara något skyldiga på ofvannämnde räntor, så ville konglig majestät detta såsom en benådning hafva dem skänkt och eftergifvit 1). Vi behöfva icke omtala, med hvad ögon liffländingarna betraktade en sådan nådegåfva.

Mycket tadlades ock det bevisningssätt, som reduktionen följde. Som skäl för statens högre och äldre äganderätt fordrade man icke alltid ordentliga och lagliga ämbetsbetyg. I brist af sådana åberopade man gamla tyska och latinska krönikor angående landet. Så framt i dylika ett gods någon gång omtalades med ord, som möjligtvis kunde medgifva en sådan tydning, så blef det genast af reduktions-herrarna uppfördt på listan af gods, som borde indragas.

På detta sätt började reduktionen att för liffländingarna antaga ett än mera hotande utseende. Från 1680 och till slutet af 1687 hade liffländska reduktionen gifvit kronan en ökad årlig inkomst af 458,084 d. s. m. 2). De ännu ogenomförda punkterna lofvade kanske ändå större vinst.

Under sådana omständigheter sammanträdde liffländska landtdagen vintern 1686. Dess medlemmar slöto en inbördes och fast öfverenskommelse att tillhopa såsom en man ogilla den reduktion, man börjat öfver dem anställa. Likväl ville de ännu gå bönfallande tillväga Flere deras dylika skrifter hade visserligen Karl den elfte lemnat obesvarade. De beslöto dock att nu låta hela landtdagen göra än ett försök i samma väg. Det skedde och ungefär med följande ordalag. *Att under hårdt förtryck och svåra lidan-*

---

1) Redukt.-kansl. Kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 31 December 1686. Finnes ock i Nordin. fol. 142, s. 25.
2) Rådsprot. med bilagor d. 17 Dec. 1687, samt i Riksark. en af Skragge och Engberg d. 30 Jan. 1689 underskrifven redogörelse.

den icke på sina bittra tårar och ödmjuka böneskrifter erhålla ett enda ord till svar, detta är ett öde så tungt, att det näppeligen kan bäras. Då menniskor icke vinna tillträde och bönhörelse hos sin Gud, barnen icke hos sin fader, undersåtarne icke hos sin öfverhet; hjelpe då Gud, i hvilken olycka de alla hafva fallit! Stormägtigste konung! Redan för någon tid sedan hafva vi såsom det anstår ödmjuka och trogna undersåter låtit nedlägga vår böneskrift för eders majestäts fötter. Inför dess höga tronpall, hafva vi laggt oss sjelfva till jorden och derifrån mot Gud och eders konglig majestät upplyftat våra ögon och darrande händer. Men det har varit vår tunga lott att blifva såsom brottslingar utan bönhörelse bortstötta; och ers majestäts fadershjerta har icke aktat sina gråtande barn värdiga något svar, icke ens det ringaste ord. Blott olydnad och trolöshet kan till den grad göra en undersåte ovärdig sin öfverherres nåd. Vi äro icke skyldiga till någondera. Man har icke kunnat öfverbevisa, icke ens förebrå oss något dylikt. Vi sjelfva och våra barn hafva tappert kämpat för Sverges krona. På vår trohet mot eders majestät finnes ingen fläck[1]. *Men våra förbrytelser mot Gud erkänna vi med ångerfullt och villigt hjerta; och att det är hans straff, som genom denna olycka drabbat oss. Och det är i sanning en förfärlig olycka. Liffländska adeln besitter icke såsom den svenska några egna arf-frälse-gods att lefva af. Vi innehafva våra egendomar visserligen med ärftlig förläningsrätt; men ursprungligen voro de allmänna ordensgods. Enligt eders majestäts reduktions-stadgar blifva de nästan alla indragna och Lifflands hela ridderskap derigenom bragt till tiggarestafven. Eders majestät lofvar oss visserligen samma egendomar med ärftlig städjerätt och med en tredjedels eftergift på afraden; men man beräknar oss jord-städjan så högt, att den nästan omöjligen kan erläggas, fastän*

---

1) Flera enskilda liffländningar hade likväl då och då med Polen förehaft stämplingar mot Sverge.

ock tredjedelen deraf efterskänkes. På sådant sätt komma vi att sitta som utarmade landtboar eller kronobönder på den jord, hvilken våra förfäder först som tappra riddare i öppen fejd eröfrat och sedermera som läntagare lagligen innehaft. I vissa fall lofvas oss att ännu under tio års tid få besitta och nyttja de gods, som derefter skola till kronan återgå. Men när dessa tio åren äro förlidna och kronan tager godsen tillbaka, hvad återstår då för oss, för våra hustrur och för våra barn. Redan vid tanken derpå framtränga suckar ur deras bröst och tårar ur deras ögon; och de fråga oss, hvart de då skola begifva sig; hvar de då skola finna tak, föda och skydd. Och allt detta vederfares oss tvärtemot de fri- och rättigheter, hvilka blifvit utgifna under konungslig hand och sigill och bekräftade af eders konglig majestät sjelf och af dess högtberömliga förfäder och företrädare. Men i förlitande på dessa skrifter och på eders majestäts milda fadershjerta afstå vi icke från vårt undersåtliga bemödande att söka nåd och barmhertighet. Ers majestät må ställa sig emot oss, huru han ock vill! — vi framhålla dock beständigt för ers majestäts ögon det nådiga svar, som oss 1678 meddelades, och hvarigenom lofvades förskoning från en sådan reduktion. Vi framhålla för eders majestät detta dess heliga ord, bekräftadt med dess kungliga hand och insegel. Vi anse detta löfte som ett kungsord, det der icke kan upphäfvas, hvarken af någon reduktions-kommissjon eller af några ständers riksdags-beslut. För oss är det den klippa, på hvilken vi städse skola bygga vår välfärd. Dessa våra tänkesätt och våra böner hafva vi velat inför vår högsta jordiska öfverhet i skyldig underdånighet frambära; den aldrahögste må nu öfver oss besluta, hvad honom täckes 1).

Denna böneskrift, dessa ord väckte i Stockholm utom-

1) Lifflänningarnes böneskrifter d. 4 och 12 Februari 1686. I detta bref hafva vi dock infogat några meningar ur de förra böneskrifterna.

ordentligt stort uppseende, och Karl sjelf blef icke blott uppbragt, utan ock orolig; i synnerhet deröfver, att lifflänningarna, utan att göra uppror eller våldsamt motstånd, likväl ihärdigt vägrade att godkänna den pågående reduktionen. Alla voro i hög grad nyfikna att se, huru konungen skulle bete sig i denna svåra och invecklade belägenhet.

BRYTNINGEN 1687 OCH 1688 OCH OM DE MEDBRAGTA GODSEN.

I ofvannämnde brydsamma belägenhet tycktes Karl till en början stanna vid den åsigt, att man borde undvika våld och ännu en gång söka med godo vinna lifflänningarnas medgifvande. Derhän syftade åtminstone några hans vid denna tid tagna åtgerder. Landets general-guvernör, hvilken förut också tjenstgjort som konungens egen guvernör, riksrådet Krister Horn, var nu en sextio års man och ansågs för gammal och svag till så kinkig plats. Han fick afsked och i stället sattes Jakob Johan Hastfer, som visserligen var en konungens gunstling, men derjemnte född i det med Liffland närbeslägtade Estland och härstammande från en af korsherrarnes medbröder. Tillika och efter Hastfer blef Lieven, en verklig liffländare, utnämnd till öfverste vid lifgardet och alltså till högsta vårdaren af konungens personliga säkerhet. Begge dessa befordringar framhöllos som artigheter och förtroendebevis mot lifflänningarna. Man sökte ock med utvertes åthäfvor inverka på sinnena, och Hastfer, som general-guvernör, uppträdde med en förut osedd ståt och myndighet. Äfven list skulle användas; så sades åtminstone. Det var nämligen vid detta tillfälle 1687, som den nya, förut omtalade arfhyllningen borde afläggas 1). Lifflänningarnas för detta tillfälle beräknade ed blef i förväg uppsatt och så ställd, att de genom densamma skulle afstå sina hittills gällande friheter

1) Se Del. 16, sid. 215.

och helt och hållet underkasta sig konungens vilja och svenska ständernas beslut. Ytterligare ämnade man icke låta denna ed komma för deras ögon, förrän just vid sjelfva afläggandet; så att de, öfverraskade, skulle svärja densamma, innan de hunnit betänka innehållet. Så säger ryktet. Troligt är, att en sådan ed aldrig blef för liffländingarna framlaggd; säkert är, att hon af dem aldrig blef aflaggd. Säkert är ock, att de prutade emot och ville ogerna binda sig genom någon slags ny arfhyllnings-ed; så framt ej Karl dessförinnan förnyat och bekräftat sitt ofta omtalda år 1678 utfärdade frihetsbref.

Den nämnde nya arfhyllningen gick dock slutligen för sig i Riga, den 23 September 1687. Under nära två veckors tid hade den dag från dag blifvit uppskjuten i anseende till ett oafbrutet regnande. När den ändtligen och till trots skulle verkställas, blef hela samlingen och ståten genomblött af den fortfarande och ymniga nederbörden. Hyllnings-predikan hölls af den store generalsuperintendenten Johan Fischer och öfver konunga-bokens ord 1): *så gjorde Jojada ett förbund emellan Herran och konungen och folket, att de skulle vara Herrans folk; desslikes ock emellan konungen och folket.* Der felades sedermera icke anspelningar och jemnförelser mellan prakten och väderleken, mellan ingångsspråket och konungens förhållande till liffländarne.

På samma gång var landtdag i Riga. Liffländingarne fortforo i sitt motstånd och i sin vägran att erkänna reduktionens laglighet. Derjemnte framkommo de omigen och kanske för åttonde eller tionde gången med det, för Karl den elfte så besvärliga åberopandet af hans 1678 utfärdade frihetsbref. Konungen blef genom allt detta högeligen uppbragt; i synnerhet deröfver, att liffländingarne så oupphörligen förehöllo honom nämnde hans frihetsbref och det löftesbrott, som nu mot detsamma föröfvades. Redan förut hade han dock gifvit tillkänna, med hvad obe-

---

1) 2 Konunga B. XI. 17.

hag han såg nämnde sin skrifvelse anföras. Redan förut hade han också förklarat, att, när rikets behof sådant kräfde, ansåg han sig bunden hvarken af detta eller af andra sina försäkringar och löften; och att man derföre fåfängt detsamma åberopade. Men likasom i trots mot dessa tydliga tillkännagifvanden, hade liffländarne envist och enträget fortfarit med att hålla honom samma frihetsbref för ögonen. Nu ändtligen förlorade han tålamodet. Han utfärdade en ganska onådig skrifvelse. Der uppräknades, huru ofta och af hvad orsaker han låtit dem förstå, att 1678 års frihetsbref icke borde åberopas. Slutligen skref han: *till eder hörsamma och underdåniga efterrättelse vilja vi dessa våra tänkesätt ännu en gång i nåder tillkännagifva; nämligen, att vi för sällsamma och obetänksamma anse de påminnelser, som i understått eder att göra om 1678 års bref, och det så mycket mer, som vi mångfaldiga gånger uppenbarat eder vår nådiga vilja härutinnan. Så framt i viljen undvika vårt misshag skolen i hädanefter afstå från sådana oanständigheter* 1) *och i stället underkasta eder de nådiga förordningar, som vi af riksvigtiga orsaker hafva fastställt. I annat fall blifva vi tvungna att beröfva eder alla de nådebevis, nämnde 1678 års bref innehåller, och att, enligt vår och rikes rätt samt riksdags-besluten 1655 och 1680, drifva reduktionen tillbaka ända till härmästarnes tider* 2).

För att inse vigten af sistnämnde hotelse är nödigt att göra sig reda för åtskilliga förhållanden; serdeles om de såkallade *medbragta* godsen. Första liffländska reduktions-skiftet, 1681 till 1683, angrep förnämligast sådane egendomar, som svenske män hade i Liffland bekommit. Andra reduktions-skiftet, 1684 till 1686, syftade på de egendomar, som liffländingar hade erhållit af svenska regeringen, sedan Liffland kom under Sverges krona. Ett

1) Texten har unzeitigkeiten.
2) Brefvet finnes i flere tryckta och otryckta reduktions-samlingar. I Collectanea Livonica s. 193 uppgifves det vara af 1687 d. 1 November.

tredje skifte, ett tredje, redan 1680 påpekadt reduktionsföremål återstod, nämligen de egendomar, som af Lifflands regeringar blifvit afyttrade, innan landet kom under Sverges krona. Det var dessa, som Karl hotade angripa, om liffländingarne fortforo i sin vägran att underkasta sig reduktionen.

Ifrågavarande lägenheter kallades *medbragta* 1). Som nämndt är, hade Karl den elfte äfven i Bremen och Pommern velat indraga de statens egendomar, som derstädes blifvit afyttrade, innan landet kom till Sverge. Detta hade blifvit förhindradt genom tyska statsförfattningen, under hvilken besagde landskap äfven hörde. Liffland saknade ett sådant skydd. Huru nu målet der behandlades, kan inhemtas af följande.

Riksdagen 1680 hade icke funnit sig förhindrad från att besluta, det reduktionen skulle i Liffland gå tillbaka ända till härmästarnes tider. Detsamma stod ock i det förhållningsbref, som Karl i Januari 1681 utfärdade för kommissjonen i Liffland. Men förslaget fann häftigt motstånd och förorsakade många betänkligheter. I Maj 1681 drog sig derföre Karl tillbaka och befallde Lichtone tillkännagifva, *att reduktionen icke skulle sträckas bakom den tid, då Liffland kom under Sverge* 2). I enlighet härmed och straxt härefter och på konungens vägnar hade också Lichtone inför liffländska landtdagen formligen förklarat, *det Karl beslutat lemna orörda alla gods, som härmästarne eller polska konungarna sålt, bortpantat eller bortgifvit, och att reduktionen skulle inskränkas till det, som under svenska regeringens tid blifvit afyttradt* 3). De så kallade *medbragta* godsen tycktes sålunda redan 1681 tryggade och blefvo också orörda under första liffländska reduktions-skiftet. Men redan under det andra vaknade omigen Karls lystnad efter den förbudna frukten. För att

1) "Mitgebragte" eller "hergebrachte".
2) Nordin. fol. bund. 30, s. 360. Kongl. Resolut. d. 19 Maj 1681, gifven åt R. Lichtone.
3) Collectanea Livonica s. 186.

få något slags lagligt skäl till dess anammande, begagnades det vanliga medlet. Karl begärde nämligen reduktionskommissjonens utlåtande i ämnet. Dessa herrar uppräknade då skälen för och mot; men deras sista utslag blef, *att, likasom konungen hade rättighet att i Sverge sträcka räfsten så långt tillbaka som möjligt, likaså borde han ock hafva rättighet att i Liffland indraga de från härmästarnes och från polska konungarnas tider medbragta godsen.* Således hade reduktions-herrarna och det redan 1685 lemnat sitt bifall och banat vägen. Men ännu återhölls Karl af sina fordna löften. Han beslöt ock, *att saken skulle tills vidare lemnas orörd och reduktionen ej sträckas längre tillbaka än till 1621, då Lifflands eröfring af svenskarne fullbordades* 1). En någorlunda mild förordning blef i samma ämne utfärdad i Juli 1687 2), då Karl, såsom vi nämnde, sökte genom några såkallade eftergifter vinna lifflänningarne. Så stod saken, när i slutet af samma år brytningen höll på att blifva ohjelplig och Karl i vredesmod hotade, att om lifflänningarne än en gång åberopade 1678 års frihetsbref och icke underkastade sig den hittills påbjudna reduktionen, *skulle denna sednare, till deras bestraffning, blifva utsträckt ända till härmästarnes tider.*

Vi känna icke, huruvida lifflänningarna trotsat detta förbud och på så sätt ånyo retat konungen. Sjelfva försäkra de motsatsen, och att de af fruktan för ytterligare verkningar af hans vrede nu mera iakttogo en ganska försigtig tystnad; men att Karl det oaktadt, och dem sjelfva ohörda, redan följande året tillgrep den förkrossande åtgerden. Orsaken må nu hafva varit harm öfver lifflänningarnes motspänstighet; eller en immerfort växande lystnad efter jordagodsen; eller en liflig öfvertygelse om åt-

1) Redukt.-kansl. Kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 18 November 1685. Finnes ock i Nordin. fol. bund. 30, s. 443, samt i Nordin. fol. obund. 57, s. 693. Jfr. Redukt.-kommiss. berättelse d. 17 Decemb. 1687.

2) D. 29 Juli. Finnes i Nordin. fol. 142, s. 26.

gerdens nödvändighet; alltnog, den 6 November 1688 verkställde Karl den förfärliga hotelsen och bröt alla sina fordna löften. Han förklarade nämligen, *att reduktionen skulle numera sträckas tillbaka ända till härmästarnes tider, och att alla gods, som under hvad öfverhet som häldst tillhört det allmänna, skulle i enlighet med 1680 års riksdags-beslut återkallas* 1). Genom detta enda penndrag blefvo nästan alla liffländska ridderskapets egendomar satta på ett spel, hvarvid deras förlust var gifven. *Ty,* hette det i en deras sednare böneskrift, *hela landet är en eröfring och har varit ordens allmänna egendom, af hvilken fordna erkebiskopar och härmästare hafva åt våra förfäder utdelat egendomarne under ärftlig länsrätt. Emedan de således nästan hvar enda en varit statens allmänna egendom, kunna och böra de ock enligt sista förordningen allesammans indragas, hvarpå vårt fullkomliga utarmande och utrotande skall oundvikligen följa.* Denna klagan blef fruktlös. En och annan gång tyckes Karl hafva svigtat för flägten af mildare känslor 2); men i allmänhet fortgick också denna nya reduktion sin bana, orubbad och orubblig. Lifflänningarne påstodo till och med, att de icke ens fingo se det kungliga bref, som störtade dem i eländet 3).

Så började under året 1688 det tredje skiftet af liffländska räfsten, hvilket utmärkes derigenom, att man

---

1) Nordin. fol. bund. 30, sid. 560. Kgl. br. d. 6 Nov. 1688, sid. 569. Kgl. br. d. 23 Nov. 1688. Af förstnämnde ställe tyckes, som ett likartadt kungabref också blifvit utfärdadt d. 19 Maj s. å. Af Nordin. fol. 31, sid. 679, synes som år 1690 eftergift blifvit härvid i åtskilliga fall medgifven, om nämligen de medbragta godsen voro bortsålda förr, än landet kom under Sverge.

2) Nordin fol. 30, s. 612. Kongl. br. d. 4 Maj 1689 och Nordin. fol. 154. Kgl. br. d 4 Okt. 1694.

3) J. R. v. Patkul vor dem Richterstuhle der Nachwelt von B. Bergmann tror s. 22, att Karl aldrig i sjelfva verket tog de medbragta godsen. De flesta påstå motsatsen.

numera angrep äfven de gods, som blifvit afyttrade, innan landet förenades med Sverge. Under detta reduktionsskifte förefölle många så egna och märkvärdiga uppträden, att hvart och ett af dem fordrar sin egen berättelse.

JOHAN REINHOLD PATKULL 1).

Slägten var ursprungligen från Tyskland. Omkring 1380 sålde den sina dervarande gods och flyttade öfver till Liffland, deltog i korstågen mot dess hedniska invånare och efter vunna segrar i utskiftningen af bytet. I nämnde land stannade herrarna Patkull sedermera qvar, blifvande en skara så talrik och så vidt utgrenad, att dess stamträd icke kunnat fullständigt uppritas. Ingen bland medlemmarna hade dock lyckats vinna någon större ryktbarhet, stannande de flesta på trappstegen af kapten, ryttmästare och landtråd. Kraft och verksamhet tyckas likväl hafva jäst uti blodet; ty ofta ser man en Patkull deltagande i allmänna beskickningar; stundom ock i uppträden och rättegångar, som tillkännagifva ett tilltagset och oroligt sinnelag. En herre af det lynnet, landtrådet och ryttmästaren Fredrik Wilhelm Patkull, anklagades för förlusten af Wolmar 1657, förehade sedermera åtskilliga stämplingar med konungen i Polen 1658, blef derföre fängslad 1659; men slutligen benådad 1660, till och med så, att han återfick sina gods.

I ofvannämnde fängelse föddes hans son, den tredje i ordningen och sedermera så ryktbare Johan Reinhold Patkull. Denne herre var utrustad med flere bland naturens bästa gåfvor; en reslig gestalt, stolt och vacker hållning, god hälsa och ovanliga kroppskrafter; själens likaså, serdeles i afseende på minne, skarpsinnighet och en utmärkt lätthet både att sjelf uppfatta och för andra med vältalighet framställa, hvad ämne som hälst. Dessa egenskaper

1) Så stafvas namnet i svenska matrikeln. Utlänningar skrifva vanligen von Patkul.

utvecklades af den goda uppfostran, han fick, såväl genom föräldrarnes omvårdnad som egen flit, och hvilken fulländades genom utrikes resor. Så uppnåddes en höjd af kunskaper, som för hans tid och stånd voro mindre vanliga. Utom modersmålet, tyskan, förstod han grekiska och skref både latin och fransyska. Han var nästan än mera hemmastadd i matematik, historia och politik. Icke ens teologien blef honom främmande, och han fattade längre fram mycken tillgifvenhet för Speners läror. Lynnet var dock stolt, oböjligt samt med drag af det slags frihetssinne, som hvarken tål någon myndighet öfver sig, eller någon sjelfständighet under sig. Mot Karl den elfte, mot sin konung försvarade han med yttersta ihärdighet sitt land och sitt stånd och bådas frihet. Mot sina underhafvande utöfvade han samma egenmägtighet, samma förtryck, som han bekämpade hos konungen. Vid ungefär 20 års ålder misshandlade han en ung tjensteflicka på godset så våldsamt, att hon måste fly till prestgården och der söka skydd. Dit begaf sig ock en ung handtverkare, hvilken man gissat hafva varit hennes trolofvade; men denne blef af Patkull med våld återtagen och svårligen misshandlad samt kastad i kedjor. Längre fram, och som kapten, förfor han ganska tyranniskt mot sina soldater. De inskickade derföre till öfverbefälet en gemensam böneskrift, i hvilken klagades, *att kapten Patkull behandlade dem med odrägligt förtryck; och att han lät sitt onda lynne utbrista icke blott i bittra ord och hotelser, utan ock nästan i dagligt pryglande; ja, att han med förhetsadt mod slagit några blodiga och lama, så att man måst bära dem halfdöda till läkaren; och allt detta ofta nog, utan att de gifvit någon anledning dertill*... o. s. v. — En annan gång var han hos Gustaf von Mengden tillsammans med en gammal Riga-borgare vid namn Reuter, hvilken ansågs vara vän af svenskarna. Någon ordvexling uppstod, hvarvid Patkull först förifrade sig med hårda och skymfliga uttryck, och slutligen störtade öfver motståndaren med så våldsam misshandling, att han fick händerna fulla af den gamla mannens gråa hår. Patkull

skylles dessutom för att hafva varit falsk och egennyttig; det sednare till och med så, att han sökt till egen fördel afknappa sina soldaters lön och beklädnad 1). Ofvanstående uppträden visa ock, att han var häftig och derjemnte ingen vän af svenskarna. För öfrigt hade han, såsom vi sett, ingått i krigstjensten och var år 1690 kapten vid general-guvernören Hastfers eget i Riga förlaggda regemente. Med nämnde sin förman skall han den första tiden hafva stått i ett ganska godt förhållande. Men snart öfvergick det till motsatsen. Anledningen var icke blott olika politiska tänkesätt, utan ock, enligt sägen, alltför lika personliga känslor för en fröken Lindenstierna 2). Brytningen blef fullkomlig, ju mer Patkull uppträdde i spetsen för liffländingarnes motstånd. Detta började redan visa sig vid landtdagen i Riga 1687; men utvecklades fullständigt 1690. Vid sistnämnde tid framträdde den då ungefär 30-årige Patkull stolt och beslutsam på sin nya och märkvärdiga bana. Fortsättningen gifver ämnen till många och sorgliga kapitel i Sverges historia.

LIFFLÄNDSKA BESKICKNINGEN TILL STOCKHOLM 1690 OCH 1691.

Karl hade, som berättadt är, 1688 ändtligen fattat sitt märkvärdiga beslut att sträcka liffländska räfsten tillbaka ända till härmästarnes tider. Han hade i och med detsamma spänt bågen så högt som möjligt, och emellan honom och liffländingarna tycktes någon försoning knappt mera möjlig. Också framgick konungen från denna tid med obeveklig stränghet på den en gång valda banan. Han skickade tillbaka ett gammalt landtdags-beslut af 1681; emedan han numera 1688 tyckte dess ordalag vara alltför djerfva och närgångna. Derjemnte inskränkte han liff-

1) Dessa fyra drag berättas till och med uti J. R. v. Patkul von O. A. Wernich sid. 70, 71; en källa som visst icke är partisk mot Patkull.

2) Ätten blef ej på riddarhuset intagen.

ländska landt-rådernas antal till endast 6, hvilken åtgerd ansågs olagligen ingripa i deras författning. Han tyckes till och med hafva återtagit de så kallade fördelar, som ridderskapet fått löfte om vid arrendet af de reducerade godsen; ty nu mera föreskrefs, att nämnde arrenden skulle lemnas åt den mestbjudande 1).

För att likväl, om ännu möjligt var, få dessa saker i godo bifallna, ålade Karl lifflänningarna att välja tvänne fullmägtiga, hvilka, försedda med hela samlingen af deras så kallade privilegier, skulle resa öfver till Stockholm. Der ville då konungen gemensamt med ombuden granska handlingarna och på grund deraf fatta sitt afgörande beslut. Lifflänningarna valde landtrådet Budberg och kapten Patkull. Båda ville gerna draga sig undan, men måste lyda kallelsen. De rustade alltså till resan och hopsamlade ifrågavarande papper. I synnerhet sökte de att i urskrift bekomma Karl den elftes mycket omtvistade frihetsbref af 1678. Hastfer vägrade dock att framgifva detsamma; han hade också nyligen förut blifvit af Karl snäsad, emedan han icke nedtystat lifflänningarnas tal derom. Slutligen erbjöd han sig att utlemna handlingen; men endast med villkor, att dervid skulle bifogas den konungens skrifvelse af d. 1 November 1687, hvari Karl återtog frihetsbrefvets innehåll och förklarade dess åberopande som en oanständighet. Detta villkor afslogo ombuden; ty anförandet af sistnämnde skrifvelse hade inneburit ett upphäfvande af deras egna påståenden. Slutligen reste de öfver till Sverge utan att kunna i urskrift medföra 1678 års frihetsbref 2), det vigtigaste bland alla för deras sak behöfliga handlingar.

Till Stockholm ankommo de i slutet af 1690. Mellan dem och svenska kansliet uppstod nu en vidlyftig och invecklad skriftvexling, rörande gilltigheten af Lifflands författningar och frihetsbref. Dessa sednares gällande kraft

---

1) Nordin. fol. 31, s. 941. Kgl. br. d. 4 Sept. 1691.
2) Enligt några källor har det likväl medföljt.

vitsordades såväl af flere svenska regenters bekräftelser såsom ock af gammal häfd; ty de hade allt hittills varit oafbrutet iakttagna. Så starka och talande skäl kunde icke förnekas. De blefvo derföre, så mycket möjligt var, med tystnad förbigångna af svenska kansliet, hvilket i dess ställe bakade sig fast vid ett par andra och enskilda omständigheter. Den vigtigaste deribland var följande.

En af de förnämsta grundvalarna för lifflänningarnas påståenden var det försäkringsbref, konung Sigismund August 1561 utfärdade, då de gåfvo sig under hans spira, och hvilket sedermera blifvit af andra konungar bekräftadt. Kansliet anmärkte nu, att nämnde urkund fanns blott i afskrift; — men lifflänningarna visade, att riktigheten af denna afskrift var vederbörligen bestyrkt och det bland annat också af tvänne ansedda svenskar, och det redan 1627. Ytterligare anmärkte kansliet, att samma privilegier icke blifvit af polska riksdagen bekräftade. Men lifflänningarna svarade, att detta var ganska naturligt; ty Liffland blef den gången fästadt, icke vid Polen, utan vid Lithauen, som då ännu icke var förenadt med det egentliga Polen; och de tillade, att dessa tvänne omständigheter oaktade, hade skriften hittills och nu i nära 130 år varit oafbrutet gällande. På grund af nyssnämnde och några andra dylika anmärkningar ville dock svenska kansliet numera helt och hållet förkasta densamma, såsom ofullständig och ogilltig. Ur detta förkastande drogo de ytterligare en ganska vigtig slutföljd, nämligen: *svenska styrelserna hafva bekräftat lifflänningarnas gamla och lagliga fri- och rättigheter. Dessa hafva likväl icke haft någon annan laglig grund än Sigismund Augusts bekräftelsebref. Nu befinnes detta vara ogilltigt. I och med detsamma blifva ock alla sednare derpå grundade bekräftelser ogilltiga.* Se der ett och kanske det vigtigaste af de grundskäl, medelst hvilka svenska kansliet sökte hjelpa Karl den elfte från lifflänningarnas påståenden. Både detta och de andra skälen blefvo emellertid af ombuden mer eller mindre fullständigt vederlaggda, såväl genom skrift på skrift, såsom

ock vid de mundtliga öfverläggningar, som i målet höllos mellan dem och reduktions-kommissarierna eller rådsherrarna, och det stundom i konungens egen närvaro. Vid ett dylikt utbröt Karl med sin vanliga hetta mot ombuden; men kunde dock hvarken förvirra eller skrämma dem. Utan att i hufvudsaken gifva efter, visste dock Patkull så väl lägga sina ord, att Karl blidkad och med förvåning klappade honom på axlarna. Men att erkänna sig öfverbevisad, det var och blef honom omöjligt. Ombuden ville derföre söka också en annan väg, nämligen den fredliga förlikningens. De vände sig derföre bedjande till konungen sjelf och framlemnade en ödmjuk begäran om upprätthållandet af Lifflands författning, och i synnerhet om befrielse från reduktionens utsträckande till härmästare-tiderna. Ordalagen voro ganska ödmjuka. Likväl kunde ombuden icke afhålla sig från att också här vidröra det kinkiga och för Karl den elfte så besvärliga frihetsbrefvet af 1678. Men alla deras skrifter, både de bevisande och de bedjande, voro förgäfves. Karls utslag 1) blef också ett afslag på nästan alla deras önskningar, åtminstone på de vigtigaste. Han till och med förklarade, att hädanefter skulle inga landtdagar sammanträda utan på general-guvernörens befallning; och inga andra ämnen der företagas, än de som general-guvernören andragit. Äfven blef ånyo bestämdt, att de medbragta godsen skulle indragas till kronan m. m. Man dröjde emellertid med att formeligen gifva liffländska ombuden del af detta utslag. Att det var ogynnsamt, visste dock några och anade de flesta. Många, och till och med en och annan bland de kungliga råden, visade derföre lifflänningarna deltagande och bådo dem afvakta tiden, som kunde ändra och mildra konungens beslut. Detta språk fördes i synnerhet af Gyldenstolpe, hvilken bland annat rådde dem *att helt och hållet öfverlemna sig åt konungens nåd, likasom svenska adeln gjorde 1680 och 1682. En sådan*

---

1) D. 19 Maj och 17 Juni 1691. Sistnämnde båda utslag finnas i Nordin. fol. 31, sid. 946 och 937.

undergifvenhet, ett sådant förtroende, skulle, mente han, *beveka konungen till mildare åsigter.* Exemplet af denna svenska adelns eftergifvenhet och af den behandling, som ståndet likväl sedermera fick undergå, var dock alldeles icke lockande och blef ej heller antaget. Slutligen och sedan ombuden hade en hel månad väntat på delgifvande af det redan fällda utslaget, berättade man, att Karl skulle göra en längre resa till vestra gränsen. Aftonen förut kallades ombuden till afskedsföreträde. Några ögonblick förr, än de skulle stiga in, blef det ofvannämnde utslaget dem öfverlemnadt; men så sent, att de knappt hunno kasta blickarna derpå, förr än de inropades till konungen. Afskedet blef kort. Karl for följande dagen ifrån hufvudstaden och från alla klagomål; och kort derefter lemnade också Budberg en ort, der ingenting mer kunde uträttas. Han återvände till Liffland.

Den ihärdigare Patkull stannade i Sverge och skaffade sig genom Mellins biträde tillstånd att följa konungen på nämnde resa. Han erhöll derunder och vid återkomsten till Stockholm några gånger tillfälle att tala med nämnde sin beherrskare. Denne var då tämligen eftergifvande; till och med, att han en gång försäkrade, det han icke ämnade i sjelfva verket borttaga de *medbragta godsen.* Patkull bad genast att bekomma detta löfte skriftligt; men då drog sig konungen tillbaka. Patkull inlemnade en ny böneskrift, men fick derpå ungefär samma svar som förut. När således äfven på detta sätt ingenting mer kunde uträttas, återvände också han i December 1691 till Liffland.

LANDTDAGEN I WENDEN 1692.

Staden och stället äro förut bekanta. Det var här, som de gamla svärdsriddarne hade under medeltiden gång efter annan tillbakaslagit ryssars och hedningars anfall. Det var här som deras landtdagar vanligen samlades för att öfverlägga om landets och ordens bästa. Det var här som liffländska ridderskapets fruntimmer och barn år 1577

häldre läto spränga sig i luften än öfverlemnas åt ryssarnas omenskliga behandling 1). I detta samma Wenden, så rikt på gamla riddare-minnen, samlade sig nu det liffländska ridderskapet för att på en ordentlig landtdag mottaga underrättelse om utgången af sin svenska beskickning och fatta beslut, om hvad ytterligare göras borde till skydd för den gamla friheten. Berättelsen om resan till Sverge aflades och konungens vägrande svar framfördes; men ännu ville icke ridderskapet böja sig till eftergift och Patkull framstod som djerfvaste talaren. Det var denna landtdag, som fulländade brytningen. Detta skedde enligt Karl den elftes påstående förnämligast genom följande fyra omständigheter.

1:o. Den berättelse, Patkull aflade om sin resa till Sverge, skall hafva innehållit många ganska ofördelaktiga utlåtelser om reduktions-åtgerderna och till och med om konungens egna ord. Berättelsen i sin helhet känna vi icke. När målet drogs för rätta, blef sjelfva urskriften af Patkull uppbränd, hvilket tyckes visa, att han icke var rätt säker på sin sak och på sina ord. Men först hade dock en af svenska hofvet vunnen liffländing tagit ur samma uppsats en afskrift af de ställen, som ansågos mest förgripliga. Så vidt vi kunna förstå, är innehållet af dessa punkter öfverensstämmande med sanningen; och språket, ehuru allvarsamt, är dock ödmjukt och utan smädliga eller försåtliga ordalag.

2:o. Under ledning af Patkull uppsatte åtskilliga bland herrarna en skrift, som kallades *Deliberanda*, d. v. s. Öfverläggnings-ämnen. En sådan åtgerd var både vanlig och naturlig. Skriften innehöll ej heller någonting olagligt eller upproriskt; men enligt namnet blott uppgift på de ämnen, som borde tagas i öfvervägande, och deribland några insagor, som man ansåg böra göras mot åtskilliga den svenska styrelsens beslut.

3:o. Bland punkterna i dessa *Deliberanda* var ock,

---

1) Del. 4, sid. 11.

att man borde utse några så kallade *»residerande landtråd»*, hvilka skulle ständigt uppehålla sig i Riga och der bevaka landets bästa. Någonting dylikt hade förut nästan alltid varit brukligt och tillåtet. Huruvida det numera var lagligt, veta vi icke; men betänkligt, till och med stötande skulle det nödvändigt kännas för en Karl den elftes regerings-grundsatser; ty det stadgade en från undersåtarne utgående myndighet, bredvid och oberoende af hans egen. Likväl blef saken af ridderskapet gillad och till och med af svenska guvernören i Riga godkänd; hvarjemnte de residerande landtråden valdes, och bland dem äfven Patkull. Denna nya myndighet tillmätte sig en i flere fall ovanlig och måhända olaglig magt. Den började nämligen blanda sig i förvaltningen och till ämbetsmännen skrifva varnande bref vid de beslut, som landtråden ansågo oriktiga. Några dess anmärkningar tyckas hafva varit grundade; men sättet medförde, som sagdt är, stora betänkligheter. Denna ridderskapets åtgerd blef sedermera en af de svåraste anklagelse-punkterna.

4:o. Vid landtdagen i Wenden beslöts ytterligare, att till konungen afsända en ny böneskrift, hvilken skulle uppsättas af de nu valda residerande landtråden. Så skedde, och utkastet dertill lär hafva flutit ur Patkulls penna. Inlagan blef i flere afskrifter skickad kring landet och bidrog nuturligtvis att än mer uppegga sinnena. Framdeles blef den ock en af de mest begagnade anklagelse-punkterna. Vi införa af sådan orsak dess förnämsta innehåll, utmärkande med spärrad stil de ordalag, hvilka sedermera åberopades såsom mest förgripliga mot konungen och såsom skäl till Patkulls fällande. Uppsatsen har ungefär följande innehåll: *Ridderskapet i Liffland måste under fruktan och bäfvan framträda med denna sorgliga böneskrift inför eders majestäts helgade och af nåd och rättfärdighet blomstrande tron. När förtryckta undersåtare först i tålamod lida och fördraga allt möjligt och sedermera, då krafterna ej längre förmå bära tyngden, vända sig med barnslig och ödmjuk förtröstan*

till sin konung samt bedja om hjelp och bönhörelse; då äro vi försäkrade om, att det icke uttydes annorlunda än som bevis på deras tillgifvenhet och förtroende. Eders majestät! Nöden och eländet i vårt arma fädernesland äro så stora, att våra grannar med bestörtning se derpå, och vi sjelfva nästan blygas vid att omtala vårt tillstånd. Hittills hafva vi med underdånig vördsamhet och stilla lydnad låtit gå öfver oss allt, hvad menskligt tålamod bära kan, och detta i hopp, att en sådan vår orubbliga trohet skulle beveka eders majestät till nåd. Nu har dock olyckan blifvit så stor, att här kräfves icke blott förhoppning om hjelp, utan ock hjelpen sjelf. Landets verkliga tillstånd är eders majestät icke bekant; ty det har falskeligen blifvit af åtskilliga personer utmåladt, så som vore det serdeles lugnt och lyckligt. Vi känna icke sådana herrars drifffjedrar. Gifve Gud, att rätta namnen derpå icke måtte vara egennytta och lycksökeri! Men att öppet omtala sanna förhållandet, dertill känna vi oss å vår sida drifna, dels af den yttersta nöd, dels ock af den arfhyllnings-ed, vi 1687 aflaggt; då vid lif och salighet lofvades att icke förtiga, hvad som kan vara eders majestät nyttigt att veta. Sedermera framställde inlagan ungefär samma klagomål, som den förra böneskriften, nämligen öfver jord-städjorna, tio-års-godsen, den allmänna nöden och nedslagenheten m. m., dock denna gång något utförligare. Derpå tillades åtskilliga sedermera tillkomna ämnen, t. ex. att genom den af Karl den elfte nyss fördubblade rusttjensten och likaledes införda nya beräkningen af haketalet hade skatterna på hvarje egendom blifvit höjda med mer än en tredjedel, så att de vid missväxtår öfverstego afkastningen. Slutligen tillades: *under de allrasvåraste krigstider, som öfvergått Liffland, hafva vi aldrig erlaggt så höga gerder, som nu under den gyllene freden. Ja! vi kunna allraunderdånigst försäkra derom, att ifall den högste Guden förelade oss att välja emellan å ena sidan ett svårt krig med våra fiendtliga grannar och å andra sidan vårt nuvarande*

olyckliga tillstånd, så vete vi i sanning ej, om icke det förra vore bättre att undergå. Vi kunna nämligen icke beskrifva för eders majestät vårt elände. Liffland, som fordom kunnat skaffa näringsmedel åt främmande konungariken, är nu så förstördt och oaktadt alla böner lemnadt så hjelplöst, att i detta år många fattiga menniskor, antingen af hunger förlorat, eller af hungerns förtviflan afhändt sig lifvet. Omkring tusen bondehushåll hafva redan rymt öfver gränsen; andra ha i förtviflan börjat plundra allestädes, der någonting att plundra fanns. I korthet sagdt: om eders majestäts nåd icke kommer med kraftig hjelp, så blifva här svåra följder och öde land, hvilken skada sedermera icke kan ersättas, om man ock derpå offrade millioner. Eders majestät må vara försäkrad om, att dessa våra klagomål icke äro grundlösa. Hela ridderskapet går med lif och timlig välfärd i borgen för deras sanning. Vi bedja ock eders majestät hitsända några oväldiga personer för att undersöka förhållandet. Ers majestät skall då erfara icke blott klagomålens sanning, utan ock många andra omständigheter, hvilka vi ej vågat anmäla; men som för oss äro ganska tryckande. Med bedröfvade hjertan och djupaste ödmjukhet nedfalla vi slutligen för eders majestäts rättvisa nådetron och bedja med gråtande ögon och för Kristi barmhertighet skull, att eders majestät värdes se till vår nöd och bön och genom kraftig hjelp allernådigst afvärja den fullkomliga undergång, som nu hotar oss alla.

Hvad på dessa böner följde, skall snart visa sig.

OM HASTFER OCH OM RÄTTEGÅNGEN RÖRANDE ÖFVERSTE-LÖJTNANT HELMERSEN.

Jakob Johan Hastfer hette den man, som både Sverge och Liffland, både samtid och efterverld hafva enhälligt 1)

1) Jannau har dock tagit honom i försvar.

anklagat såsom en af förnämsta orsakerna till den sorgliga utgång, som tvisten mellan svenska regeringen och lifflänningarna erhöll. Hans personlighet och öden skola framdeles närmare beskrifvas. Här vilja vi anföra blott det, som omedelbart rör ifrågavarande mål.

År 1686 utnämndes han till guvernör öfver Riga och året derpå till general-guvernör öfver hela Liffland. Detta skulle anses som en uppmärksamhet mot nämnde ort; emedan Hastfer var bördig från det närbelägna och närbeslägtade Estland. Men välviljan för landsmannen utplånades snart och helt och hållet af oviljan mot mannen. I handgemäng utmärkt tapper, men för öfrigt okunnig, rå, högfärdig, falsk och egennyttig; sådan beskrifves denne Hastfer af nästan alla samtidingar. Hans beteende i Liffland föranledde många och svåra klagomål, dels öfver de orättvisa reduktioner och hårdhändta åtgerder, till hvilka han lockade konungen; dels ock öfver den egennytta, han sjelf ådagalade. Af officerarna tog han några hundrade riksdaler för hvarje deras befordran och dessutom årligen en tolftedel af deras sold. Redan förut hade han i samråd med förvaltare och skaffare vetat bereda sig mycken vinst genom öfvertagandet af soldaternas beklädnad, samt numera också af deras underhåll. Till fördel för egen kassa gjorde han sedermera båda delarna så knappa, att enligt sägen hafva många knektar af nöd och förtviflan dels rymt, dels afhändt sig lifvet. Ingen hade emellertid vågat anföra klagomål; ty mannen var konungens erkända gunstling och stod i nära förbindelse med de andra i Stockholm varande gunstlingarna.

Hastfer och Patkull voro i allt hvarandras motsatser; Patkull den politiska frihetens djerfvaste kämpe, Hastfer envåldets pålitligaste drabant; — Patkull, en för sin tid och sitt stånd ovanligt lärd man; Hastfer deremot icke blott rå och obildad, utan till och med en hatare af kunskaper. Han påstod öppet, att de, som läst mycket, hade derigenom blifvit icke blott skickligare utan ock på samma gång benägnare till oärlighet och skälmstycken. Dessa

båda helt och hållet skiljaktiga män blefvo nu ställda i så nära beröring, att hvarje den ena personlighetens kant skulle ovillkorligen stöta emot den andras. Som kapten vid Hastfers eget regemente fick Patkull beständigt att göra med sin olika tänkande förman. Än hårdare drabbade de, som sagdt är, tillsammans i frågor om de allmänna angelägenheterna; ty Patkull var främsta talemannen för Lifflands frihet, Hastfer deremot främsta verkställaren af Karl den elftes egenmägtiga åtgerder mot samma land.

Ofvan beskrifne general-guvernör Hastfer, upptagen af vigtigare göromål, anförtrodde vanligtvis förandet af sitt regemente åt öfverste-löjtnant Helmersen, en honom i allo värdig person; om kanske mindre egennyttig dock mera rå och våldsam Gång på gång hade denne man på det oanständigaste sätt uppfört sig mot underlydande befäl, t. o. m. mot löjtnanter och kaptener. »Oxar, åsnor och kanaljer» voro benämningar, som dessa herrar ofta fingo uppbära; och tillika hotelser att blifva behandlade på ryskt eller finskt sätt, d. v. s. med käppen. I enrum lär till och med öfverste-löjtnanten hafva stundom verkställt sådana hotelser och det på verkliga öfver-officerare. Klagomål blef än af den ene än af den andre å högre ort anmäldt, men förgäfves. Slutligen rågade Helmersen måttet. I flere vittnens närvaro öfverhopade han en löjtnant Wolffelt med de oanständigaste ord både öfver honom och hans slägt; och tillade, att vid hela regementet funnos knappt fem officerare, som man kunde kalla hederligt folk. Nu ändteligen kokade vreden öfver. Wolffelt, som icke kunde få upprättelse, tog afsked. Helmersen sökte blidka honom med löfte om befordran; men fåfängt. De fleste officerarne beslöto att till Hastfer inlemna en klagoskrift mot öfverste-löjtnanten. Sedermera fann man bäst, att detta skedde endast i kaptenernas namn, på det löjtnanter och fänrikar måtte kunna åberopas som vittnen. Förnämsta ledaren och pådrifvaren och den, som uppmuntrade de rädda och tvekande, det var Patkull; just den

man, som behandlat sina underlydande soldater med samma råhet och orättvisa, som han nu öfverklagade hos Helmersen. Några bland befälet kunde emellertid icke af Patkull öfvertalas att deltaga i åtgerden; men han förlorade ej modet. Skriften blef verkligen uppsatt, af fem bland kaptenerna undertecknad och sedermera till Hastfer inskickad.

Nu väntade väl något hvar en mot Helmersen anställd undersökning och rättegång. Motsatsen inträffade. De fem kaptenernas gemensamma klagoskrift förklarades som ett slags myteri, ett undersåtarnes försök att i »*flock och farnöte uppsätta sig mot konungen och hans befallningshafvande*», d. v. s. som ett uppror. Dylika gemensamma klagoskrifter voro dock i krigsartiklarna tillåtna och i verkligheten mångfaldiga gånger utan anmärkning afgifna och afgjorda. Vi hafva nyss omtalat en sådan soldaternas inlaga mot Patkull sjelf. Men nu skulle saken nödvändigt betraktas på annat sätt: ty det gällde å ena sidan att skydda en person af gunstlingarnas parti, och å den andra att skaffa sig tillfälle att qväsa lifflänningarna och i synnerhet den besvärlige Patkull. För de båda sistnämnde afsigternas uppnående skulle efterräkning anställas också öfver de uppträden, som förefallit vid landtdagen i Wenden och hvilka vi nyligen uppräknat. Målen och personerna blefvo instämda för en krigsrätt i Riga under ledning af guvernören Soop, ty Hastfer var i Stockholm. Men Soop egde ej nog anseende och kraft att genomdrifva en så kinkig sak 1). Vid sin återkomst utlyste derföre Hastfer en ny landtdag och en ny krigsrätt. Tillika framstötte han djerfva och blodiga hotelser mot Patkull. Vid sådana omständigheter sökte denne sätta sig i säkerhet och rymde undan till det närbelägna Kurland, hvarifrån han besörjde skriftvexlingen i den mot honom nu öppnade rättegången.

---

1) Några källor säga, att han icke ville befatta sig dermed. Der Livländer J. R. Patkul v. Wernich, s. 75.

Beröfvade Patkulls öfverlägsna personlighet, råkade lifflänningarna snart i villervalla. Motståndskrafter funnos visserligen, både många och starka; men ingen ledning, ingen sammanhållning. Några skrämdes af Hastfers hotelser; andra lockades med befordringar eller fördelaktiga jordstädjor. Så hände sig, att några bland dem, som på landtdagen i Wenden skreko häftigast öfver reduktionen och svenska regeringen, blefvo nu de ifrigaste och mest högljudda, då det gällde att föra motsatt språk. Andra afgåfvo skriftliga och ödmjuka försäkringar, att de hvarken deltagit i eller gillat den Wendenska landtdagens åtgerder. Emellertid och å andra sidan gjorde flertalet af ridderskapet ännu kraftigt motstånd. Hastfer kunde ej förmå dem att återkalla eller ogilla sina i Wenden tagna beslut, hvarföre han ock tvärhastigt och i vredesmode upplöste hela landtdagen.

Den påbegynta krigsrätten om Helmersens sak fortgick emellertid. Från tillflyktsorten i Kurland erböd sig Patkull att mot lejd komma till Riga och utföra svaromålet. Lejden vägrades och Patkull dömdes nästan ohörd och fick ej ens lösa protokollen deröfver. Beröfvade hans stöd, blefvo de fyra andra mot Helmersen klagande kaptenerna vida lättare att handtera. Ett par af dem skrämdes att nästan taga tillbaka sina ord och bedja om tillgift; en t. o. m. att föregifva det han icke vetat, hvad han skrifvit under. Krigsrättens dom blef sträng nog. Kaptenerna fälldes till sex månaders fängelse och tre månaders förlust af lönen; Patkull dessutom till afbön och 100 riksdalers böter. Konungen mildrade kaptenernas straff till skrapa och offentlig afbön. Men öfver Patkull lät man krigsrättens dom i dess ursprungliga stränghet hvila oförändrad.

STORA LIFFLÄNDSKA RÄTTEGÅNGEN 1694.

Karl beslöt ännu ett försök att locka eller skrämma lifflänningarna till eftergift. Två gånger efter hvarandra

befallde han, att de herrar, som undertecknat den misshagliga böneskriften 1692, skulle komma till Stockholm och ansvara för denna och andra sina åtgerder. De lydde kallelsen. Äfven Patkull, som ännu vistades i Kurland, erbjöd sig att deltaga i resan och ansvaret; dock med villkor att för en sådan färd bekomma konungens lejdebref; han visste sig nämligen vara främsta föremålet för oviljan. Karl biföll och gaf honom en skriftlig försäkran, *att fri och ohindrad komma in i Sverge, der utföra sin sak och afvakta vederbörlig domstols lagliga utslag; och om då målet afgjordes på det sätt, att han, Patkull, omöjligen kunde stanna inom Sverges gränsor, lofvade konungen honom frihet, att lagen likmätigt* 1) *återbegifva sig till sin förra säkra vistelseort.* Patkulls vän, generalsuperintendenten Fischer, fick några dagar efteråt en namnlös skrifvelse med anmodan att varna Patkull för begagnandet af detta lejdebref. *Lejden sades nämligen vara ställd på försåt. De insatta orden, »lagen likmätigt» ämnade man begagna som förevändning att i alla händelser qvarhålla Patkull. För samma ändamål ämnade man ock uttyda lejdebrefvet såsom gifvet endast för Helmersenska rättegången, men icke såsom gällande för de öfriga punkterna* o. s. v. Patkull tvekade. Varningen kunde vara grundad och välment; men den kunde ock vara en ovännernas list, för att narra Patkull visa misstroende mot konungens uppriktighet och derigenom än mer uppreta denne sednare. Patkull beslöt att resa. Våren 1694 kom han, liksom de öfriga lifflänningarna, till Stockholm.

Der blef genast en serskild domstol tillsatt, bestående af sex kungliga råder och några hofrättens medlemmar m. fl. Till ordförande togs Bengt Oxenstierna och till åklagare Bergenhielm, hvilken året förut blifvit hofkansler och nu, just vid rättegångens början, upphöjdes till friherrlig värdighet. Hufvudpunkterna i dennes anklagelseskrift voro följande fem. 1:o Den berättelse om sin beskick-

---

1) Tyska skriften har: "Wie die Rechte vermögen".

ning till Sverge, som Patkull och de andra ombuden 1692 aflade inför landtdagen i Wenden. 2:o Den förteckning på öfverläggningsämnen, som under namn af *Deliberanda* blef vid samma landtdag uppsatt och iakttagen. 3:o Det på samma gång fattade beslutet om residerande landtråd, jemnte det för dessa herrar utfärdade förhållningsbrefvet. 4:o Den efter landtdagens slut till Stockholm skickade böneskriften, i hvilken konungen enligt Bergenhielms påstående utmålades som en tyrann. 5:o Klagomålet mot Helmersen, hvilket sades innebära myteri och uppror.

Verkliga förhållandet med dessa anklagelsepunkter hafva vi redan framställt 1). De fem i Stockholm varande lifflänningarna sökte äfven å sin sida ådagalägga, dels att Bergenhielms tydningar af deras ord och gerningar voro tvungna eller alldeles oriktiga, och sjelfva anklagelsen i så måtto grundlös; dels ock, att saken icke rörde dem enskildt utan hela liffländska ridderskapet, som beslutat de öfverklagade åtgerderna; och att således käromålet borde riktas mot denna samhällsklass i dess helhet och icke mot några få dess medlemmar, hvilka i beslutets fattande icke haft större del än alla de öfriga. Liffländska ridderskapet sjelft hade ock på en kort förut hållen landtdag förklarat och erkänt, *att hvad de till Stockholm kallade herrarna underskrifvit, det hade blifvit beslutadt icke af dem ensamt, utan af alla Wendenska landtdagens medlemmar gemensamt; och att hela ridderskapet hade sedermera öfversett och gillat skrifterna, och ännu erböd sig att ansvara sanningen af deras innehåll.* De till Stockholm inkallade herrarna påstodo sig derföre icke vara svarande parter i målet, utan att detta tillhörde hela det hemmavarande ridderskapet. Det var denna lagliga invändning, som de anklagade förnämligast vidhöllo; men hvilken Bergenhielm å sin sida lika ifrigt bestridde och det med så goda skäl, som man möjligtvis kunde använda mot klara

1) Sid. 328.

sanningen. Men man ville nödvändigt komma åt några enskilda personer. Att på en gång och i klump angripa och till hårdare straff döma hela liffländska ridderskapet var nämligen alldeles omöjligt. Om man deremot lyckades, att till syndabockar framdraga några få dess utmärktaste medlemmar, så skulle det sedermera blifva mycket lättare att öfver dessa fälla en sträng, kanske blodig dom och derigenom afskräcka alla de andra från ytterligare motstånd. I dessa riktningar drefs målet genom skrifter och motskrifter, täflande i skarpsinne, slughet och fintlighet. Den 15 Juni inlemnades Bergenhielms *libell* eller anklagelse; den nittonde i samma månad liffländingarnas *exception* eller första svar. Den 4 Juli kom Bergenhielms *replik* eller vederläggning; den adertonde i samma månad liffländingarnas *dupplik* eller andra svar. Nu var skriftvexlingen förbi. Men i sista dagens protokoll lät domstolen tvärtemot sanna förhållandet insätta, att de anklagade slutligen erkänt sin brottslighet. Då dessa nekade härtill, sökte man nödga dem att med namnens undertecknande erkänna uppgiften; men förgäfves. Ofvannämnde fyra rättegångsskrifter med bilagor utgöra 234 tätt tryckta sidor i qvartformat. Oaktadt en sådan vidlyftighet hade dock målet blifvit utfördt inom sex veckor och man väntade nu hvarje dag den afgörande domen. Men denna dröjde vecka efter vecka, till och med månad efter månad. Det säges, att konungen och hans sängkammar-råd hafva till en tid tvekat. Somliga ville genom befordringar och dylika medel blidka och vinna främst Patkull och sedermera de öfriga utmärktare liffländingarna. Andra ansågo detta vara ett lismeri, en räddhåga, som icke anstod den konung, som var viss både på sin sak och på sin magt. Denna sista åsigt öfverensstämde med Karls lynne och vana, och den segrade. Likväl uppsköt man ännu det betänkliga steget. Stundom hette det, att konungen icke ville vara i Stockholm, när domen fälldes, och att den alltså fördröjdes till en hans blifvande resa. Stundom föreburos ock andra orsaker, och i synnerhet målets vidlyftighet och inveckling.

Detta dröjsmål väckte emellertid oro hos lifflänningarna och i synnerhet hos Patkull. Dertill bidrogo ock andra hotande företeelser. Vid förra beskickningen 1691 hade han blifvit i Stockholm välvilligt mottagen och behandlad, till och med af flere kongliga råder, bland annat af öfverste-marskalken Stenbock. Vid sin ankomst till Stockholm 1694 blef han af sistnämnde herre icke ens mottagen. Alla, till och med folket på gatorna, visade honom och de öfriga lifflänningarna mycken ovilja. Ett par gånger inlade han till konungen *enskilda och ödmjuka böneskrifter om förskoning från rättegången, och att konungen måtte sjelf taga afgörandet i sin milda hand, och nådigast tillgifva de kanske för hårda ordalag som blifvit använda; hvaremot Patkull lofvade hädanefter en obrottslig trohet och undergifvenhet.* Tvänne sådana böneskrifter inlemnades. Båda blefvo obesvarade. Patkull visste ej, hvad han skulle tänka. Ett rykte gick, att Johan Gabriel Stenbock gifvit konungen följande råd: »*antingen bör eders majestät låta slå hufvudet af Patkull; eller ock göra honom till öfverste och gifva honom ett regemente; och såmedelst vinna honom för eders majestäts planer*». Det hördes icke af, att konungen ämnade följa sednare delen af rådet. Så mycket mer kunde man frukta, att han skulle tillgripa det förra. Derjemnte fick Patkull veta, att man hemma i Liffland hade anställt våldsamma undersökningar i hans boning och bland hans qvarlemnade papper; och att man pryglat en prest, som ansågs vara Patkulls vän och hafva undandolt dennes, som man sade, förrädiska brefvexling; likaså, att i dessa åtgerder hade Patkulls yngre bror deltagit, till hvilken flere slägtgods skulle hemfalla, om äldre brodern blefve på ett eller annat sätt undanröjd. Slutligen nalkades vintern, hvilken årstid icke tillät att, i fall så behöfdes, kunna öfver hafvet åter begifva sig i säkerhet. Patkull blef mer och mer orolig. Han ville i det längsta hålla sig nådens dörr öppen. Men slutligen ansåg han allt vara ohjelpligen förloradt. Omkring början af November afreste han från Stock-

holm. hemligt och förklädd till jägare. Han medtog dervid afskrifter af alla de märkliga rättegångs-handlingarna, samt underrättade genom tre qvarlemnade bref konungen, Oxenstierna och domstolen om orsakerna till afvikandet.

Sedan Patkull sålunda var borta, blefvo hans domare snarare färdiga med de öfriga herrarna. Man fråntog dem alla de skriftliga uppsatser, som kunde tjena till framtida försvar; och den 17 December, eller några veckor efter Patkulls flykt afkunnades domen. En af liffländingarna vid namn Slippenbach hade edligen försäkrat, det han icke deltagit i de så kallade förbrytelserna, hvarföre han också nu blef frikänd eller fick förlåtelse. Tvänne andra mistade sina sysslor och förklarades ovärdiga konungens förtroende. Trenne, nämligen Fitinghoff, Budberg och Mengden fälldes till lif och gods; men benådades af konungen med sex års fängelse. Patkull dömdes från lif, ära och gods och att före afrättningen mista högra handen. Hans skrifter skulle dessutom uppbrännas af bödeln. Det sista blef också genast i Stockholm verkställdt under trumslag och vid foten af kåken 1).

LIFFLÄNDSKA REDUKTIONENS FULLBORDAN.

Liffländingarnas förnämsta ledare blefvo genom utförandet af denna dom satta i overksamhet och den öfriga skaran på samma gång skrämd från allt ytterligare motstånd. Reduktionen framgick således numera obehindradt.

---

1) Förnämsta källan för dessa framställningar om Patkullska tvisten är den i Leipzig 1701 tryckta "Gründliche jedoch bescheidene Deduction der Unschuld H. Joh. Reinhold von Patkull" med åtföljande bilagor, responsa samt collectanea Livonica. Samlingen är utgifven till Patkulls försvar, derföre troligtvis i någon mån för honom partisk. Den består dock förnämligast af verkliga och lagliga dokumenter och deribland också det förnämsta, af hvad Bergenhielm mot Patkull anförde. Dessutom äro använda Bergmanns och Wernichs skrifter, samt Patkulls Bericht, m. fl.

Till och med den 8 Oktober 1697 hade den i årlig ränta åt staten inbringat 543,446 d. s. m.; och likväl återstodo ännu många åtgerder vid de egentliga liffländska godsen 1). Huru mycket sedermera och intill reduktionens afbrott år 1700 blef indraget, känna vi icke 2).

Men det var icke blott liffländingarnas gods, utan ock hela deras statsförfattning, alla deras fri- och rättigheter, som vid detta tillfälle blefvo indragna. Redan 1693 förklarades de flesta derstädes varande pastorat för regala; en ny krets-fördelning infördes och charta-sigillata-afgiften påbjöds, ehuru landtdagen deröfver icke blifvit hörd. År 1694 och i och med detsamma den stora Patkullska rättegången afdömdes, beslöt konungen att helt och hållet upphäfva den förut gällande liffländska författningen. Utarbetandet af en ny uppdrogs åt Bengt Oxenstierna och Gyldenstolpe med Hastfer till rådgifvare och Polus vid pennan. Hufvudsakliga innehållet blef förut i rådet öfverenskommet; och för det mesta enligt Karls framställda förslag. Han tillkännagaf sin önskan, att landtrådernas syssla borde helt och hållet afskaffas. För att understödja denna konungens afsigt, vitsordade nu Hastfer, att *sådana ämbetsmän icke funnits före 1643.* Detta var i det hela en djerf osanning, ty landtråder hade från äldre tider funnits 3); dock var inrättningen i lägervall något

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registr. och relation d. 8 Okt. 1697, Bilag. 27.

2) Om reduktionens resultat i Liffland ha vi funnit följande spridda upplysningar. År 1684 ansågs den hafva gifvit i årlig ränta 183,300 riksdaler; 1687 likaledes 458,084 d. s. m. Enligt franska ark. uppgifver Raumer summan till 382,000 d. s. m. Gesch. Eur. 7, 71. År 1688 reducerades 4,109 hemman. De i samma land 1693 indragna tioårs-godsen beräknades till 34,306 d. s. m. ränta. Någon ledning för omdömet kan ock erhållas deraf, att Liffland före reduktionen gaf en årlig förlust af 70 à 80,000 riksdaler; men att samma landskap år 1693 gaf en årlig behållning af 281,956 d. s. m.

3) Dock stundom under annat namn; t. ex Stiftsråd.

före 1643, då den återigen förnyades. Nu blef likväl på Hastfers ord antaget, att landtråds-befattningen var icke af gamla frihetsbref stadfästad och borde således försvinna. Hittills hade lifflänningarna vanligtvis haft en eller tvänne landtdagar hvarje år. Karl påstod nu, att detta vore *allt-för mycket, och att de ej behöfde sammanträda oftare, än han önskade.* Bengt Oxenstierna mente deremot *att man icke borde för hastigt afskära deras vana vid sådana sammanträden.* Men konungen sade helt tvärt: *vi behöfva ej landtdagar oftare, än vi ämna föreslå bevillningar och skatter der, likasom här i Sverge.* Och det stannade dervid. — En annan fråga blef, hvilka och huru många skulle komma till ifrågavarande möten, och hur dessa borde hållas. Karl sade: *det är bäst, att sammankalla dem blott kretsvis; ty om för många träda tillhopa på ett ställe, kunna de lättare uppreta hvarandra till oro. Ja,* tillade Gyldenstolpe, *ju färre antal och ju mindre kretsar, desto större säkerhet för eders majestät.* Gabriel Falkenberg invände: *man har ju föreslagit, att till landtdagarna skola komma blott de, som hafva helt och hållet egna gods; men icke de, som efter reduktionen komma att besitta sina förra gårdar endast under ärftlig städjerätt. Om så sker, blifva landtdagsmännen i hvarje händelse så få, att de kunna allesamman utan fara på en gång hopkallas.* Man stadnade ock vid denna åsigt af ämnet. — Karl yttrade derpå sin önskan, att landtmarskalk vid besagde möten skulle utnämnas, icke såsom hittills af ridderskapet. utan af konungen; — att äfven här borde finnas ett hemligt af konungen valdt utskott; — att på landtdagen ingen annan fråga borde få väckas eller besvaras än den, som konungen gjort; — att ridderskapets öfriga önskningar borde serskildt och i form af underdåniga besvär inlemnas till konungen; — alltsammans ungefär lika som här i Sverge. Dessa Karls egna förslag blefvo alla af rådet bifallna, och med hänsyn till sista punkten stadgades sedermera, att besvär skulle få anföras blott af en och en serskildt, men icke af hela ridderskapet ge-

mensamt; ej heller på landtdagen utan blott hos generalguvernören. Hastfer mente ytterligare, att den gamla förvaltningen borde afskaffas och landet delas och *ställas under fyra af konungen utnämnda fogdar*, hvilket förslag också blef gilladt. — Karl önskade derjemnte, att stadgarna skulle författas på svenska, för att i Liffland införa moderstatens språk. Till stöd anmärkte Piper, *att man 1643 och 1648 gjorde på samma sätt.* Förslaget antogs. — Öfver den förra stadgan eller utkastet till den nya lästes tittel-ordet: *konstitution.* Karls sista anmärkning var, *att man borde borttaga detta talesätt och i stället använda orden: kongl. maj:ts förordning.* Äfven detta skedde. Med ledning af anförda punkter blef nu den nya kongl. förordningen om Lifflands styrelse uppsatt och den 15 Jan. 1695 i rådet antagen 1). Inom Liffland mötte den numera, såvidt vi känna, intet motstånd. Samma höst blef enligt dess föreskrifter en landtdag hållen, som slutades på tre veckors tid, och om hvilken Hastfer inberättade, att allting hade derstädes väl och ordentligen aflupit. — Fjorton år härefter var landet intaget af ryssarna; och regeringen i Stockholm utfärdade ej mer några *förordningar* om Lifflands förvaltning.

Reduktionen af lifflänningarnas egendom, frihet och statsförfattning medförde ock en reduktion af folkmängden, och just af sjelfva kärnan deribland. Det är med en sorglig känsla, man betraktar denna olyckliga utveckling af ett för Sverge i början ganska hedrande förhållande. Vedervilja för ryssarnas råhet och envälde, ovilja för polackarnes politiska villervallor och katolska nit, tillgifvenhet för stambröder och lutherska trosförvandter, hoppet att af Sverges lagbundna regering tryggas vid egendom och statsförfattning, — se der känslor, som ledde Estlands och Lifflands ridderskap, när de frivilligt och till och med gerna underkastade sig Sverges spira. Några enskilda per-

1) Rådsprot. d. 20 Dec. 1694 och d. 15 Jan. och 29 Nov. 1695.

soner bland dem hade väl sedermera då och då stämplat med Polen; men i det hela och när det rörde främmande riken, visade ridderskapet mycken trohet mot det nya moderlandet, och det var Estland och Liffland, som under åttatio till etthundradetjugu år fingo i första hand möta och uppbära anfallen af Sverges mägtigaste och snart farligaste fiende. Detta svåra väktarekall fullgjordes troget, så länge Sverge fullgjorde sina deremot svarande förbindelser. Men nu kom Karl den elftes reduktion med sina många ingrepp i både statsförfattning och äganderätt. Efter några år började lifflänningarnas trohet att vackla. Redan 1684 lemnade vid pass 300 ädlingar sitt fädernesland. Ännu fortfor dock den gamla oviljan mot Ryssland, hvarföre de begåfvo sig, icke dit utan till Ungern och några till Polen. Mer och mer växte dock reduktionens stränghet, och på samma gång lifflänningarnas missnöje och det i alla klasser. Omkring 1692 hafva vid pass 1000 bonde-hushåll öfvergifvit landet — och dessa togo allesammans vägen till stamförvandterna, — till Ryssland. För dem funnos nämligen icke de betänkligheter, som så länge afhöllo tyska ridderskapet från föreningen med moskovitiska staten. Men äfven hos sistnämnde högre samhällsklasser minskades farhågorna mer och mer; eller ock öfvervägdes de af andra och af redan i verkligheten framträdande olyckor och reduktions-lidanden. På ryska tronen hade dessutom uppstigit den unge tsar Peter. Snart spridde sig ryktet om hans snille; om hans kärlek för europeisk odling och ordning; och om hans ifver att till deras främjande inkalla utlänningar; och om de lysande villkor, dessa sednare erhöllo o. s. v. Längtande efter hamnar vid Östersjön kastade han sjelf lystna blickar på Liffland och sökte genom allehanda förespeglingar vinna dess innevånare; och detta på samma gång, som Karl den elfte stötte samma folk för hufvudet genom reduktionen, Patkullska rättegången och slutligen genom statsförfattningens egenmägtiga kullkastande. Många hundrade lifflänningar af högre stånd öfvergåfvo omkring 1695 sitt fädernesland; men de vände

sig denna gången icke mer till Ungern, utan till Ryssland. De gingo, som officerare i tsarens tjenst och inöfvade der till europeisk krigsvana de rysska hopar, som snart skulle från Sverge bortrycka dessa östersjöländer. Deras i Liffland qvarlemnade slägtingar tillbragte sitt lif i fattigdom och förnedring; och med en sinnesstämning mot Sverge, som lätt kan anas. Så förbereddes den omhvälfning, som slet dessa länder från vårt fäderneslaud och gaf dem åt Ryssland, och på samma gång upphöjde sistnämnde stat till en af Europas största magter och till Sverges enda farliga granne.

Har då Karl den elfte icke insett den hotande faran? Vi veta det ej; vi tro det knappt. Åtminstone fruktade han den icke. I allmänhet hyste svenskarna vid denna tiden i afseende på Ryssland mer förakt än fruktan. Då den stora rättegången mot lifflänningarna skulle börjas, yttrade Wrede i sittande råd dessa märkliga ord: *lifflänningarne*, sade han, ***hota väl att inkalla ryssen eller polacken; men ingen fara! Eders majestät skall lätteligen kunna återtaga dessa länder, och derifrån bortdrifva barbarerna.*** Sådana tänkesätt gillades af nästan hela rådet, hvilket styrkte till stränghet mot det ifrågavarande landskapet 1). Karl den elfte torde hafva delat denna allmänna folk-känsla, detta förakt för Ryssland. Också litade han på sin här och på sin skattkammare. Mot Ryssland ämnade han dessutom bereda sig ett serskildt vapen. Ofta omtalades nämligen en hans plan, att till kronan indraga nästan all jord i både Est-och Liffland och att sedermera utdela den åt soldater och ryttare, hvilka skulle likasom en ständig besättning innehafva landet och försvara det mot alla slags fiendtliga anfall 2). Likasom Svärds-riddarne under 5 till 600 år hade i egenskap af en krigare-republik

1) Rådsprot. d. 17 Juni 1692.

2) Redan 1676 har öfverste Baranoff föreslagit ett sådant begagnande af de ingermanländska pogosterna. Se Nordin. fol. bund. 30, sid. 187. Något dylikt påtänktes ock med Skåne.

skyddat Europa mot österns skaror; med samma uppdrag skulle nu landet innehafvas af svenska kronans soldater. Planen hade någon likhet med romarnes fordna och ryssarnes sednare så kallade soldat-kolonier; och än mera med Österrikes militär-gräns. Det var tillika en utbildning af svenska regeringens fordna koloni-kompanier 1), och ett indelningsverk, som upptog hela landet. Innan detta nya mot Ryssland tillämnade bollverk hann blifva färdigt, hade tsar Peter borttagit den grund, på hvilken det skulle uppföras.

FYRATIONDE KAPITLET.

REDUKTIONEN I ESTLAND.

I begynnelsen var Estland från urfolket och från hedendomen eröfradt och omvändt, icke af korsherrar, utan af danska konungar. Först längre fram kom det under härmästaren i Liffland, och hans orden. När sedermera sistnämnde landsort omkring 1560 underkastade sig polska konungen för att erhålla skydd mot Ryssland; vände sig största delen af Estland i samma afsigt till Sverge. Blott en liten del, nämligen Viken och Öarna, sökte Danmarks hjelp; men äfven dessa delar förenades återigen och småningom med de andra och kommo således också de under svensk höghet. Erik den fjortonde liksom hans efterträdare försäkrade estlänningarna om alla de fri- och rättigheter, dessa under härmästarnes tider åtnjutit, hvaremot han åt svenska kronan förbehöll flere af de gods, som varit anslagna till förra styrelsens underhåll. På detta sätt kom och fortfor Estland att höra under Sverges krona med ungefär samma fördelar och olägenheter, som vi angående Liffland omtalat. Denna likhet sträckte sig

---

1) Se 14, 159.

ock till så väl kronogodsens afyttring och bortslösande, som till fjerdeparts-räfstens behandling före 1680. Men då sistnämnde riksdag beslöt verkställa reduktionen också i Estland, så fordrade man ej, att den skulle der sträckas tillbaka till härmästarnes tider, såsom man stadgade i afseende på Liffland. I jemnförelse med sistnämnde landskap voro också Estlands frihetsbref både fördelaktigare till sitt innehåll och fullständigare till sin form, likasom estländska ridderskapet hade vunnit långt mera fasthet och sammanhållning än det liffländska.

Sådana förhållanden oaktadt blef reduktionen i Estland utförd ungefär på samma sätt som i Liffland. Detta sätt är nyligen omtaladt och må derföre här åberopas i stället för att ännu en gång upprepas. En olikhet bör likväl icke med tystnad förbigås. I allmänhet hade estlänningarna visat mot svenska regeringen långt mera motspänstighet är Lifflands ridderskap. Kanske var det en följd af ofvannämnde deras tydligare och bestämdare rättigheter. Också i afseende på reduktionen ådagalade estlänningarna mera envishet och trots, i synnerhet i början. Gång på gång vägrade de på det bestämdaste att underkasta sig svenska riksdags- och räfstebeslut. De öfverföllo med ovett och hotelser ditskickade reduktions-ombud, och försäkrade, att de häldre skulle låta krossa sig än afstå, från hvad de ansågo vara sin lagliga rättighet.

Estländska reduktionen var i början, tillsammans med den liffländska, anförtrodd åt Robert Lichtone. Men när estlänningarna tredskades, förmådde denne herre lika litet här som i Liffland att genomföra sitt uppdrag. Han var dertill alltför rå och våldsam. Karl måste derföre återkalla mannen, och dels mildra dels uppskjuta åtgerden. Först 1685 blef den satt i full fart. Synliga upphofsmannen och pådrifvaren dertill var inom reduktions-kommissjonen Jakob Gyllenborg 1). Utförandet anförtroddes åt landshöfdingen Tiesenhusen och åt Karl Bonde. En per-

1) Redukt.-kommiss. prot. d. 16 Sept. 1685.

son, som dervid utmärkte sig och gjorde lycka, var Engelbrecht Dikman, adlad Mannerburg och slutligen befordrad till landshöfding. Det var han, som bidrog att upphäfva en för Rewel och Estland skyddande författning, som blifvit uppsatt af Filip Krusenstierna; en herre som af ifrågavarande landskap hade stora förtjenster. Detta Karls ingrepp i sjelfva styrelseformen var en ibland de åtgerder, som mest sårade estlänningarna 1). För öfrigt antastades egendomsrätt och besvurna frihetsbref här ungefär på samma sätt som i Liffland 2). Det allmänna tänkesättets motstånd var också detsamma, kanske till och med häftigare; men det saknade en sådan framstående och kraftfull ledare som Patkull. Derföre och oaktadt all sin lågande ifver förslappades det långt förut och upphörde helt och hållet vid samma tid, som i Liffland, d. v. s. efter afgörandet af Patkullska rättegången. Det tyckes, som Karl den elfte också här och vid samma tillfälle kastat öfverända den författning och de frihetsbref, bakom hvilka ridderskapet hitintills sökt skydd mot enväldiga åtgerder. Han förklarade sin önskan, att inga landtråd borde i Estland mer finnas, och Bengt Oxenstierna tillade att sådana ej heller hade funnits förr än 1643 3); en upplysning, som var gynnande för konungens önskan, men lika stridande mot sanningen, som Hastfers om samma ämne rörande Liffland.

Reduktionen i Estland hade till 1697 gifvit staten i årlig ränta 155,118 d. s. 4).

---

1) Nordin. Anecdot. Benzeliana.

2) Det tyckes dock, som Estland fått behålla sina privilegier åtminstone till en tid mer orubbade än Liffland. Se Nordin. fol. 31, s. 730. Kgl. br. d. 17 Juni 1690.

3) Rådsprot. d. 20 Dec. 1694.

4) Enskilda upplysningar visa, att till 1687 hade reduktionen i Estland gifvit 86,428 d. s. m. Se Redukt.-kommiss. berätt. i Rådsprot. d. 17 Dec. 1687. I Redukt.-kansl. redukt.-kommiss. prot. för 1694 finnes en d. 21 Jan. 1694 gjord förteckning öfver tio-års-gods, hvilken upptar sådanas räntor i Estland till 4,940 och på Ösel till 318 d. s. m. Re-

FYRATIONDEFÖRSTA KAPITLET.

REDUKTIONEN UTI INGERMANLAND.

Med detta land var förhållandet helt annorlunda än med Est- och Liffland. Ingermanland hade icke hört under korsherrarnes, utan under ryska väldet. Vid freden i Stolbowa 1617 lades det under Sverges krona. Detta skedde icke till följe af öfverenskommelse med innevånarne, utan landet blef med vapen från ryssarne eröfradt. Svenska styrelsen var således vid dess behandling icke bunden af några medgifvanden eller villkor. Ingermanland blef likväl icke formligen införlifvadt med Sverge 1), deltog ej i dess riksdagar, styrdes icke efter dess allmänna, utan för det mesta efter serskilda för landet utfärdade lagar, och af en svensk i Narwa boende general-guvernör. Det var helt och hållet ett eröfradt landskap och blef såsom ett sådant behandladt.

Några band lades dock sedermera på svenska regeringen. Vid freden 1617 var ifrågavarande gränsort genom de långa krigen nästan förvandlad till ödemark. Gustaf Adolf sökte fördenskull till landets befolkande inlocka nya bebyggare. Han ville dertill icke taga ryssar, emedan dessa skulle städse lockas af tillgifvenhet för sitt förra moderland och för sina dervarande tros- och stamförvandter. Han ville ej heller hämta menniskor från Finnland, Sverge eller Liffland; emedan dessa länders befolkning var af krigen så medtagen, att de icke mägtade utskicka några

---

duktionen på nämnde ö skedde genom en serskild kommission, men ungefär på samma sätt. Mot de härmästerliga eller polska godsen svarade ofta här de egendomar, som blifvit bortgifna af Danmarks konungar medan ön låg under nämnde rike. Föröfrigt finner man, att år 1653 gaf Estland i årlig behållning 21,115; men år 1693 deremot 107,591 d. s. Raumer Gesch. Europ. 7. 71 uppgifver reduktions-vinsten till 86,000 d. s. årligen. Dessa två sista uppgifter stämma tämligen nära öfverens med hvarandra.

1) Dess adel skulle dock enligt kapitulationen 1622 införlifvas med den svenska.

nybyggare utan snarare sjelfva behöfde förstärkas genom inflyttningar. Gustaf Adolf beslöt derföre att öppna landet uteslutande för tyskar, och det både adel, borgare och allmoge. Detta folk skulle af frändskap och af likhet i språk och bekännelse mera fästas vid Sverge och Estland än vid Ryssland. Sådan var beräkningen. År 1622 d. 16 Oktober utfärdade han en så kallad kapitulation, hvarigenom tyskar inbjödos i landet, och erhöllo löften om fördelaktiga villkor. Ibland annat upplätos åt dem en mängd egendomar, hvilka förut till en del voro förstörde eller obebodda. De förra innevånarne, d. v. s. ingermanländska ryssarna, flyttades undan och gårdarna blefvo under namn af *kapitulations-gods* öfverlemnade åt nämnde tyska nybyggare. Många sådana infunno sig, kanske från hemorten förjagade af de religions-förföljelser och oroligheter, som utmärkte det just då början de trettioåra kriget. Så uppkom äfven uti Ingermanland en tysk befolkning med egna fri- och rättigheter. Den var dock mycket svagare och mera bunden än den est- och liffländska. För öfrigt utsåg Gustaf Adolf fjorton i landet varande pogoster, d. v. s. stora kyrkobyar, hvilka förklarades för svenska statens tillhörighet, och således för ett slags kronogods, de der icke borde få afyttras. Vi hafva ingen närmare kunskap om sättet, huru detta land sedermera behandlades. Aflägset från regeringens skyddande vård, har det troligtvis fått lida af sjelfsvåld och oordningar. Detta tyckes hafva gällt också de åt staten anslagna egendomarna. Likasom i Sverge klagades nämligen också här, att så länge de allmänna godsen hörde under kronan, blefvo de af egennyttiga fogdar så utsugna, att staten inom kort kunde af dem icke åtnjuta någon skälig behållning. Snart började man ock att, dels sälja dels bortskänka dem. En anteckning innehåller, att på Norrköpings-besluts villkor voro derstädes gods bortgifna för en årlig ränta af 115,476 d. s. m., för det mesta blott af Kristina 1).

---

1) Redukt.-kansl. En lös uppgift utan dato och underskrift.

Nu kom 1655 års reduktions-beslut. Det medgaf intet undantag för Ingermanland, hvars innevånare således betraktades, som de der icke hade några egna fri- och rättigheter. Likväl blef den derstädes tillämnade räfsten uppskjuten af Karl Gustaf under hela dess lifstid, och af de derefter kommande riksförmyndarne ända till 1667. Då och sedermera indrogos några gods, hvilka dock återigen bortpantades till fördel för högskolan i Dorpt 1). Liksom i andra landskaper har dock reduktionen också här blifvit af riksförmyndarne endast lamt utförd. Helt annorlunda gick det till sedan Karl den elfte sjelf öfvertagit regeringen. Genast började man, att i Ingermanland verkställa och allvarsamt verkställa den beslutade åtgerden. Under loppet af 1674 och 1675 indrogos der $752\frac{7}{30}$ obser 2). Sedermera och under loppet af 1676 gick reduktionen något långsammare. Sverge var nämligen sjelft angripet af Danmark, och befarade dessutom ett hotande anfall från ryska sidan. Kanske var det i beräkning på dessa förhållanden, som ingermanlänningarna visade sig vid denna tid ganska motsträfviga och gjorde nära nog upplopp mot försöken att verkställa reduktionen 3). Men nyssnämnda faror försvunno genom segern vid Lund och ryska tsaren Alexeis frånfälle, hvilka båda inträffade under loppet af 1676. Derföre och under åren 1677 och 1678 dref Karl den elfte återigen med fart på nämnde indragningar. Den deraf lidande adeln visade dock ännu en fräck uppstudsighet. Serdeles klagades öfver riksrådet Creutz, öfverste-löjtnant von Stahl och en von Funken, hvilka med hotelser och skällsord öfverföllo reduktions-

---

1) Nordin. fol. 142, sid. 57. Kongl. br. d. 21 Febr. 1667.

2) Somliga skrifva obster; ett i Ingermanland vanligt namn och beräkningssätt. Hvarje obs skulle enligt Gustaf Adolfs beslut egentligen anses lika med ett helt hemman; men till en början blott med ett halft, för att genom denna eftergift förbinda sig det nyvunna landet.

3) Falkenbergska ark. på Brokind. Redukt.-koll. relat. d. 22 Dec. 1679.

herrarna 1). Assessor Tilas, som ledde dessa indragningar, måste klaga hos konungen, hvilken näpste ofoget så allvarsamt, att det upphörde och reduktions-verket fick ostördt hafva sin gång enligt både 1655 års beslut och det nu snart kommande af 1680.

Ingermanlänningarna hade klagat öfver den stränghet, hvarmed Tilas utförde fjerdeparts-räfsten. Snart fingo de kännas vid mycket hårdare efterräkningar. År 1685 framkom Gyllenborg 2) med en på hans befallning af Tilas utarbetad lista öfver många såkallade förbudna gods, hvilka, efter hvad man nu påstod, hade enligt 1655 års reduktion bort, men ännu icke blifvit indragna. Nu återtogos de dock af kronan och det med stor förlust för innehafvarne. Dessa dömdes att återgälda alla sålunda qvarstående efterräkningar och det med 6 procents ränta allt från 1655. Karl mildrade domen och beviljade dem 6 frihetsår och sedermera eftergift på en tredjedel af skulden, dock med de vanliga villkor, som i betydlig mån tillintetgjorde fördelen af dylika så kallade nådebevisningar.

Reduktionen af 1680 och de följande åren gick öfver Ingermanland ungefär på samma sätt, som öfver Est- och Liffland, dock att här oss veterligen ej spordes något ytterligare motstånd. Det enda märkligare uppträde, vi funnit, var följande. Af Gustaf Adolfs förordning om kapitulationsgodsen 1622, framletades två olika urskrifter. Den ena, uppsatt på latin, förvarades i Stockholm, och innehöll, att hvarje gång ett kapitulations-hemman blef såldt, skulle tionde-penningen af köpesumman erläggas åt kronan. Detta förbehåll saknades helt och hållet i de tyska exemplar, som förvarades i Ingermanland och flerestädes, och hvilka man hitintills följt af antingen låtsad eller verklig okunnighet om tillvaron af det latinska. Karl den elfte beslöt nu, att detta sistnämnda exemplar skulle vara det gällande.

---

1) S. st. äfvensom Nordin. fol. bund. 30, sid. 197. Kongl. br. d. 15 Juli 1678.

2) Redukt.-kansl. Kam.-koll. liqvid.-kommiss. prot. d. 16 Sept. 1685.

För alla under tiden afslutade köp måste således tiondepenningen återbetalas. För öfrigt tyckes reduktionen i Ingermanland icke hafva ledt till så betänkliga och orättvisa tilltag, som den i Est- och Liffland. Vi hafva likväl icke lyckats finna några omständligare uppgifter angående dess verkställighet. År 1697 hade reduktionen i Ingermanland tillsammans med Kexholms län 1) gifvit 201,484 d. s. m. i årlig ränta 2).

Vi hafva nu för läsaren visat, huru och på hvad sätt reduktionen blef verkställd såväl i de gamla moderstaterna Sverge och Finnland, såsom ock i de nyvunna landskapen Bohuslän, Halland, Skåne, Bleking, Bremen, Pommern, Liffland, Estland och Ingermanland. Det återstår oss att berätta, huru reduktionen afslutades, och att sedermera framställa några allmänna anmärkningar rörande hela det vigtiga uppträdet.

FYRATIONDEANDRA KAPITLET.

REDUKTIONENS AFSLUTANDE ÅR 1700.

Karl den elfte var ännu 1697 lifligt sysselsatt med att utföra gamla och uppfinna nya räfster. Hastigt och tämligen oförmodadt blef denna hans verksamhet afbruten genom döden. Genast började reduktions-nitet att afsvalna och det äfven hos sådana personer, hvilka förut visat

1) Om reduktionen i detta län känna vi inga serskilda uppgifter. Måhända har det blifvit behandladt i sammanhang med Ingermanland.

2) Riksark. Redukt.-kommiss. berätt. d. 8 Okt. 1697. Kort uppsats (d. 30 Jan. 1689 af Engberg) på hvad till kronan genom reduktionen hemfallit. Jfr. bilag. till råds-prot. d. 17 Dec. 1687, innehåller att till dess hade i Ingermanland och Kexholms län reduktionen gifvit i årlig ränta 188,074 d. s. Före reduktionen hade landskapet gifvit en årlig förlust af 72,889; år 1693 gaf det en vinst af 4,047 allt d. s. m.

mesta ifvern 1). Det sägs tydligen, att alla voro utledsna vid de oangenäma, ofta förhatliga göromålen, och att en hvar gerna iakttog tillfället att så vidt och så snart som möjligt befria sig derifrån. Reduktions-arbetet var visserligen på långt när icke afslutadt. Många personers räkningar återstodo, och enligt hittills följda grundsatser ansågs kronan ännu hafva några millioner d. s. m. att indraga. Det oaktadt, och sedan reduktionen under Karl den tolftes första regeringsår framsläpat ett aftynande lif, beslöt denne konung att nedlägga största delen af kronans ännu ouppfyllda anspråk; vare sig nu, att detta skedde af ledsnad vid ämnets obehag, eller af öfvertygelse om efterräkningarnas obillighet, eller af farhåga för det missnöje, de väckte. Den 13 April år 1700 utfärdade han en förordning, som efterskänkte största delen af alla de ännu obetalta bakräntor och efterräkningar, som kunde föranledas af reduktions-besluten vid riksdagarna 1655, 1680 och följande. Från denna allmänna eftergift undantogos dock några punkter, i synnerhet angående bytesgodsen. Detta Karl den tolftes vigtiga beslut tillkännagafs i samma kungörelse, som nedlade Stora kommissjonens och kammar-kommissjonens alla dylika efterräkningar. Och härmed var det stora reduktions-skådespelet slutadt. Det hade nu varat från 1655, d. v. s. i fyratiofem år. Åt efterspelet egnas följande kapitel.

1) Långt inuti bandet för reduktions-kommissjonens protokoll 1697 äro märkeligt nog de sidor utrifna, som innehålla protokollen från d. 11 Mars till d. 12 April, d. v. s. dagarna näst före och efter konungens död. Det hade eljest måhända varit lärorikt att läsa ledamöternas utlåtanden första dagarna, sedan Karls död lossat deras tungor. De försvunna öfverläggningarna tyckas åtminstone hafva varit vidlyftiga, emedan de upptagit 247 sidor blott för en månad; och just för den månad, då Karl den elfte låg i sin långa dödskamp, och då sjelfva ärenderna troligtvis bedrefvos lamare. Vi påminnas härvid om de yttranden, J. G. Stenbock fällde i kammar-kommissjonen vid samma tillfälle, och hvilka icke blifvit ur dervarande protokoll borttagna (se 16 delen, sidd. 341, 342). Måhända voro några bland de här försvunna anteckningarna i samma anda.

FYRATIONDETREDJE KAPITLET.

REDUKTIONENS DYNINGAR 1700—1825.

Ett så vidlyftigt och djupt ingripande verk kunde likväl icke i sin helhet blifva tvärt och på en gång afslutadt. Många påbegynta och nära färdiga räkningar, serdeles om bytes- och ersättnings-gods, blefvo, som sagdt är, af Karl den tolfte undantagna från den lemnade eftergiften. De skulle nu utarbetas af reduktions- och liqvidations-kommissjonerna, hvilka borde tills vidare fortgå, dock med nedsatt ämbetsmanna-tal. Konungen hoppades, att inom år och dag skulle alltsammans hinna afslutas. Men för hvarje tilländalöpande år måste han utsträcka kommissjonernas verksamhet; ty arbetet befanns också nu mycket drygare, än man föreställt sig. Så gick det åren 1701, 1702 och 1703, och allt framgent 1). År 1706 funnos ännu 405 personer eller sterbhus, hvilkas räkningar icke voro afslutade; och deribland till och med så gamla och vigtiga, som de för hertig Adolf Johan, bröderna Jakob och Johan de la Gardie, Adler Salvius, Gyllenhielm, m. fl. Under Karl den tolftes frånvaro fortgick verket med tynande lif, tills konungen år 1717 befallde, att både reduktions- och liqvidations-kommissjonerna skulle som serskilda ämbetsverk upphöra, och hädanefter blott under kammar-kollegii öfverinseende handlägga målen. Äfven hade konungen tillåtit, att de, som ansågo sig hafva lidit genom orättvisa indragningar, finge göra lagliga anspråk på ersättning; hvilket ock mången gång skedde. På sådant sätt hade verket fortgått intill konungens död. Huru mycket kronan under samma tiderymd (1700—1719), vunnit, känna vi icke; deremot uppgifves, att staten måst erlägga 12,812 d. s. m. ränta som skadestånd för enskildes orättvisa och nu öfverklagade reduktions-lidanden.

1) Nordin. fol. band. 39, s. 473 och följ.

År 1718 dog Karl den tolfte, och genast afskaffades enväldet; och i och med det samma frambröt det förut qväfda allmänna tänkesättet. Öfver allt hördes bittra anmärkningar öfver det sätt, hvarpå reduktionen blifvit bedrifven; och på riksdagen höjdes häftiga rop om ersättning för alla orättvist lidna förluster. Men sedan den skarpaste reduktionstiden hade nu nära ett tredjedels århundrade gått förbi, under hvilken långa rymd alldeles nya förhållanden vunnit stadga och utbildning. De som för närvarande antingen genom arf eller köp innehade egendomarna, fruktade högeligen, att större efterräkningar kunde återigen förorsaka en ny och allmän omhvälfning af äganderätten. Största delen af krigsbefälet hade ock till boställen sådana gods, som vid reduktionen tillfallit kronan. Dessa herrar fruktade hvarje åtgerd, som på något sätt kunde rubba det för dem så fördelaktiga indelningsverket; och detta befarade man skulle blifva följden, om de fordom tagna reduktions-besluten blefve i någon betydligare mån upprifna. I spetsen för detta motstånd framträdde Stierncrona med både allvar och framgång och den nya regeringen var angelägen om att icke stöta hären och krigsbefälet för hufvudet. Den andra sidan, anförd af lagman Creutz, måste derföre nedpruta sina ersättningsanspråk. Ständerna beslöto dock, att alla räfste-åtgerder skulle tills vidare inställas. De erkände också öppet, att under reduktionen hade blifvit vidtagna många åtgerder, *hvilka klarligen fordrade rättelse, t. ex. 1:o att flere personer måst afstå köpegods utan att erhålla vederlag; 2:o att några mistat pantegods, utan att återbekomma sin panteskilling; 3:o att några förlorat sina egendomar för efterräkningar, hvilka sedermera befunnos ogrundade; 4:o att kronan stundom behållit både det indragna godset och det vederlag, som derföre bort gifvas* 1).

Vi minnas, huru de af Stora kommissjonen 1681 tilltalade herrarna hotade sina åklagare med en framtida

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. prot. d. 17 Okt. 1723.

ny Gransknings-kommissjon 1). Nu gick spådomen på sätt och vis i fullbordan. År 1723 tillsattes verkligen en ny kommissjon, bestående af 3 adelsmän, 3 prester och 3 borgare, hvilka skulle granska åtskilliga den förra reduktionens åtgerder och rätta, hvad densamma kunde hafva felat. Men till att å andra sidan förekomma vidlyftiga efterräkningar och för många och dryga anspråk, stadgades, att rättelse skulle tillåtas icke för andra anmärkningar än dem, som rörde de fyra ofvannämnde år 1719 medgifna punkterna. Tillika och i fråga om köpegods i oförbudna orter frånkändes kronan den lösningsrätt, som Karl den elfte sig tillvällat. Det hela var en liten reduktion mot reduktionen.

Enligt ofvannämnde grunder fortgick detta nya verk i nära 25 år. Några personer fingo ersättning för sina lidanden och det uppgifves, att summan af såmedelst återställda gods och räntor från 1723 till 1746 stigit till 2,757 d. s. m. Deremot ansågs kronan hafva vunnit fordringar af 4,845 i ränta samt 225,076 i reda medel, allt d. s. m. och för det mesta härflytande från efterräkningar angående bytesgodsen.

År 1747 blef det nya så kallade reduktions- och liqvidations-verket upplöst, och alla dylika ärender laggda under kammar-kollegium, hvarest för deras behandlande ett serskildt kontor inrättades. Nu blefvo långt mer än förut en betydlig mängd enskilda personers anspråk erkända, och till en del godtgjorda, t. ex. åt Lars Kruses arfvingar en årlig ränta af 286; åt Lejoncronas i årlig ränta 120 och i reda medel 13,830; åt Weiwitzers adlad Rosenstiernas i reda medel 147,000 2); åt Sewed Båts i ränta 125, i reda medel 123,116; åt Torstensons i ränta 1,908, i reda medel 25,384 allt d. s. m., m. fl. I följe af de enskilda anspråk, som kammar-kollegium gillat, hade från 1747 till 1766 kronans reduktions-skuld blifvit ökad

1) Se 16. 327.

2) Enligt upplysningar meddelade från slägten.

med 5,054 i ränta, och 315,665 i reda medel. Till ersättning för gamla reduktions-lidanden hade blifvit återgifna $108^{35}/_{48}$ mantal, med en årlig ränta af 3,512 allt d. s. m. Detta handlingssätt följdes, dessa ersättningar beviljades förnämligast under den tid, då de så kallade hattarna hade rikets styrelse i sina händer. Men nämnde parti har, som bekant är, icke utmärkt sig för någon serdeles sparsamhet. Möjligt är, att deras styrelse också i detta hänseende varit försumlig eller släpphändt; åtminstone har den fått uppbära en sådan beskyllning.

År 1765 kom nämligen motpartiet, de så kallade mössorna, till väldet. Dessa, i sig sjelfva strängare hushållare, och dertill hattarnas fiender, anställde genast en allvarlig granskning öfver sina företrädares åtgerder, och det nästan i alla förvaltningens grenar. Den sträckte sig ock till behandlingen af nämnde reduktions-mål, hvars undersökande man uppdrog åt ett räkenskaps-utskott, ett slags motstycke till 1675 års Gransknings-kommissjon. Detta utskott gjorde många och svåra anmärkningar mot kammar-kollegii åtgerder rörande reduktions-målen, och påstod, att samma ämbetsverk ofta försummat kronans fördelar. Svåraste beskyllningen var, att de ersättningssökande sällan fått sina mål afslutade, förr än de förmodligen mot ringa summor öfverflyttat sina anspråk på andra, som haft mera lycka och magt att sakerna i kammar-kollegium genomdrifva. Denna utskottets anklagelseskrift med bilagor utgör 54 i qvart tryckta sidor och innehåller en mängd beskyllningar, som icke utan vidlyftiga undersökningar och räkenskaper kunde utredas; och likväl lemnades åt kammar-kollegium blott 8 dagars tid att deröfver afgifva sin förklaring. Den kom likväl inom föresatt dag; men kunde, som kollegium sjelf anmärker, icke vara fullständig. Kollegium påstod sig dock vara oskyldigt till de af utskottet gjorda anmärkningarna. Hvilkendera har rätt? Vi kunna ej afgöra tvisten. Men under kammar-kollegii förklaring läses bland andra också namnet af den store häfdatecknaren af Botin, hvilken, som bekant är, högligen

gillat Karl den elftes reduktion och derföre näppeligen deltagit i kammar-kollegii mot densamma rigtade åtgerder, så framt han ej varit öfvertygad om deras rättvisa och billighet. Utgången af anklagelsen är oss emellertid helt och hållet obekant.

Före och under riksdagen 1771 uppblossade en häftig förbittring mellan adeln och ofrälse-stånden. Å ömse sidor utkommo en mängd ströskrifter. Bland annat blef just i dessa år samladt och tryckt allt, hvad som kunde upphetsa sinnena mot adeln, gammalt och nytt om hvartannat, t. ex. Ehrenstéens bevis om adelns rättighet till skattegods; ofrälse-ståndens år 1650 till Kristina ingifna skrift; Eberhardts historia om frälse-ståndet m. m. Någon har ock vid samma tillfälle omtryckt de resolutioner och förklaringar, som Karl den elfte 1688 och 1689 utfärdade mot koppar-kompaniet och mot Lejonmarck 1); och tillika den ofvannämnde skriftvexling, som 1766 fördes mellan räkenskaps-utskottet och kammar-kollegium. Afsigten var att från adeln återtaga de oköpta räntor, hvilka till och med Karl den. elfte eftergifvit 2). Alla dessa ståndsträtor blefvo dock afbrutna genom statshvälfningen 1772. De återstående reduktions-målen fortforo att behandlas af kammar-kollegium intill d. 9 Mars 1807; dock i enkom förda så kallade reduktions- och liqvidations-protokoll. Från 1807 uppdrogos de åt en serskild afdelning, benämnd Bytes-kontoret, hvilket dock slutligen år 1825 upplöstes, hvarefter alla dylika ärender öfverlemnades till kammar-kollegii vanliga handläggning.

År 1655 inrättades det första reduktions-kollegium. År 1825 upplöstes det sista för sådana mål serskildt beräknade ämbetsverket.

---

1) Se sidd. 236—242.

2) Samlingen af berörda tryckta skrifter jemnte ett börjadt skriftligt utkast i ofvannämnde rigtning, benäget meddeladt af framledne kamrer J. A. Hasselström.

FYRATIONDEFJERDE KAPITLET.

ÖFVERSIGT AF REDUKTIONEN.

I afseende på lagligheten af den magt, som beslutade och utförde dessa åtgerder, märkes följande. Reduktionen 1655 blef af konung och ständer lagligen beslutad, och af sjelfva de uppoffringsskyldiga ordentligen beviljad. — Reduktionen af 1680 var egentligen ett verk af blott konungen och ofrälsemännen. Adelns bifall tillkom genom öfverraskning, men alldeles icke på lagligt sätt; ehuru det skulle så heta. — År 1682 lemnade ständerna reduktionsväsendet formligen och så helt och hållet i konungens hand, att det sedermera kunde betraktas såsom en sak, den der berodde endast af honom och icke af den andra statsmagten. — Vid riksdagen 1686 infordrade han likväl samma ständers bifall till de då genomdrifna och ganska betänkliga åtgerderna. Sina sednare reduktioner har han, på eget bevåg, både beslutat och satt i gång.

I fråga om reduktionernas inre rättvisa märkes följande. Reduktionen 1655 tycktes väl vara billig, men lutade mycket till fördel för adeln, kanske mest derigenom, att den lät orubbad qvarstå grundsatsen af ärftlig förläning. — Reduktionen 1680 var sträng och bröt flera ordentligt gifna löften. I hufvudsaken kan dock dess laglighet försvaras genom konungabalken, och dess billighet genom nöden. — Reduktionen 1682 utmärktes af förnyade och större löftesbrott och allmännare ingrepp i äganderätten; ehuru äfven mycket af dessa åtgerder kan försvaras genom en sträng och bokstaflig tolkning af nämnde konungabalk. — Reduktionen 1686 blef väl lagligen beslutad af de redan förslafvade ständerna; men till sitt innehåll var den icke blott obillig utan ock i högsta grad orättvis; ty den innebar ett fräckt och våldsamt sönderslitande af lagligt ingångna och genom många försäkringar och mångårig häfd bekräftade köp, panteförskrifningar och andra förbindelser. Till skydd för dessa ingrepp kunde ingen lag, ingen konungabalk åberopas.

Med hänsyn till grundsatsen för reduktionernas verksamhet märkes följande. Åtgerderna 1655, 1680 och 1682 afsågo förnämligast, dels att upptäcka och ersätta de förluster, som staten genom svek och försnillningar lidit; dels att enligt konungabalkens föreskrift återtaga de bortgifna kronogodsen. Det första var en rättegångshandling; det andra en räfst, en reduktion. Det sednare var tillika ett stycke bankrutt: i det hänseende nämligen, att staten förklarade sig icke kunna fullgöra de förbindelser, som bestodo i *gåfvobref* på kronohemman, skatteräntor m. m., hvilka således med stöd af konunga-balken togos tillbaka. — Åtgerderna 1686 voro af helt annat slag. De inneburo icke en reduktion af bortgifna kronogods, utan en revolution i äganderätten. Det var nämligen nu, som man började att formligen och i stort bryta och kullkasta ordentligt och lagligt ingångna köp, pante-förskrifningar, öfverenskommelser och afslutade räkenskaper m. m. Det var numera en fullständig bankrutt; ty staten förklarade, att den icke kunde eller ville fullgöra sina nyssnämnde på vederbörligt sätt ingångna förbindelser. Men staten erkände likväl icke, att det var en bankrutt, en åtgerd, på hvilken undersåtarne förlorade det, som de hade laglig rättighet till. Tvärtom; med svepskäl och magtspråk ville kronans talemän gifva ett sken af laglighet åt hela tvångsåtgerden. Så skedde äfven i en mängd andra räfster; och det är denna falskhet, detta hyckleri, som mot Karl den elftes reduktion mest uppretat både samtid och efterverld.

Räfsterna 1655, 80 och 82 angrepo gåfvogodsen, den af 1686 pante- och köpegodsen. De sednare småreduktionerna kastade sig öfver allt, som de kunde nå, så väl af ena som andra slaget.

I afseende på de personer, som blefvo föremål för indragningarna, märkes följande. — Reduktionen 1655 drabbade adeln, men icke någon viss klass deraf, utan alla, i mån af hvars och ens andel i de olagligen bortgifna godsen. Riksdagen bestämde visserligen, att samma räfst skulle öfvergå också ofrälsestånden. Men denna del af

beslutet blef blott ganska ofullständigt och först längre fram under Karl den elftes tid satt i verkställighet. — Reduktionen af år 1680 angrep i synnerhet högadeln; ty nästan uteslutande i händerna på denna samhällsklass voro de större lägenheter, hvilkas indragande nu beslutades, nämligen gref- och friherreskapen och gåfvogodsen öfver 600 dalers ränta. — Reduktionen af 1682 drabbade hela adeln, äfven i dess obetydligaste personer och slägter; emedan räfsten numera utsträcktes till alla, också de minsta gåfvogods, hvartill snart kommo de öfver hela ståndet gående efterräkningarna om rusttjenster, rå- och rörshemman m. m. — Reduktionen af år 1686 angrep först och främst adeln, så högre som lägre, nämligen genom beslutet om de oköpta räntornas ersättande samt om kronans rättighet att återlösa köpegodsen. Samma års reduktion af pantegods-räntorna angrep ytterligare en mängd penningekarlar, vare sig adel eller ofrälse. Sådana herrar förlorade dessutom ganska mycket genom myntförvandlingen och genom ränte-beräknandet på ofruktbara fordringar, hvilken sistnämnde åtgerd drabbade också en stor skara ämbetsmän, så lägre som högre, ofrälse som frälse. Dessa trenne efterräkningar, nämligen om myntförvandlingen, om pantegodsen och om de ofruktbara fordringarna, hafva tillsammans med kammar-deputationens sätt att behandla kronans förrådsskaffare och förskottsmän tillfogat det förmögnare borgerskapet stora förluster. Ståndet hotades ock med nya utbetalningar genom den tillämnade räfsten öfver deras fordna riksdags-bevillningar.

Prester och bönder voro de enda samhällsklasser, som af reduktionen icke erforo några svårare lidanden. Men ho vet, huru länge de sluppit undan, i fall ej Karl den elftes död afbrutit hela verket?

FYRATIONDEFEMTE KAPITLET.

OM DE FÖRSNILLNINGAR OCH BEDRÄGERIER, SOM REDUKTIONERNA UPPTÄCKTE.

De summor, på hvilka man enligt reduktionernas beräkningar gjorde anspråk, voro både många och utomordentligt stora. Om man nu rättade sig efter dessas mängd och sifferbelopp, skulle de fordom begångna och nu bestraffade försnillningarna hafva varit otroligt stora och otaligt många. Nästan hvarenda förmögnare eller utmärktare person, åtminstone sedan 1622, blef nämligen mer eller mindre fast för ganska dryga återbetalningar. I så måtto upptäckes ingen skilnad hvarken mellan högre och lägre personer, eller mellan högadelns och folkets partimän, eller mellan personer af det mest obefläckade rykte och andra, som voro allmänt kända för egennytta och bedrägerier. Så ser man på listorna öfver de sakfällda Axel Oxenstierna bredvid Nils Tungel, Jakob De la Gardie bredvid Johan Skytte, Magnus Gabriel De la Gardie bredvid Herman Fleming, Ludvig de Geer bredvid Adler Salvius, Klas Larsson Fleming bredvid Gabriel Bengtsson Oxenstierna, Gustaf Bonde bredvid Gripenstierna och Schlippenbach o. s. v.; och alla dessa jemnte en stor skara deras likar fingo återbära dryga summor, ofta på flere 100.000 d. s. m. Månne nu alla dessa män varit bedragare, de der på olofligt sätt från fäderneslandet tillskansat sig dylika fördelar? En opartisk efterverld kan ej antaga ett så allmänt förderf. Sunda förnuftet anar, att en stor del af dessa återkraf föranleddes derigenom,[1] att man från och med 1680 antog nya grundsatser i statsrätt och statshushållning, och sedermera efter dem bedömde och fördömde en hop åtgerder, hvilka dock på sin tid ansågos lagliga och tillåtna.

Men samma sunda förnuft låter ock på andra sidan ana, att både många och stora bedrägerier blifvit i sjelfva verket föröfvade. Lockande tillfällen dertill förefölle ofta;

t. ex. när kronogods skulle köpas, förpantas, bytas; eller kronofordringar granskas och betalas m. m. Mannen, som ville göra köpet, förpantningen eller bytet, var vanligtvis en frälseherre. Ämbetsmannen, som skulle vid nämnde afhandlingar bevaka kronans bästa och uppgöra villkoren, var stundom samma frälseherres anförvandt, ofta hans vän och kamrat, nästan alltid hans ståndsbroder. Det är tydligt, att många skulle falla för dessa tätt åtliggande och ofta återkommande frestelser; och att kärleken för det allmänna bästa skulle mer än en gång vika för ståndsnitet, egennyttan och den enskilda vänskapen. Att denna aning också innebär mycken sanning, det bestyrkes af en mängd exempel, serdeles i afseende på försummade rusttjenster, olagliga rå och rörshemman, samt oriktiga värderingar vid byten, förpantningar, köp m. m. Vi hafva i det föregående påpekat en mängd slående exempel på en sådan egennytta. Äfven åtskilliga andra tilltag och funder berättas och tyckas hafva varit till fullo bevisade. Stundom hände t. ex., att en frälseman innehaft två gods med ungefär lika ränta, men helt olika fördelar; det ena ett Norrköpings-besluts-gods, men beläget inne i gamla Sverige; det andra ett arf och eget gods, men beläget vid gränsen, och der ofta utsatt för fiendens härjningar. Genom vän och väns vänner hade derföre ägaren utverkat tillstånd, att hemmanen, såsom varande af lika räntor, fingo helt enkelt byta natur, så att egenskapen af adelsmannens arfvegods flyttades till den inne i det trygga Sverige liggande gården; hvaremot kronan fick till Norrköpings-besluts-gods mottaga den, som hade det ofördelaktiga läget vid gränsen 1). — Ett annat påhitt var, att ämbetsmän visste på sina sysslor skaffa sig ett eller flera kronohemman, hvilkas räntor uppgåfvos svara mot sysslans lön, men ofta betydligen öfverstego densamma 2). De fleste och såraste bedrägerierna tyckas dock hafva skett med

1) Nordin. fol. 30., sid. 377.
2) Nordin. fol. bund. 39, sid. 11. Kgl. br. d. 6 Juli 1686.

bytesgodsen. År 1650 hade t. ex. Peder Hammarskiöld utverkat ett större byte, hvarvid han erhöll flera fördelaktiga kronogods; men de egendomar, staten fick i stället, voro sådana, att många inom kort måste förmedlas eller lemnas öde 1). Dylika tilltag, både djerfva och djupa, förekomma ofta nog.

Mot de näst föregående tidernas högre och anseddare män har reduktionen visserligen framkastat en mängd tillvitelser för egennytta och bedrägerier; men ganska sällan hafva vi funnit sådana anklagelser med säkra bevis styrkta. Några tillmälen synas dock allvarliga nog. Den hushållsaktige Per Brahe hade dels i Finnland, dels i bohuslänska skärgården gjort med kronan några godsbyten, hvilka då för tiden mycket tadlades, såsom för staten skadliga 2). Pontus De le Gardie 3) och Harald Stake 4) tyckas ock hafva uppgjort räkenskaper, af samma betänkliga art. Mot Karl Gustaf Wrangel, Magnus Gabriel De la Gardie, Johan Skytte och Adler Salvius framdrogos flere stränga och betydelsefulla anklagelser; men blott sällan någon bestämd och till fullo bevisad olaglighet. Karl den elftes resolution den 23 Juni 1688 med sina många bilagor skulle vara en sådan statshandling, bevisande och dräpande för nästan alla de föregående tidernas utmärktare personer. Men om man ger sig tid att rätt noga granska denna skrift och jemnföra den med bilagorna och med hvad man ur andra och säkra källor vet vara sanna förhållandet; då skall man ofta finna nämnde handling vara både till uppgifter och bevisningssätt opålitlig; och att de förseelser, om hvilka den lagligen öfverbevisar de anklagade herrarna, äro jemnförelsevis blott få och mindre vigtiga 5). Detta är märkvärdigt nog. Reduktions-män-

1) Redukt.-kansl. Redukt.-kommiss. registrat. 1693.

2) Karls bref till redukt.-kommiss. d. 21 Febr. 1682, samt liqvid.-kommiss. prot. d. 18 April 1681.

3) Brahe. Redukt.-handlingar T. IV.

4) Nordin. fol. 31, s. 1222. Kgl. br. d. 26 Mars 1696.

5) Det är genom denna resolution, stundom något för bråd-

nerna ville utan tvifvel ganska gerna komma åt de föregående styrelserna och deras ledare. De mägtade likväl icke tillvägabringa någonting farligare och mer slående än ofvannämnde resolution. Detta talar högre än allt annat till fördel för de herrar, hvilkas goda namn och rykte man ville just med samma skrift nedsätta och förkrossa.

FYRATIONDESJETTE KAPITLET.

VAR REDUKTIONEN NÖDVÄNDIG?

Frågan är, likasom nödvändigheten, tvåfaldig, ekonomisk eller politisk. Betraktom båda!

Var reduktionen oundgängligen nödvändig för rikshushållningen, för statens ekonomiska bestånd? Saken är svår att bestämdt afgöra. Vi kunna likväl icke tro på någon ovillkorlig ekonomisk nödvändighet af reduktionen. Antagom, att kronan aldrig återfått sina förlorade gods och deraf flytande inkomster; »hvarmed», frågar man, »skulle i sådant fall statens utgifter hafva blifvit be»stridda? De gamla pålagorna voro ju otillräckliga, och »skattejordens ofrälse innehafvare alltför få och fattiga för »att kunna uthärda ökade bördor?» Invändningen har sin vigt; men äfven sitt svar, utan att nödgas tillgripa reduktionen. Ju mer nämligen adeln blifvit ensam innehafvare af all svensk jord, af hela fäderneslandet; desto mer hade den ock blifvit satt i nödvändighet, att sjelf gifva de skatter, gerder eller bevillningar, som voro nödvändiga för upprätthållandet af detta deras fädernesland, deras egen uteslutande besittning. Vid riksdagarna 1672,

---

skande och godtroget begagnad, som Botin i sin förtjenstfulla skrift om svenska hemmanen blifvit lockad till åtskilliga uppgifter, hvilka sedermera befunnits mindre säkra.

75 och 78 hade också adeln beviljat dylika gerder, och det långt drygare än alla de andra stånden tillhopa. Nödvändigheten skulle hafva tvungit riddarhuset att fortgå på samma bana. Det allmännas behof hade sålunda kunnat här i Sverge blifva fyllda på ungefär samma sätt som i England, Danmark, Tyskland och Polen, med flera andra länder, der nästan all jorden var eller ännu är, i adelns, eller i några förmögnare slägters hand. Den ekonomiska nödvändigheten var således icke i och för sig sjelf ovillkorlig. Men de flesta nyss anförda staternas exempel voro icke lockande. Man känner den tredska och egennytta, hvarmed en sjelfrådig adel så i Danmark som Polen prutade emot, när deras konungar begärde anslag och uppoffringar för fäderneslandet. Man vet, hur lamt nämnde stånd deltog i Danmarks försvar under krigen mot Sverge 1644 och 1657. Man vet, hur polska adeln vid sina riksdagar sällan ville uppoffra något till statens betryggande och tropparnas underhåll, hvarföre ock dess fädernesland hade slutligen till sitt försvar hvarken fästningar, förråder eller ordentliga härar, och således föll ett värnlöst offer, så snart grannarna hunno komma öfverens om dess delning. Historien och äfven den om Sverges adel framter visserligen exempel af också motsatt art. Ho vet dock, hvad framtiden kommit att innebära? Det var bäst att icke inleda adeln i frestelsen, fäderneslandet i faran.

Ofvanstående gäller för den händelse, att alldeles ingen reduktion blifvit verkställd. Men när den nu skulle verkställas; — när man beslöt att på denna väg upphjelpa staten, månne då nöden oundgängligt kräfde en så stor utsträckning, som den man gjorde gällande? Månne de sednare reduktionerna med sina ränte-nedsättningar och efterräkningar voro nödvändiga för statsverkets upprätthållande och rikets trefnad? Härtill svara vi tryggeligen: *nej!* Karl hade kunnat nöja sig med 1680 och på sin höjd med 1682 års reduktions-beslut. Genom dem återfick kronan alla gref- och friherreskaper och alla bort-

gifna gods, tillhopa kanske 30,000 1); och dessutom tillfälle att söka skadestånd för de gröfsta mot henne föröfvade bedrägerierna. Genom dessa nya tillgångar blef rikets inkomst så betydligen ökad, att en sparsam förvaltning hade, om icke så snart, dock inom ett eller annat årtiotal kunnat på lugnt och lagligt sätt upphjelpa statsverket. Karl hade då icke behöft nedlåta sig till de både högst obilliga och alldeles olagliga besluten af 1686 års riksdag; ej heller till de derefter följande småaktiga och karga reduktions-åtgerderna, hvilka under hela tiderymden från 1686 till 1697 underhöllo och ökade sinnenas förbittring och tillika åstadkom den äganderättens osäkerhet, som förhindrade eller åtminstone fördröjde hvarje utveckling af näringarna. Reduktions-kommissjonen hade från 1680 intill den 17 Dec. 1687 gifvit riket en ökad årlig inkomst af 1,609,608 d. s. m., 200 hemman och 75 mantal utan ränta 2). Samma fortsatta reduktions-verk, med tillägg af hvad, som beslutades 1686 och allt sedermera, gaf från Dec. 1687 och intill den 8 Okt. 1697, kronan ytterligare 587,270 d. s. m. i årlig ränta och 348 hemman, samt kanske en eller annan million d. s. m. i reda medel. Se der vinsten af dessa sednare och många indragnings-beslut! — vinsten af allt det bråk, som åtföljde och utmärkte äfven de sista tio reduktions-åren! Rätteligen bör ock från denna inkomst dragas kostnaden och aflöningarna från det vidlyftiga reduktions-verket under samma tid; likaså de betydliga medel, som kronan indrog genom de före 1686 fattade, men också efter samma år och intill 1697 fortverkande besluten. Med iakttagande af dessa omständigheter, torde behållningen af de nya från och med 1686 uppfunna räfsterna knappt hafva uppgått till 3 eller 400,000 d. s. årlig ränta. Man kan derföre med tämlig visshet påstå, att dessa sednare åtgerder voro i allmänhet förestafvade hvarken af nöd, rättvisa eller

1) Nämligen både krono och skatte.

2) Oberäknadt, hvad redukt.-kollegium gaf.

billighet; och att de icke ens kunde ursäktas genom någon utomordentligt stor fördel, som staten derigenom vann. De visa sig snarare såsom följder af en reduktions-ifver, hvilken slutligen urartade till småaktighet och vurmeri. När längre fram den inbrytande frihetstiden lossade tungornas band, var det ock mot dessa sednare indragningar som mesta oviljan spordes; och ett bland förslagerna på riddarhuset 1719 var, att reduktions-besluten af 1680 och 1682 borde stadfästas, men åtgerderna efter 1683 underkastas granskning.

En helt annan fråga blir den: »var reduktionen nödvändig i *politiskt* hänseende och för samhällets inre utveckling?» Här springer svaret: *ja!* genast och gerna öfver läpparna, och det ehuru frågans alla möjliga upplösningar dväljas inom möjlighetens och gissningarnas område. Antagom, att reduktionen icke blifvit verkställd; utan att allting fortgått på gamla sättet! Den första och för alla händelser gemensamma följden hade blifvit, att all rikets jord med det snaraste kommit i adelns händer. På denna grundval hade samhället sedermera kunnat utveckla sig åt flere olika håll. Bondeståndet hade kunnat behålla sin personliga frihet och tillsammans med ofrälse medelklassen utgöra ett sjelfständigt samhälls-element, hvarefter staten kunnat utbilda sig här på ungefär samma sätt som i England eller kanske i Rom under dess republikanska tid. En sådan framtid hade, ifall reduktionen uteblifvit, varit den mest lyckliga, men mindst sannolika. Vida troligare är, att det fria bondeståndet småningom blifvit förvandladt till mer eller mindre lifegna slafvar, här, likasom i grannrikena. Adeln, ensam innehafvare af rikets jord och magt, hade sedermera kunnat växa ut åt tre olika håll, det hel-republikanska, det half-republikanska eller det absolut monarkiska. Den hade för det första kunnat bilda en aristokratisk republik, der adeln nästan ensam ägde och styrde allt, såsom i Venedig. Den hade för det an-

dra kunnat bilda ett aristokratiskt-republikanskt konungadöme såsom i Polen, med dess oordningar och sjelfsvåld. Den hade för det tredje kunnat nedsjunka till en fåfäng, prålande och smickrande hofadel, såsom i Frankrike; der den förslafvade och utsög sina underhafvande; men sjelf slafvisk under envåldiga konungar bortslösade i dessas hof sin sjelfständighet och sin rikedom. Exemplen af Rom, Venedig och England tyckas hafva varit de, som mest lockade den tidens svenska högadel. Men ho vet, på hvilken bland alla dessa banor fäderneslandet kommit att framgå. En sak visar sig dock tydligt och bestämdt. Vid alla fyra utvecklingssätten, både det engelska, venetianska, polska och franska, hade Sverge kommit att lida genom den godtyckliga och orättvisa skilnaden mellan å ena sidan en ofrälse allmänhet med ringa om ens några medborgerliga rättigheter, samt å andra sidan, en fåtalig hop, som endast i följe af börd tillgodonjöt statens bästa fördelar; — ett förhållande, hvars orättvisa uppblåser den ena och nedtrycker den andra samhällsklassen, alstrar hos den förra öfvermod eller fruktan, hos den sednare trälsinne eller afund och hat — en ömsesidig sinnesstämning, som alltid stör friden och slutligen förstör samhället. Utan reduktionen hade ofrälseständen sent eller aldrig kunnat vinna fritt fält för utbildandet af sitt högre medborgerliga värde; — aldrig fritt fält att i näring, vetenskap och ämbetsmannatjenst utveckla och till fäderneslandets väl använda de många och stora förmågor, som inom dem förefunnos. Utan reduktionen hade Sverge kommit att bestå af två olika folk; ett frälse, födt till rikedom och magt, och ett ofrälse, födt till fattigdom och lydnad. Reduktionen beredde deras, som vi hoppas i våra dagar snart fulländade sammangjutning till ett enda folk, der anseendet, förmögenheten och magten tillfalla blott den personliga förtjensten. Reduktionen var i politiskt hänseende en nödvändighet, till och med en välgerning.

Men månne reduktionen, för att blifva en sådan välgerning, behöfdes drifvas så långt och så obilligt, som

Karl den elfte gjorde? Här synes ett *Nej!* vara det riktigaste svaret. Enväldets införande 1680 och 1682 tillintetgjorde rådets politiska magt och på samma gång en stor del af adelns öfvervälde. Riksdagen 1680 borttog dessutom alla gref- och friherreskaper samt större förläningar, så att högadeln redan nu mistade, icke blott en del af de vigtigare medborgerliga fördelar, som voro med dessa värdigheter förenade, utan ock den öfverlägsenhet i tillgångar, som ofta medför ett öfverlägset inflytande inom sjelfva samhället. Riksdagen 1682 lemnade i konungens hand alla gåfvogods och förläningar, utgörande vid pass 30,250 hemman. I och med det samma var också sista spåret af ärftlig eller feodal länsrätt i Sverge utplånadt. Derigenom och genom förlusten af en så stor massa egendomar, blef hela frälseståndet i alla sina grader djupt nedsatt både till förmögenhet och politiskt inflytande, alldeles så, som högadeln blef 1680. Faran för det öfvervägande adelsväldet var således förbi redan 1683 och kan icke åberopas, som ens den lamaste ursäkt för de sedermera påbegynta reduktionerna. Dessa sistnämnda voro ej heller riktade förnämligast mot adeln och adelsväldet, utan fast mer mot förmögenheten, hvar häldst den kunde anträffas.

FYRATIONDESJUNDE KAPITLET.

ORÄTTVISOR, BEGÅNGNA AF REDUKTIONERNA.

Dessa åtgerders rättvisa eller orättvisa har under föregående berättelser blifvit framlaggd, dels för hvarje punkt, dels för hvarje riksdag 1) serskildt. Här må likväl några ytterligare anmärkningar tilläggas.

Reduktionen i sin helhet var både laglig och olaglig; det förra, emedan den i hufvudsaken öfverensstämde med

1) Se sid. 360 o. följ.

allmänna lagen och konunga-balken; det sednare, emedan den var rakt stridande mot en mängd konungabref, försäkringar och riksdags-beslut. — Den var ytterligare både billig och obillig. Det var nämligen i högsta grad billigt, att statens egendomar användes till fördel för det allmänna och icke för några få gynnade slägter; men obilligt i nästan lika hög grad var ofta reduktionens våld mot den eganderätt, som blifvit efter förra tiders bruk lagligen förvärfvad och ofta med hundra års häfd tryggad.

Betraktom nu de enskilda punkterna!

Bland reduktionernas svåraste orättvisor före 1686 anse vi räfsten med ofruktbara fordringar och gustafvianska arfvegods; likaså myntförvandlingen; ytterligare den utsträckta företrädesrätt, som blef åt kronans så kallade fordringar tillerkänd, samt slutligen grundsatsen att i många fall lägga hela återbetalnings-skyldigheten på de få förmögna inom ett till ansvar dömdt sterbhus. De 1686 och sedermera nyfattade räfste-besluten och deras än orättvisare innehåll hafva vi redan kanske alltför ofta uppräknat.

Men genom hela reduktionen gingo dessutom några åtgerder, som förorsakade mycket missnöje och mycket tadel, och hvilka här må serskildt ehuru blott i korthet omnämnas.

INGA OMDÖMEN ÖFVER REDUKTIONEN TILLÅTAS.

Vi hafva redan berättat, huru Karl icke tillät några vad från reduktionen och till landets lagliga domstolar 1). Han sökte äfven hindra hvarje vad till allmänna tänkesättet, och förbjöd derföre att trycka de domar, som blifvit af reduktionen fällda. Vi hafva likaledes berättat, huru han vid straff af sin onåd och af svåra efterräkningar förbjöd att genom skrift, ord, till och med åthäfvor visa något missnöje öfver behandlingen af dessa ärender. Sjelf

1) Se sid. 139.

utgaf konungen flere skrifter för att i ämnet leda allmänna tänkesättet till sina åsigter; men motparterna fingo icke till sitt försvar trycka en enda rad.

Hit hör äfven ett annat tvetydigt drag. Många af reduktionen angripna personer sökte i riksarkivet erhålla bevis för gilltigheten af sin ifrågasatta besittningsrätt. Karl förbjöd då att utlemna sådana handlingar, innan-de blifvit i kollegierna uppvisade; *på det man icke måtte öfverantvarda i enskildas händer det, som ej bort utgifvas.*

SÄTTET ATT GENOM GIFNA MEN SEDERMERA SVIKNA FÖRHOPPNINGAR LOCKA ADELN ATT STEG FÖR STEG BIFALLA REDUKTIONERNA.

De gifna förhoppningarna voro tvåfaldiga. Man lät nämligen vid hvarje nytt anspråk påskina, att, om adeln beviljade den då för tillfället begärda räfsten, skulle konungen 1:o göra utförandet så lindrigt som möjligt; och 2:o icke fordra någon ny och ytterligare reduktion. Med dessa förespeglingar framlockade man adelns bifall. Men knappt var detta gifvet och riksdagen upplöst, förrän de beslutade indragningarna började utan skoning verkställas och nya till nästa riksdag uttänkas.

Det var i följe af ofvannämnde förhoppningar, som adeln redan 1655 beviljade den första reduktionen. Karl den tionde gaf nämligen ståndet en slags försäkran att icke mer blottställas för några ytterligare indragningar. Sådana och till och med mångdubbelt drygare föreslogos dock vid 1680 års riksdag. Men äfven nu sökte man ingifva adeln den förhoppning, att, om ståndet biföll den föreslagna räfsten, — om det med förtroende öfverlemnade sig åt konungens mildhet och nåd, skulle den ifrågavarande reduktionens verkställighet blifva så lindrig som möjligt, och fråga om någon ny aldrig bringas å bana. Derjemnte lofvades uttryckligen, att indragningarna icke skulle sträckas till de gåfvo-godstagare, hvilkas åtnjutna ränta understeg

600 d. s. m. Riddarhuset gaf derpå sitt bifall, sådant det var. Men när nu reduktionen sattes i gång, skedde det med iakttagande af de beviljade grundsatserna i all deras stränghet, och utan spår af den mildring, som adeln väntat. — Riksdagen 1682 kom, och tvärtemot gifna förhoppningar kom den med förnyade och än svårare reduktions-förslag; ty nu ville man taga alla gåfvo-godsen, äfven dem, som understego 600 dalers ränta. Men på samma gång började också landtmarskalken och reduktionsherrarna att omigen och bevekligen föreställa, huru adeln borde med förtroende lemna sig i Karl den elftes landsfaderliga hand och bifalla hans förslag, så skulle denne herre å sin sida göra verkställigheten för ståndet så lindrig som möjligt. Adeln gaf också nu sitt bifall, hvarefter de nya reduktionerna blefvo verkställda; men också denna gång utan spår af den mildare medfart, man väntat. Samma skådespel, samma nya fordringar, samma förespeglingar såg man för tredje resan vid riksdagen 1686 och med samma utgång. Lätt är att förstå, hvilken förbittring inom ridderskapet, hvilken ovilja bland alla mer upplysta och rättänkande menniskor skulle föranledas af dessa gång på gång gifna men beständigt svikna förhoppningar. De missnöjda frälse-herrarna hafva ock mer än en gång användt dessa omständigheter för att utmåla Karl den elfte och reduktionen med de mörkaste färger och sig sjelfva deremot som oskyldiga offer för ett godtroget förlitande på konungens ord. Ovisst torde dock vara, om icke de flesta gångerna adelns bifall kom mindre af förtröstan på Karls löften, än af fruktan för hans och ofrälsemännens förenade och öfverlägsna magt.

OM BRUTNA ELLER ÅTERTAGNA LÖFTEN UNDER REDUKTIONEN.

Detta ämne sammanhänger med det föregående.

Hela reduktions-historien öfverflödar nämligen af exempel, huru Karl den elfte dels för tillfället bröt, dels form-

ligen och helt och hållet återtog sina gifna löften: och sådant både rörande enskilda fall och allmänna grundsatser. Detta väckte mycken ovilja, i synnerhet som löftesbrotten nästan alltid skedde i afsigt att på undersåtarnes bekostnad rikta kronans skattkammare.

På sätt och vis kunde reduktionen från början till slut kallas ett löftesbrott; ty den stridde mot Karls gifna konunga-försäkran. Detta hade dock kunnat i någon mån ursäktas, om räfsten blifvit en gång för alla beslutad och afslutad. Men vi hafva sett, huru det gick till. Sedan Karl fått smak på reduktioner och gods, växte begäret efter sådana mer och mer. Tillfredsställandet hindrades dock i många fall af gammal häfd, af tilländalupna förfallotider och af en stor mängd konungabref och försäkringar, utfärdade såväl af honom sjelf, som af hans företrädare. Antingen måste nu Karl afstå från de lockande godsen, eller ock undanskaffa dessa i vägen liggande hinder. Det sednare valdes. Af egen magtfullkomlighet utfärdade han en förordning, som innehöll, att kronans rätt alltid skulle stå öppen och aldrig kunna bindas eller stängas genom häfd eller förfallotid. Sina egna och de fordna konungarnas försäkringar och bref om gåfvor eller stadfästelser kom han ifrån genom en annan och likartad förordning redan i början af **1681** 1). Den innehöll, att de såkallade general-resolutioner eller allmänna reduktionsstadgar, som utfärdades, skulle vara i alla händelser gällande, och att de kungliga bref, som stridde deremot, *borde anses ogilltiga; dessa bref måtte nu vara utfärdade före eller efter samma reduktions-stadga, och af Karl sjelf eller af hans företrädare.* »*Det är*», skref han, »*vår nå-»diga vilja och befallning, att i uti liqvidations-kommis-»sjonen rätten eder efter general-resolutionerna, icke ak-»tande de deremot stridande bref, som en och annan per-»son antingen redan har eller hädanefter kan komma att »till sin fördel utverka* 2)». Antag således, att Karl ge-

1) Till och med 1674 beslöts någonting sådant.

2) Nordin. fol. bund. 39. Kgl. br. d. 10 Febr. 1681. Bland

nom ett konungabref 1684 befriade en undersåte från någon af punkterna i reduktions-stadgan. Tryggad och glad, skyndade nu denne att för liqvidations-kommissjonen uppvisa det bekomna frikännelse-brefvet. Men då uppvisade samma kommissjon å sin sida Karls redan 1681 i förväg gifna befallning att icke åtlyda sådana kommande bref; och de blefvo ej heller åtlydda. Genom ett sådant förfarande gång efter annan utplånade Karl formligen och helt och hållet *kungsordets* helgd. Åtgerden var så stridande mot fordna seder och svenskarnas tänkesätt och vanor, att man knappt ville tro dess verklighet; och Karl nödgades gång på gång och ända till ledsnad upprepa sin befallning derom. »*Jag har*», sade han till en enträgen sökare, »*jag har ju redan en gång för alla förbehållit mig rättighet att ändra mina stadgar*» 1). Slutligen utbröt han i vredesmod, så snart någon vågade i böneskrift eller samtal vidröra denna ömtåliga och förtretliga punkt.

I gerningen, i verkligheten har han dock sjelf vidrört densamma gång på gång, och det på ett för undersåtarne ganska kännbart sätt. Vår föregående berättelse har framlaggt mångfaldiga exempel på dylika begångna löftesbrott. Några nya och märkvärdiga prof deraf må dock här tilläggas. — Fråga väcktes huruvida icke en hop bevillningar t. ex. krönings-, bröllopps-, begrafnings-, fem-marks-hjelpen m. m. hade vid krono-godsens försäljning bort i köpetaxan intagas och derföre nu 1686 som oköpta räntor återgäldas. Men en sådan efterräkning ansågs förorsaka alltför mycken tidsspillan och arbete, och vara nära nog en omöjlighet. År 1690 förkunnade konungen derföre, att han efterskänkte hela denna sin påstådda fordran. Men kort derefter tillkännagåfvo några reduktions-herrar, att de vid närmare besinnande trodde sig kunna tämligen lätt uträkna beloppet af ofvannämnde

andra exempel se Nordin fol. bund. 31, s. 667, der man finner ett dylikt behandlingssätt användt också mot Dahlberg.

1) Redukt.-kansl. Karls kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 20 Mars 1688.

punkter. År 1692 återtog derföre Karl sitt förut gifna frikännelse-löfte och befallde, att ifrågavarande räntor skulle, så vidt görligt var, utsökas. — Ett annat exempel! Nära tre år sedan stora reduktionen kom i fart eller 1683, hade Sperling af Karl den elfte erhållit några hemman med 645 dalers ränta och på Norrköpings-besluts villkor, d. s. v., att godsen skulle med förnyade förläningar stanna i hans slägt, så länge arfvingar deraf på manliga sidan återstodo. År 1691 anmälde reduktions-kommissjonen, att den tyckte det riksdags-stadgarna ej mer tilläto sådana Norrköpings-besluts-gods; och att i följe deraf en annan dylik åt Mörner gifven förläning hade af Karl blifvit ändrad till blott lifstidsfrihet; d. v. s., att godsen skulle efter första förlänings-tagarens död genast återfalla till kronan. Karl gillade anmärkningen och befallde, att också de åt Sperling gifna ifrågavarande godsen skulle hädanefter betraktas såsom en förläning, icke på Norrköpings-besluts villkor, utan blott på lifstids-frihet 1). — Åter ett tredje exempel! — En herr Åke Hoff 2) hade för längre tid sedan med förskott af egna medel åt kronan värfvat en hop manskap. Sin betalning erhöll han i finska kronogods; och bekom tillika ett kongligt bref med försäkran om, att åtgerden och räkningen *skulle i alla tider hållas för en afgjord sak.* Nu befallde dock Karl den elfte, att detta konungabref icke skulle aktas och efterkommas; emedan det stridde emot reduktionens sedermera utgifna stadgar och allmänna beslut 3). — Ett fjerde och vida märkligare exempel! Vid dessa upphäfvanden af förra konungars bref, gjorde Karl den elfte i reduktionens början ett undantag för Karl den tiondes förbindelser; den sonliga vördnaden kunde i början icke förmå sig att kasta öfver ända, hvad en fader beslutat eller lofvat. Men snart kom också denna känsla i en frestelse, som den icke mägtade

1) Redukt.-kansl. Kongl. br. till redukt.-kommiss. d. 19 Jan. 1692.
2) Troligen Åke Tott?
3) Nordin. fol. bund. 30, s. 516. Kongl. br. d. 20 Mars 1688.

motstå. Se här! Förra styrelser hade ofta i ränta gifvit 10 procent för reda penningar och 8 för varor. År 1680 nedsatte Karl den elfte alla dylika beräkningar till 8 för penningar och 6 för varor. År 1682 gjordes häruti det undantag, att, om Karl den tionde lofvat någon 10 procent för penningar och 8 för varor, så förband sig sonen, Karl den elfte, att detta fullgöra; ehuru det öfverskred reduktions-stadgans föreskrift. Men år 1686 ångrade och återtog Karl detta sitt löfte, denna sin eftergift; *ty*, sade han, *general-resolutionerna* (de voro dock af honom sjelf utfärdade eller stadfästade) *general-resolutionerna föreskrifva öfverallt blott 8 procent för penningar och 6 för varor. Vi vilja derföre, att liqvidations-kommissjonen tager detta noga i akt, och det under hvilkens tid också skuldförbindelsen må vara gifven, och oaktadt det undantag, vi förut gjort i afseende på vår högstsalige herr faders förskrifningar* 1).

Vid bedömandet af dessa Karl den elftes löftesbrott och dermed sammanhängande omständigheter bör man besinna, huru det vanligtvis går till vid alla djupare statshvälfningar.

En i vissa förhållanden god och fördelaktig inrättning blir för sin nyttas skull i lag bekräftad och af samhällets medlemmar besvuren. Men under tidernas lopp ändra sig omständigheterna mer och mer. Det, som i sin början var nyttigt, blir längre fram hinderligt, ofta skadligt. Då uppstår en svår strid. Å ena sidan ser man den inre, verkliga rättvisan och statens behof, hvilka båda vilja göra sig gällande; men å andra sidan står det besvurna, af lag och häfd stadgade men i sig sjelft numera obilliga förhållandet. Denna strid kan småningom och steg för steg afböjas eller biläggas, genom att gradvis och på det af lagen föreskrifna sättet införa de ändringar, hvilka behofvet påkallar. Så undvikas våldsamma brytningar och

---

1) Nordin. fol. bund. 39, s. 610. Karls förordningar d. 22 Aug. 1682 samt 4 Maj 1686.

lagen bibehåller sin orubbade och välgörande helgd i alla förhållanden och i alla sinnen. Detta är reformens väg; och lyckligt det folk, som mägtar beträda och följa densamma. Men vanligtvis blifva dylika lagligt genomdrifna förändringar länge motarbetade. Hindren äro mångahanda, t. ex. vana vid gamla förhållanden; tröghetens ovilja mot de besvär, som ändringar medföra; den kortsynthet, som ej inser åtgerdens nytta och nödvändighet; eller den slags långsynhet, som för att framtvinga större omstörtningar, ropar nej! till de småningom skeende förbättringarna. Dessa sednare blifva dock mest och ihärdigast motverkade af de samhällsklasser eller personer, som hafva enskild fördel af det lagstadgade, men numera för staten skadliga förhållandet. Ofta lyckas alla dessa krafter att i förening med hvarandra hindra den behöfliga förbättringen. Då öka sig år för år olägenheterna, missförhållandet och striden mellan sakens billiga kraf och lagens döda bokstaf. Ju mer den förra, den verkliga rättvisan inses af allmänna tänkesättet, destomer förlorar ock samma tänkesätt den tillbörliga aktningen icke blott för nämnde obilliga lag utan ock, hvad värre är, för all lag i allmänhet. Så förberedes mer och mer den brytning, då sanningen och den inre rättvisan likasom genom en naturnödvändighet spränga sönder och bortkasta de bojor, som enligt lag och ed visserligen hade bort bäras; men som motsatsens nödvändighet och inre rättvisa gjorde nästan olidliga. Detta är gången af en naturlig, en icke hopstämplad, icke af lättsinne företagen revolution. Dess brott mot yttre lag och svuren ed ursäktas i någon mån genom lydnad för den inre verkliga rättvisans bud. Men vid alla sådana tillfällen uppkommer dock ett öfvergångs-tillstånd, en mellantid af laglöshet och oordning. Hvar förståndig ledare af en revolution skyndar dock, att så snart som möjligt göra slut på den för tillfället inträdda upplösningen, och att ordna samhället efter nya, men till sträng efterlefnad gällande lagar. I fall denna nyskapning försummas; och än mer om man stadgar som grundsats, att

bekräftad lag samt fattade och tillkännagifna beslut kunna utan vidare omsvep när som hälst brytas eller ändras, så snart de tyckas stridande mot, hvad man sjelf anser sakens inre rättvisa kräfva; — i och med detsamma, man antagit denna grundsats, har man ock formligen satt det personliga godtycket öfver lagen, tillintetgjort helgden af hvarje öfverenskommelse, förstört all säkerhet och lemnat samhället till rof för godtycklighet och villervalla. Löftes- och lagbrottet, som i sjelfva revolutions-ögonblicket hade sin mer eller mindre gällande ursäkt i nödvändigheten; detta har man gjort till en allmän och stående regel, till en alltid loflig åtgerd. Man har förvandlat den revolutionära laglösheten från en hastigt öfvergående brytning till ett ständigt fortgående samhällstillstånd. Man har till lag antagit revolutionen, som dock sjelf upphäfver all lag.

Tillämpom detta på Sverge, på Karl den elfte och på reduktionen! Sistnämnde åtgerd innebar ett löftesbrott och derföre också en revolution; men icke en, som blifvit framkonstlad af stämplingar, utan en, som var framkallad af verkliga skäl. Om nu Karl stadnat vid 1680 års beslut; — om han också den gången gripit än djupare, till och med betydligt djupare, men också dermed slutat opp; — eller om han på sin höjd fortsatt till och med åtgerderna 1682; — så hade det varit en lycka för Sverge och för Karls eget minne. Med den genast återvändande säkerheten till egendom, hade i sådant fall åkerbruk, handel och all slags rörelse snart återigen uppblomstrat i fäderneslandet. Karls eget 1680 begångna brott mot bref, löften och besvurna konungaförsäkringar hade haft sina ursäkter, dels den vanliga, revolutionära i sakernas tvingande läge, dels en laglig i den af Karl likaledes besvurna konungabalken, hvars tydliga bokstaf icke blott tillät utan ock uppmanade till de skedda indragningarna.

Men, såsom vi sett, Karl den elfte valde en annan väg. Öppet och formligen tillvällade han sig rättighet att när som hälst, och när han fann det nyttigt, kunna egenmägtigt och utan vidare omständigheter bryta sina

företrädares och sina egna besvurna och bebrefvade öfverenskommelser och löften, ändra deras och sina egna offentligt tillkännagifna beslut och stadgar, och till och med att gifva dessa ändringar en tillbakaverkande kraft. Den sjelfva omstörtningens grundsats, som berättigar till lagars och löftens godtyckliga brytande, blef af Karl den elfte antagen såsom en stående och alltid användbar rättighet. Följden blef, att undersåtarne förlorade nära nog all säkerhet så väl till egendom som personlig ställning; och att Karl sjelf hos de klarsyntare förlorade den aktning, som blott vinnes genom att orubbadt hålla sig vid rätt och sanning.

OM KARL DEN ELFTES EFTERGIFTER FRÅN REDUKTIONEN.

Dessa voro af mångahanda slag och föranledde på sin tid mycket smicker och mycket tadel, och förtjena derföre hos efterverlden åtminstone någon uppmärksamhet.

Det rådande partiets egna anhängare blefvo likasom rikets öfriga innebyggare ofta hemsökta af reduktionens kraf och efterräkningar. För att bibehålla Karls bevågenhet måste likväl dessa herrar vid sådana tillfällen antaga utseendet af frivillig undergifvenhet, för hvad konungen sades önska och rikets väl fordra. Det är en besynnerlig anblick att se Karl den elfte nästan dagligen omgifvas af en mängd personer, hvilka genom hans reduktion blifvit hårdt och ofta orättvist behandlade; — och att se dessa visa glada och förnöjda ansigten, ehuru man lätt kunde gissa till det dolda missnöjet; — och slutligen att se, huru konungen sjelf tycktes icke ens hafva någon aning om deras verkliga känslor; — så stor var skrämseln å ena och förblindelsen å andra sidan. Många af dessa partivänner blefvo dock för en sådan sin undergifvenhet rikligt belönta, för de mesta genom stora eftergifter, af hvad de enligt Reduktionens och Stora Kommissjonens domar bort betala. Vi hafva redan förut uppräknat flere dylika nådebevisningar t. ex. åt Flemingska huset, Bengt Skytte,

Johan Gabriel Stenbock och i synnerhet åt Bengt Oxenstierna, hvilken sistnämnde tyckes hafva varit den, som åtnjutit största fördelarna. Vi skulle lätt kunna uppräkna en mängd andra af samma slag och på samma sätt gjorda eftergifter åt partiets vänner och väns vänner, åt Terseri och Gyllenstiernornas hus, åt Hans Mörner, Thord Bonde, Axel Wachtmeister m. fl. och i synnerhet åt Fabian Wrede. Deremot känna vi blott några få benådningar gjorda åt herrarna af andra sidan, t. ex. åt Axel Sparre, Otto Wilhelm Königsmarck, Karl Gustaf Oxenstierna 1) och Magnus Gabriel De la Gardie. Städer, menigheter och fattiga personer blefvo deremot ofta hugnade med sådana verkliga och mången gång betydliga eftergifter. Det är likväl ännu icke möjligt att med någon fullständighet yttra sig öfver denna punkt; ty den bilaga, som innehöll eller skulle innehålla förteckningen öfver sådana ovillkorliga nådebevisningar, saknas, besynnerligt nog, vid Gyllenborgs utförliga berättelse om reduktionsåtgerden 2).

De eftergifter, om hvilka vi nu talat, voro ovillkorliga och sådana, som verkligen förtjenade namnet. Men detta var på långt när icke alltid händelsen. Det fanns också ett annat slag deraf; nämligen eftergiften af det, som man icke hade någon verklig rättighet till. Reduktionen yrkade väl, att alla dess anspråk voro lagliga; men i sjelfva verket voro de ofta både orimliga och orättvisa, t. ex. flere påståenden om kopparkompanierna, om myntför-

---

1) Eftergiften åt Oxenstierna tyckes dock hafva hört till de villkorliga eftergifter, hvarom här nedanför talas. Jmfr. Fryxells handl. 2, 267.

2) Jmfr. Lönboms handl. 9, 145 och 11, 85. Äfven vid reduktions-kommiss. berätt. d. 8 Okt. 1697 befintlig i Riksark. saknas flere bilagor rörande eftergifterna. — Man frestas till den misstanke, att Gyllenborg gått förbi nämnde bilaga och kanske aldrig utarbetat den; just derföre, att den skulle 1:o hafva för efterverlden visat de stora fördelar, herrarna af det rådande partiet hade vetat förskaffa sig; och 2:o visa väg för en ny, också mot dem möjligtvis riktad reduktion.

vandlingen, om pantegodsräntans tillbakagående nedsättning, om alla kronogodsköpens förvandling från 4½- till 3-procents-taxan, om serskild betalning för extraordinarie räntor af köpegodsen m. m. Men när dylika i sig sjelfva orättvisa eller obilliga anspråk befunnos alltför mycket stötande eller omöjliga, har konungen ofta afsagt sig någon större eller mindre del deraf, vanligtvis den obilligaste, den mest förargelseväckande. Och likväl förklarade han nästan alltid, att dessa reduktionsfordringars nedläggande var en eftergift, och att den skedde af nåd och för att visa den ömmande omvårdnad, han hade för sina undersåtares bästa. Med samma ordalag blefvo samma åtgerder omtalade och berömda af dåtidens ämbetsskrifter, och af Gyllenborg i dess berättelse om Karl den elftes reduktion. Det är lätt att förstå, hvad de lidande skulle härvid tänka och sins emellan säga Giftiga speglosor öfver den så kallade kungliga nåden smögo öfverallt kring landet.

Det fanns ytterligare ett tredje slags eftergifter; nämligen sådana, som återtogos. Flere exempel hafva visat, huru Karls växande lystnad efter gods och inkomster dref honom att återtaga gjorda medgifvanden och att mer och mer skärpa reduktionens stränghet. Vi vilja här blott anföra några få af de uppträden, som mest falla i ögonen. År 1680 blef frihet från reduktionen lofvad åt de personer, hvilkas gåfvogods icke stego öfver 600 d. s. m. ränta. År 1682 blef denna eftergift återtagen. — År 1680 erhöllo pantegodsinnehafvarne löfte om att få räkna 8 procent af sina panter. År 1686 återtogs löftet och räntan nedsattes till 5 procent, äfven baklänges räknad. — År 1678 lofvade Karl att icke tvinga lifflänningarna till reduktion. År 1687 om ej förr blef denna eftergift formligen återtagen. En mängd andra exempel äro redan förut uppräknade.

Det fanns ock ett fjerde slags eftergifter; nämligen de *villkorliga.* Dessa begynte omkring 1685, om ej förr. Karl hade i reduktionens början befallt, att flere personer,

som af honom sjelf erhållit bekräftelse på sina gåfvogods, skulle såsom ett undantag, en eftergift, få behålla samma egendomar orörda. Sedermera och år 1685 fästade han vid nämnde nådebevisning det villkor, att om eftergiftstagaren hade någon fordran hos kronan, skulle densamma först afkortas mot räntorna på de så kallade eftergifna godsen. Detta var, så vidt vi känna, början till de af oss kallade *villkorliga* nådebevisningarna. Snart och under loppet af åren 1687 till 1691 blef grundsatsen steg för steg utbildad. Först eller år 1685, gällde den blott eftergiften på de gods, som Karl den elfte sjelf bekräftat. Sedermera blefvo samma villkor med några få undantag lämpade till en mängd andra eftergifter, och det med tillbakaverkande kraft också på dem, som blifvit under de föregående åren gjorda, såsom ovillkorliga. På samma sätt blefvo sjelfva villkoren för eftergiften mer och mer utvidgade och det alltid till fördel för kronan och skada för undersåten. Först, eller år 1685 skulle mot eftergiften afstås endast de *penninge-fordringar*, som eftergifts-tagaren kunde hafva hos kronan. Sedermera stadgades, att han skulle afstå icke blott sina *penninge-fordringar*, utan sedermera steg för steg de *pante-* och *köpegods*, han *sjelf* från kronan innehade; derpå de pante- och köpegods, som *han af andra tillhandlat sig;* ytterligare de *gåfvogods han eller förfädren* bekommit 1). Hvad han sedermera befanns skyldig, skulle eftergifvas. Ett förut användt exempel må göra saken tydligare. Antagom, att A år 1626 lånat Gustaf Adolf 100,000 daler och derföre fått i pant en stor kungsgård, som gaf på lånesumman 8 procent, d. v. s. 8000 daler, och att denna pant ännu 1686 var oinlöst

1) Nordin. fol. bund. 39, sid. 185. Kgl. br. d. 15 Nov. 1693; sid. 307. D:o d. 14 Sept. 1698; sid. 676. D:o d. 7 Aug. 1689; s. 677. D:o d. 22 Sept. 1689; s. 679, d. 24 Dec. 1689; s. 681. D:o d. 9 Okt. 1690. Nordin. fol. bund. 30, s. 441. Kgl. br. d. 14 Juni 1685. Nordin. fol. 142, s. 24, v. Kgl. br. d. 8 April 1696. Bondeska ark. på Säfstaholm, fol. 28. Kgl. br. till redukt.-kommiss. d. 9 Okt. 1690.

i händerna på A:s son eller sonson. År 1686 blef räntan på denna pant nedsatt till 5 procent, d. v. s. till 5000 d. s. m., och det tillbakaräknadt ända från 1626. De 3000 daler, pantinnehafvaren A derutöfver årligen åtnjutit, skulle afdragas från kapitalet. Men 3000 daler årligen i 60 års tid göra 180,000 daler. Nu och år 1686 sade derföre reduktionen: *»pantinnehafvaren skall utan lö»sen återlemna pante-godset, emedan han har af dess rän»tor redan uppburit alterum tantum, d. v. s. 100,000 d. »s m. eller den ursprungliga lånesumman. De 80,000 »d. s. m., som han öfver detta alterum tantum åtnjutit, »borde han rätteligen återbetala; men konungen vill af »gunst och nåde denna sin fordran eftergifva»*. Detta allt var enligt 1686 års beslut om pantegodsen. Men sedermera kommo konungens villkor för den nämnde *eftergiften*. Det hette, att pantinnehafvaren A fått sig efterskänkt 80,000 daler. Men nu befanns, att samme man hade att af kronan fordra t. ex. 25,000 d. s. m. i reda medel; och var ytterligare i besittning af ett från kronan köpt gods af 40,000 d. s. m. värde. Karls villkor föreskrefvo nu, att A för att få åtnjuta eftergiften på ifrågavarande 80,000 d. s. m. skulle deremot afstå nämnde sin kronofordran och köpegods, tillsammans stigande till 65,000 d. s. m. Först sedermera skulle hans återstående så kallade skuld af 15,000 d. s. m. utan ersättning afskrifvas. På sådant sätt befriades kronan från dryga skuldsummor och de så kallade eftergifterna blefvo i det närmaste gagnlösa för en stor mängd personer. Det var ett gäckeri att kalla dem *»eftergifter»;* då de ofta till största delen voro blott afkortningar eller ömsesidiga qvitteringar af kronans skulder mot dess ofta ganska orimliga anspråk. Äfven dessa såkallade nådebevisningar blefvo derföre mål för bittert skämt. Gyllenborg anför dem emellertid som bevis på stor *nåd och ansenlig eftergift* [1].

---

1) Lönboms handl. 9. 145. S. st. 11. 85. Der finnes en af Gyllenborg uppsatt bilaga öfver sådana eftergifter,

I fråga om dessa slags eftergifter böra vi ock påminna oss ett serskildt villkor, som Karl häftade vid flere af dem. Han märkte nämligen, att förutnämnde såkallade nådebevisningar blefvo af många gäckade och vanvördade. Han stadgade derföre åtskilliga gånger och i allmänhet, att om dessa eftergifts-tagare eller deras arfvingar på ett eller annat sätt ogillade konungens åtgerder, motarbetade dess förordningar eller föraktade dess nådebevisning, skulle denna sednare återtagas från den knorrande och otacksamme undersåten.

Dylika mål blefvo ock i dylik anda behandlade af lycksökande ämbetsmän Derigenom uppkom ett nytt och märkligt villkor för eftergifterna. Händelsen var följande. År 1693 befallde konungen, att ur restlängderna skulle alla de förra årens obetalda skatter afskrifvas, om man nämligen efter noggrann undersökning befunnit, att medlen icke kunde utbekommas i anseende till de skyldiges dödsfall, armod eller andra omständigheter. Kammar-kollegium beslöt dock att låta upprätta ordentliga förteckningar öfver sådana afskrifna skatter och öfver de personer, som åtnjutit eftergiften; *så att, om de eller deras arfvingar framdeles kunde komma till någon förmögenhet, skulle kongl. majestät i alla tider hafva öppen rätt att de nu afskrifna skatterna framdeles låta utsöka.* Kammar-kollegium berömmer sig icke litet öfver denna försigtiga vård om kronans rättigheter. En uppmärksam läsare behöfver ingen ledning för sitt omdöme öfver åtgerden.

---

stigande till 269 numror. I Redukt.-kansl. finnes samma lista ytterligare fortsatt till 592 numror. Der finnes ock i bilag. 45 till Redukt.-kommiss. berättelse 1697 en lista gående till 270 numror på eftergifter af en fjerdedel i bakräntor för ödesmål, rusttjenst, kontribut. etc. m. fl.

FYRATIONDEÅTTONDE KAPITLET.

REDUKTIONENS VERKTYG.

Stamfader för sjelfva reduktions-tanken var Johan Skytte, hvars åsigter sedermera gingo i arf till sonen Bengt Skytte och dottersönerna Göran och Johan Gyllenstierna. Stamfader för verkställigheten var Herman Fleming, förnämsta upphofsmannen och ledaren af 1655 års räfst, och hvilken sedermera i ämnet invigde sonen Klas och vännen Thegner under det, att sjelfva reduktions-kollegium utbildade sådana män som Gyllencreutz, Lindhielm, Tilas m. fl. Åsigten fick dessutom under förmyndare-tiden mycket stöd af Gustaf Bonde och något af Sten Bielke och hans vänner. Så många och så olika voro de personer och parter, af hvilka tanken på en reduktion väcktes, utbildades och slutligen sattes i rörelse.

När den nu 1680 kom till större verksamhet, blef Klas Fleming förnämsta ledaren, och det ända till sin död 1685. Sedermera lemnades ordförandeskapet åt Wrede; men i verkligheten fick Gyllenborg högsta inflytandet, tills detta mot slutet af konungens lefnad började falla i händerna på Piper. Dessa anförare omgåfvos af en stor skara män, hvilka följde deras åsigter och sökte följa deras spår uppföre lyckans trappa. Naturligtvis hafva driffjedrarna för den ådagalaggda reduktions-ifvern alltid burit färgen af kärlek till fäderneslandet och af nit för dess upphjelpande. Otvifvelaktigt är ock, att ett sådant tänkesätt i mer eller mindre mån förefunnits hos de flesta bland dessa herrar, och att det nästan uteslutande bestämde verksamheten hos t. ex. Gustaf Bonde, Gyllencreutz, Schnack, Lejonmarck, Hans Wachtmeister; i det hela ock hos Karl den elfte sjelf, och till och med, såsom vi tro, hos Gyllenborg. Under och bredvid denna verkliga eller i någon mån föreburna fosterlandskärlek funnos dock hos olika personer olika och helt andra bevekelsegrunder. Allmänt sades och troddes,

att hämndlystnaden kraftigt inverkade på Johan Gyllenstierna samt på Herman och Klas Fleming. Andra blefvo genom begäret att göra lycka drifna till blind lydnad för konungens önskningar och derföre ock till brinnande ifver i reduktions-verket. Som sådana utpekades Wrede, Wallenstedt, Hastfer, Gyllenborg, Lindskiöld, Lovisin, Piper, Güthrie, Örneklou, Schiller, m. fl. Andra sades begagna den magt och det inflytande, reduktionen gaf dem, för att på hvarjehanda mindre lofligt sätt förskaffa sig enskilda fördelar och ökad förmögenhet; ja stundom inom kort en stor rikedom. Denna förebråelse kastades i någon mån på Wrede, men i synnerhet på Hastfer, Lindskiöld, Lovisin och Piper. Andra tyckas hafva på sätt och vis varit tvungna att deltaga i reduktions-arbetet och derföre visat lamhet och stundom ett och annat bemödande att mildra de stränga åtgerderna. Sådana voro flere herrar af gamla adeln, t. ex. Kristofer Gyllenstierna, Nils Bielke, Axel De la Gardie, Anders Torstenson och Johan Gabriel Stenbock; hvilken sistnämnde var nästan den ende, som en och annan gång vågade med allvar sätta sig emot reduktionsförslagen, då dessa blefvo alltför obilliga. Andra tyckas hafva varit drifna af ett missunsamt och oroligt lynne, t. ex. Thegner; kanske ock Hastfer, Lindhielm, Fegerstierna, Örneklou med flere ur småadeln och ofrälse-ståndet. Högadelns fordna öfvermod hade nämligen djupt sårat rättskänslan; så att många blifvit uppretade till en å andra sidan lika tadelvärd bitterhet.

Ofvan uppräknade herrar innehade under ifrågavarande tid i mer eller mindre grad Karl den elftes förtroende och nåd. Deras anförare, Klas Fleming, fick sig boningsrum anvisade så i sammanhang med konungens, att denne sednare kunde, när som häldst och osedd, besöka honom; hvilket också ofta skedde, och under Flemings sista och långvariga sjukdom nästan hvarenda dag. Gyllenborg, hvilken sedermera erhöll största förtroendet, gick ständigt och obehindradt som mellanlöpare och budskap fram och tillbaka mellan konungen och reduktions-verken. Karl satte sig

dessutom sjelf i närmare och personlig beröring med dessa herrar. Sedan de vanliga regerings-ärenderna blifvit på förmiddagarna afgjorda, plägade han ofta att på eftermiddagarna uppkalla sina förnämsta reduktions-män och i deras sällskap tillbringa aftnarna under granskning, af hvad redan blifvit gjordt, eller öfverläggning, om hvad hädanefter kunde och borde göras. Otvifvelaktigt har det varit i dessa aftonkretsar, som många af de sedermera framkomna och mycket tadlade reduktions-förslagen utkläcktes.

Men hvilka voro de, som egentligen uppfunno dem? Detta är svårt att gissa, och nästan omöjligt att med någon säkerhet afgöra. Den hemlighetsfulla tystnad, som Karls ömtålighet och envälde ålade alla tungor, gäller i synnerhet dessa reduktions-herrarnas aftonkretsar. Alla visste, att de höllos, och alla sågo verkningarna; men ingen visste, hvem som hvarje gång var verkmästaren. De missnöjda herrarnas smygskrifter angrepo alltid häftigast den, af hvilken smygskrifvaren sjelf mest lidit; och lade på sådant sätt tyngsta bördan än på den enes, än på den andres hufvud. De, som dock allmännast och, som det tyckes, med mesta skäl anklagades för hårdheter och orättvisor, voro, i afseende på uppfinningen, Klas Fleming och Gyllenborg; med hänsyn deremot till verkställigheten, Lovisin och Hastfer. Mot dessa tvänne sistnämnda herrar var det, som de flesta och bittraste tillvitelserna gjordes.

I allmänhet fick likväl hvar och en i sällskapet sin beskärda del; ty den tidens smygskrifter lemnade ingen lottlös. *Reduktions-mästare, observations-makare, macchiavellistiska statsmän,* m. m. voro i de missnöjdas mun de vanliga tittlarna. Huru strängt den milde Carlberg och den oförfärade Svedberg i sina predikningar stundom handterade dem, blifver i nästa kapitel berättadt. Andra brukade på dem lämpa profeten Zephanias hotande ord 1): *Jag skall hemsöka dem, som öfver tröskelen springa, och sina herras hus med rof och bedrägeri uppfylla.*

---

1) 1 Kap. 9 v.

Det var i synnerhet de lidande samhällsklasserna, adeln och det förmögnare borgerskapet, som öfver reduktionens verktyg fällde dessa bittra omdömen. Men nästan lika hårdt yttrade sig ock främmande magters sändebud, hvilka, sjelfva hörande till högre stånd, togo parti för sina lidande svenska medbröder och mot reduktions-herrarna. *Konungen,* skrifver danska ministern, *är i sig sjelf en rättvis herre; men han har fallit i händerna på en hop pack och kältringar, hvilka ingenting annat förstå än detta reduktions-väsende, och som genom detsamma söka och göra sin lycka.* Den partiska öfverdriften i sådana förkastelsedomar öfver en Lindskiöld, en Gyllenborg m. fl. försvagade intrycket af den myckna sanning, som orden å andra sidan innehöllo. De blefvo således för reduktions-herrarna lättare att bära. Tyngre föll sig det ogillande, som hystes af mången rättsinnig och oväldig man, som fick närmare kännedom af förhållandet. Men jemnförelsevis kunde endast få sådana personer finnas; emedan yttranderätten var så qväfd, att icke ens den förorättade tordes offentligen omtala sitt lidande. De missnöjda, vare sig svenska herrar eller främmande sändebud, vågade dessutom blott sällan att i umgänget visa reduktions-herrarna den ovilja och det förakt, som i hjertat hystes; ty man fruktade i sådant fall för konungens hämnd. Emedlertid var det ej svårt att ana de känslor, som dolde sig bakom den tvungna sammanlefnaden, de trugade höflighetsbetygelserna, och häldst bakom den betydelsefulla tystnaden. Dessutom erhöllo reduktions-herrarna från ett annat håll tillräcklig underrättelse om det sätt, hvarpå de blefvo af en icke icke ringa hop medborgare bedömde. De från lagligt och öppet utbrott hindrade känslorna gåfvo sig nämligen luft i en mängd arga smygskrifter, som hand ur hand sprungo kring landet. I dessa fingo de mägtiga männen hvar och en läsa de bittraste omdömen öfver sig och sina medbröder.

Det ogillande, som reduktions-herrarna mötte från nämnde håll, blef dem emedlertid tämligen lätt att bära.

De uppmuntrades nämligen genom ett högljudt och lifligt bifall från den stora allmänhetens sida, hvilken dels af rättskänsla, dels af egennytta och afund gladde sig åt reduktionens genomförande, utan att begripa eller behjerta dess många och stora orättvisor. Dessutom bildade reduktions-herrarna tillsammans en mägtig liga, en egen verld, så stor och omfattande, att den kände sig helt och hållet oberoende af alla öfriga kretsar och derifrån kommande omdömen. Inom sig var ock denna skara genom giftermål och svågerskap m. m. hopgyttrad likasom till flere serskilda dock med hvarandra sammanhängande slägtförbund.

Ett sådant, och det förnämsta, flätade sig kring förste ministern Bengt Oxenstierna. I sednare giftet hade nämnde herre en fröken Stenbock, syskonbarn till den mägtige riksmarskalken Johan Gabriel. Medelst denna förbindelse och egen börd sammanhängde således grefve Bengt med den gamla högadeln. Genom sitt första gifte hade han ytterligare fått till svågrar de nu så inflytelserika bröderna Wachtmeister. Den äldre af dessa herrar, Hans, var gift med Aschebergs dotter och drog sålunda den store fältmarskalken in i kretsen. Den andra brodern Axel Wachtmeister hade till maka en anhörig till den öfverste Soop, som vid 1680 års riksdag häftigt deltog i reduktionens genomdrifvande. Härigenom men först längre fram, kom denna slägtring i förbindelse med en annan, nämligen den Gyllenstiernska.

Ty Karl Gyllenstierna fick sedermera, och efter Axel Wachtmeisters död samma hans enka till husfru. Han var dessutom bror till Kristofer och Konrad Gyllenstiernor, den förre utmärkt vid reduktionen och envåldets genomdrifvande; den andre som ordförande i Stora kommissjonen. Kärnan i detta parti var dock, så länge han lefde, den ryktbare Johan Gyllenstierna, understödd af sin bror riksrådet Göran, samt icke utan hemliga trådar till sin morbror Bengt Skytte och dennes måg, grefve Gustaf Adam Banér. Ytterligare märkes, att en fröken Sigrid Gyllenstierna var gift med Göran Fleming och ut-

gjorde således öfvergångstråden till en tredje och vidt utgrenad slägthärfva, nämligen den Flemingska.

Starkaste tråden i denna sistnämnda var Klas Hermansson Fleming, och kring honom slingrade sig slägtingarna Göran, Jakob och Lars. Göran Flemings enka, den ofvannämnda Sigrid Gyllenstierna, blef sedermera gift med Hastfer; och en fröken Fleming likaså med Lorentz Creutz och en annan med Brynte Cronskiöld; hvarförutan Fabian Wrede genom sitt äktenskap med en fröken Cruus blef svåger med ofta nämnde Klas Fleming.

Ett fjerde, icke stort men hårdt knutet och mägtigt slägtnystan slöt sig kring Thegner och bestod af hans båda mågar, bröderna Gyllenborg och Lejonstedt. Än smärre dylika förbindelser framstodo, då Ehrenstéen gifte sig med Wallenstedts syster; Lindhielm med reduktions-assessor Schyttehielms, och Fegerstierna med reduktions-drifvaren Terseri döttrar. Det såg nästan ut, som det varit en ömsesidig valfrändskap mellan politiken och kärleken. Hela partiet liknade en väf, der reduktions-yrket var varpen och giftermåls-förbindelser väften.

Ömsesidigt stödjande hvarandra, blefvo dessa slägtförbund mägtigt understödda af konungens nåd och uppmuntrade af hans gåfvor och förtroende. År 1694 skänkte han på en gång 51,000 d. s. m. att utdelas bland verkets tjenstemän. Hvarje riksråd fick tolf-, hvarje assessor fem- och direktorn Gyllenborg sjutusen 1). Måhända hafva de uppburit äfven andra och drygare föräringar, fast vi icke känna dem. Vida betydligare var i alla fall den uppmuntran, som reduktions-herrarna medelst befordringar och andra nådebevis fingo mottaga. Vid och efter 1680 års riksdag blefvo Klas Fleming, Hans Wachtmeister och Kristofer Gyllenstierna intagna i rådkammaren, och Gyllenborg på riddarhuset. — Efter 1682 års riksdag skedde följande befordringar. Thegner blef adlad och landshöfding,

1) Nordin.

Wrede upphöjdes till kungligt råd och president, Ehrensteen till kungligt råd, Örneklou till landshöfding, Lindskiöld till hofkansler, Gyllenborg till kammarråd o. s. v. — Efter den märkvärdiga riksdagen 1686 blefvo belöningarna lika märkvärdigt många och stora. Till friherrar upphöjdes Gyllenhoff, Thegner, Soop, Lovisin och till och med Per Örneklou; till kongl. råd likaledes Lichtone, Hastfer, Lindskiöld och Karl Gyllenstierna; till grefvar Kristofer och Karl Gyllenstierna, Hans Wachtmeister, Wrede, Lichtone, Hastfer och Klas Flemings söner; och hvad som väckte serdeles uppmärksamhet, landtmarskalken Erik Lindskiöld blef inom ett år först friherre och sedan grefve. — Efter riksdagen 1689 blefvo Gyllenborg, Axel Wachtmeister och Wallenstedt upphöjda till grefvar och kongliga råd o. s. v. Med så höga nådeprof belönade Karl de herrar, som i reduktions-verket voro hans kraftigaste medhjelpare.

FYRATIONDENIONDE KAPITLET.

KARL DEN ELFTES FÖRHÅLLANDE TILL REDUKTIONEN.

Vi hafva sett, huru reduktionen ofta fläckades af småaktighet, hårdhet, orättvisa och löftesbrott. Till en del kunna dessa fel ursäktas; ty sällan har någon stor och genomgripande statshvälfning blifvit genomförd utan att draga med sig många och stundom svåra orättvisor mot enskilda personer eller samhällsklasser. Felen och fläckarna voro dock vid ifrågavarande uppträde så många och mörka, att de på långt när icke kunna anses som vanliga och nödvändiga följder af sjelfva företaget. Skulden för desamma faller alldeles icke på reduktionen i sig sjelf.

Den faller också blott i ringare mån på den vanliga svaghet och ofullkomlighet, som under verkställandet af en stor tanke då och då förirrar sig till ensidighet och öfverdrift. Felen äro så grofva och många, att skulden för desamma faller främst och tyngst på de personer, som utförde verket.

Hvem bland dess verkställare var det då, som öfver hela den i sig sjelf välgörande åtgerden kastade dessa många och mörka skuggor? Frågan besvaras på olika sätt.

Konungen, sade somliga, blef förledd af onda menniskor och rådgifvare. Sannt är ock, att sådana funnos, och i mängd och med magt. Vi hafva nyss uppräknat deras namn, och uppgifvit deras bevekelsegrunder, så vidt de kunnat af oss framletas. Att dessa herrar hade stort inflytande på konungen, anas af det nära förhållande, hvari de till honom stodo. Många sade derföre, att Karl var i sig sjelf en rättvis herre; men att han lockades, förblindades, förleddes af reduktionsherrarna och af deras smicker, konster och lycksökeri. Så blir förhållandet skildradt af de flesta den tidens författare; stundom också af främmande sändebud, till och med af några bland reduktionens bittraste fiender, såsom Patkull och Klas Rålamb, samt af ett par bland de argaste smyg- och nidskrifvarne.

Andra deremot påstå, att felet förnämligast låg hos konungen sjelf och uti hans girighet, vare sig personlig, eller å statens vägnar; och att denna last enligt vanan växte med åren. Vi anse denna tolkning vara den sannaste, och vi tvingas dertill af många och talande bevis. Om Karl icke varit på ett eller annat sätt girig, — om han icke satt alltför stort värde på penningen och jordagodset, vare sig för statens eller för sin egen persons skull; — om Karl ej hyst denna böjelse, denna åsigt, skulle lycksökarne icke *sökt lyckan* och icke funnit lyckan genom att smickra och tjena samma hans böjelse. Karl sjelf skulle då ej heller hafva omgifvit sig med dylika men-

niskor, icke belönat dem med rikets högsta värdigheter, och icke uteslutande lyssnat till deras råd; utan i stället till de varnande, stundom förebrående röster, som flere gånger läto från annat håll höra sig. Sjelf valde han dock sin omgifning och ledde egenmägtigt såväl den, som alla besluten. Vi känna blott ett enda exempel, som visar, att han hos reduktionsherrarna tadlat en för långt drifven stränghet 1). Deremot finnas många bref, i hvilka han förebrår dem *slummeraktighet* och försummelse i bevakandet af kronans fördelar; — bref, i hvilka han bannar dem derföre, att de framställde mildrande omständigheter 2); — bref, der han till och med egenhändigt hotar dem, och deras barn med svåra efterräkningar för deras såkallade uraktlåtenhet o. s. v. 3). Att Karl skref sådana bref, att han tillät sig en sådan skara af motbjudande och till och med skamliga orättvisor och löftesbrott, detta kan icke skyllas endast eller förnämligast på rådgifvarne, utan först och främst på honom sjelf och på hans omåttliga lystnad efter gods och penningar. Detta fel sade man vara ärfdt och inlärdt af modren, och det utgjorde en stående och bred skottafla för de många smygskrifter, som den tidens missnöje alstrade. Gerningarna och verkligheten bevisade sanningen af dessa bittra tillvitelser.

Och likväl finner man, att Karl den elfte har i många andra hänseenden högeligen älskat sanning och rättvisa, undersåtare och fäderneslaud. I sig sjelf och i djupet af sitt hjerta var han en ärlig och välmenande herre. I en sådan själ och inför ett sådant tänkesätt behöfde girigheten täckmantlar att skyla sig under, och den, som

---

1) Nordin. fol. bund. 39, 228. Kgl. br. d. 8 Mars 1689.

2) Nordin. fol. bund. 31 s. 1222. Kgl. br. d. 24 Mars 1696.

3) Nordin. Fol. bund. 39, sid. 151. Kgl. br. d. 24 Januari 1688; — sid. 261. Kgl. br. d. 20 Juni 1696. — Nordin. fol. obund. 57, 724. Kgl. br. d. 21 Mars 1688. — Redukt.-kansl. Kgl. br. till redukt.-kommis. d. 10 Nov. 1688.

söker sådana, han finner dem alltid. En dylik, som också ofta begagnades, var *rikets behof och nöd;* likasom Sverige icke hade kunnat räddas utan de syndapenningar, som vunnos genom reduktionens öfverdrifter, orättvisor och löftesbrott. En annan skenfager dock lika tunn täckmantel bar följande färg. Det hette nämligen, att riksdagarna, att folkets ombud hade magt att fatta de beslut, som de ansågo för folkets väl nödvändiga; och att dessa beslut i och med detsamma voro lagliga, huru mycket de ock måtte sträfva mot billighet, mot andra lagar och mot enskilda undersåtares rättigheter. Nu hade ständerna gillat alla, eller åtminstone de flesta reduktionsåtgerderna; derföre, mente Karl, hade dessa sednare en i allo gilltig laglighet och borde ovillkorligen af honom verkställas. Men denna täckmantel var så mycket glesare och otillräckligare, som en hvar visste, att ständernas beslut blefvo förestafvade af konungen medelst de af honom valda hemliga utskotten. Att skylla orättvisorna uteslutande på ständerna vore lika obilligt som på rådgifvarne.

En sanningsälskande efterverld måste dela ansvaret mellan Karl, gunstlingarna och ständerna. På Karl faller tyngsta bördan; såsom den der valde sin omgifning och beherrskade både den och ständerna; varande dessutom en herre, som lät sig hvarken lockas eller ledas. Dernäst falla förebråelserna på hans rådgifvare, de så kallade reduktionsmakrarna, hvilka för att göra lycka, smickrade Karls böjelse, hjelpte till att qväfva hans samvete, och sedermera lånade sig till villiga verktyg, vid orättvisornas utförande. Äfven ständerna voro mycket tadelvärda, då de biföllo åtgerder, hvilkas obillighet en hvar måste inse. De drefvos härvid af fruktan för den enväldiga konungamagt, de sjelfva skapat; — af hat mot adeln för dess fordna öfvermod och egennytta; — af den föraktliga afund, som utmärker dem, hvilka icke blott stå lågt utan ock tänka lågt; — och slutligen af den egennyttiga beräkningen, att sedan de hjelpt till att på de förnämas och förmögnas bekostnad rikta kronan, skulle statsbördorna för dem sjelfva mer och

mer lättas. Vi få under Karl den tolftes regering se, på hvad sätt denna deras förhoppning gick i fullbordan; på hvad sätt dessa deras egennyttiga åtgerder belönades.

Här må icke förbigås en serdeles framstående besynnerlighet och motsägelse i Karl den elftes lynne och uppförande. Hans kärlek för reduktionen och för majestätets helgd, och hans ovilja för motsägelser, allt detta är genom många exempel kändt. Men besynnerligt nog; i denna sak har han, stundom utan att vredgas eller åtminstone utan att hämnas, mottagit påminnelser, till och med förebråelser, så skarpa, att de, såsom man tycker, bort hos en dylik herre föranleda icke blott förlusten af hans nåd, utan äfven den strängaste förföljelse. Men motsatsen inträffade, och detta icke så sällan. En von Buchwaldt i Skåne hade under kriget gjort kronan betydliga förskotter. Sedermera kom liqvidations-kommissjonen med sina räntenedsättningar och kontrakts-förändringar, genom hvilka Buchwaldt förlorade en stor del af sin förmögenhet, och detta, såsom han tyckte, på ett ganska orättvist sätt. Häröfver bragt i förtviflan, skref han ett hårdt bref till Karl den elfte, *förbannade den stund, då han anförtrodde sig åt en otacksam och våldsverkande tyrann;* samt tillade, *att han ej fruktade lifvets förlust, sedan man beröfvat honom allt det, hvaraf han kunde lefva.* I stället för att beifra denna djerfhet, svarade Karl ganska höfligt och lät honom behålla en del af godsen, och befordrade honom sedermera till guvernör i Wismar. — Ett annat dylikt exempel skall enligt rykte hafva inträffat i Liffland. Landtrådet och general-majoren Gustaf von Mengden skref på platt-tyska en förfärlig smädedikt mot fem bland de förnämsta reduktions-herrarna, nämligen Lovisin, Wallenstedt, Gyllenborg, Lejonmarck och Thegner. Innehållet är bland det blodigaste, man kan föreställa sig, så väl mot nämnde herrar, såsom ock mot hela reduktionen. Smädedikten kom slutligen för Karl den elftes ögon. Denne blef utom sig af vrede och hotade att låta rådbråka författaren, om han blott finge veta, hvem det vore. Von Mengden var då

nog djerf att öppet gifva sig tillkänna. Konungen, besynnerligt nog, lät härvid sin vrede falla och förärade till och med en guldkedja åt mannen; men varnade honom från att hädanefter befatta sig med dylikt skriftställeri. Dessa och likartade uppträden kunna dock förklaras. Karl älskade penningar, men icke blod; han var girig, men icke grym. Kanske hviskade ock i samvetet en röst till ursäkt för dem, som knotade öfver sina reduktions-lidanden.

Men förebråelser för dessa sednare fick Karl uppbära icke blott från de utarmade herrarnas sida, utan ock från ett annat och närmare håll och af en och annan och bevekligare art. Hans gemål, Ulrika Eleonora, vågade en eller annan gång bedja honom visa mer mildhet och skonsamhet. Hårdt och snäsande svarade han, *att regeringen var en sak, som alldeles icke hörde till hennes befattning.* Med sådana ord afvisad, teg hon och handlade sjelf, sökande med hemliga välgerningar och understöd i någon mån försona, hvad makens hårdhet brutit. På dödsbädden fattade hon dock ännu en gång mod och förnyade med aftynande stämma sina fordna böner; och denna gång lofvade Karl med tårfulla ögon och snyftande röst att uppfylla hennes önskningar. Hon hade också förut gjort ett annat försök i samma väg. Hon bad en gång sin hofpredikant Johan Carlberg att söka från predikstolen väcka och beveka konungens hjerta; ty hon visste, huru tillgänglig Karl var, då föreställningarna kommo från det hållet. Carlberg vågade försöket, och i en predikan inför hela hofvet behandlade han det föresatta ämnet med både allvar och stränghet. Konungen teg under gudstjensten; men när efter dess slut Carlberg visade sig, sade han med kufvad vrede: *ni predikar bara uppror i mina undersåtares hjertan!* — *Nej,* svarade Carlberg, *vare sådant långt från mig; men jag önskade i stället kunna predika uppror i eders majestäts eget hjerta!* — Konungen stod några ögonblick slagen och stum, liksom för att hämta sig efter det träffande svaret. Slutligen utbrast han med rörd stämma: *den, som predikar uppror i ett syndigt och hårdt*

hjerta, han predikar som en rätt prest. Tack för eder predikan! Och med dessa ord räckte han Carlberg handen. Reduktions-herrarna sökte sedermera uppreta konungen mot den oförskräckte läraren; men fåfängt. Karl svarade: *när predikanten hämtar sina bestraffningar ur den heliga skrift, måste vi låta oss dermed nöja. Vi upptaga det då, icke som hans, utan som Guds röst till vår varning och väckelse.* Icke långt derefter förordnade han samme Carlberg till biskop öfver Göteborgs stift, sägande i fullmagten, att denna befordran skedde bland annat, också för Carlbergs trogna och redliga uppförande samt ådagalaggda ifver i prediko-ämbetet. — Ett annat likartadt exempel berättas af den frimodige biskop Svedberg från dess egen hofpredikants-tid. Han skrifver så: *jag predikade en gång ganska skarpt mot den obarmhertighet, som blef af reduktionen och liqvidationen så omenskligen föröfvad, och bland annat använde jag derpå profeten Michas ord: »i höfvidsmän af Jakobs och i förstar af »Isrëls hus! i borden veta, hvad rätt är. Men i skinnen »mitt folk huden af och köttet från benen, och när i haf»ven ätit mitt folks kött och dragit dem huden af, så slån »i ock benen sönder». Då gick en stor herre upp till konungen och sade: »skall presten få predika på sådant sätt? »Han borde väl hålla inne med slika ord?» — Konungen svarade: »bekräftade han sitt tal med den heliga skrift?» — Frågan bejakades. Karl yttrade då: »när presten »redeligen framhåller Guds ord, då har konungen intet att »tala derpå».* Och Svedberg fortfor äfven sedermera att stå högt uti konungens ynnest.

Så vördnadsvärd, så herrlig visade sig Karl den elfte vid sistnämnde två uppträden. De äro de mildaste och klaraste strålarne i denne konungs hela historia. Men tyvärr! de fördunklades snart omigen af fortsatta eller nya orättvisor. Rörelsen, ehuru ren och ädel, var dock blott för ögonblicket. Man finner icke spår, att Karl blifvit deraf bevekt till någon verklig skonsamhet eller till något samvetsgrannare iakttagande af rättvisa och billighet. Fien-

dernas smädeskrifter och presternas förmaningar kunde reta; och den döende drottningens böner kunde skaka; men ingendera mägtade i detta fall omvända hans hjerta Vi hafva tyvärr måst bevittna de många och tadelvärda reduktions-åtgerder, som också efter dessa erhållna varningar utmärkte sista åren af hans lefnad.

Det är och har varit högst oangenämt att nödgas berätta, och säkerligen ock att läsa så många och mörka drag af hårdhet och orättvisa; och det hos en konung, hvilken i andra, och än flere hänseenden visat sig stor och förtjent af Sverges evärdeliga tacksamhet och vördnad. Vi kunna ej, och vi få ej blunda för dessa fläckar. Men vi betrakta dem med samma djupa sorg och smärta, med hvilka barnet upptäcker fel och förbrytelser hos en eljest älskad och vördad fader. Det kan icke försvara dem; men det söker ängsligt och ifrigt hvarje anledning hvarje skäl, vore det också blott ett svepskäl, för att ursäkta felen och mildra skuggorna. Så gör ock svensken med Karl den elfte och med hans minne. Se här några dylika försök! — Ganska många personer hade med egennyttig beräkning förstått tillocka sig Karl den elftes gåfvo- eller bekräftelse-bref på gods och gårdar; och detta ofta under den tid, då han af ungdom och oerfarenhet icke mägtade inse skadan och olagligheten af sådana nådebevisningar. Snart öppnades ögonen; och det icke blott öfver de egna misstagen, utan ock öfver den egennyttiga beräkning, hvarmed en stor mängd bland adeln begagnat Karls oerfarenhet, Karl Gustafs nöd och Kristinas hejdlösa slöseri. Då beslöt han bota ondt med ondt; och det ena togs till ursäkt för det andra. Karl tyckte sig med hänsyn till slika personer vara fri från all samvetsförbindelse och kunna handla efter det ondas vedergällningsrätt. Han tyckte sig ock vara likasom ett ombud för den straffande rättfärdigheten. Det fanns i detta hänseende mycken likhet mellan honom och sonen Karl den tolfte. Med en stränghet till och med hårdhet, som var icke blott obeveklig, utan som äfven hemsökte fädernas miss-

gerningar inpå barnen till tredje och fjerde led; så förföljde och straffade Karl den elfte de fel och den egennytta, som förra styrelser och mägtiga män tillåtit sig. Med samma ihärdiga kraft och obevekliga hårdhet uppträdde likaledes Karl den tolfte till rättvisans skipande, och med full föresats att straffa förrädiska grann-styrelser och att icke släppa dem förr, än de gäldat den yttersta skärfven. Ingendera har ett ögonblick betviflat sanningen af sin åsigt 1), rättvisan af sin sak. Ingendera ville derföre veta af någon skoning. Ingendera tycktes känna ordspråket: *Summum jus, summa injuria* 2). — En annan ursäkt hämtade Karl ur medvetandet derom, att de medel, som han tog, hade förut ofta blifvit använda till öfverdådigt slöseri i lefnadssättet, och till öfvermodigt förtryck mot folket; men att han sjelf ville använda och redligt använde samma medel icke till prakt och vällust, ej heller till enskild nytta för sig och slägt, utan till hela folkets, till hela fäderneslandets gemensamma väl. Han kände sig måhända vara girig; men han trodde sig vara det, icke för sin, icke för Karl den elftes, utan för hela det i sig sjelft fattiga svenska folkets skull. Det var icke sina egna utan dess medel han ansåg sig förvalta, och derföre ock vara förbunden att göra det med yttersta stränghet. — Se här en tredje ursäkt! Fäderneslandets behof och verkliga nöd fordrade uppoffringar så stora, att vid deras utkräfvande billighet och rättvisa ofta voro svåra att iakttaga. För att rädda det hela gaf man derföre ofta till spillo det enskilda; ja stundom det sanna, det rätta, det ädla. Så gjorde Karl otvifvelaktigt och alltför ofta. Men gjorde han det blott af girighet, af hårdhet; och icke tillika af en missräknad och öfverdrifven statshushållning? Gjorde han det icke måhända också derföre, att målets storhet och vigt enligt hans öfvertygelse ursäktade och till och med helgade medlen? Man kan tänka sig, ja man har någon

1) En början till tvifvel ha vi dock berättat. Se sid. 249.

2) Högsta rätt är ofta högsta orätt.

gång sett, en fosterlands-kärlek så högt drifven, att den lockat till osanningar, orättvisor, bedrägerier; ja äfven till låga och afskyvärda brott. Det är icke omöjligt, icke otroligt, att något sådant inträffade hos Karl den elfte; och, att han ansåg alla sina reduktions-åtgerder förestafvade både af fosterlands-kärlek och konungslig pligt. Ordning, sparsamhet och en rik skattkammare stodo i hans ögon så högt, att de stundom bortskymde andra och mindre handgripliga fördelar och pligter. Denna åsigt jemnte egen böjelse för sparsamhet förenades med hvarandra och understödde hvarandra. Så uppkom den sinnesstämning, som ansåg för Sverge nyttigare och rättare att afkorta sina skulder, än hålla sina löften; nyttigare och rättare att göra skattkammaren rik på mynt, än styrelsen och staten rika på ära; — ja den sinnesstämning, som anser en dylik rikshushållning vara en ära och en konungapligt; båda delarna så vigtiga, att man för deras skull bör uppoffra sannfärdigheten och helgden af gifna löften. Åsigten, grundsatsen, den på engång despotiska och revolutionära, blef af Karl den elfte öppet och ärligt uttalad i följande ord: *förvaltningen af ett rike får icke grunda sig på, eller låta hindra sig af enskilda undantags-rättigheter, frihetsbref och privilegier, o. s. v.; utan det är en konungs både rättighet och pligt att befalla och verkställa allt, som är nödvändigt för hela folkets gemensamma välfärd.*

För öfrigt må ingen döma Karl den elfte endast efter det sätt, hvarpå han verkställde reduktionen, och tog enväldet. Man afbide berättelsen om det sätt, hvarpå han använde den magt och de medel som enväldet och reduktionerna gåfvo!

FEMTIONDE KAPITLET.

MISSNÖJEN MOT REDUKTIONEN.

Sjelfva reduktionen äfven i sin billigaste, sin rättvisaste form, skulle nödvändigt störta många hundrade släg-

ter från välstånd eller rikedom ned i armod eller åtminstone i ganska torftiga omständigheter. Redan i sig sjelf måste fördenskull åtgerden väcka missnöje och harm i mångens hjerta. Genom utförandets orättvisor och öfverdrifter blef olycksoffrens antal mångdubbladt, deras elände ökadt och likaså deras ovilja och bitterhet. Dessa känslor uppstodo först inom de högre samhällsklasserna; men spridde sig snart steg för steg bland småadeln och det förmögnare borgerskapet, i samma mån dessa kommo att lida genom reduktionens utsträckning, eller fingo ögonen öppna för dess orättvisor. Missnöjet utbröt dock aldrig till verkligt motstånd eller uppror. Af den gömda elden hafva vi dock upptäckt tvänne gnistor, ämnade till större brand. År 1693 fick nämligen danska konungen ett namnlöst bref, som *å svenska folkets vägnar* manade honom att uppträda till skydd mot Karl den elftes hårda förtryck. Vi känna icke brefvets författare. Han uppgaf sig tala *i svenska folkets namn.* Troligt är dock, att bakom detta stora ord dolde sig den gången någon eller några deltagare i det högadliga missnöjet. Skriften medförde i öfrigt inga följder. Ett ungefär dylikt försök tillämnades dock längre fram. Vid Karl den elftes död hafva åtskilliga herrar hållit med danska ministern några öfverläggningar om ett förslag att bedja konung Fredrik den fjerde åtaga sig deras beskydd och återförskaffa dem deras egendomar. Äfven denna underhandling afstannade snart, och de missnöjde fattade ett mera fosterländskt beslut, nämligen att kasta sig i Karl den tolftes armar och anförtro sig åt hans nåd 1). I all-

---

1) I Stenbockska ark. på Thorsjö förvaras afskrifter ur gamla Hamburger-tidningar; bland andra en af den 8 Apr. 1682, som berättar, att i Stockholm hade några äreförgätna och gudlösa menniskor anlaggt en plan att bränna slottet och spränga i luften de rum, der Reduktionen och Stora kommissjonerna sutto; att flera tunnor krut blifvit hemligen ditförda; — men att planen blifvit röjd, och att konungen lofvat 30,000 riksdaler och en hög syssla åt den,

mänhet hade det varit ganska orimligt att hysa ens den aflägsnaste tanke på våldsamt motstånd. Vid Karls sida stodo alltför mägtiga krafter. Bland bönderna funnos blott få, som begrepo, eller ens visste om de begångna orättvisorna; och att herrarna ledo deraf var för många bland allmogen kanske ett skäl mer att älska Karl den elfte och hans reduktion. I sig sjelft och omedelbart träffades ock detta stånd föga af räfsterna, och hade dessutom icke fått ögonen riktigt öppnade för den våda, hvari skattemannens äganderätt sväfvade. Allmogen var dessutom, enligt hvad vi redan nämnt, vunnen eller mutad genom den nedsättning i skatter, som bonden fick jemnförelsevis med andra samhällsklasser tillgodonjuta. I förbund med och i spetsen för denna allmoge stodo presterna, till hvilka Karl den elftes reduktion ännu icke hunnit; men hvilka deremot af denna konung njöto mer skydd och större förmåner än kanske af någon annan. — Dessutom var krigshären i hög grad sin konung tillgifven, dels för det hjeltemod Karl under skånska fälttågen ådagalaggt; dels för den utmärkelse, han egnade åt soldaternas yrke framför alla andras; dels ock för de goda villkor, han genom indelnings-verket skaffat sina krigare. Också har en betydlig del af den adel, som utarmades genom reduktionen, funnit om icke ersättning dock bergning på de goda boställen, som indelnings-verket erböd. Så hade konungen på sin sida allmogen, presterna och hären. Mot dessa mägtiga bundsförvandter skulle hvarje upprorsförsök blifva en orimlighet; i synnerhet, som det missnöjda och lidande partiet förnämligast utgjordes af blott några hundrade släg-

---

som upptäckte gerningsmannen. — Vi kunna icke förneka, men ej heller sätta någon serdeles tro till denna uppgift; ty 1:o hafva vi uti ingen annan skrift funnit ett ord härom; ehuru en så märklig händelse borde hafva blifvit ofta och högljudt omtalad, i synnerhet af reduktions-partiet; — 2:o hafva vi bland samma hamburgska tidnings-nyheter från Sverge träffat många, som påtagligen äro helt och hållet osanna.

ter, somliga rikborgerliga, men de flesta högadliga. Lägg nu dertill, att äfven inom det missnöjda partiet måste de ädlaste, de bästa personerna för sig sjelfva erkänna, huru mycket rättvisa och nödvändighet, som i alla fall låg i reduktionen, oaktadt dess öfverdrifter och orättvisor. De ville derföre häldre underkasta sig dessa sednare, än omintetgöra sjelfva grundtanken. De ville häldre låta Karl bära ansvaret för reduktionens öfverdrifter, än sjelfva åtaga sig ansvaret för att hafva hindrat hela åtgerden och kanske tillika störtat fäderneslandet i upprorets eländen. Så drogo sig tillbaka till tystnad eller undergifvenhet de förnämsta, de ädlaste bland reduktions-offren; just de, som varit mest passande att anföra motståndet, nämligen en Nils Brahe, Nils Bielke, Klas Rålamb, Gustaf Adolf De la Gardie, Otto Wilhelm Königsmarck m. fl. Utan dessas ledning kunde de öfriga icke ens våga det ringaste försök.

Hindradt från utbrott, smög emellertid missnöjet, förbittradt och förbittrande, omkring i hela riket. Det uppenbarade sig i en hop smygskrifter af ett ganska smädligt innehåll. Man gladde sig åt att med tungan eller pennan kunna såra den, mot hvilken man icke vågade lyfta svärdet.

FEMTTIONDEFÖRSTA KAPITLET.

REDUKTIONENS EKONOMISKA FÖLJDER.

DE FÖRDELAKTIGA.

Bland sådana framstår i första rummet den vinst, kronan erhöll dels i reda medel, dels i ökad årlig inkomst. Enligt sjelfva verkens ämbets-berättelser hafva reduktionerna, från och med 1655 till och med 1697, gifvit en ökad årlig ränta af 2,518,746 d. s. m. samt 751 obster och 548 hemman och 75 mantal utan åsatt ränta; och derjemnte i reda

medel 1,759,414 allt d. s. m. 1). Troligen är dock ur sistnämnde kontanta summa uteslutet, hvad kronan vann genom myntförvandlingen, panteräntans nedsättning, öfverenskommelser med fordringsägarne o. s. v., hvilket hopräknadt torde hafva uppgått till flere, kanske till 10, till 20 millioner. Dessutom uppgafs kronan år 1697 hafva omkring 2,389,000 d. s. m. i ännu obetalta reduktions-fordringar.

Vi fästa härvid en anmärkning. Årliga räntan af alla de hemman, som blifvit dels sålda, dels bortgifna från 1622 till reduktionens början 1655, beräknades stiga till omkring 1,059,911. Reduktionerna lemnade i ökad årlig

---

1) Ofvanstående summa har uppkommit genom sammanslående af reduktions-kollegii uppgifter intill 1680 och reduktions-kommissjonens 1697. De förra äro redan omtalade (se sid. 60); enligt de sednare hade kronan 1680—1697 fått 2,196,878 i årlig ränta, 548 ½ hemman och 75 mantal utan åsatt ränta; och 505,816 allt d. s. m. i reda medel. Svedelius, s. 361, uppgifver en något olika summa. General-extrakterna äro också något från hvarandra afvikande. År 1697 förklarade också kommissjonen, att den, ehuru Karl den tolfte sådant begärde, likväl icke kunde bestämdt säga, hvad kronan genom reduktionerna vunnit. Den ofvan uppgifna summan för influtna reda medel, näml. 1,759,414 d. s. är äfven så obetydlig, att troligen hafva ur den samma många dryga inkomst-tittlar blifvit uteslutna. Kronans kontanta inkomster hafva t. ex. stigit, af fjerdeparts-räntorna från 1655—1683 till omkring 768,000 *); af sjette-pennings-räfsten till 320,263; af pante-räntans nedsättning, enligt vårt antagande, 3,000,000 **); af mynt-förvandlingen, enligt Pufendorfs uppgift, 18,000,000 allt d. s. Vi hafva dessutom icke sett ens gissningsvis uppgifvas någon beräkning af kronans vinst genom den åtgerden, att en mängd hennes fordringsägare afstodo betydliga delar, stundom hälften af sina anspråk, mot utbekommande af återstoden; — ej heller huru mycket, som afkortades genom eftergifterna, genom räntans afdragande på ofruktbara fordringar m. m. Kanske har dock någon del häraf blifvit betald genom ränte-gifvande gods, och således inräknad i den uppgifna årliga räntevinsten.

*) Se sid. 60.

**) Se sid. 194.

ränta 2,518,746 allt d. s. m.; således en och en half million mer, än hvad, som blifvit bortgifvet och bortsåldt. Detta betydliga öfverskott, till vinst för kronan, har väl uppkommit genom indragande af gustavianska arfvegods och af hemman, afyttrade före 1622; ytterligare genom den omständigheten, att flera reducerade gods blifvit omigen bortgifna och återtagna, så att de förekomma två gånger på reduktions-listan; och slutligen och mest genom de antagna liqvidations-grundsatserna; nämligen, myntförvandlingen, räntornas nedsättning på pantegodsen, och utstrykande på de så kallade ofruktbara fordringarne m. m., hvilket undersåtarne ofta måste godtgöra genom att åt kronan afstå lägenheter, som förut varit frälse eller skatte 1). Huru många hemman eller mantal, eller huru många skattehemmans-räntor som genom reduktionerna kommo kronan till godo, känna vi icke. Måhända steg deras antal till mindst 40,000 2). Man erinre sig dock, att denna summa utgjordes icke blott af de gårdar, som varit och nu återigen blefvo kronans; utan ock af de skattehemman, hvilkas räntor varit sålda eller bortgifna, men som nu återtogos till kronan.

---

1) Kanske kommer olikheten till en del deraf, att blott vissa räntan beräknades på gods, afyttrade före 1638, och blott vissa och ovissa för de sedermera bortlemnade; men att vid återtagandet beräknades måhända alla slags räntor.

2) De från 1622 till 1655, dels sålda, dels bortgifna godsen hafva vi beräknat till 38,750 med en årlig ränta af 1,059,911 d. s. m. Reduktionerna tillhopa gåfvo åt kronan en årlig ränta af 2,518,746 d. s. m. Således hafva väl blifvit under kronan laggda mindst de ofvannämnde 38,750 hemman och troligtvis ändå långt flere. — Hvad reduktionen gaf under de 3 sista åren, 1697—1700, känna vi icke. En i franska arkiven befintlig öfversigt berättar, att år 1701 hade kronan af indragna gods årligen 1,467,029 "Silber thaler". (Raumers Gesch. Europas 7. 71). Om härmed menas riksdaler specie, så blir summan 2,934,058 d. s. m. Om denna beräkning vore säker, skulle reduktions-åren 1697—1700 ha gifvit i årlig ränta 373,274 d. s. m. Detta tyckes likväl vara för mycket.

Genom dessa betydligt ökade inkomster blef Karl den elfte istånd att uträtta ganska mycket till rikets ordnande och förkofring. Sådana reduktionernas välgörande följder visade sig ock både många och vigtiga. Längre fram skola de, hvar och en under sitt kapitel utförligare behandlas; här blott i korthet angifvas. Som sådana räkna vi, att de flesta kronans skulder blefvo betalda och dess panter inlösta; — ytterligare, att staten fick en mängd hemman att använda till boställen åt allahanda slags ämbetsmän, i synnerhet åt krigsbefälet både till sjös och lands; så att dessa herrar blefvo till större delen aflönade utan någon serskild tunga för skattkammaren eller för rikets öfriga innebyggare. Genom nämnde reduktions-inkomster, blef det också för konungen möjligt, att år 1693 efterskänka de dryga bevillningar och gerder, som allt sedan 1672 och 1675 betungat landet.

Sverges mycket prisade indelningsverk är på sätt och vis en följd af reduktionen, och skulle hafva varit nästan omöjligt utan den mängd af hemman, som genom indragningarna kom i statens hand och sedermera kunde till boställen användas. I det närmaste på samma sätt var det ock med stats-regleringen, hvars utförande blef af samma orsaker betydligen underlättadt.

Fordna tiders statsverk led af många brister, hvilka föranleddes genom den tidens oviga och ofta skadliga aflöningssätt. I stället för bestämda arvoden i reda medel hade nämligen de flesta tjenstemän förläningar af hemman, socknar eller härader, från hvilka de fingo uppbära kronans inkomster. På samma sätt utdelades serskilda ynnestbevis åt förtjentare medborgare. Detta allt medförde många olägenheter och mycken skada; nämligen en nästan oundviklig villervalla i uppbörds-verket; samt ett åt förläningstagaren gifvet tillfälle att, genom egennyttigt behandlingssätt, utsuga de honom förlänta bönder och gårdar. Om åter dessa sednare stannade under kronan, voro de utsatta för ungefär samma olägenheter, ifall nämligen fogden var samvetslös och landshöfdingen, antingen honom lik, eller

svag och efterlåten. — Detta oordnade förhållande medförde också förluster för kronan sjelf. Det var nämligen icke alltid bönderna, som blefvo de genom villervallan lidande. Tvärtom finner man ganska ofta, att allmogen samsatte sig med oärliga fogdar, tionde-fogdar och andra ämbetsmän, hvarefter de genom falska uppgifter och andra bedrägerier undansnillade ganska betydliga summor, af hvad det allmänna rätteligen bort erhålla. I alla dessa punkter införde Karl den elfte en stor och hälsosam förändring, och det för det mesta med tillhjelp af reduktionen. Denna sistnämde åtgerd utplånade nämligen alla spår af förläningsväsendet både det ärftliga och icke ärftliga; och ämbetsmanna-lönerna blefvo en gång för alla bestämda i penningar och fasta boställen. Härigenom vunnos många och stora fördelar. Statsverket och uppbörden förenklades, och derigenom satles en bom för många af de undansnillningar, som förut blifvit mot kronan bedrifna af förläningstagare, fogdar och bönder. Boställena blefvo ock af sina ständiga innehafvare bättre skötta; och så väl krono- som skattebönder befriades från allt prejeri, så att de fingo hädanefter med större säkerhet än förut sjelfva njuta frukterna af sin omtanka och af sitt arbete.

Reduktionen medförde också en annan och betydlig lättnad och förenkling i statsverket. Under de förra tiderna hade en mängd gods blifvit bortförlänta; derpå genom utslocknande af förlänings-tagarnes slägt till kronan hemfallna; sedermera sålda, derpå reducerade o. s. v. Genom dylika gång på gång inträffade förändringar uppstod mycken villervalla i jordeböckerna och statsverket. Äfven denna olägenhet minskades genom reduktionen och genom läne-väsendets afskaffande, medelst hvilken åtgerd svenska jorden hädanefter långt mer än förut blef en gång för alla till sin natur bestämd.

Före reduktionen rådde en ganska ojemn och stundom orättvis egendomens fördelning. Några högättade slägter hade furstliga inkomster. Den återstående förmögenheten var också nästan uteslutande i adelns hand; ty de flesta

mer bemedlade ofrälsemän blefvo intagna på riddarhuset. Den skada, som äfven i ekonomiskt hänseende riket häraf led, var icke obetydlig. Ofta hände och måste hända, att innehafvaren af ett gref- eller friherreskap, eller af någon annan orubblig och större arfslägenhet, saknade helt och hållet de personliga egenskaper, som fordrades att ändamålsenligt sköta en så vidsträckt besittning. Stora jordsträckor med hundradetals bebyggare blefvo sålunda ofta nog under en lång tid vanvårdade, till förlust icke blott för ägaren utan ock för staten. Dessutom måste näringsdriften hos ofrälsemännen betydligen förlamas derigenom, att de sågo förmögenheten mer och mer tillfalla ett enda stånd uteslutande. Äfven i dessa punkter medförde reduktionen en hälsosam verkan. Den fordom vid vissa slägter fastbundna rikedomen lösgjordes, så att den hädanefter mycket lättare än förut kunde tillfalla, icke den äldsta, ofta odugliga arftagaren till ett gref- eller friherreskap m. m. — utan den svenske man, vare sig frälse eller ofrälse, som mägtade förvärfva och sköta sådana egodelar. Karl den elftes regering och reduktion bidrog ganska mycket till den lyckliga förändring, som gjorde, icke blott samhälls-värdigheterna utan också rikedomen beroende icke af börd utan af förtjenst. Otvifvelaktigt är ock, att den jemnare fördelning af jorden, som reduktionen föranledde, har befordrat en allmännare och bättre uppodling af samma jord.

En anmärkning bör dock här tilläggas. Bland reduktionens välgörande följder hafva vi visserligen räknat landets bättre uppodlande och vård samt näringarnas i vissa fall friare utveckling och tillväxt. Dessa fördelaktiga följder hejdades dock länge, dels genom den osäkra besittningsrätt, som rådde under Karl den elftes tid; dels genom krigens utpressningar och eländen under Karl den tolftes. Först efter 1720 utvecklade sig dessa reduktionens lyckliga verkningar, och buro då i hastigt uppväxande skördar sina både för land och folk rika och välgörande frukter.

OFÖRDELAKTIGA EKONOMISKA FÖLJDER AF REDUKTIONEN.

Vi hafva nyss talat om egendomens jemnare fördelning. Nyttan deraf minskades likväl genom det tvärhastiga och våldsamma verkställandet. En stor mängd förut rika slägter blefvo helt oförmodadt störtade i fattigdom. Så gick det med arfvingarne efter Jakob De la Gardie, Lennart Torstenson, Per Banér, Schlippenbach och Knut Kurck, m. fl. Många gjorde konkurs; t. ex. sterbhusen efter Sten Bielke, Erik Sparre, Lorents von der Linde, till och med efter Per Brahe, förut landets rikaste herre. Hos några förorsakade det våldsamma och oförmodade slaget en sådan ångest och förskräckelse, att de lades på sjuk- eller dödsbädden; så berättas åtminstone om Mortaigne, Silfvercrona och om Pontus De la Gardies grefvinna. Denna häftiga brytning kunde dessutom ej annat än medföra skadliga rubbningar i alla näringsföretag; och det dröjde länge, innan de nya egendoms-förhållandena hunno sätta sig och komma i någon förkofrande verksamhet.

Härmed sammanhänger också en annan och ganska vedervärdig följd af reduktionen, nämligen de oupphörliga rättegångar, som inkastades i nästan hvarje förmögnare och anseddare slägt. Den tidens handlingar förete många och motbjudande exempel deraf; men det kunde ej gerna aflöpa med mindre. Tagom ett exempel, som visar, icke just, hur det i detta fallet gick; utan hur det kunde, och ofta mer eller mindre måste gå! Den store riksmarsken Jakob De la Gardie dog 1652. Antagom, att qvarlåtenskapen genast skiftades mellan barnen! Sedermera kom reduktionen 1655, och återtog ett så kalladt förbudet gods, som fallit t. ex. på sonen Pontus De la Gardies lott. Denne herre har då naturligtvis begärt och fått nytt arfskifte för att bekomma ersättning. År 1673 utkräfde Karl den elfte den förut innehållna fjerdeparten af gamla riksmarskens gåfvogods. Om nu största delen bland dessa fallit t. ex. på sonen Axel De la Gardies lott, så begärde

denne att till ersättande af sin förlust få ett arfskifte omigen verkställdt. Sedermera kom reduktionen 1680 och tog från Magnus Gabriel De la Gardie gref- och friherreskaperna; och ytterligare 1686 års reduktion och tog t. ex. året derpå från den ena dottern pante-, och 1690 från den andra köpe-godsen; och för hvarje förlust kräfdes ersättning och nytt arfskifte. Man tänke sig nu, hvilket trassel, hvilka oupphörliga förändringar, hvilka förbittrade rättegångar häraf skulle uppstå, i synnerhet när slägterna voro stora och efterräkningarna gingo kanske hundra år tillbaka, så att arfvet var skiftadt stundom i 3:dje eller 4:de led.

Dessa oupphörliga rubbningar bidrogo dessutom i hög grad till en annan olycklig följd, nämligen att göra all besittning vacklande, och detta var otvifvelaktigt den mest allmänna och djupt frätande skada, som reduktionen medförde. Den berodde icke blott af nyssnämnde förhållande, utan var på det närmaste hopväxt med det olyckliga sätt, hvarpå Karl den elfte tog hela saken. Felet bestod *först* deri, att han icke på en gång afslutade räfsten utan oupphörligt framgick, från det ena nya anspråket till det andra; — *sedermera* deri, att han tillerkände sig rättighet att när som häldst kunna bryta fordna riksdagsbeslut samt egna och fordna konungars bref och löften; — och *slutligen* deri, att han som grundsats stadgade, det kronans anspråk och rättighet aldrig kunde försittas, förloras, eller ens genom öfverenskommelse bortlemnas. På sådant sätt fanns knappt någon enda orubblig besittning i hela riket. De hemman, som ansågos tryggade genom medgifvandet af 1655 års indragningsbeslut, blefvo antastade 1680. De, som troddes genom sistnämnde års uppoffring vara räddade, blefvo borttagna genom de nya anspråken 1682 och i och med detsamma voro alla gåfvogodsen förlorade. Ännu ansåg man dock köpe- och pantegodsen säkra; men vid 1686 års riksmöte utsträckte Karl sina händer också efter dem; och de togos. Dertill kom fruktan för sådana bortkapringsförsök, som de af Güthrie och Schiller; och exem-

plet af efterräkningarna med ofruktbara fordringar, mynt-förvandlingen, koppar-kompanierna m. m., hvilka bortsopade många slägters enskilda förmögenhet och arfvegods. Förlusterna drabbade väl endast högadeln, adeln och det förmögnare borgerskapet. Men enväldets och reduktionens tveäggade svärd hängde qvar öfver de andra samhällsklassernas hufvud. Presterna visste ännu icke, hvad slutet skulle blifva på de undersökningar om kyrkogodsen, som Karl den elfte begynnt anställa; och det öde, som hotade skattebonden, om man kunde få någon anledning att komma åt hans hemman, det visade sig klart, såväl af Schillers försök, som af Karls bemödande att åt kronan tillerkänna ursprungliga eganderätten till all rikets jord 1).

Dessa omständigheter tillhopa förorsakade en allmän känsla af oro och osäkerhet. Den, som innehade ett vackert jordagods eller en betydlig förmögenhet visste ej,

---

1) Vi hafva flere gånger i våra berättelser talat om ofvannämnde märkvärdiga lära, hvilken påstår, att egentliga eganderätten till all jord tillhör, och bör alltid tillhöra staten eller hela folket i allmänhet. Det är lärorikt att se, huru man laggt och kunnat lägga denna sats till grund för äfven de mest olika samhällsförfattningar och åsigter. Den gamla feodalismen hvilade till en del derpå. Ofta har ock monarkismen sökt att med stöd af samma lära utvidga konungens och kronans magt öfver hela riket. Så gjorde t. ex. hos oss Gustaf Wasa och Karl den elfte m. fl. — Under andra omständigheter, t. ex. under Kristinas tid, har adeln, till sin fördel, åberopat samma satser; nämligen som ett stöd för kronans tagna rättighet att sälja skattehemmans-räntor, således ock för adelns inköpta rättighet till dessa räntors besittning; hvilken man ock någongång ville utsträcka till sjelfva hemmanen. — I våra dagar har nämnde grundsats blifvit ytterligare utbildad; nämligen till påståendet, att enskild person bör aldrig kunna bekomma eller få innehafva enskild eganderätt till någon större eller mindre del af jorden; ty denna, säger man, är statens, hela folkets gemensamma och oförytterliga egendom. I dylik skepnad blir den gamla feodalsatsen numera med yttersta häftighet drifven af Socialister och Kommunister, och till påstådd fördel för de lägsta samhällsklasserna.

huruvida han icke inom ett eller annat år kunde genom någon oförmodad och ny reduktion mista både det ena och det andra; såsom han sett det gå med många sina medbröder. Naturliga följden blef, att ingen ville kosta mynt eller möda på uppodlandet och förbättrandet af den jord, hvars besittning var så osäker. Man kunde ju icke veta, om barn och arfvingar, icke ens om man sjelf skulle få till dödsdag behålla frukterna deraf? De många herrliga slott och byggnader, som blifvit uppförda under det föregående ärorika tidehvarfvet; dessa landets prydnader, började att förfalla, emedan egarne ofta saknade medel eller lust att våga några kostnader på underhållet. Vida förderfligare var, att äfven sjelfva jorden blef af samma orsaker mycket vanvårdad, till och med utsugen; ty man skyndade sig att, så fort ske kunde, draga all möjlig fördel af den egendom, som kanske inom ett eller annat år kunde blifva genom reduktionen borttagen.

Visserligen har detta allt i första hand och förnämligast gällt de större besittningar, hvilka voro i högre samhällsklassers ego. Men ovissheten och dess skadliga följder sträckte sig snart till mindre lägenheter. Det är dessutom alltid de förmögnare medborgarna, hvilka i följe af större kunskaper och tillgångar pläga med förbättrade bruknings-sätt föregå och inlära allmogen. Äfven detta medel till landtbrukets förkofran blef genom ofvannämnde omständigheter mer och mer sällsynt.

Jordbrukets allmänna försummande skulle nödvändigt i än högre grad drabba de så kallade tio- och fjorton-års-godsen; d. v. s. de hemman, hvilkas besittning blifvit under tio till fjorton års tid lemnad åt innehafvaren; men hvilka skulle sedermera hemfalla till kronan. Åtgerden var mycket skadlig. Karl utfärdade visserligen stränga kungörelser om vården af dylika gods, men eftersynen var omöjlig, och de flesta blefvo utsugna, innan de återlemnades till staten. Antalet steg dock kanske till flere tusen.

Denna eganderättens osäkerhet utgjorde en stående klagopunkt mot reduktionen, och mer än en gång fästade

den kloke Johan Gabriel Stenbock konungens uppmärksamhet härå; men förgäfves. Det förvända behandlingssättet fortsattes; och man hörde påstås, att en mängd egendomar voro så utsugna och förstörda, att de knappt afkastade en procent på deras förra värde. Vi skola längre fram omtala den förfärliga brist och hungersnöd, som under Karl den elftes sista lefnadsår lade många tusende menniskor i grafven och många socknar och härader i ödesmål. Det är tämmeligen säkert, att nämnde elände till någon del föranleddes af den jordbrukets vanvård, hvars orsaker vi här ofvan laggt i dagen.

Eganderättens osäkerhet sträckte sin förderfliga verkan också till andra näringar. Vi hafva sett, huru kronan tvingade De Geererna att omigen inlösa sådana verk, som de och stamfadern med dryg omkostnad uppfört. Detta och dylika exempel kunde ej annat än afskräcka andra näringsidkare från dylika anläggningar.

En annan och olycklig verkan af reduktionens förfaringssätt må äfven slutligen omnämnas. Denna var, att Sverges krona blef känd som ganska opålitlig i fullgörandet af ingångna förbindelser. Följderna visade sig snart. Genast i början af sina krig behöfde Karl den tolfte upptaga lån. Men det blef honom ytterst svårt att erhålla några dylika. Enhvar fruktade att utsätta sig för sådana efterräkningar och räntenedsättningar, som dem, Karl den elftes många kommissjoner anställt med fordna tiders långifvare.

FEMTIONDEANDRA KAPITLET.

REDUKTIONENS POLITISKA FÖLJDER.

En bland reduktionens förnämsta verkningar var, att den gjorde slut icke blott på den ärftliga eller feodala, utan ock på all slags länsrätt. Den första, den ärftliga,

blef afskaffad, inom konungahuset 1622 efter hertig Karl Filips död 1); — inom högadeln 1680, då alla gref- och friherrskaper indrogos; — och bland den öfriga adeln 1682, då alla äfven de minsta förläningar och gåfvogods förklarades hemfallna till kronan. Den gamla svenska länsrätten, hvilken icke var ärftlig, utan bestod i förläningar på lifs- eller behaglig tid; äfven den blef under Karl den elftes regering mer och mer afskaffad i samma mån, som statsregleringen ordnades och ämbetsmännen erhöllo sina arvoden, icke mer i förläningar utan i reda medel och bestämda boställen.

Högadelns, till och med adelns magt blef en gång för alla bruten i och med detsamma, detta stånd förlorade den större rikedom, genom hvilken dess medlemmar förut kunde lättare än alla andra förskaffa sig en afgörande öfverlägsenhet i kunskaper, bildning, anseende och politisk erfarenhet. Namnen *grefve* eller *friherre*, som fordom voro förenade med begreppen om stora besittningar och stor medborgerlig magt, blefvo helt hastigt förvandlade till blotta tittlar utan någon annan fördel än bibehållen rösträttighet i första klassen på riddarhuset. Huru för öfrigt reduktionen öppnade för ofrälse stånden en lättare väg till utbildning och anseende; samt i betydlig mån jemnade det förut mycket olika förhållandet mellan frälse och ofrälse; — detta allt är och blifver på andra ställen utförligare omtaladt.

Från flere århundraden tillbaka hade rådsvärdigheten och den gamla börds-adeln varit förnämsta försvaret för den tidens medborgerliga frihet, och kraftigaste värnet mot den egenmägtighet, med hvilken några konungar sökte behandla riket. Till en del deraf föranleddes de half- eller hel-republikanska planer, som man under dessa tidehvarf stundom trodde sig skönja hos svenska högadeln; likaså

1) En slags sådan feodalism framkallades dock omigen af Kristina, då hon 1651 upphöjde pfaltsgrefven Johan Kasimir till hertig öfver Stegeborgs län.

den strid emellan detta stånd och konungamagten, af hvilken man finner så många och djupa spår. Allt detta ändrades genom reduktionen. Adeln blef till magt så försvagad och till samhällsställning så nedflyttad, att den icke mer kunde ensam och för sig sjelf bibehålla det fordna och afgörande inflytandet. När ridderskapet år 1719 uppträdde mot det missbrukade enväldet, kunde derföre *ett sådant* företag icke verkställas, utan i förbund med de öfriga stånden. Dessa sednare tillryckte sig mer och mer den afgörande magten. Så förbereddes och utvecklades sednare tiders förhållanden, då det icke är adeln och högadeln utan fastmer de förmögnare bönderna och medelklassen af alla stånd, som vanligtvis framträda, då man tror sig behöfva strida mot en missbrukad konungamagt; eller då man äfven under en mild och rättrådig furste tror sig böra arbeta för half- eller hel-republikanska planer; dock ej mer i aristokratisk utan i demokratisk mening. Det politiska fält, adeln fordom intog, har nämligen blifvit mer och mer deladt mellan konunga- och folkmagten. Dessa båda hafva derigenom blifvit nästan omedelbara grannar; som vanligt med spänd uppmärksamhet på hvarandras rörelser, och med stundom gjorda inkräktningsförsök på hvarandras områden.

Hvad Karl den elfte eröfrade från adeln, var tväggehanda; *först* de många godsen och stora penningesummorna, om hvilka vi i föregående kapitel talat; — *för det andra,* var det en mycket utvidgad magt åt kronan och åt dess ämbetsmän. Förut var det ytterst svårt för en ringa ofrälse tjensteman, en prest, fogde eller länsman, att göra lagens bud gällande mot en rik ädling, friherre eller grefve, hvilken genom förmögenhet och samhällsställning var stundom ganska vådlig att vidröra. Att detta förhållande småningom blifvit afskaffadt, att lagen mer och mer gjort sig gällande öfver alla samhällsklasser; för dessa välgerningar har man i betydlig mån att tacka Karl den elfte och hans icke blott envälde, utan ock reduktion. Likheten i samhällsställning och förmögenhet förberedde och lättade likheten inför lagen.

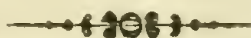
I afseende på yttre politik hade reduktionen tvänne ärorika syften. Det första var, att genom ökade inkomster befria kronan från behofvet af främmande underhållspenningar och från det nesliga fjeskandet efter dylika; — och detta mål vanns snart nog. Andra afsigten var att genom de indragna medlen upprätta och underhålla en krigshär, så stor och väl rustad, att andra stater skulle blifva ytterst angelägna om att undvika hvarje steg, som kunde på något sätt stöta den mägtiga svenska kronan och dess undersåtare. Äfven detta sednare mål vanns till en del; dock icke helt och hållet. Det blef nämligen å en annan sida af just samma reduktion motarbetadt. Nämnde åtgerd gaf visserligen medel att ärorikt föra ett krig; men den ingaf på samma gång obenägenhet deremot. Karl fruktade nämligen, att ett dylikt skulle förskingra hans samlade skatter och lemna de missnöjda tillfälle till utbrott; — likaså och än mer, att det skulle hindra honom sjelf från att fullkomligt genomföra de i hans ögon vigtiga reduktionerna. Hans omsorgsfulla sökande efter freden kom visserligen också af andra och berömligare orsaker; men till betydlig del äfven från de nu uppräknade. Grannarna insågo snart verkliga förhållandet, så väl Karls motvilja för krig, som orsakerna dertill. Detta minskade betydligt deras fruktan för hans rika skattkammare och välrustade här, och gaf dem mod att då och då trampa Sverge rätt nära på hälarna. Bland de skymfligare behandlingar, vårt fäderneslånd ohämnadt underkastat sig, voro kaperierna 1689—1694, hvilken tilldragelse vi skola i nästa del fullständigare berätta.

Det återstår tyvärr att nämna en annan och högst förderflig verkan icke af reduktionen sjelf, men af dess våldsamhet och öfverdrifter. Det var nämligen dessa dess egenskaper, som förvandlade Estlands och Lifflands ridderskap från ett Sverge troget och tillgifvet folk till en skara utarmade och förtviflade menniskor, hvilka slutligen kastade sig i armarna på de förut fruktade och hatade ryssarna, och understödde dessa mägtiga svärmar, som förut

länge men förgäfves sökt tillfälle att från Moskows mörka skogar framtränga till Östersjöns strand. Vi hafva redan förut omtalat denna olycksdigra följd af reduktionen 1).

Det är sorgligt att se, huru de ändamålsenligaste medel kunna verka sin motsats, då de blifva missbrukade och öfverdrifna. Vårt fädernesland fick nu ett olyckligt bevis på denna sanning. Både Karl den elftes reduktion och Karl den tolftes krigslycka och hjeltemod tycktes väl vara enkom egnade att för århundraden betrygga Sverges inre kraft och yttre anseende; och att sålunda ännu mer befästa dess redan vunna herravälde öfver norden. Men båda medlen missbrukades och öfverdrefvos, och öppnade så hvar sin flygeldörr till den port, genom hvilken ryska magten, lycklig och triumferande, trängde fram och sköt Sverge åt sidan, intagande sjelf högsätet i Norden; — — tills vidare.

1) Se sidd. 343—345.

NAMNLISTA.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

W.

Y.

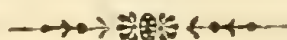

Z.

Ö.

Arago, E. Minnen af en blind, eller romantiserad resa kring jorden, öfversättning i fyra delar. 7: 24.

Arfvedsson, C. D. Förenta Staterna och Canada åren 1832, 1833 och 1834, i 6 häften. 1 rdr.

Bladh, C. E. Republiken Chile åren 1821—1828. 2 rdr.

Düben, G. W., v. Resa till Kap, Ostindien och China åren 1844—1846. 32 sk.

En resetur genom Sverige, geografisk läsebok för barn af alla stånd, till befordran af kännedomen om fäderneslandet. 24 sk.

En utflygt ur boet, reseminnen af Orvar Odd; 2 delar. 2 rdr.

Ett år i Spanien, af en ung Amerikanare, öfversättning från Engelskan i två delar. 4 rdr.

Femton månader af en ung Schweitzares lefnad eller resor i Skottland, England, Irland, Belgien, Rhentrakterna och Schweitz, åren 1830, 1831. Svenskt original i 2 delar. 2: 24.

Gosselman, C. A. Resor i Södra Amerika åren 1836, 1837 och 1838, 1:sta delen: resa från England till Mendoza, Aug. 1836— Jan. 1837, med karta och planch. 2: 32.

» Rapporter om Sydamerikanska staterna, insända till H. Ex. statsministern för utrikes ärenderna, åren 1837 och 1838. 1: 16.

Hay, D. Teckningar af Barbariet och Mohrerne; öfvers. från Engelskan. 40 sk.

Irving, Wash. Astoria, eller kolonien bortom klippbergen, i 7 häften. 1: 8.

Kullberg, K. Bref, anteckningar och skizzer från utlandet, i två delar. 2: 40.

Lindeberg, A. Betraktelser under en resa i Danmark, Tyskland och Ungern. 1: 8.

Martineau, Harriet. Samhällslifvet i Amerika, eller resor i Förenta Staterna; öfversättning från Engelskan i två delar. 4: 36.

Marryat. Missionen eller äfventyr i Afrika. 32 sk.

» Nybyggarne i Canada. 32 sk.

Minnen af Portugal 1837, af A. L. 1 rdr.

Mügge, Th. Sverige 1843—1844, i 2:ne delar, 2 rdr

Några underrättelser om Amerika, till upplysning och nytta för dem, som ämna dit utflytta, med en karta. 24 sk.

Palmstedt C. Berättelse om åtskilliga iakttagelser med afseende på slöjderna och några dermed gemenskap egande ämnen, samlade under en resa i Tyskland, Belgien och Frankrike, sommartiden år 1846; till kongl. kommerse-kollegium afgifven. 1 rdr.

Rein, G. Storfurstendömet Finlands statistik; öfvers. och försedd med noter af öfversättaren. 32 sk.

Schouw, J. F. Europa, en fysisk-geografisk naturskildring;

öfversättning af J. Julin Fabricius, åtföljd af en atlas innehållande 6 kartor. 2 rdr.

Schultz, F. Beschreibung zu der Charte über das Fahrwasser von Stockholm durch den Gotha-Canal nach Gothenburg, herausgegeben im Jahre 1838, jezt vom Verfasser durchgesehen und darnach im Deutsche übersetzt von D:r A. G. F. Freese. 1 rdr.

Schytte, Th. Vägledning för emigranter; en kort framställning af utvandringarnes svårigheter och fördelar, jemte en skildring af de skandinaviska koloniernas ekonomiska, politiska och religiösa tillstånd i Nordamerika; med ett bihang om de år 1847 utvandrade Erik Janssons anhängares sorgliga öde. 16 sk.

Skizzer och reseminnen, samlade af Albano. 1:sta delen 40 sk.

Stephens, J. L. Resa i Grekland, Turkiet, Ryssland och Pohlen; öfversättning i två delar. 2: 32.

Svedelius, C. J. Försök till lärobok i geografien, för gymnasier samt lärdoms- och apologistskolor, förra afdelningen: globlära samt fysisk och politisk geografi. 2 rdr.

Sätherberg, H. Utflygter på hafvet, eller anteckningar under en Medelhafs-expedition; komplett i två delar. 3 rdr.

Treskow, A. v. Resebilder från Danmark och Sverige. 1: 8.

Abcedaire Français eller innanläsnings- och explikations-öfningar för nybegynnare i fransyska språket, efter en ny methode med hjelptecken för innanläsning samt ordbok, efter professor *M. E. Haags* tredje upplaga; med 80 illuminerade figurer, i kartonneradt omslag. 2 rdr.

Lärokurs i fransyska språket efter den plan som i England vid språkundervisning användes, med tillhörande läs- och skriföfningar, grammatikaliska tabeller, lexor samt praktisk anvisning för läraren, ådagaläggande att en noggrann kännedom af alla språkets delar, medelst denna lärokurs, kan på tre månader inhämtas; komplett i två delar, förra delen: lärarens bok 1 r:dr. Sednare delen: lärjungarnes bok 1: 16.

Thiébaut, G. Fransk och svensk parleur, 2:dra upplagan, häftad 32 sk., i vb. 36 sk.

Dalin, A. F. Nytt fransyskt och svenskt lexikon, med utförlig fraseologi, ordens uttal då det afviker från allmänna reglor, samt tekniska och vetenskapliga termer; jemte ett bihang, innehållande: 1) franska språkets synonymer och homonymer, 2) geografiskt och etniskt ordregister, 3) förteckning på franska dopnamn, 4) etymologiskt register, med de allmännaste ordens derivation — efter de nyaste, bästa

och fullständigaste ordböcker utarbetadt; Stereotyperad upplaga i 2:ne delar, häftade 10 rdr, i vb. bundne 12 rdr.

Fransyskt och svenskt handlexikon, andra öfversedda upplagan, tryckt med perlstil och stereotyperad, bunden i vb. 2: 24.

Svenskt och franskt handlexikon, stereotyperad upplaga, bunden 1: 16.

Beckwith Lohmeyer, C. Engelsk läsebok, innehållande utvalda berättelser ur nyare engelska författare; accentuerad utgifven af A. Williamson. 1: 16.

Wahlgren, M. G. Engelsk pronunciationslära efter Walkerska systemet. 2: 32.

Engelskt och svenskt handlexikon, tryckt med nonpareilstil, stereotyperad upplaga, vid hvars utgifvande en mängd numera i det engelska språket aflagda ord, som förekomma i alla våra äldre handlexica, blifvit utgallrade, så att det med säkerhet kan rekommenderas vid undervisningen; bund. i vb. 2: 16.

Eimele, Fr. Göthe's Hermann und Dorothea, med upplysande noter, utgifven till läsebok för ungdomen. 32 sk.

Leffler, O. E. Tysk språklära, jemte stilöfningar, samt läsebok och ordbok. 1: 24.

» Tysk minnesbok eller samling af de för tyska språkets lärande nödvändigaste ord, talesätt, öfningsexempel och ordspråk; med grammatikaliska upplysningar samt anvisning till rätta sättet för bokens användande. 32 sk.

Tyskt och svenskt lexikon, stereotyperadt och bund. i vb. 2: 8.

Svenskt och Tyskt lexikon, bund. i vb. 2: 16.

Aminson, Henr. Homeros' odysseia, böckerna I—VIII, med upplysande anmärkningar, bearbetade efter *Crusius*, samt ordbok. 2: 32.

» Kommentarier öfver Virgilii Æneis, för nybegynnare, bearbetade efter Åkerman m. fl. 1: 32.

Horatii oder och epoder, på Svenska utgifne, hufvudsakligen efter anteckningar på framlidne prof. Lidforss' föreläsningar. 32 sk.

Westerberg, L. P. Virgilii Maronis opera, in tironum gratiam perpetua annotatione illustrata a *Chr. Gottl. Heyne*; vol. 1: Eklogerna, Georgica och 6 böcker af Æneiden. 1: 8.

Tillgren, O. N. Lärobok i Italienska språket med läseöfningar och ordbok. 2 r:dr.

Fryxell, A. Svensk språklära till skolornas tjenst utgifven, bund. 36 sk.

Nyckel till köpmanskorrespondens, eller fullständig anvisning till brefs och andra uppsatsers författande i handels-, sjöfarts- och bankaffärer, m. m., på svenska, tyska, engelska och fransyska språken; andra uppl., kompl. i 2:ne del. 3: 32.

